"शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग, पर्यटन र पूर्वाधार समृद्ध तिनाउको मुल आधार"

तिनाउ गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पाल्पा, लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

आवधिक योजना

(आ.व.२०७८/०७९-२०८२/०८३)

आर्थिक सहयोग

प्रदेश सरकार

लुम्बिनी प्रदेश

प्रदेश प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

नेपालगञ्ज, बाँके

विषयसूची

परिच्छेद – १: भूमिका १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू २

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू १३

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया १४

परिच्छेद – २: गाउँपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा १५

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय १५

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना १६

२.१.२ प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा १८

२.१.३ जनसांख्यिक अवस्था १८

२.२ आर्थिक विकास अवस्था २०

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा २०

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति २१

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति २४

२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा २४

२.२.५ सहकारी २५

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था २५

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण २५

२.३.२ शैक्षिक विकास २५

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ २६

२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण २६

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला २६

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था २६

२.४.१ वस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण २६

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात २७

२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा २७

२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि २८

२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था २८

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता २८

२.५.२ भू–संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन २९

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन २९

२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन ३०

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था ३०
२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन ३०
२.६.२ श्रोत परिचालन ३०
२.६.३ योजना व्यवस्थापन ३०
परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारणा ३१
३.१ पृष्ठभूमि ३१
३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती ३१
३.३ प्रमुख सम्भावना तथाा अवसर ३२
३.४ निर्देशक सिद्धान्त ३२
३.५ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य ३३
३.६ गाउँपालिकाका समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू ३३
३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता ३५
३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट ३६
परिच्छेद – ४: आर्थिक क्षेत्र ४०
४.१ कृषि तथा पशुपन्छी ४०
४.१.१ पृष्ठभूमि ४०
४.१.२ समस्या तथा चुनौती ४०
४.१.३ सम्भावना तथा अवसर ४०
४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ४१
पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन ५३
१.१.५ समस्या तथा चुनौतीहरू ५३
१.१.६ सम्भावना तथा अवसर ५३
४.१.७ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ५४
४.१.८ अपेक्षित उपलब्धिहरू ६०
४.१.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ६०
४.२ सिंचाई ६१
४.२.१ पृष्ठभूमि ६१
४.२.२ समस्या तथा चुनौती ६१
४.२.३ सम्भावना तथा अवसर ६१
४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ६२
४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि ६६
४.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ६६
४.३ पर्यटन, सँस्कृति तथा सम्पदा ६७
४.३.१ पृष्ठभूमि ६७
४.३.२ समस्या तथा चुनौती ६८
४.३.३ सम्भवना तथा अवसर ६८
४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ६९

४.३.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू ८१
४.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८१
४.४ उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति ८२
४.४.१ पृष्ठभूमि ८२
४.४.२ समस्या तथा चुनौती ८२
४.४.३ सम्भावना तथा अवसर ८३
४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ८३
४.४.५ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८९
४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा ८९
४.५.१ पृष्ठभूमि ८९
४.५.२ समस्या तथा चुनौती ८९
४.५.३ सम्भावना तथा अवसर ९०
५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९१
४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि ९५
४.६ भूमि व्यवस्थापन (भू–उपयोग) ९६
४.६.१ पृष्ठभूमि ९६
४.६.२ समस्या तथा चुनौती ९६
४.६.३ सम्भावना तथा अवस ९६
४.६.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९७
४.६.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू ९९
४.६.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १००
४.७ सहकारी १००
४.७.१ पृष्ठभूमि १००
४.७.२ समस्या तथा चुनौती १००
४.७.३ समस्या तथा अवसर १०१
४.७.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०१
४.८ बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र १०४
४.८.१ पृष्ठभूमि १०४
४.८.२ समस्या तथा चुनौती १०४
४.८.३ सम्भावना र अवसहरू १०४
४.८.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०५
४.८.५ अपेक्षित उपलब्धि १०६
४.८.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १०६
४.९ गरिबी निवारण १०७
४.९.१ पृष्ठभूमि १०७
४.९.२ समस्या तथा चुनौती १०७
४.९.३ सम्भावना तथा अवसर १०७

४.९.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०८
४.९.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ११०

परिच्छेद – ५: सामाजिक क्षेत्र १२१

५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण १२१
५.१.१ पृष्ठभूमि १२१
५.१.२ समस्या तथा चुनौती १२१
५.१.३ सम्भावना तथा अवसर १२२
५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १२२
५.१.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू १२८
५.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १२८

५.२ शिक्षा विज्ञान तथा नवप्रवर्तन १२९
५.२.१ पृष्ठभूमि १२९
५.२.२ समस्या तथा चुनौती १२९
५.२.३ सम्भावना र अवसर १३०
५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १३१
५.२.५ अपेक्षित पलब्धिहरू १४२
५.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १४३

५.३ खानेपानी तथा सरसफाई १४३
५.३.१ पृष्ठभूमि १४३
५.३.२ समस्या तथा चुनौती १४३
५.३.३ सम्भावना तथा अवसर १४४
५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १४५
५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि १५०
५.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १५१

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग १५१
५.४.१ पृष्ठभूमि १५१
५.४.२ समस्या तथा चुनौती १५२
५.४.३ सम्भावना तथा अवसर १५३
५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १५४
५.४.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू १६३
५.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १६४

५.५ युवा तथा खेलकुद १६४
५.५.१ पृष्ठभूमि १६४
५.५.२ समस्या तथा चुनौती १६५
५.५.३ सम्भावना र अवसर १६५
५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १६६
५.५.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू १६९

५.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १६९
५.६ शान्ति सुरक्षा १७०
५.६.१ पृष्ठभूमि १७०
५.६.२ समस्या तथा चुनौती १७०
५.६.३ सम्भावना तथा अवसर १७०
५.६.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १७१
५.६.५ अपेक्षित उपलब्धि १७२
५.६.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १७३
५.७ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन १७३
५.७.१ पृष्ठभूमि १७३
५.७.२ समस्या तथा चुनौती १७३
५.७.३ सम्भावना तथा अवसर १७४
५.७.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १७४
५.७.५ अपेक्षित उपलब्धि १७५
५.७.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १७५
परिच्छेद – ६: पूर्वाधार विकास १८६
६.१ वस्ती, आवास भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १८६
६.१.१ पृष्ठभूमि १८६
६.१.२ समस्या तथा चुनौती १८६
६.१.३ सम्भावना तथा अवसर १८६
६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १८७
६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि १९०
६.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १९०
६.२ सडक, पुल तथा यातायात १९०
६.२.१ पृष्ठभूमि १९०
६.२.२ समस्या तथा चुनौती १९१
६.२.३ सम्भावना तथा अवसर १९१
६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १९१
६.२.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू १९८
६.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १९८
६.३ जलश्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा १९८
६.३.१ पृष्ठभूमि १९८
६.३.२ समस्या तथा चुनौती १९९
६.३.३ सम्भावना तथा अवसर १९९
६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्याक्रम तथा आयोजना १९९
६.३.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू २०१
६.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २०२

६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि २०२
६.४.१ पृष्ठभूमि २०२
६.४.२ समस्या तथा चुनौती २०२
६.४.३ सम्भावना तथा अवसर २०३
६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २०३
६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका २०५
६.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २०८
परिच्छेद – ७: वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र २०९
७.१ वन तथा जैविक विविधता २०९
७.१.१ पृष्ठभूमि २०९
७.१.२ समस्या तथा चुनौती २०९
७.१.३ सम्भावना तथा अवसर २०९
७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २१०
७.१.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू २१४
७.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २१५
७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन २१५
७.२.१ पृष्ठभूमि २१५
७.२.२ समस्या तथा चुनौती २१५
७.२.३ सम्भावना तथा अवसर २१६
७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २१६
७.२.५ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २१८
७.३ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन २१९
७.३.१ पृष्ठभूमि २१९
७.३.२ समस्या तथा चुनौती २१९
७.३.३ सम्भावना तथा अवसर २१९
७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २२०
७.३.५ अपेक्षित उपलब्धि २२३
७.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २२३
७.४ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता २२४
७.४.१ पृष्ठभूमि २२४
७.४.२ समस्या तथा चुनौती २२४
७.४.३ सम्भावना तथा अवसर २२५
७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २२५
७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि २२९
७.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष २२९

परिच्छेद – ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र २३३
८.१ सुशासन विकास तथा सुशासन २३३
८.१.१ पृष्ठभूमि २३३
८.१.२ समस्यया तथा चुनौती २३३
८.१.३ सम्भावना तथा अवसर २३४
८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २३५
८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि २३८
८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय २३९
८.२.१ पृष्ठभूमि २३९
८.२.२ समस्या तथा चुनौती २३९
८.२.३ सम्भावना तथा अवसर २३९
८.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २३९
८.२.५ अपेक्षित उपलब्धि २४१
८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन २४२
८.३.१ पृष्ठभूमि २४२
८.३.२ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना २४२
८.३.३ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका २४४
परिच्छेद – ९: कार्यान्वयन व्यवस्था २४७
९.१ पृष्ठभूमि २४७
९.२ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट २४७
९.३ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण २४८
९.४ स्रोत परिचालन रणनीति २४९
९.५ आवधिक योजना कार्यान्वयन २४९
९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २५२
अनुसूचीहरू २५६
अनुसूची १– विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन २५६
अनुसूची २– नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू २७२
अनुसूची ३– वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण २७६
अनुसूची ४–आवधिक योजना तयारीको कार्यशाला गोष्ठीका तस्वीरहरू २८४

परिच्छेद - १: भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

जन आन्दोलन २०६२/२०६३ को राजनीतिक परिवर्तन पछि नेपालको राजनीतिक परिवेशले नयाँ मोड लिएको छ । वि.सं. २०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा जारि गरिएको नेपालको संविधान कार्यान्वयनमा आएको हो जस अन्तर्गत देश सङ्घीय संरचनामा गएको छ । नेपालको इतिहासमा निरङ्कुस शासनको रूपमा रहेको राणा शासनको अन्त्य भएर वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र स्थापना पश्चात् समेत नेपाल ६५ वर्ष लामो राजनीतिक तथा सामाजिक सङ्क्रमणबाट गुज्रन परेको यथार्थ हामी सामु छ । नेपालको समग्र विकासका चरणहरू नियाल्दा विगत ६५ वर्ष नेपालले राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका निमित्तको संघर्षमा मात्र केन्द्रित हुनुपर्‍यो । विभिन्न विदेशी शक्तिहरूको अधिनमा रहेका पूर्वी तथा मध्य एसियाका मुलुकहरू आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा हामी भन्दा कैयौं गुणा अगाडि लम्किरहेको अवस्थामा पनि कहिल्यै कुनै विदेशी शक्तिमा झुक्न नपरेको देश विशेष परिस्थितिले विकासमा काँचुली फेर्न नसकेको अवस्था छ । कुनै समयमा नेपालले आर्थिक, भौतिक तथा सैन्य गरेको हाम्रा छिमेकी राष्ट्रहरू भारत र चीनले वैज्ञानिक युगलाई चुनौती दिदै गर्दा नेपाल भने समय सापक्ष विकासका योजनाका अबधारणालाई आत्मसाथ गर्ने प्रयास गरिरहेको छ । नेपाल विकासमा पछि पर्नुका कारणहरू मध्ये प्रमुख हाम्रा अवैज्ञानिक विकासका प्रयासहरू, आत्मगत, एकाङ्गी, अव्यवहारिक हुनु र पर्याप्त खोज तथा अनुसन्धान बिनानै विकासका योजना अगाडि बढाउनु समेत हो ।

जनताको संविधान जारी भइसके पश्चातको निर्वाचनबाट नयाँ सङ्घीय, प्रदेशिक र स्थानीय सरकारहरू गठन भएका कारण नयाँ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था अनुरूप राज्यको पुनर्संरचना भैसकेको छ । तीन तहका सरकारले जनतालाई सेवा तथा सुबिधा प्रधान गरिरहेको यस घडीमा स्थानीय शासनका माध्यमबाट जनतालाई शासनमा आधिकारिक सहभागी गराउन सहज हुने, सार्वभौमको प्रयोगमा आम जनतालाई समावेशीरूपमा सहभागी गराउन सहज हुने र जनतालाई छिटो छरितो सेवा प्रवाह गर्न सहज हुने भएकोले यो अभ्यास सम्पूर्ण राष्ट्र विकास र आर्थिक विकासको मुलमन्त्र बनेको छ । वर्षौंदेखी व्याप्त अविकास, गरिबी, रोगव्याद पछौटेपन, शिक्षा, असुविधा र अन्यायको दुश्चक्रमा पिल्सिएका आम स्थानीयवासीलाई योजनामा प्रतिबिम्बित गर्दै सूसंस्कृत, प्रतिस्पर्धी, समृद्धशाली र समतामुलक नेपाली समाजको विकास तथा नयाँ परिवर्तन र राज्य व्यवस्थाले आशाको संचार गराएको । यो व्यवस्थाले नीतिगत सुधारहरू विकासको पूर्वाधारहरू एवं संस्थागत संरचनाहरूलाई अधिकतम प्रतिफल प्राप्त हुने गरी प्रयोग गर्ने नीति योजनामा अवलम्बन गर्ने प्रयास गरिरहेको छ ।

मूलतः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले नेपालको संविधानको अनुसूची ८ मा उल्लेख भएका स्थानीय तहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीय स्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ऐनको परिच्छेद –३ दफा ११ को उपदफा २ (छ) (१)

मा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजना सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै बुँदा नं. २ मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको समग्र गाउँपालिका विकासको आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

कुनै पनि स्थानको समग्र विकासको लागी भौतिक विकास र आर्थिक विकासको आधार खाका तयार पार्दै विकास योजनाको खाका तयार पार्नु एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो योजनाले गाउँपालिकाको वस्तुगत भौतिक अवस्थाको तथ्यपरक तथ्याङ्क सहितको विवरण र आधार नक्सा तयार पारी सोको आधारमा अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीतिहरू तयार पारेको छ । एकातर्फ अव्यवस्थित र योजना विहीन विकास क्रियाकलापले हामीलाई सही दिशा निर्देश गर्दैन भने अर्कोतर्फ समय र स्रोतको समेत उच्चतम सदुपयोग हुन सक्दैन । तसर्थ निर्दिष्ट समय सीमा र विकास लक्ष्यभित्र रही निश्चित प्रकारका विकास योजनाहरूलाई निर्दिष्ट उपलब्धिहरू हासिल गर्ने हेतुले निर्माण गर्दा विकासका क्रियाकलापहरू व्यवहारिक, समय सान्दर्भिक र उच्च प्रतिफलमुखी हुन जान्छन् । तसर्थ यस गाउँपालिकामा उपलब्ध साधन र स्रोतको उच्चतम सदुपयोग गरी निर्दिष्ट समय सीमाभित्र, निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न यस प्रकारको आवधिक योजनाको आवश्यकता परेको हो ।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

यस योजनाको मूल उद्देश्य गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको निर्माण गर्नु हुनेछ, जस अन्तर्गतः

- दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति र कार्य योजना तयार पार्ने
- सो कार्यका लागि गाउँपालिकाको स्पष्ट आधार नक्सा तयार पार्ने
- भौतिक पूर्वाधार विकास योजना तयार पार्ने
- सामाजिक–सांस्कृतिक विकास योजना तयार पार्ने
- आर्थिक विकास योजना तयार पार्ने
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्ने
- सेवा प्रवाह तथा संस्थागत विकास योजना तयार पार्ने
- व्यापक जनसहभागितामा क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गर्ने

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू

कुनै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्नका लागि योजनाका आधारहरू आवश्यक पर्दछन् । मुख्यतया कुनै पनि विशेष स्थानको योजना निर्माण गर्दा वैधानिक, भौतिक र नीतिगत आधारहरू स्पष्ट हुनु आवश्यक भएकोले यो गाउँपालिका नेपालको सङ्घीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू रहेकोमा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधारभूत तहको रूपमा स्थानीय तह रहेको छ । नेपालको संविधानले स्थानीय

तहहरूलाई एक प्रकारको पूर्ण स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेकोले स्थानीय स्तरका विकास योजनाहरू तर्जुमा गर्ने र ती योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय तह अन्तर्गत नै रहेको छ । मुलतः यसै वैधानिक आधारको पृष्ठभूमिमा रहेका थप निम्न आधारहरूमा रहेर यो आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

१. विद्यमान ऐन तथा वैधानिक रूपमा प्राप्त आधारहरू

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको अनुसूची ८ तथा **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** को **दफा ११** को **उपदफा २(छ)** बमोजिम नेपालमा सघिंय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागु भए पश्चात् स्वायत्त स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार सङ्घीय तथा प्रादेशिक कानून तथा नीति नियमहरूसँग सङ्गत हुने गरी स्थानीय सरकारलाई नै प्राप्त भएकोले सो वैधानिक व्यवस्था बमोजिम यो गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ । साथै संविधानको मर्मअनुरूप सघिंय, प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका सम्पूर्ण विद्यमान ऐन नियमहरूको सान्दर्भिक प्रावधानअनुरूप आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

(ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ५९** बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूलाई प्राप्त वित्तीय अधिकार तथा धारा ६० बमोजिम राजश्व स्रोतको बाँडफाँट गर्न बनेको यस ऐनले आकर्षित गर्ने प्रावधानहरूलाई समेत राजश्वको अधिकार, त्यसको बाँडफाँट, ऋण, अनुदान, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू गरेकोले यी पक्षहरूलाई यो योजना निर्माण गर्दा आधार बनाइएको छ ।

(ग) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ६०** को उपधारा ३ मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय स्रोत र धारा २५१ अन्तर्गत देशभर छरिएर रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूको परिचालनबाट प्राप्त राजश्व वा स्रोतको प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू रहेको यस ऐनलाई यस आावधिक योजना निर्माणमा एक आधारको रूपमा लिएको छ ।

२. विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू

कुनै पनि योजना निर्माण गर्दा सबैभन्दा महत्वपूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरूमध्ये संविधानको धारा ५१ मा रहेका नीतिहरूलाई मूल आधार मान्न उपयुक्त हुन्छ । यी मध्ये पनि स्थानीय तहहरूले निम्न नीतिहरूलाई प्रमुख आधार मान्नु उपयुक्त रहेकोले सोही आधारमा यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्था सम्बन्धी नीति	विकास सम्बन्धी नीति
सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण सम्बन्धी नीति	सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति
अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति	नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति

कृषि र भूमि सुधार सम्बन्धी नीति	श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति
प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति	
राष्ट्रिय भू–उपयोग नीति, २०६८	पर्यटन नीति, २०६५
वन नीति, २०७१/तथा वातावरण संरक्षण,	राष्ट्रिय युवा नीति,२०७२/राष्ट्रिय खेलकुद नीति,२०६७
राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६३
औद्योगिक नीति, २०६७	सिंचाई नीति, २०७०
जलाधार नीति	राष्ट्रिय शिक्षा नीति
जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७	जैविक विविधता संरक्षण नीति,२०६३
राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९	स्वास्थ्य नीति, २०४८
वाणिज्य नीति, २०६५	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
श्रम तथा राष्ट्रिय रोजगार नीति,२०७१	सूचना प्रविधि नीति, २०६७
आपूर्ति नीति, २०६९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	विकास सहायता परिचालन नीति
सार्वजनिक–निजी साझेदारी नीति, २०७२	बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति,२०७३	राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति, २०६९/राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति	राष्ट्रिय बीउ विजन नीति,२०५६
कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१	संस्कृति नीति, २०६८
राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४	जलविद्युत विकास नीति, २०५८

लगायत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरूलाई योजना निर्माणको आधार बनाइएको छ ।

३. सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

कुनै पनि स्थानीय तहले योजनाको दीर्घकालीन, सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तय गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गरी गर्नुपर्ने भएकोले यस योजनाले निम्न सोचहरूलाई आधार बनाएको छ ।

(क) दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००

लामो राजनैतिक संक्रमण पश्चात राजनैतिक स्थायित्वको जगमा उभिएर तीब्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि आयमा वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण तथा आर्थिक जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा

अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि सं. २०८७ सम्मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्थर भएको मुलुकमा रूपान्तरण हुने गरी यस दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको उल्लेख छ ।

यस सोचको मूल लक्ष्य सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्ने हो । यसको मूल रणनीति भनेको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनलगायत अर्थतन्त्रका सहयोगी क्षेत्रको परिचालनमार्फत् रूपान्तरणका कार्यक्रममा लगानी केन्द्रित गर्नु हो । यसर्थ नारामा दीर्घकालीन सोचलाई "समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली" तय गरिएको छ । यस सोचको अपेक्षित उपलब्धिमा "समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रसहितका समान अवसार प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक" मा नेपाललाई रूपान्तरण गर्ने रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच वि. सं. २१०० ले लिएका राष्ट्रिय रणनीति

- तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने,
- सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआवद्धता एवम् दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण गर्ने र
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने ।

रूपान्तरणका प्रमुख संवाहक

दीर्घकालीन सोचका रणनीति कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न देहायबमोजिम सामाजिक–आर्थिक रूपान्तरणका संवाहक अवलम्बन गरिएको छ । यी संवाहकलाई दीर्घकालीन सोचको प्राथमिकताका क्षेत्रका रूपमा समेत लिई तदनुरूप साधन–स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार प्राथमिकताहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गरिनेछन् ।

१. गुणस्तरीय एकीकृत यातायात, प्रणाली सूचना प्रविधि तथा सञ्चार पूर्वाधार र बृहत् सञ्जालीकरण,
२. गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण, उद्यमशील कार्य संस्कृति विकास र सम्भावनाको पूर्ण उपयोग,
३. जल विद्युत उत्पादन वृद्धि र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन,
४. उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि,
५. गुणस्तरीय पर्यटन सेवाको विकास र विस्तार,
६. आधुनिक, दिगो र व्यवस्थित शहरीकरण, आवास र वस्ती विकास,
७. प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र सुदृढीकरण तथा औपचारिक क्षेत्रको विस्तार,
८. सामाजिक संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति र
९. शासकीय सुधार र सुशासन अभिवृद्धि ।

सहयोगी क्षेत्र

दीर्घकालीन सोचका लक्ष्य हासिल गर्ने सन्दर्भमा रूपान्तरणका सम्भाव्य क्षेत्रको प्रभावकारी परिचालन गर्न देहायका क्षेत्रहरूलाई प्रमुख सहयोगी क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ ।

१. संविधान लोकतन्त्र र विकासप्रतिको राजनीतिक प्रतिबद्धता,
२. जनसांख्यिक लाभ र नागरिक सचेतना,
३. भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक विविधता तथा सम्पन्नता,
४. सामाजिक–सांस्कृतिक विविधता तथा मौलिक पहिचान,
५. सामाजिक पूँजी र विश्वभर फैलिएका नेपाली समुदाय,
६. स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा,
७. मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सद्भाव र
८. सङ्घीय शासन प्रणाली र वित्तीय सङ्घीयता ।

दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

दीर्घकालीन सोचका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्तिको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिदर आवश्यक हुन्छ । यस अवधिमा वार्षिक औसत १०.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरको प्रारम्भिक लक्ष्य अनुमान गरिएको छ । यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा औसत ५.५ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा औसत १३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा वार्षिक औसत १०.९ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोचको अवधिको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यअनुरूप यस सोच अवधिको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश हालको २७ प्रतिशतबाट घटेर ९ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रका अंश हालको १५.२ प्रतिशतबाट वृद्धि भई ३० प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको अंश हालको ५७.८ प्रतिशतबाट ६१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । यसबाट कृषि क्षेत्रमा रहेको ठूलो जनशक्ति उद्योग र सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुनेछ । आगामी २५ वर्षमा उद्योग र सेवाको व्यापक विस्तार भई अर्थतन्त्रमा ठूलो संरचनागत एवम् गुणात्मक परिवर्तन हुने अनुमान छ ।

दीर्घकालीन सोचको आधार वर्ष २०७५/७६ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १ हजार ४७ अमेरिकी डलर रहेको छ । वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने र वि.सं. २०८७ मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुनेछ । वि.सं. २१०० मा १२ हजार १ सय अमेरिकी डलर प्रतिव्यक्ति आयसहित नेपाल उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्थापित हुनेछ ।

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न माथि उल्लेखित रूपान्तरणका संवाहक तथा सहयोगी क्षेत्रका अतिरिक्त देहायका तत्वलाई प्रमुख आधार लिइएको छ ।

१. संविधानका राज्यका नीति र मौलिक हक प्राप्त गर्न उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि आवश्यक रहेको ।
२. राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता कायम भई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख अवस्था सिर्जना भएको ।

३. समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको लगानी वृद्धि गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण भएको ।

४. जनसांख्यिक लाभ र प्राकृतिक स्रोत–साधनको महत्तम उपयोग गरिने ।

५. ज्ञान, सीप, पूँजी र प्रविधि तथा पूर्वाधार र ऊर्जा विकास गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।

६. वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता रहेको ।

७. विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा तीव्रता प्रदान गर्न आयोजना बैंक, आयोजना पूर्व तयारी र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई सुदृढ बनाइने ।

८. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई क्रमशः औपचारिक र उत्पादनशील बनाइने ।

९. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक सुधार र एकद्वार प्रणाली अपनाइने ।

१०. ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र विकास गरी समृद्धि हासिल गर्ने ।

दीर्घकालीन सोचका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औसत)	प्रतिशत	६.८	१०.५
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२७.०	९
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१५.२	३०
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	५७.८	६१
५.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१०४७	१२१००
६.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	०
७.	बहुआयामिक गरिबिमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	२८.६	३
८.	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Plamaratio)	अनुपात	१.३	१.१
९.	सम्पत्तिमा आधारित जिनी गुणक (Gini Coefficient)	गुणक	०.३१	०.२५
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३८.५	७२
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	३
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	७०

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१३.	जलविद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१,०७४	४०,०००
१४.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	१००
१५.	प्रतिव्यक्ति विद्युत उपभोग	किलोवाट घण्टा	१९७	३,५००
१६.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	७८.९	९९
१७.	राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग	कि.मि.	६,९७९	३३,०००
१८.	द्रुत मार्ग (भूमिगत मार्गसमेत)	कि.मि.	०	२,०००
१९.	रेलमार्ग	कि.मि.	४२	२,२००
२०.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत	५५.४	१००
२१.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९.७	८०
२२.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	२०
२३.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	८
२४.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	२
२५.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९८
२६.	माध्यमिक तह (९–१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४३.९	९५
२७.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत	९.५	४०
२८.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	२०	९५
२९.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	१७	१००
३०	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	१
३१.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.७६०

स्रोतः १. राष्ट्रिय लेखा, आ.व. २०७५/७६; २. बहुआयामिक गरिबीको प्रतिवेदन २०१८; ३. नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण–२०१६; ४. राष्ट्रिय जनगणना, २०६८; ५. मानव विकास प्रतिवेदन २०१८

नोटः

- ☞ दीर्घकालीन सोचको मार्गचित्र र रणनीति, २५ वर्षमा नेपाल उच्च आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य र अन्य देशहरूको विकासको अनुभवका आधारमा प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।
- ☞ शून्य प्रतिशत गरिबीले १ प्रतिशत भन्दा कम गरिबी रहेको अवस्थामा बुझाउँछ ।
- ☞ आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू समयानुकूल पुनरावलोकन गरिनेछन् ।

(ख) पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७– २०८०/८१)

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा पन्ध्रौं योजनालाई लिइएको छ । तसर्थ यो योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवनसहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने आधार निर्माण गर्ने हो ।

(ग) लुम्बनी प्रदेशको आवधिक योजना (२०७६/७७–२०८०/८१)

प्रादेशिक योजनाले पहिचान गरेका लुम्बनी प्रदेशका प्रमुख समस्याहरू

यो प्रदेश आर्थिक क्षेत्रमा शहर केन्द्रित आयातमा आधारित नाफामूखी अर्थतन्त्रको बाहुल्यता छ भने ग्रामीण इलाकामा कृषिमा आधारित निर्वाहमूखी अर्थतन्त्र रहेको छ । बढ्दो व्यापार घाटा, विप्रेषणको उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी नभई उपभोग्य वस्तु खरिद र साधारण खर्चमा सिमीत, पर्यटन पूर्वाधारमा लगानी हुन नसकेको, लघु उद्योगको बाहुल्यता परम्परागत निर्वाहमुखी खेती, भौतिक पूर्वाधार निर्माणको गति धिमा रहेको, वातावरण असन्तुलन बढेको, अव्यवहारिक शिक्षा प्रणाली, पर्याप्त सिंचाई सुविधाको अभाव, आधारभूत पिउनेपानीको अपर्याप्तता, कमजोर स्वास्थ्य सेवा प्रणाली, शिपयुक्त मानव संसाधनको अभाव, बेरोजगारी, सेवा प्रवाह तथा शुसान प्रभावशाली हुन नसकेको जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन् ।

प्रमुख अवसरहरू

प्राकृतिक सौन्दर्यता र जैविक विविधता, सांस्कृतिक विविधता र सम्पन्नता, विश्वप्रसिद्ध अन्नपूर्ण, धौलागिरी र मनास्लु पदमार्गहरू, जलस्रोतमा धनी, संविधानले प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारहरूलाई नीति तथा योजना निर्माणको अधिकार प्रदान गरेको, काठमाडौं पछाडि विकासको केन्द्रको रूपमा पोखराको विकास भैरहेको, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा पोखरा केन्द्रको रूपमा विकास भैरहेको ।

प्रदेश समृद्धिका प्रमुख क्षेत्रहरू

विकास र समृद्धिका दृष्टिले निम्न लिखित सातवटा क्षेत्रहरू पहिचान गरिएको छ ।

१) पर्यटन : साहसिक, धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटन मार्फत रोजगारी सिर्जना ।

२) कृषि : व्यवसायिक, वैज्ञानिक र जैविक कृषि प्रणालीको विकास ।

३) उर्जा : जलविद्युत तथा नवीकरणीय उर्जाको प्रयोग मार्फत हरित अर्थतन्त्र निर्माण

४) उद्योग : स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित ठूला उद्योगहरूको विकास

५) पूर्वाधार : अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउने गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तार

६) मानव संसाधन विकास : उच्च उत्पादन क्षमता भएको शिपयुक्त मानव स्रोतको विकास

७) सुशासन : सूचना प्रविधिमा आधारित जनमुखि शासनको प्रबर्द्धन

लुम्बिनी प्रदेशका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

योजनाको अवधि आ.व. २०७७/७८ देखि २०८१/८२ लाई अल्पकालीन, आ.व. २०७७/७८ देखि २०८७/२०८८ (दिगो विकास लक्ष्यको अवधि) लाई मध्यकालीन र २०७७/७८ देखि २१०० लाई दीर्घकालीन परिभाषित गरी समृद्धि र सुखका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू निम्न अनुसार निर्धारण गरिएका छन् ।

तालिका नं १: लुम्बिनी प्रदेशका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	सूचक	इकाई	लुम्बिनी प्रदेशको लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	आर्थिक वर्ष २०८०/८१
१	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	६.३	७.६२
२	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	८०३	१६००
३	कृषि	प्रतिशत	२९.३	२६.६
४	उद्योग	प्रतिशत	१९.३	२०.५
५	सेवा	प्रतिशत	४.५	६
६	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	२९.९२	१५
७	बहुआयामिक गरिबिमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
८	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Palma Ratio)	अनुपात		
९	सम्पत्तिमा आधारित गिनी गुणक (Gini Cofficient)	गुणक		
१०	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको	वर्ष		
११	मातृ मृत्युदर (प्रतिलाख जीवित जन्ममा)	संख्या		
१२	५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर	संख्या		

क्र.सं.	सूचक	इकाई	लुम्बिनी प्रदेशको लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	आर्थिक वर्ष २०८०/८१
	(प्रतिहजार जीवित जन्ममा)			
१३	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
१४	श्रमशक्ति सहभागिता दर	प्रतिशत		
१५	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१६	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१७	राष्ट्रिय/प्रादेशिक लोकमार्ग (कालोपत्रे	कि.मि		
१८	द्रुत लोकमार्ग (पोखरा दुम्कीबास)	कि.मि		
१९	रेलमार्ग	कि.मि		
२०	३० मिनेटसम्मको दूरीमा यातायात पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		
२१	विद्युत्मा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		
२२	आधारभूत खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
२३	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता (कुल जनसंख्यामा)	प्रतिशत		
२४	जलविद्युत् उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट		
२५	प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग	किलोवाट		
२६	५ वर्ष मुनिका कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२७	मानव विकास सूचकाङ्क	सुचकाङ्क		
२८	दर्ता भएका अपराध घटना र अनुसन्धानको अनुपात	अनुपात		
२९	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
३०	हेलो सरकारमा/हेलो मुख्यमन्त्रीमा प्राप्त उजुरीको फछ्र्यौट	प्रतिशत		
३१	राष्ट्रिय परिचयपत्र प्राप्त गरेको नेपाली नागरिक			
३२	पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ता	प्रतिशत		

४. दिगो विकासका लक्ष्यहरू

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा आवद्ध सम्पूर्ण राष्ट्रहरूद्वारा अनुमोदन गरी समग्र विश्व र मानवजातिको दीर्घकालीन सुरक्षा, सुख र समृद्धिका लागि तय गरिएका साझा वैश्विक लक्ष्यरूलाई दिगो विकास लक्ष्य भनिन्छ ।

संसारभरका सबै मुलुकले सन् २०३० सम्म यी लक्ष्यहरू हासिल गर्नु पर्नेछ । नेपालले समेत अनुमोदन गरेका यी लक्ष्यहरू नेपालका योजना तथा विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न अति सान्दर्भिक छन् । तसर्थ तल उल्लेखित यी लक्ष्यहरूलाई यो योजना तर्जुमाको आधार बनाइएको छ । कुल सत्रवटा लक्ष्यहरूमध्ये भू–परिवेष्ठित मुलुक भएकोले लक्ष्य १४ नेपालसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छैन । यी लक्ष्यहरूका १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ वटा विश्वव्यापी सूचकहरू थपेर कुल ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेकोले यस गाउँपालिकासँग सम्बन्धित लक्ष्य र सूचकहरूलाई समेत यो योजनाले समेट्ने र दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्ने प्रयास गरेको छ ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू

१. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने ।
२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने ।
३. सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने ।
४. सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालबालिकालाई सशक्त बनाउने ।
६. सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।
७. सबैका लागि किफायती, विश्वासनीय, दिगो र आधुनिक उर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
८. भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमुलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।
९. उत्पादनशील पूर्वाधरको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीच असमानता घटाउने ।
११. शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्पादनशील र दिगो बनाउने ।
१२. दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।
१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्ने तत्काल पहल थाल्ने ।
१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने ।
१५. स्थानीय पर्यावरणीयको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।
१६. दिगो विकासको लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापना गर्ने ।
१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने ।

५. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशनहरू

यस गाउँपालिकाको योजना निर्माणका समयमा सघिंय तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा बजेट तर्जुमा तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पटक–पटक गर्ने मार्ग निर्देशनलाई समेत आधार मानी यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

६. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू

नेपाल सरकार पक्ष राष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हस्ताक्षर तथा अनुमोदन गरिएका अन्य सान्दर्भिक घोषणा पत्र तथा सन्धी सम्झौताहरूको मर्महरूलाई समेत ध्यानमा राखि यस गाउँपालिकाको योजना निर्माण गर्नुपर्छ। उदाहरणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र सन् १९४८, विश्व संरक्षण नीति (World Conservation Strategies) आदि ।

७. स्थानीय तहमा सहभागी राजनैतिक दलहरूको घोषणापत्रहरू

यो आवधिक योजना निर्माणको समय यस गाउँपालिकामा रहेका राजनैतिक दलहरूले विभिन्न तहका चुनाव तथा अन्य समयमा गाउँपालिकावासीका माझ गरेका विकासका राजनैतिक प्रतिबद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी ती घोषणापत्रहरूका मर्मलाई एक वा अर्को तरिकाले सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

८. गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुगत अवस्था

गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था स्थानीय आवश्यकता, समस्या र सम्भावनाहरू यस अन्तर्गत वडा भेला, स्थलगत अध्ययन तथा गाउँपालिका केन्द्रमा विभिन्न समयमा सम्पन्न अन्तरक्रिया तथा सरोकारवालारूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा गाउँपालिकाको प्रमुख समस्या चुनैती, सम्भावना र आवश्यकता पहिचान गरी सो को SWOT विश्लेषण गरे पश्चात आवश्यक योजनाहरू निर्माण गरिएको हो ।

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू

सङ्घीय शासन प्रणालीअन्तर्गत स्थापना भएको स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको यो गाउँपालिका देशका अन्य स्थानीय तहहरू जस्तै नयाँ अभ्यास र सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा नै रहेकोले योजना निर्माणका लागि आवश्यक पूर्ण आधारभूत सूचनाको कमी रहेको छ । कतिपय सूचनाहरू संकलन र प्रशोधन गर्न पर्याप्त बजेट, प्राविधिक तयारी र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने र सोको तत्काल व्यवस्था गर्न सहज नभएको परिस्थितमा उपलब्ध सूचना, समय र बजेटका केही सीमाहरू भित्र रहेर यो योजना तयार पारिएको हो । तसर्थः

- दिगो विकास लगायत गाउँपालिकाले तय गरेका अन्य विकासका क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको आधार वर्षका तथ्याङ्कहरूको उपलब्धता तत्काल हुन नसकेको र सोको व्यवस्था भविष्यमा गर्न सके ती लक्ष्य पुनः निर्धारण गर्न सक्ने ।
- गाउँपालिका द्वारा गर्नु पर्ने अत्यन्त आधारभूत सेवा प्रवाह जस्तै, पिउने पानी खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सडक, सामाजिक सुरक्षा आदिका लागि तय गरिएका कार्यक्रमहरूमा तत्काल बजेटको अभाव हुनेहुँदा वित्तीय सन्तुलनका हिसाबले कतिपय कार्यक्रमका लागि तत्काल बजेट अभाव भएता पनि भविष्यमा बजेटको स्रोत पहिचान र व्यवस्था गर्ने हेतुले आयोजना बैंकमा अभिलेख रहने गरी भएपनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्यताका आधारमा प्रस्ताव गरिएको ।

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया

यो योजना तयार गर्दा मुख्यतया राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित "स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५" र शहरी विकास विभागद्वारा प्रकाशित Planning Norms and Standards 2015 लाई आधार मानिएको छ । दुवैका मार्गदर्शनका अलावा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा योजना निर्माण गर्दा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूसमेत अनुशरण गरिएको छ । तसर्थ क्रमशः निम्न चरण पुरा गरी यो योजना तयार गरिएको छ ।

१. योजना तर्जुमा तयारी प्रारम्भिक छलफल

गाउँ कार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका अगुवाहरू, बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विज्ञहरूको समेत उपस्थितिमा समग्र आवधिक योजना तयारीका प्राविधिक पक्षहरूको बारेमा बृहत् छलफल र जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

२. स्थानीयस्तरमा गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति अध्ययन तथा द्वितीय स्रोतका सूचना संकलन

यसअन्तर्गत विज्ञ समूह तथा अध्ययनकर्ताको सहभागितामा प्रत्येक वडाको वस्तुस्थिति, मुख्य सम्भावना, अवसर र चुनौती पहिचान गर्ने हेतुले वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडाका सम्पूर्ण सरोकारवाला सम्मिलित वडाभेला, छलफल र अन्तरक्रियामार्फत प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सूचना संकलन गरियो ।

३. गाउँपालिकाको आधार नक्सासम्बन्धी सूचना संकलन

विषय विज्ञद्वारा प्रत्येक वडाबाट भू–सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी आधार नक्सा तयार गर्न आवश्यक भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणलगायत सम्पूर्ण भू–संकेत र सचना संकलन गरियो ।

४. वडाभेलामार्फत् प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

वडा भेला र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सूचनाहरूको तालिकीकरण, प्रशोधन पश्चात् समग्र वस्तुस्थितिको SWOT विलेषण गरी गाउँपालिकाका सबल पक्ष, दुर्बल पक्ष, सम्भावना र अवसरहरू पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरूको मस्यौदा तयारी

समग्र वस्तुस्थिति विश्लेषण पश्चात् राष्ट्रिय र प्रादेशिक लक्ष्य, योजना र उद्देश्यसँग तादातम्यता हुनेगरी स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गाउँपालिकाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरू सहितको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

६. मस्यौदा योजना उपर सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया छलफल

सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा योजना मस्यौदा उपर छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेपश्चात् थप सल्लाह र सुझावसहित परिमार्जनका लागि मस्यौदा पेश गरी वितरण गरियो ।

७. एकीकृत दस्तावेज तयारी संशोधन, परिमार्जन पश्चात अन्तिम योजना तयारी तथा स्वीकृति र प्रकाशन

मस्यौदा उपर छलफल तथा सुझाव संकलनपश्चात् योजनालाई विषयक्षेत्रगत हिसाबले एकिकृत गरी अन्तिम रूप दिएर गाउँसभा मार्फत् प्रक्रिया पुऱ्याई अनुमोदन गरी सर्वसाधारणका लागि प्रकाशन गर्ने निर्णय गाउँकार्यपालिकाले गऱ्यो ।

परिच्छेद - २: गाउँपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

प्रसिद्ध तिनाउ नदीको नामबाट नामांकित तिनाउ गाउँपालिका लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत पाल्पा जिल्लामा पर्दछ । यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट १९५ मिटर देखि १७०० मिटरको उचाइमा रहेको छ । २०२.४६ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यो पालिका पाल्पा जिल्लाको सदरमुकाम तानसेनबाट दक्षिण पश्चिममा पर्दछ । पूर्वमा मथागढि गाउँपालिका र पश्चिममा रैनादेबी छहरा गाँउपालिका, उत्तरमा तानसेन नगरपालिका र रिब्दिकोट गाउँपालिका दक्षिणमा रूपन्देही जिल्लाको बुटवल उप महानगरपालिका र सैनामैना नगरपालिकासँग जोडिएको यो गाँउपालिकालाई प्रसिद्ध सिद्धबाबाको काखमा रहेको सिद्दार्थ राजमार्गले बीचबाट काटेको छ । पाल्पा जिल्लामा अवस्थित तिनाउ नदीको फराकिलो क्षेत्र, समथर कृषि मैदान, हरियाली वनजंगल, जन्तिलोम, रिनसिङलेक, पाटन, ठुलिउदाङग, हात्तिलेक, सत्यवतीताल, सुकेताल, बाजेबज्यै ताल, जितगडी, नुवाकोट, रामापिथेकस क्षेत्र जस्ता धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल रहेको यो गाँउपालिका पहाडका सुन्दर बस्तीहरू लगायत लोपोन्मुख पत्थरकट्टा जाति सहितको पौराणिक इतिहास बोकेको छ ।

गह्रा खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केही भिरालो खेतीयोग्य जमिनमा केहीमात्रामा प्राङ्गारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । कूल २०२.४६ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जंगलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ७७.३४ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भू भागको २०.६९ प्रतिशत जमिन खेती योग्य छ । त्यसैगरी १.३ प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक प्रतिवेदनअनुसार तिनाउ गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या १८,२९१ रहेको छ जस मध्ये पुरुषको संख्या ८६२८ र महिलाको संख्या ९६६३ रहेको छ । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (sex ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ८९ रहेको छ । जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) ९१ जना रहेको छ । कुल ४३२६ घरपरिवार रहेको यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औसत ४.२ जना सदस्य रहेको देखिन्छ ।

गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास र समृद्धि समृद्धिका हिसाबले यो क्षेत्रलाई कृषिको वैज्ञानिकीकरण र व्यवसायिकीकरण, वनजंगलको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा जडीबुटी उत्पादन र पर्यटन विकास मार्फत समृद्ध बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ । यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, धान, मकै, गहुँ, फापर, जौं र कोदो, तरकारी बालीहरूमा मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने सबै प्रकारका तरकारी बालीहरू, फलफुल बालीमा सुन्तला , भोगटे, अम्बा (बेलौती), नासपाती, केरा र नगदे बालीमा अलैची र कफीको समेत खेती हुने गर्दछ।

पर्याप्त आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको साथै ठूला बजार केन्द्रको विकास हुन नसकेको कारण यस गाउँपालिकामा ठूला स्तरका उद्योगहरू, व्यापार तथा वाणिज्यको विकास भएको छैन यद्यपी यहाँबाट कच्चा पदार्थ भने बाहिरी जिल्लामा समेत निर्यात गरिदै आएको छ । गाउँपालिकामा कृषि तथा जडीबुटीमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकासको सम्भावना भने राम्रो छ । हाल गाउँपालिका केन्द्र रहेको दोभान बजार पाल्पाको पुरानो बजार हो । हाल यहाँ लक्ष्मी बैङ्कको शाखा संचालनमा रहेको छ ।

अर्कोतर्फ यस गाउँपालिकामा पर्यटनको राम्रो संम्भावना रहेको छ । विशेषगरी जडीबुटी तथा औषधीय पर्यटन, पर्यापर्यटन, कृषि पर्यटन र धार्मिक पर्यटनको प्रमुख सम्भावना रहेको छ । तिनाउ नदीको जलभण्डार साथै विभिन्न झरना, ताल, खोला क्षेत्रलाई विकास गरी जल पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ वडा न. १ मा एन्जल गुफा, चमेरे गुफा, घिसिङ गुफा, रीङसीङ लेक, वडा नं. २ मा सिद्ध गुफा, सुकेताल, सिद्धथान, वडा नं. ३ मा सिद्ध बाबा मन्दिर, सिद्ध गुफा, चुनरेवी पार्क, रामपिथेकस पार्क वडा नं. ६ मा जन्तीलुङ प्रवेशद्वार तथा गुफा, चिनिस गुफा आदि क्षेत्रको स्तरोन्नति गरी यी क्षेत्रको विकास र प्रचार प्रसार गरी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी नमुना कृषि क्षेत्रको रूपमा झ्याङ्ला सहित अन्य क्षेत्रलाई विकास गर्न सके कृषि अवलोकन भ्रमण मार्फत कृषि पर्यटनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको छ । यहाँको आदिवासी गुरुङ , मगर, संस्कृतिका बारेमा मानवशास्त्रीय अध्ययन गर्ने विद्यार्थी तथा अनुसन्धानकर्तालाई तिनाउ गाउँपालिका एक महत्वपूर्ण शैक्षिक गन्तव्यसमेत हुन सक्दछ ।

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

यस गाउँपालिका समुद्री सतहबाट १९५ मिटर देखि १७०० मिटरको उचाइमा रहेको छ । २०२.४६ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यो पालिका पाल्पा जिल्लाको सदरमुकाम तानसेनबाट दक्षिण पश्चिममा पर्दछ । पूर्वमा मथागढि गाउँपालिका र पश्चिममा रैनादेबी छहरा गाँउपालिका, उत्तरमा तानसेन नगरपालिका र रिब्दिकोट गाउँपालिका दक्षिणमा रूपन्देही जिल्लाको बुटवल उप महानगरपालिका र सैनामैना नगरपालिकासँग जोडिएको यो गाँउपालिकालाई प्रसिद्ध सिद्धबाबाको काखमा रहेको सिद्दार्थ राजमार्गले बीचबाट काटेको छ । यो गाउँपालिका चुरे पहाडको क्षेत्रमा अवस्थित भएकोले यहाँको जमिनमा भिरालोको मात्रा रहेको छ ।

जमिनको उचाइ (Height)

तिनाउ गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले ८३° २०'२४.३३" देखि ८३° ३५'५०.३७" पूर्वी देशान्तर र २७° ४२' १८.७७" देखि २७° ४९'४४.९४" उत्तरी अक्षांशसम्म फैलिएर प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित मध्यपहाडी देखि उच्चपहाडी क्षेत्रसम्म फैलिएको छ । यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट १९५ मिटर देखि १७०० मिटरको उचाइमा रहेको छ ।

जमिनको भिरालोपन (Slope)

यहाँको करिब १०.७१ प्रतिशत भूभाग ० डिग्रीदेखि १२ डिग्री सम्मको, ५२.६४ प्रतिशत भूभाग १३ डिग्रीदेखि ३० डिग्री सम्मको, २७.९७ प्रतिशत भूभाग ३० डिग्रीदेखि ४० डिग्री सम्मको, ७.८३ प्रतिशत भूभाग ४० देखि ५० डिग्री सम्मको र ०.८५ प्रतिशत भूभाग ५० देखी ७३ डिग्री सम्मको माथि भिरालोपनको स्थितिमा छ । यसको अर्थ यहाँको जमिनमा कान्ला बनाइ खेतीपाती गर्न सहज रहेको छ । गाउँपालिकाको भिरालोपनको थप विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	० देखि १२	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	२१.६९	१०.७१

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
२	१३ देखि ३०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	१०६.५७	५२.६४
३	३० देखि ४०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	५६.६२	२७.९७
४	४० देखि ५०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	१५.८६	७.८३
५	५० देखि ७३	संरक्षित वन बनाउन सकिने	१.७२	०.८५
जम्मा			२०२.४६	१००

स्रोत : भू–सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

जमिनको मोहडा (Aspect)

यस गाउँपालिका पाल्पा जिल्लाको पश्चिम दक्षिणको चुरे क्षेत्रमा पर्दछ । दक्षिण सामान्यतया भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा समेत विषमता हुन्छ । यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी मोहडा, दक्षिण पुर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, दक्षिण पश्चिम मोहडा, पश्चिमी मोहडा भएको क्षेत्र करिब ५० प्रतिशत भएकोले गाउँपालिकामा जलवायुगत विविधता पाउनुका साथै यस प्रकारको पहारीलो क्षेत्रको जमिन कृषि, उद्योग, बसोबास तथा अन्य विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न उपयूक्त रहेको छ । थप तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं १: जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.०१	०.००%
२	उत्तर मोहडा	१५.७६	७.७९%
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	२८.४१	१४.०३%
४	पूर्व मोहडा	२०.४७	१०.११%
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	२०.७७	१०.२६%
६	दक्षिण मोहडा	२६.८८	१३.२८%
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	२७.७८	१३.७२%
८	पश्चिम मोहडा	२२.९९	११.३६%
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	२४.१४	११.९२%
१०	उत्तरी मोहडा	१५.२४	७.५३%
	जम्मा	२०२.४६	१००.००%

स्रोत : भू–सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

वडा नं.	समावेश गाविस/नगरपालिका	क्षेत्रफल
१	कचल (१–९)	४४.११
२	दोभान (३, ६–९)	३६.७३
३	दोभान (१, २, ४, ५)	३२.७२
४	कोलडाँडा (१–४)	२३.८८
५	मस्याम (४) र कोलडाँडा (५–९)	२७.५७
६	दोभान (८) र मस्याम (१–३, ५–९)	३६.९८
	जम्मा	२०१.९९

२.१.२ प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा

गाउँपालिकाको भू- बनोट, जैविक विविधता, हावापानी, तिनाउ नदीको जलसम्पदा, वन्यजन्तु, जडीबुटी लगायतका समग्र प्राकृतिक सम्पदाको प्रचुरताले विकासमा प्रसस्त सहयोगी भूमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ । पाल्पा जिल्लामा अवस्थित तिनाउ नदीको फराकिलो क्षेत्र, समथर कृषि मैदान, हरियाली वनजंगल, जन्तिलोम, रिनसिङलेक, पाटन, ठुलिउदाङग, हात्तिलेक, सत्यवतीताल, सुकेताल, बाजेबज्यै ताल, जितगडी, नुवाकोट, रामापिथेकस क्षेत्र जस्ता धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल रहेको यो गाँउपालिका पहाडका सुन्दर बस्तीहरू लगायत लोपोन्मुख पत्थरकट्टा जाति सहितको पौराणिक इतिहास बोकेको छ । गाउँपालिकामा मठ मन्दिर, झरना, गुम्बा, गढी चर्च तथा सुन्दर प्राकृतिक जंगलहरू रहेकोले यी क्षेत्रहरूलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ गाउँपालिकामा रहेका गुरुङ, क्षेत्री, ब्राह्मण, मगर जस्ता जातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषा मध्य पहाडी सभ्यताका परिचायकको रूपमा रहेका छन् ।

२.१.३ जनसांख्यिक अवस्था

नेपाल स्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसंख्या कोष UNFPA का अनुसार सन् १९९५ देखि नेपालको जनसांख्यिक प्रवृत्तिमा सारभूत भिन्नताहरू देखापरेको छ ।

यस प्रकारको भिन्नता देखापर्नुका पछाडि घट्दो जन्मदर र मृत्युदर, बढ्दो औसत आयु, पहिलो विवाह गर्दाको बढ्दो उमेर र शहर केन्द्रित तथा सुविधाहरू केन्द्रित बसाइसराइहरू मुख्य कारणहरू रहेको विश्लेषण छ । कम विकसित राष्ट्रको तहबाट मध्यम आय भएका मुलुकहरूको स्तरमा पुग्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकासका लक्ष्य अनुरूप राखेको परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्न जनसाङ्ख्यिक चरहरूमा सकारात्मक सङ्केतहरू देखा पर्नु आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा माथिको जनसांख्यिक विश्लेषण सकारात्मक दिशातर्फ नै उन्मुख देखिन्छ । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले सन् २०१४ मा प्रकाशन गरेको population monography of Nepal मा समेत सन् १९९१–२००१ को औसत जनसंख्या वृद्धिदर २.२५% प्रतिशतबाट घटेर सन् २००१–२०११ मा १.३५ प्रतिशतमा कायम हुनुका पछाडि जनसांख्यिक चरहरू जस्तै; ठूलो संख्यामा युवाहरू विदेशिनु, जनचेतनामा भएको सकारात्मक

परिवर्तन, एकात्मक परिवारको संख्यामा वृद्धि आदिलाई ठानेको छ । अर्कोतर्फ आन्तरिक बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई हेर्दा हिमाल र पहाडबाट तराईतर्फ र ग्रामीण भेगहरूबाट शहरी केन्द्रहरूतर्फ बसाइसराइ गर्ने र एकात्मक परिवारको संख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको बसाइसराइको प्रवृत्तिले गर्दा काठमाडौं उपत्यका, तराई तथा देशका अन्य शहरी केन्द्रहरूमा जनसंख्या वृद्धिको अत्यधिक चाप हुने र हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरू र विकट ग्रामीण क्षेत्रहरूमा जनसंख्या वृद्धिदर ऋणात्मक समेत देखिन थालेको छ । यो प्रवृत्तिले निम्त्याएको अर्को पक्ष हो अनुपस्थित जनसंख्या अर्थात् काम वा रोजगारीको सिलसिलामा ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय आफ्नो मूल थलो छोडेर बाहिरिने जनसंख्या सन् २००१ मा कुल ७,६२,१८१ हुँदा सन् २०११ को तथ्याङ्कमा १९,२१, ४९४ देखिन्छ । यो क्रम पछिल्ला वर्षहरूमा थप वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक प्रतिवेदनअनुसार तिनाउ गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या १८,२९१ रहेको छ जस मध्ये पुरुषको संख्या ८६२८ र महिलाको संख्या ९६६३ रहेको छ । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (sex ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ८९ रहेको छ । जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) ९१ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । कुल ४३२६ घरपरिवार रहेको यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औसत ४.२ जना सदस्य रहेको देखिन्छ ।

विवरण	वि.सं. २०७७
जम्मा जनसंख्या	१८२९१
पुरुष	८६२८
महिला	९६६३
लैंगिक दर	८९
जम्मा घरधुरी संख्या	४३२६
औसत परिवार आकार	४.२
जम्मा क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	२००
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	९१

तालिका नं २: तिनाउ गाउँपालिकाको आगामी १५ वर्षको जनसंख्याको प्रवृत्ति विश्लेषण

वर्ष (सन्मा)	२०६८	२०७८	२०८४	२०८८	२०९३	औसत वार्षिक वृद्धिदर
प्रक्षेपित जनसंख्या	१९०८५	१८२९१	१७८३९	१७५४४	१७१८२	– ०.४२%

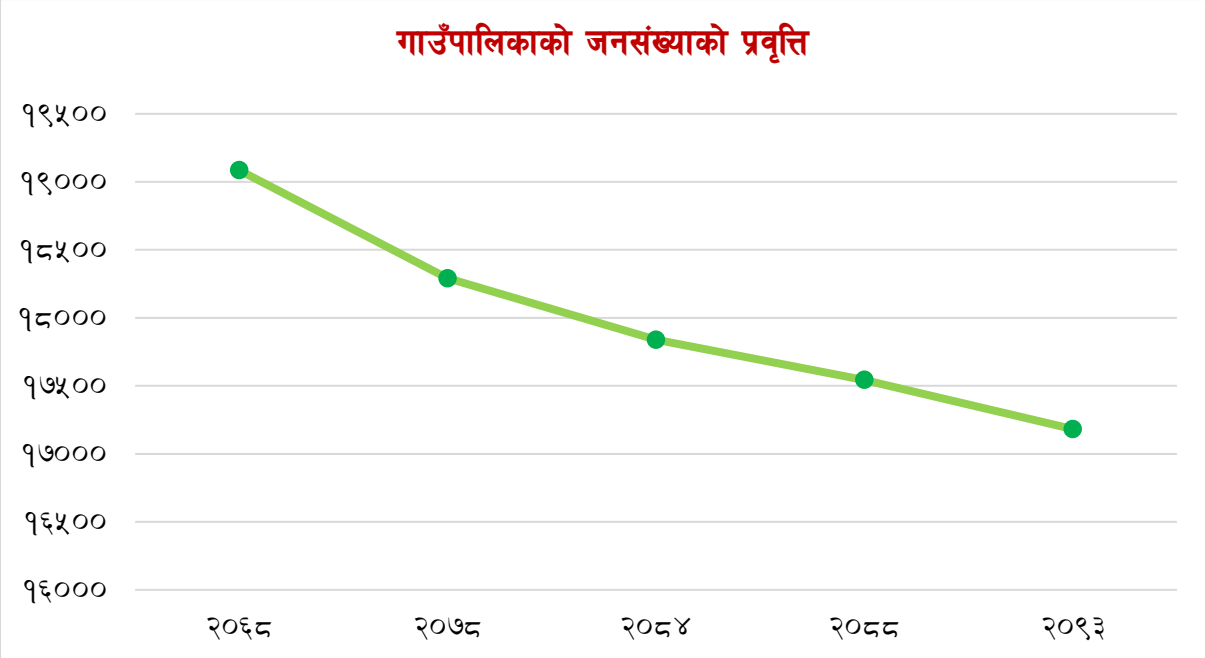

यस गाउँपालिकाको वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कूल १९०८५ जनसंख्या रहेको छ । तथ्याङ्कलाई नियाँल्दा जनसंख्या वृद्धिदर ऋणात्मकता तिर गएको र यही ऋणात्मक वृद्धिदर कायम भएमा आगामी पन्ध्र वर्षमा अर्थात् वि.सं. २०९३ सालमा हालका जनसाङ्ख्यिक चलहरूमा ठूलो परिवर्तन नभएमा जम्मा –०.४२ प्रतिशतले जनसंख्या घटि कूल १७१८२ जनसंख्या हुने अनुमान गरिएको छ ।

२.२ आर्थिक विकास अवस्था

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

गाउँपालिकामा रहेको कुल क्षेत्रफल मध्ये १७.६ वर्ग कि.मि खेतीयोग्य जमिन रहेको छ । सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी, अमृसो, तेजपात, बेसार र अन्य कृषिजन्य उपजहरू आयात गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा परनिर्भरता बढ्न जान्छ । तसर्थ गाउँपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । नदी किनारतर्फको बेसी क्षेत्र, मध्य खण्ड, उच्च पहाडी भागमा विभाजित रहेको यो गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्र प्रत्येक वडाहरूमा फैलिएको छ । गाउँपालिकाको वेसी क्षेत्रमा वालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स– साना तथा फाँटहरूजस्तै कचल, दोभान, झुम्सा, सत्यवती, कोलडाडा, मुस्याम लगायतको उर्वर फाँटहरू हुन । गह्रा खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केही भिरालो खेतीयोग्य जमिनमा केहिमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ र गहरा खेती गर्न सकिने केही भिरालो खेतीयोग्य जमिनमा केहिमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूमा समान प्रकृतिको भू–बनोट नभएकाले जलवायु अनुकूल माटोको प्रकृति अनुसार बालीनाली तथा फलफूल र तरकारीको खेती सघन रूपमा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । साथै यो गाउँपालिका यी सबै क्षेत्रहरूमा पशुपालनसमेतको राम्रो सम्भावना रहेको पाइन्छ । हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरूको वडागत विवरण निम्नानुसार छन्।

वडा नं.	हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू
१	कचल फाट, हात्तीमारा, जलुके, तुकेझार, कटुवा, आर्खुदी, खालखेल
२	झ्याङ्ला, घोडेबास, बुढासतक, खुर्साने, दोभान, पास्कुन्डा
३	पानीमिल, सिसुवा ,काभ्राचौर, श्रीडाँडा, मरेठ, गिजिन्ता, लग्दुवा, गै–गैंडा, फुकुम, मधुवन
४	गिजनचौर, लगाडबेशि, ठुङ्गमा डाडाटोल
५	कोलडाँडा, लाङ्घा, काङतुङ, बाह्रबिसे, पाटन, पुग्दी, अर्खले, कोलाङ्ग, सुकेडाँडा, जैसखोला कोस झिरबास

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति

तिनाउ गाउँपालिका र विशेषगरी यहाँको राजमार्ग पाल्पाको माथिल्लो भेग जाने प्रवेशद्धार हो । यस गाउँपालिका तिनाउ नदीको फराकिलो क्षेत्र, समथर कृषि मैदान, हरियाली वनजङ्गल, जन्तीलुङ्ग, रिङसिङलेक, पाटन, ठुलिउदाङ, हात्तिलेक, सत्यवतीताल, सुकेताल, जितगढी, नुवाकोट, रामापिथेकस क्षेत्र, सिद्धबाबा मन्दिर लगायतका प्राकृतिक, धार्मिक तथा पर्यटकिय क्षेत्रहरूबाट प्रचुर लाभ लिन सकिने सम्भावना रहेको क्षेत्र हो ।

विशेषगरी धार्मिक र जलपर्यटनको क्षेत्रमा प्रर्याप्त सम्भावना रहेको यस गाउँपालिकामा प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू मध्ये यहाँका वडाहरूमा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू पर्दछन् । गाउँपालिकामा मठ मन्दिर, झरना, गुम्बा, गढी चर्च तथा सुन्दर प्राकृतिक जंगलहरू रहेकोले यी क्षेत्रहरूलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ गाउँपालिकामा रहेका गुरुङ, क्षेत्री, ब्राह्मण, मगर जस्ता जातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषा मध्य पहाडी सभ्यताका परिचायकको रूपमा रहेका छन । समग्रमा पाल्पा जिल्लानै आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण रहेको छ । गाउँपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना
१	कालिका मन्दिर	१	ओखलढुंगा
२	कालिका माइ मन्दिर	१	ठुलिउदांग
३	ओखलढुंगा	१	ओखलढुंगा
४	रिगंसिंग लेक	१	ओखलढुंगा
५	रोनमाला वज्यै	१	ओखलढुंगा
६	घिचिंग गुफा	१	ओखलढुंगा
७	चर्च	१	कचल
८	सायादेवी मन्दिर	१	कचल
९	शिव मन्दिर	१	झिंगामारा
१०	राजा झरना	१	धारेत
११	रेम्वो पार्क	१	रामपाटा

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना
१२	वौद्ध गुम्वा	१	भिंगामारा
१३	दुर्गा मन्दिर	१	कचल
१४	नुवाकोट गढी	२	नुवाकोट
१५	रानी झरना	२	बगाहा
१६	भैरव कामना मन्दिर	२	नुवाकोट
१७	गुम्वा	२	भ्यागुतेपानी
१८	भैरव मन्दिर	२	भ्यागुतेपानी
१९	गुम्वा	२	नुवाकोट
२०	शिव मन्दिर	२	नुवाकोट
२१	उजिरसिंह पार्क	२	नुवाकोट
२२	सुकेताल	२	सुकेताल
२३	अविरल पार्क	२	दोभान
२४	कालिका मन्दिर	२	बगाहा
२५	भैरव डाँडा मन्दिर	२	झ्यांगला
२६	हेम झरना	२	बगाहा
२७	खाँडदेवी मन्दिर	२	झ्यांगला
२८	थान देवी मन्दिर	३	गैयाडाडा
२९	रमिता देवी मन्दिर	३	श्रिडाडा
३०	गिरिया देवी मन्दिर	३	मरेक
३१	वइना देवी मन्दिर	३	खुर्सानदीप
३२	ज्यामिरे सिद्ध गुफा	३	ज्यामिरे
३३	राधाकृष्ण मन्दिर	३	लग्धुवा
३४	शिव मन्दिर	३	मरेक
३५	भुत खोला झरना	३	भुत खोला
३६	रामापिथेकस पार्क	३	तिनाउ नदी
३७	खुलखुले पार्क	३	खुलखुले
३८	दुर्गा मन्दिर	४	लगाड वेसी
३९	दुर्गा मन्दिर	४	माथिल्लो सत्यवती
४०	सत्यवती मन्दिर	४	लगाड
४१	सत्यवती बुढी पोखरी	४	माथिल्लो सत्यवती

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना
४२	सत्यवती ताल	४	लगाड
४३	ऋतुवर्ण ताल	४	माथिल्लो सत्यवती
४४	ठाडेकोट डाडा	४	ठाडेकोट
४५	केरावारी मन्दिर	५	केरावारी
४६	देवी मन्दिर	५	कोलडाडा
४७	भुइनाथ देवी मन्दिर	५	मरामकोट, बिस्कुनडाडा
४८	शिव मन्दिर	५	सिमलडाडा
४९	वराजी मन्दिर	५	सिमलडाडा
५०	लुंग ख्वा	५	मरामकोट
५१	कउडे लेक	५	कउडे लेक
५२	नवदर्शन चर्च	५	पाँतालगाँउ
५३	मरामकोट view point	५	मरामकोट
५४	सिमेभुमे थान	५	मरामकोट
५५	तप्ल्यांक लुंग गुफा	५	मरामकोट
५६	गुफा	६	घोर्लेगैरा गाँउ
५७	पुवे वाजे वज्यैको मन्दिर	६	घोर्लेगैरा गाँउ
५८	कुलथान मन्दिर	६	देउराली
५९	मनकामना दुर्गा मन्दिर	६	वाजोवारी
६०	देवीथान मन्दिर	६	देउराली
६१	चण्डी थान	६	घोर्लेगैरा गाँउ
६२	चमेरे गुफा	६	अर्खले
६३	दशै मन्दिर	६	घोर्लेगैरा गाँउ
६४	शिवालय	६	खसिभंज्यांग
६५	गोसेन चर्च	६	चिडिसगाँउ
६६	देउराली मन्दिर	६	देउराली
६७	जन्तिलुम view point	६	जन्तिलुम
६८	जन्तिलुम पोखरी	६	जन्तिलुम

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति

गाउँपालिकामा ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु , कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ । गाउँपालिकाको खानी सम्बन्धी बिबरण हेर्दा कचल, मत्स्याम, ज्यामिरे, मरेक, सिद्धेस्वर, श्री डाँडा, रहबास, कोलडाँडा गिट्टिखानी र जन्तिलुममा चुनढूङ्गा खानी रहेको र विभिन्न निजी सिमेन्ट कम्पनी मार्फत रूपन्देही, नवलपरासी, कपिलवस्तुका सिमेन्ट उधोगलाई पठाउने गरिएको छ । त्यस्तै धुडाँडामा फलामखानी, जन्तिलुममा चुनढूङ्गा खानी र मत्स्याम मा पेट्रोल खानी रहेको भनी स्थानीयबासी बताउँछन । तर सबै खानीहरू हाल अध्ययन उत्खनन् भएका छैनन् । स्थानीयका अनुसार यी र यस्ता सम्भावित क्षेत्रमा सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजबाट नै गाउँपालिकाले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने निश्चित छ । ढुङ्गा खानी, माटो खानीको प्रशस्त संम्भावना देखिएको छ । त्यसैले वातावरणीय र पर्यावरणीय अध्ययन गरेर उक्त क्षेत्रमा उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

सहरी विकासलाई ग्रामिण विकासको पृष्ठपोषणमा लिनु आजको आवश्यकता हो । पर्याप्त आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेका कारण यहाँ ठूला बजार केन्दहरू, उद्योगहरू, व्यापार तथा बाणिज्यको विकास भएको छैन । हाल गाउँपालिका केन्द्रमा रहेको तिनाउ बजार यो गाँउपालिकाकै पुरानो बजार हो । तसर्थ उद्योग धन्दा र व्यापारिक तथा व्यावसायिक कृयाकलापहरू वृद्धि हुन सक्ने क्षेत्रमा वडा नं २ स्थित तिनाउ क्षेत्र भविश्यको व्यापारिक केन्द्रको रूपमा पर्दछ । त्यसबाहेकका अन्य सम्भावित व्यावसायिक क्षेत्रहरूमा वडा न. १ को कचल वडा न.२ को नुवाकोट र दोभान वडा न. ३ को झुम्सा र वडा न. ४ को लगाड र माथिल्लो सत्यवती वडा न. ५ को चरचरे वडा न. ६को डुम्रे र मत्स्याम लगायतका क्षेत्रहरू व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमशः विस्तार हुँदै गइरहेका छन् । यसका लागि सहरको विकासमा क्षेत्रिय सन्तुलन कायम राख्नु पनि आजको आवश्यकता हो । गाउँपालिकामा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क्र.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१	कचलफाट	१
२	दोभान	२
३	झुम्सा , पैठेडाँडा, भुतखोला , वसन्तपुर, पानीमिल	३
४	लगाड, माथिल्लो, सत्यवती	४
५	चरचरे, जोरधारा, केराबारी, चौविस माईल	५
६	मस्याम , डुम्रे, हटिया	६

२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा

गुणस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गरी श्रम तथा रोजगारमार्फत देशको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न युवाको अहम भूमिका रहेको हुन्छ । श्रम तथा रोजगारीको हकलाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको छ भने यसको केन्द्रविन्दुमा युवा रहेका छन् । जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रम शक्तिका हिसाबले ठूलो जनसांख्यिक लाभ वोकेको यस गाउँपालिकाले युवा शक्तिलाई देशमै उपयुक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधि मै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

२.२.५ सहकारी

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुर्याउन अपरिहार्य जस्तै भइसकेको छ । यस गाउँपालिकामा पनि विभिन्न सहकारी, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा दिइरहेका छन् । हाल वाणिज्य स्तरको लक्ष्मी बैंक र मिलिजुली, चौतारी लघुवीत्त साथै थुप्रै वचत तथा ऋण र कृषि सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । यस गाउँपालिका जम्मा २२ ओटा सहकारी संस्था, १ ओटा बैंक र १ ओटा वित्तीय संस्थाले आर्थिक गतिबिधि संचालन गरी रहेको छन् ।

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सुविधा सम्पन्न हस्पिटल र विशेषज्ञ सेवाको अभाव रहेको छ भने सामान्य स्तरको स्वास्थ्य सेवाहरू भने गाउँपालिकामा रहेको एकमात्र प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा विभिन्न स्वास्थ्य चौकीहरू, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू र स्वास्थ्य इकाईहरू मार्फत प्रदान भइरहेको पाइन्छ । जटिल रोगको परीक्षण तथा उपचार र आकस्मिक सेवा प्राप्त गर्न काठमाडौं, पोखरा, चितवन, बुटवल जाने गर्दछन् । आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वडामा सुविधा सम्पन्न स्वास्थ्य चौकीहरू स्थापना गर्नुका साथै भइरहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाले स्वास्थ्य सेवामा सबै जनताको पहुँच पुर्याउने उद्देश्यका साथ सबै स्वास्थ्य संस्थामा व्यवस्थापन समिति गठन गरी स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम शुरु गर्नुपर्ने हुन्छ सञ्चालन भैरहेको छ ।

२.३.२ शैक्षिक विकास

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ । यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७६/७७ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि बिद्यालयमा आधारित बाल विकास केन्द्र ३३ वटा र समुदायमा आधारित ८ वटा गाउँपालिकाबाट अनुदान प्राप्त गरी ३ वटा,आधारभूत विद्यालय ११ वटा र प्राथमिक २० वटा गरी ४० वटा विद्यालय संचालनमा रहेका छन । वडा नं ६ मस्यामको डुम्रेमा एक मस्याम एकिकृत क्याम्पस संचालनमा रहेको छ । वडा नं २ दोभान मा.वि. मा बाली विज्ञान र वडा नं ३ मा तिलोत्तमा मा.बि झुम्सामा अटोमोबाइल प्राविधिक शिक्षा संचालनमा रहेको छ । वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गइरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ ।

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
१	आधारभूत विद्यालय (कक्षा १–८)	११
२	प्राथमिक विद्यालय	२०
३	माध्यामिक विद्यालय	९

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
४	निजी विद्यालय	१
५	टेक्निकल	२
६	क्याम्पस	१
	जम्मा	४४

सामुदायिक विद्यालयको स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने ठुलो आवश्यकता रहेको छ भने उच्च अध्ययन र प्राविधिक शिक्षाका लागि थप लगानी गर्नु पर्ने देखिन्छ । कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकासको सम्भावना बोकेको यो गाउँपालिकामा बहुप्राविधिक शिक्षालयको पनि आवश्यकता रहेको छ ।

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

पहाडी क्षेत्रको गाउँपालिका तिनाउमा हाल सम्म पाइप प्राणालीको खानेपानी योजना संचालनमा रहेका छन् । तर पानी शुद्धीकरणको प्रभावकारी उपाय अवलम्बन नभएको पाइन्छ । प्रत्येक वडामा सम्पूर्ण घरधुरीमा पूर्णरूपमा शुद्ध पिउने पानीको प्रबन्ध हुन सकेको छैन । खानेपानी वितरणलाई पूर्णता दिन ठुलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

समाजमा सिमान्तकृत जनसंख्यालाई मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जिवनयापन गर्न पाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिश्च्चित नगर्दासम्म सभ्य र सौर्हादपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन । त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ । यसर्थ पुरानो सामाजिक, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरुपको समाजमा अझैपनि रहेको यस गाउँपालिकालाई रुपान्तरण गर्न सामाजिक जागरणको पर्याप्त आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला

गाउँपालिका मनोरञ्जनको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका आधुनिक तथा सुविधा सम्पन्न खेलकुद मैदानहरू नभएपनि भलिबल तथा फुटबल मैदानहरू खुल्ला जमिन, चौर, पार्क, सिनेमा हल, गुठीहरूमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरको पाइन्छ तर ती खुला जमिन, चौर तथा खेलमैदान व्यवस्थित मैदानको रूपमा विकसित भईसकेको छैन । व्यवस्थित गाउँपालिकास्तरको खेलमैदान निर्माण कार्य वडा नं २ दोभानमा भइरहेको छ ।

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था

२.४.१ वस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

परम्परागत हिसाबले प्राचिनकालदेखि नै वस्ती बसाल्ने सन्दर्भमा पानीको सुविधा, खेती योग्य क्षेत्र र पशुपालनलाई पायक स्थानमा यत्रतत्र छरिएर बस्ने प्रचलन भएकोले आ–आफ्नो पायकअनुसार सबै वडाहरूमा कतै बाक्लो तथा कतै पातलो हिसाबले यस प्रकारका वस्ती क्षेत्रहरू रहेका छन् । सेवा प्रवाहका दृष्टिकोणले यसरी छरिएको वस्तीहरूमा पूर्वाधार र सेवा पुऱ्याउन राज्यलाई हम्मे हम्मे पर्दछ भने लागत समेत अत्यन्त बढी पर्दछ । तसर्थ

यस्ता क्षेत्रका वस्तीहरूलाई उपयुक्त स्थानमा एकीकृत रूपमा स्थानान्तरण गर्दा कालान्तरमा राज्यलाई फाइदा पुग्नुका साथै जनतालाई सहज, सुरक्षित आवास क्षेत्रहरू निर्माण हुन्छन् र सेवा प्रवाह सहज हुन जान्छ । साथसाथै पहिरो भुकम्प, बाढी, डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपबाट समेत यस्ता वस्तीहरू कतिपय अवस्थामा जोखिममा रहेका छन तसर्थ तिनीहरूको सुरक्षाका लागि समेत एकिकृत र सुरक्षित वस्ती विकासको सार्न्दभिकता पुष्टी हुन्छ । गाउँपालिकामा मिश्रित जनघनत्व भएका वस्ती क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् ।

वडा नं.	मुख्य बस्तीहरूको विवरण
१	ठाडे, रितुङ, झिङ्गामारा, ठुली उदाङ्ग
२	हरियालीगाँउ, छापुर, मापु, बगाहा, खुर्साने
३	झिङ्गगा, देउराली, जयामिरे, फुलवारी, वेरुवा, श्रीडाँडा, लग्दुवा, अर्घाछाप
४	गिजनचौर, लगाडबेशि, ठुङ्गमा डाडाटोल, डल्ले
५	मरामकोट, भक्तेछाँप, कोलडाँडा, हिँउदीखोला, झाक्से
६	सिसुवा, पाटन, शिखरडाँडा, वुच्याटोल

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात

गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको दोभान बजार पाल्पा जिल्लाको सदरमुकाम पाल्पा बजारबाट ३० कि. मि. दक्षिणतर्फ पर्दछ । लुम्बिनी प्रदेशको अस्थायी मुकाम तथा प्रदेश कै ठूलो मध्येको एक बुटवल उपमहानगरपालिकादेखि करिब १२ कि.मि. को दुरीमा रहेको छ । तिनाउ गाउँपालिका सिद्धार्थ राजमार्गको बुटवल तानसेन खण्डमा रहेको छ । गाउँपालिकालाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने यस सडकहरूको शतप्रतिशत भाग कालोपत्रे भइसकेको छ भने सडकहरुको स्तरोन्नति पनि भइरहेको छ । गाउँपालिकाभित्र रहेका अन्य सडकहरू भने कच्ची अवस्थामा रहेका छन् । सामान्यतया हिउँद याममा आवागमन सामान्य रहे तापनि वर्षायाममा हिलो, चिप्लो र पहिरोका कारण पटक पटक सडक अवरुद्ध हुनुका साथै दुर्घटनाको जोखिम समेत उच्च रहने गर्छ । गाउँपालिकाको राजमार्ग बाहेकका भित्रका सडकहरू धुले र कच्ची अवस्थामा रहेको हुनाले यस्ता सडकहरूमा बर्षातमा चुरे क्षेत्र भएकोले पहिरो समेत जाने हुँदा तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्याहरू रहेको छ । गाउँपालिकामा दुई ओटा मोटरेवल पुल ७ ओटा पक्की पुल रहेको र २ ओटा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको तथा विभिन्न स्थानमा झोलुङ्गे पुलहरू रहेका छन् । राजमार्गमा यातायातका साधनहरू तथा रुटमा सार्वजनिक यातायातको अवस्था राम्रो रहेतापनी भित्री सडकमा यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ ।

२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

गाउँपालिकाको कुल घरपरिवारहरू मध्ये घरायसी प्रयोजनको ९९ प्रतिशतले काठदाउरा, ५० प्रतिशतले काठदाउराको बैकल्पीक प्रयोगमा एलपी ग्यास र ५ प्रतिशतले भुसे, पङखे चुलो प्रयोग गर्ने स्थानीयहरू वताउछन । सबै वडामा काठदाउराको स्रोत सामुदायिक वन, धार्मिक वन तथा निजी वन रहेका छन् । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै

नकारात्मक पक्षहरूमध्ये प्रत्यक्षरूपमा स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । त्यसैगरी कुनै पनि क्षेत्रविशेषमा बसोबास गर्ने नागरिकको जनजीवनलाई सरल र सहज बनाउन साथै आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत् तथा ऊर्जाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । वडा नं २ को तिनाउ नदीमा करीव १.२ मेघावाट क्षमता भएको तिनाउ हाइड्रो परियोजना चालु अवस्थामा र वडा नं. १ मा रिटुंग मिनि हाइड्रो परियोजना रहेको छ । वडा नं ३ मा विद्युत वितरणका लागी १ वटा विद्युत सवस्टेसन रहेको । गाउँपालिकाका वडा केन्द्र तथा अन्य केही क्षेत्रमा सौर्य उर्जाको पनि प्रयोगमा रहेको छ ।

२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

सामान्यतया यस गाउँपालिकामा नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता दुरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले सेवा प्रदान गरेका छन् । मोबाइल फोनको प्रयोग मार्फत सूचना र खबर आदान प्रदान गर्ने गरेको यो गाउँपालिकामा हुरी बतास र बर्षातको समयमा Network Coverage को हिसाबले कमजोर रहेको छ । विभिन्न किसिमका इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधारमा थप लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएम प्रसारण सुन्न पाइन्छ । टेलिभिजन प्रसारणको एकमात्र माध्यम डीसहोम रहेको छ ।

२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता

गाउँपालिकाको कूल भू–भागको झण्डै ८० प्रतिशत भू–भाग वनजंगलले ढाकिएको छ । गाउँपालिकामा विशेष गरी सबै वडामा जंगल रहेको छ । यो क्षेत्रलाई जंगल क्षेत्र नै कायम राखी हाल रहेको प्राकृतिक अवस्थाको जंगललाई वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत स्याहार संभार गरी पूर्णरूपमा उत्पादन र प्रतिफलमुखी बनाई गाउँपालिकाको दिगो विकास र समृद्धिमा सदुपयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यो गाउँपालिकाको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाको रूपमा रहेको वनजंगललाई जडीबुटी उत्पादन तथा पर्यापर्यटनसँग गाँसेर दिगो विकास र आर्थिक समृद्धिको आधार तयार पार्न सकिन्छ । हाल वनजंगल रहको क्षेत्रहरूको वडागत विवरण;

वडा नं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण
१	रानीढुङ्गा सा.व, भलायो थरी लोरफान सा.व,वनघुम्री ठुलिकोहल सा.व,लचका सल्लेरी सा.व, पिप्ले चुहार सा.व, काम्ले टटरी सा.व, सिफचुहार सा.व, मसिना सा.व
२	सातपत्रे सा.व.उ.स, शिव गुफा सा.व.उ.स, गणेश सा.व.उ.स, सुपारीथरी सा.व.उ.स, वर पोखरी सा.व.उ.स, वदेलपोखेरी सा.व.उ.स, सिस्नेरी सा.व
३	मातृभुमी सामुदायिक वन, श्रीडाँडा, रानीवास, तिलोत्तमा, गौतम, हात्तीकोट, अर्घाछाप, न्याँउली सा. व.
४	बसन्त, सत्यवती महिला सामुदायिक वन , सत्यवती धार्मिक वन, रितुवर्ण सामुदायिक वन, देउराली खाम्चाडाडा सामुदायिक वन, दमार सामुदायिक वन,दमार सामुदायिक वन, गिजिन्चौर सामुदायिक वन, सत्यवती सामुदायिक वन
५	दँगाली सामुदायिक, वन ,कबुलियती, घोर्केक सा.व.क, बिचारी दमार सा.व.क, गोभ्रा सा.व.क, विस्कुनडाँडा सा.व.क, सिमल्ढे सा.व.क, दुम्किडाँडा सा.व.क, विस्कुन डाँडा घुघुराछाप सा.व
६	करेनी रानीवन सा.व, गराउसे रानीवन सा.व, भिराले देउराली, कल्से बांझवारी, पधेरागौरा, करमदिप, दैविस्थान जुल्डाँडा, धारादी तिलचेत, चम्खार खर्क, मुकुतिन चेत, देउराली खर्क, वङ्स्याह खर्क

२.५.२ भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

भूमि महत्वपूर्ण प्राकृतिक साधन हो । हाम्रो आर्थिक एवं सामाजिक संरचनामा भूमि एक प्रमुख उत्पादनको साधन तथा सम्पत्तिका रूपमा रहेको छ । भूमिको भौगोलिक स्वरूप,बनोट,गुण र क्षमताअनुसार बहुआयामिक तथा सन्तुलित विकासका लागि दीर्घकालीन रूपमा भू–उपयोग व्यवस्थापनको कार्यलाई दिगो बनाउनु पर्ने छ । यस खण्डमा विषेश गरी गाउँपालिकाको भू–उपयोग र भू–आवरणको वस्तुगत चित्रण गरिएको छ । आर्थिक विकासको लागि भूमिको दिगो र समुचित उपयोग गर्नु पर्दछ । भू व्यवस्थापन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका उपायहरू अवलम्बन गर्न जमिनमा श्रम र सिप हुनेको पहुँच स्थापना गर्न जरुरी रहेको छ । भूमिलाई कृषि, आवास, सडक, पिउने पानी, सिँचाई, विद्युत तथा उर्जा, सूचना तथा संचार आदिको प्रवन्धको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

महाभारत पर्वतमा उद्‌गम स्थल भएको तिनाउ नदी गाउँपालिकाको प्रमुख नदी हो । यसका अन्य सहायक नदी हरूमा डुम्रे खोला, बाह्रबिसे खोला, दोभान खोला, तानसेन खोला कुर्मान खोला आदि पर्दछन् भने सुन्दर मनोरम प्राकृतिक झरनाहरूमा वडा नं. १ मा रहेको बोक्से खोलामा रहेको राजा झरना साथै वडा नं. २ मा रहेको रानी झरना वडा नं. ३ मा रहेको भुत खोला झरना वडा न ६ मा रहेको खुर्सानी डाँडा झरना छन् । वडा नं. २ मा रहेको सुकेताल वडा न.४ मा रहेको सत्यवती ताल, बाजेबज्यै र ऋतुबर्ण ताल, तथा वडा न ६ मा रहेको जन्तिलोम पोखरी भनेर चिनिने खिर पोखरी क्षेत्र प्राकृतिक जलाधार क्षेत्र हुन् भने निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको वडा न १ को तिन पोखरी मानवनिर्मित जलाधार क्षेत्र हुन् । यी क्षेत्रहरू जलाधर संरक्षणका हिसावले महत्वपूर्ण क्षेत्र हुन् ।

क्र.सं.	नदी, खोलाको नाम	वडा नं.
१	दोभान खोला, कुर्मान खोला, काम्ले खोला	१
२	तिनाउ नदी , कुर्मान खोला , दोभान खोला	२
३	तिनाउ नदी, सिस्ने नदी , सिसुवा नदी , झम्सा नदी , दोभान , भुतखोला	३
४	तिनाउ नदी, सिसुवा नदी , झम्सा नदी	४
५	तिनाउ खोला , सुती खोला, डुम्रे खोला	५
६	सिस्ने, बाह्रबिसे, डेम्रे , तानसेन खोला	६

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

औद्योगिक राष्ट्रहरूले गरेको व्यापक कार्बन उत्सर्जन, सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ, शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि, वनजंगल विनाश, रेफ्रिजेरेशन प्रविधिमा प्रयोग हुने क्लोरोफ्लोरो कार्वन (CFCs) जस्ता कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामीसामु छ । यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरुपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यस तथ्यलाई मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरू नै विकाससम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन् ।

२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन

गाउँपालिका प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ । यस गाउँपालिकामा विशेषगरी बाढी, नदी कटान, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढेँलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन् । हाल कोभिड–१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ । यस्ता प्रकोपहरू सामान्यतया पूर्ण नियन्त्रण गर्न नसकेपनि प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । यसका लागि गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था

२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन

राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरूमा सार्वजनिक प्रशासनमा पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी, शासन शुलभता र सहजता महत्वपूर्ण आयामहरू हुन् । यी आयामहरूको स्वस्थ विकास र सुनिश्चितता गर्न सकेको खण्डमा सङ्घीय संविधानको मर्मअनुरूप जनताको घरदैलोमा राज्यद्वारा प्रदान गरिने सेवा र सुविधा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

२.६.२ श्रोत परिचालन

स्थानीय तहको विकासमा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको प्रमुख श्रोत माथि उल्लेखित संघीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान भएता पनि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रुपमा नीजि क्षेत्र, सहकारी, संघ संस्था तथा व्यक्तिगत रुपमा सेवाग्राहीबाट प्राप्त श्रमदानको योगदान र महत्वलाई समेत उच्च स्थानमा राख्नु पर्दछ । नेपाल सरकारको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीतिमा तीनखम्बे नीतिलाई विकासको प्रमुख आधार मानिएको सन्दर्भमा यस तिनाउ गाउँपालिकाको विकासमा समेत उक्त क्षेत्रहरूबाट हुने योगदानलाई कदर गरिएको छ ।

२.६.३ योजना व्यवस्थापन

तिनाउ गाउँपालिकाका आफनो क्षेत्राधिकारमा कृषि विकास, घरेलु उद्योग, शिक्षा तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरु र भौतिक पुर्वाधारको विकास गरि रोजगारिको सिर्जना गर्न आफनो बजेट केन्द्रित गर्नपर्ने देखिन्छ । आय र खर्चको समुचित व्यवस्थापन गरि उत्पादनशील रोजगारी सिर्जना गर्ने, आयआर्जन गर्ने र उपलब्ध साधन र स्रोतको समुचित उपयोग गरी आम नागरिकको जिवनस्तरमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारणा

३.१ पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सुरुवात भए पश्चात देशको शासन तीन तहका सरकारहरूले आपसी समन्वयबाट गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूका आ–आफ्ना अधिकार क्षेत्रहरू तोकिएका छन् । कतिपय अधिकार साझा छन् भने कतिपय एकल प्रकृतिका छन् । सविंधानको अनुसूचि–८ अन्तर्गत स्थानीय सरकारका विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएकोले सोही बमोजिम स्थानीय तहमा यो गाँउपालिकाले पहिलो आवधिक विकास योजना तयार पारेको हो ।

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ मध्य पहाडी विषम भू(धरातल भएपनि कुल क्षेत्रफलको २०.६४ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको तर वैज्ञानिक भू(उपयोग नीति कार्यन्वयन नहुँदा भूमिको पुर्ण सदुपयोग गर्न नसकिएको ।
✦ सम्पूर्ण खतीयोग्य जमिनमा बाह्रमहिना सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउन नसकिएको ।
✦ खेतीयोग्य जमिन बाँझो बस्ने र उत्पादनशिल क्षेत्र खेर गैरहेको ।
✦ पर्यटनको राम्रो सम्भावना भएता पनि पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
✦ कृषि तथा स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरूको विकास हुन नसकेको ।
✦ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली सम्मको पहुँच सुद्धढ र सहज भै नसकेको ।
✦ पहिरो भू–क्षय तथा कटानको समस्या रहेको ।
✦ परम्परागत चिन्तन शैलीमा व्यापक परिवर्तन नभइसकेकोले लैङ्गिकता, सामाजिक विभेद लगायतका सामाजिक सन्तुलनका विषयहरूमा प्रशस्त जागरण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको ।
✦ विकास र समृद्धि तर्फको यात्रा सफल तुल्याउन व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने अवस्था रहेको ।
✦ युवा जनशक्तीलाई गाउँपालिकामै अवसर सिर्जना गरी पुर्ण सदुपयोग गर्ने चुनौती रहेको ।
✦ सडक, उर्जा, सिँचाइ, पिउनेपानी, आवास जस्ता आधारभूत भौतिक पूर्वाधारको यथोचित विकास हुन बाँकी रहेको ।

३.३ प्रमुख सम्भावना तथाा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मध्य पहाडी भूभाग भएता पनि तिनाउ र यसका सहायक नदीहरूले निर्माण गरेका वैंसी क्षेत्र र स साना फाँटहरू उच्च उत्पादन दिने क्षेत्रहरूको रूपमा रहेको ।
- कुल भू भागको २०.६४ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको ।
- ७७.३९ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको ।
- तिनाउ तथा यसका सहायक नदीहरूको जलभण्डार रहेको ।
- यस गाउँपालिकाको उत्तर तर्फ तानसेन र तम्घास प्रस्थान गर्ने पर्यटकहरूको प्रमुख प्रवेशद्धार भएका र यहाँ रहेका विभिन्न पर्यटकिय स्थलले यस गाउँपालिकालाई एक प्रमुख पर्यटकीय स्थल विन्दुको रूपमा विकास गर्न सकिने ।
- जैविक विविधतामा धनि साथै मध्य पहाडी भू(भाग अन्तर्गत समशितोष्ण हावापानीमा हुने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडीबुटी उत्पादनको नमुना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको ।
- स्थानीय उपजमा आधारित उद्योगको निर्माण, प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने ।
- युवा र दक्ष जनशक्तिको लाभाशंको उच्चतम सदुपयोग गरी समृद्धिको यात्रा तय गर्न सकिने ।
- स्थानीय विशिष्टताका आधारमा आफ्नो स्थानीय आवश्यकता अनुरूप योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

३.४ निर्देशक सिद्धान्त

तीव्र आवधिक र सामाजिक विकास मार्फत आम नागरिकको जीवनमा सकारात्मक रुपान्तरण गरी सुखी र समृद्ध समाजको निर्माण गर्न यस आवधिक योजनाको समग्र कार्यक्रमहरु लक्षित रहनेछन् । यसर्थ यी कार्यक्रमहरुको सफल कार्यान्वयन गरी अपेक्षित उपलब्धिहरु हासिल गर्न तय गरिएका मूल निर्देशक सिद्धान्तहरु निम्न बमोजिम छन् :

१. विकासका आधारभूत पूर्वाधार निर्माण सँगै आम नागरिकका दैनिक आधारभूत आवश्यकता पूर्ति हुने गरी प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने कार्यक्रम कार्यान्वयन

२. शान्त, सौहार्द, समतामूलक, समावेशी, आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक विकास

३. समाजवाद उन्मुख आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र

४. दिगो, सन्तुलित र हरित अर्थतन्त्रमा आधारित विकास

५. शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव संसाधन निर्माण

६. बालमैत्री, महिलामैत्री तथा लैङ्गिक सन्तुलनयुक्त, युवा उद्यमी तथा रोजगारी केन्द्रीत विकास

७. न्यायमा आधारित भेदभाव रहित समाज तथा सामाजिक सुरक्षा

८. रैथाने सँस्कृति, भुगोल, सम्भावना, पहिचान तथा परिवेशमा आधारित विकास

९. सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक सहभागितामा आधारित विकास

१०. असल शासन र उत्तरदायी स्थानीय सरकार

११. संघिय, प्रादेशिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरुलाई स्थानीयकरण गर्दै दिगो विकास लक्ष्य हासिल तर्फको विकास यात्रा

१२. सूचना प्रविधिमा आधारित विकास

३.५ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य

दीर्घकालीन सोच

"समृद्ध, सुखी र खुशी गाँउपालिका"

प्राकृतिक सम्पदाको उच्चतम सदुपयोग मार्फत तीब्र उत्पादनमूखी व्यवसायिक कृषि, वन र पर्यटनको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने ।

लक्ष्य

भूमिको वैज्ञानिक सदुपयोग गरी आधुनिक र व्यवसायिक कृषि वन र पर्यटनको विकास मार्फत स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको स्थापना गरी आर्थिक क्रान्ति गर्ने ।

उद्देश्यहरू

- कृषि, वन, पर्यटन र उद्योग लगायत आर्थिक सम्भावनाका क्षेत्रहरूको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नु
- न्याय पूर्ण, सौहार्द, खुसी र सुखी समाज निर्माण गर्नु ।
- विकासका लागि अपरिहार्य सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारको दिगो र सन्तुलित विकास गर्नु ।
- पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी वातावरण संरक्षण गर्नु ।
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त पारी असल र प्रविधीमैत्री शासन स्थापित गर्नु ।

३.६ गाउँपालिकाका समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औसत)	प्रतिशत		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
५	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
६	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान			
७	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर		
८	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत		
९	बहुआयामिक गरिबिमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
१०	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
११	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१२	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१३	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		
१४	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत		
१५	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत		
१६	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष		
१७	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना		
१८	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना		
१९	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२०	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
२१	माध्यमिक तह (९–१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
२२	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत		
२३	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
२४	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
२५	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक		
२६	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक		
२७	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका घरपरिवार	प्रतिशत		
२८	जीवनकालमा शारिरीक वा मानसिक वा यौन हिंसा पिडित महिला	प्रतिशत		
२९	आफ्नै स्वामित्वको आवासमा बसोवास गर्ने परिवार	प्रतिशत		
३०	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत		
३१	पक्की सडकमा पहुँच भएको घरपरिवारको	प्रतिशत		

३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता

प्रमुख रणनीतिहरु

- विकासका लागी आर्थिक क्षेत्रका मूल स्तम्भहरू जस्तै कृषि, वन पर्यटन र उद्योग क्षेत्रको समुचित विकास गर्न ती क्षेत्रहरूलाई वैज्ञानिक र व्यवसायिक बनाई यसमा संलग्न मानव स्रोतलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धि तुल्याउने ।
- हरेक क्षेत्रको विकासमा अपरिहार्य आधारको रूपमा रहेका आधारभूत भौतिक पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, सिंचाई, खानेपानी आदिको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- समग्र क्षेत्रको दीगो विकासलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको संस्थागत र नीतिगत विकास गरी मानव स्रोत निर्माण, अध्ययन र अनुसन्धान तर्फ केन्द्रित नीति तथा कार्यक्रमलाई महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- सामाजिक न्याय स्थापित गरी समावेशीकरण र पछाडी परेका वर्गलाई राज्यको मूल प्रवाहमा ल्याउदै सहभागितामूलक विकास पद्धती अवलम्बन गरी राज्यको नजरमा कोही पछि नपर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने ।
- विकास निर्माणका हरेक क्रियाकलापमा वातावरण संरक्षण र प्रवर्द्धन हुने वातावरणमैत्री क्रियाकलाप समेत गर्न र सोको सुनिश्चितता गर्ने ।
- जनमूखी असल शासन स्थापित गर्न सङ्घीय र लोकतान्त्रिक सफल राज्यहरूमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूलाई हाम्रो विशिष्टिकृत परिस्थिति अनुरूप अनुशरण गर्ने ।

३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट

नेपालको संविधानको धारा ५९ मा आर्थिक अधिकारको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी धारा ६० मा राजश्व श्रोतको बाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था छ । धारा ६० को उपधारा २ बमोजिम नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजश्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने उल्लेख छ । यस व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ जारी गरिएको छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २२९ मा स्थानीय संचित कोषको प्रबन्ध गरिएको छ । यस कोषमा स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजश्व नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा स्थानीय तहले लिएको ऋण र अन्य श्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुनेछ ।

स्थानीय संचित कोषमा जम्मा हुने रकमका श्रोतहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१) आन्तरिक राजश्व

२) राजश्व बाँडफाँडबाट प्राप्त रकम

३) संघिय सरकारबाट प्राप्त रकम तथा अनुदान

४) प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा अन्य रकम

५) कुनै व्यक्ति, संघ, संस्थाबाट प्राप्त रकम

६) संघीय सरकारको पहलमा प्रप्त वैदेशिक सहायता रकम

७) अन्य स्थानीय तहहरूबाट प्राप्त सहयोग तथा अनुदान

८) आन्तरिक ऋणबाट प्राप्त रकम

९) अन्य कुनै श्रोतबाट प्राप्त रकम

नेपालको संविधानको मर्म अनुरुप अन्तर सरकारी वित्तव्य व्यवस्थापन ऐन २०७४ बमोजिम तीन तहका सरकारहरूलाई प्राप्त व्यवस्था अनुरुपका आयका श्रोतहरू देहाय बमोजिम छन् ।

(क) राजश्वको बाँडफाँड

यस अन्तर्गत मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तशुल्कबाट उठेको रकम बाँडफाँड गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यी कर तथा शुल्कहरू संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा भई कूल रकमको ७० प्रतिशत संघीय सरकारलाई र १५ प्रतिशत प्रदेश र १५ प्रतिशत स्थानीय तहलाई प्राप्त हुन्छ ।

(ख) प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँड

प्राकृतिक श्रोत अन्तर्गत विशेषगरी पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज पानी तथा अन्य प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त हुने रकम मध्ये संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको कूल रकमको ५० प्रतिशत संघलाई, २५ प्रतिशत सम्बन्धित प्रदेशलाई र २५ प्रतिशत सम्बन्धित स्थानीय तहलाई प्राप्त हुन्छ ।

(ग) अनुदानबाट प्राप्त रकम

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ बमोजिम संघीय सरकार र प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई देहाय बमोजिमका अनुदानहरू प्रदान गर्दछन् ।

१) वित्तिय समानिकरण अनुदान

२) सशर्त अनुदान

३) समपुरक अनुदान

४) विशेष अनुदान

(घ) संघीय सरकारद्वारा लिइएको वैदेशिक सहयाताबाट स्थानीय तहलाई प्राप्त रकम

(ङ) नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा स्थानीय तहले लिएको आन्तरिक ऋण

(च) नेपाल सरकारले स्थानीय सरकारलाई दिएको ऋण

उक्त कानुनी व्यवस्था र अधिकारका आधारमा तिनाउ गाउँपालिकाको समष्टिगत वित्तिय श्रोत व्यवस्थापन तथा विश्लेषण निम्न तालिकाहरु मार्फत गरिन्छ ।

आवधिक योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेटको स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०७७/०७८ को यथार्थ	आ.व. २०७८/०७९ को संशोधित अनुमान	आ.व. २०७९/०८० को प्रक्षेपण	विविध
१.	राजश्व	१०४१८७३६५.१३	८०९८२२४९.३३	८९०८०४७४.३	
२.	अनुदान	६४४५३४७	१५१४४१६	१६६५८५७.६	
२.१	संघीय सरकार	३३३५५३२७०	२५१४३४३४०	२७६५७७७७४	
२.१.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान	६४७२५०००	६८६२५०००	७५४८७५००	
२.१.२	सशर्त अनुदान	२५८८२८२७०	१५८८७८३४०	१७४७६६१७४	
२.१.३	समपूरक अनुदान		२८०००००	३०८००००	
२.१.४	विशेष अनुदान	१०००००००	११०६६०००	१२१७२६००	

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०७७/०७८ को यथार्थ	आ.व. २०७८/०७९ को संशोधित अनुमान	आ.व. २०७९/०८० को प्रक्षेपण	विविध
२.२	प्रदेश सरकार	४५८६५५००	१७९६७५००	१९७६४२५०	
२.२.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान	४३९०५००	३१९५५००	३५१५०५०	
२.२.२	सशर्त अनुदान	२६८५००००	४२७२०००	४६९९२००	
२.२.३	समपुरक अनुदान	१४६२५०००	७५०००००	८२५००००	
२.२.४	विशेष अनुदान	०	३००००००	३३०००००	
३.	सामाजिक सुरक्षाभत्ता	६०००००००	०	०	
८.	गत वर्षको मौज्दात	६७०३५६९.८२	५८३६१६०.४५	६४१९७७६.५	

सार्वजनिक खर्चको बाँडफाँट

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. ०७७/७८	आ.व. ०७८/७९
१.	कूल बजेट		
	चालु खर्च	१९१४७८४९५.४३	७१०६९०००
	पूँजीगत खर्च	२४८८३८३४८	
२.	कूल खर्चको क्षेत्रगत बाँडफाँट		
२.१	आर्थिक क्षेत्र		३३३५६८६५
२.२	सामाजिक क्षेत्र		४०८७०००००
२.३	पूर्वाधार विकास		११२९४९०००
२.४	वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन		१११०५०००
२.५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन		१६८००००

विषय क्षेत्रगत बजेट बाँडफाँटको विस्तृत विवरण

क्र.सं.	शिर्षक	वार्षिक बजेट	
		आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९
१.	**आर्थिक क्षेत्र**		
	कृषि विकास	६००००००	५००००००

क्र.सं.	शिर्षक	वार्षिक बजेट	
		आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९
	पशु विकास	४००००००	३००००००
	पर्यटन	४००००००	२१६८६५
	सहकारी कार्यक्रम	५०००००	५०००००
२.	**सामाजिक क्षेत्र**		
	शिक्षा विकास	८००००००	८००००००
	स्वास्थ्य विकास	७००००००	५६०००००
	लक्षित वर्ग	२००००००	२००००००
	युवा उद्यमशिल विकास	१००००००	
	संस्कृति संरक्षण	३०००००	
३.	**पूर्वाधार**		
	भवन निर्माण	४००५००००	९००००००
	मोटरबाटो मर्मत	१००००००	३००००००
	डि.पि.आर	२००००००	
	हाईवे शौचालय	१५०००००	
	खानेपानी सरसफाई	१००००००	१००००००
४.	**वातावरण**		
	विपद् व्यवस्थापन कोभिड १९	५००००००	५००००००
	भू–संरक्षण	५०००००	७५००००
	वन वातावरण	१००००००	७५००००
५.	**संस्थागत विकास**		
	न्यायीक समिति व्यवस्थापन	६०००००	६०००००

बजेटका अन्य स्रोतहरूको परिचालन तथा व्यवस्थापन

स्थानीयतहको विकासमा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको प्रमुख स्रोत माथि उल्लेखित संघीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान भए तापनि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा निजी क्षेत्र, सहकारी, संघ संस्था तथा व्यक्तिगत रूपमा सेवाग्राहीबाट प्राप्त श्रमदानको योगदान र महत्वलाई समेत उच्च स्थानमा राख्नु पर्दछ । नेपाल सरकारको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीतिमा तीन खम्बे नीतिलाई विकासको प्रमुख आधार मानिएको छ ।

परिच्छेद - ४: आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि तथा पशुपन्छी

४.१.१ पृष्ठभूमि

अधिकांश पहाडी भूभाग रहेको यो गाउँपालिका धेरैजसो मध्य पहाडी क्षेत्रमा पर्दछ । विशेषगरी वडा नं. २, ३, र ६ मा तिनाउ नदीका तटिय क्षेत्रहरू पर्ने हुँदा प्रसस्त पाँगो मिश्रित बलौटे माटो युक्त मलिलो जमिनको प्रधानता रहेकोले गाउँपालिकाको समृद्धिको मुख्य संवाहक मध्ये कृषि क्षेत्र पनि एक हो । यो गाउँपालिका समुंद्रि सतहबाट १९५ मिटर देखि १७०० मिटरको उचाइमा रहेको छ कूल २०२.४६ वर्ग कि.मी क्षेत्रफल मध्ये ७७.३४ प्रतिशत जमिनमा वन क्षेत्र रहेको छ । त्यसैगरी २०.६९ प्रतिशत भू–भाग खेतीले ओगटेको छ । हाल खेतीपाती भैरहेको क्षेत्र, विशेषत मलिलो र सघन खेतीपाती गर्न सकिने उर्वर क्षेत्रमा पर्ने भएकोले भूमिको पूर्ण सदुपयोग गर्न सके यो गाउँपालिकालाई कृषिको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । गाउँपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७६ को नतिजा अनुसार कुल जनसंख्याको ३७.९८ प्रतिशत जनसंख्या कृषि पेशामा संलग्न रहेकोले गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास र समृद्धिका लागि यो क्षेत्रलाई वैज्ञानिकीकरण र व्यवसायिकीकरण गर्न सकिने प्रबल सम्भावना रहेको छ। यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, धान, मकै, गहुँ फापर, जौं, कोदो, हुन भने नगदेबालीमा आलु, अलैचि उखु, कफि तेजपात, अम्रिसो र तरकारी जन्य उत्पादन पर्दछन । सुन्तला, भोगटे, अम्बा (बेलौती), अमिलो, केरा जस्ता फलफूल पाइने यस गाउँपालिकामा प्रसस्त खेतीपाती हुनसक्ने र भैरहेका प्रमुख कृषि क्षेत्रहरूमा वडा नं. १ को कचल, वडा नं. २ को बगाहा वडा नं. ३ को लग्दुवा वडा नं ४ को लगाड वेसी, वडा नं ५ को लांघाली, तथा वडा नं ६ को मत्स्याम पर्दछन् ।

४.१.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ वैज्ञानिक भू–उपयोग योजना लागू नहुनु ।
✦ कृषि सामाग्री, मल, वीउ, किटनाशक औषधि, औजार, प्राविधिक ज्ञान र सीपमा पर्याप्त सहज पहुँच नहुनु ।
✦ बाह्रै महिना सिंचाइको सुविधा नहुदा आकासे पानीमा भर पर्नु परेको अवस्था ।
✦ कृषिको समग्र वैज्ञानिकीकरण, यान्त्रिकीकरण र व्यवसायीकरण हुन नसक्नु ।
✦ परम्परागत खेतीप्रणाली हुनाले निर्वाहमूखी खेतीकै निरन्तरता हुनु ।
✦ उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने उत्पादन तर्फ किसानहरूलाई आर्कषण गर्ने ठोस योजना नहुनु ।
✦ कृषि सडकको उपयुक्त पहुँच र भण्डारणको समस्या हुनु ।
✦ गाउँपालिकामा माटो, बिउ परिक्षणको लागि दक्ष जनशक्ति र कृषि कामदारको अभाव हुनु ।

४.१.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ मध्य पहाडी भू–भाग भएता पनि २०.६४ प्रतिशत खेतीयोग्य जमिनको उपलब्धता भएको
✦ तिनाउ तथा यसका सहायक नदीहरूमा जलस्रोतको उपलब्धता भएको

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा कृषिको लागि उर्वर फाँटहरु साथै पशुपालनको लागि उपयुक्त वनजङ्गल, बोटविरुवा घाँस लगाउन प्रशस्त जमिनहरु रहेको ✦ गाउँपालिकाले हेफर ईन्टरनेसनलको साझेदारीमा कृषि तथा पशुपालन उद्यमशिलता विकास परियोजना संचालन गरेको । ✦ गाउँपालिकाले कृषि तर्फ गहुँ, मकै, धानको विउ वितरण गर्ने, फलफुलको विरुवा वितरण गर्ने, मिनिटिलर ५० प्रतिशत अनुदानमा वितरण, तरकारीका बिउविजनहरु वितरण, तरकारी पकेट कार्यक्रम, कृषि पाठशाला, प्लास्टिक पोखरीको लागि प्लास्टिक वितरण, बाली संरक्षण शिविर तथा विषादी वितरण, आलु पकेट कार्यक्रम संचालन गर्ने नीति लिएको । ✦ प्रशस्त जडीबुटीजन्य वस्तुहरूको उत्पादनको सम्भावना हुनु । ✦ स्थानीय सरकारले स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न सक्ने अधिकार भएको । ✦ भौगोलिक तथा जैविक विविधताका कारण विविध प्रकारका बालिनाली तथा पशुपंक्षी पालनको संम्भाव्यता भएको । ✦ व्यावसायिक मौरीपालन गरी ठूला बजारमा महको निर्यात गर्न सकिने ।

४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

वैज्ञानिक, व्यवसायिक, उच्च प्रतिफलयूक्त निर्यातमुखी कृषि

लक्ष्य

गाउँपालिकाको आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भको रूपमा कृषिको व्यावसायीकरण गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✦ व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलमूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु साथै गाउँपालिकाको कृषि नीति/रणनीति बनाई कार्यान्वयन गर्नु।
- ✦ गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स–साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडी नमूना कृषि क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।
- ✦ वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु ।
- ✦ वातावरण र बालीमैत्री मौरीपालन प्रवर्द्धन गर्नु ।
- ✦ व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ।

उद्देश्य १: व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु साथै गाउँपालिकाको कृषि नीति/रणनीति बनाई कार्यान्वयन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ व्यवसायिक सोचको अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर कृषक परिचय पत्र वितरण गर्न कृषकहरूको वर्गीकरण गर्ने नीति निर्माण गरिनेछ १.१.२ अगुवा कृषकहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ । १.१.३ वर्षमा कम्तीमा एकपटक कृषिको व्यवसायीकरण सन्दर्भमा अगुवा कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरिनेछ । १.१.४ वडास्तरीय कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ । १.१.५ वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको व्यवस्था गरी मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ ।
१.२ उच्च, प्रतिफलमूखी सघन खेती प्रणालीको अवलम्बन गर्ने	१.२.१ असिंचित क्षेत्रलाई क्रमश सिंचित तुल्याउन सिंचाई योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरिनेछ । १.२.२ प्रत्येक वडामा अत्यन्त उर्वर र कृषियोग्य क्षेत्रको पहिचान गरी सघन खेतीका लागी मिश्रित बाली पहिचान गरिनेछ । १.२.३ प्रत्येक वडामा उच्च मूल्यका कृषि उपज पहिचान गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.२.४ प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउथ्थानका लागी सर्वेक्षण गरिनेछ ।
१.३ कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गर्ने	१.३.१ प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.३.२ फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना गरिनेछ । १.३.३ आलु, अलैंचि, सुन्तला, अम्बा र नासपाती जोन विशेष स्रोत केन्द्रको निर्माण गरिनेछ ।
१.४ अत्यावश्यक कृषि सामाग्रीको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	१.४.१ आवश्यक रसायनिक मलको आयतन आंकलन गरी समयमै आपूर्ति गर्न गाउँपालिका स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । १.४.२ प्रत्येक वडामा प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन सम्बन्धी तालिमको आयोजना गरिनेछ । १.४.३ वडास्तरमा उत्पादन हुने बाली विषेशका आधारमा उन्नत बीउ वितरण गर्न बीज बैङ्क तथा सामाग्री केन्द्रको विकास गरिनेछ । १.४.४ कृषि यान्त्रिकीकरण अन्तर्गत किसानले खरिद गर्ने औजारमा मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ । १.४.५ साना किसान तथा समग्र कृषि क्षेत्रलाई क्रमश यान्त्रिकीकरण गर्न एक गाउँपालिका स्तरीय Custom Hiring Center को निर्माण गर्न प्रदेश र सङ्घीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.४.६ मल तथा विउबिजनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा ढुवानी तथा अन्य अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.५ मल तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी कृषक ज्ञान अभिवृद्धि गर्ने	१.५.१ मलको प्रयोग र अनुपात समय आदिका विषयमा प्रत्येक कृषकलाई सूसुचित गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरिनेछ । १.५.२ मल, विउ विजन तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न गाउँपालिका स्तरीय Call center को स्थापना गरिनेछ । १.५.३ वडास्तरीय कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण गरिनेछ । १.५.४ वडास्तरमा घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ । १.५.५ जैविक विषादीको उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी वडास्तरीय तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.६ सहुलियत पूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने	१.६.१ सङ्घीय र प्रदेश सरकार तथा गाउँपालिकाको सहजीकरण तथा समन्वयमा व्यवसायिक योजना अनुरूप खेती गर्न चाहने कृषकलाई सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गरिनेछ । १.६.२ सहकारी क्षेत्रलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि सहकारी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.६.३ वैदेशिक रोजगारीमा कृषि पेशामा संलग्न भई स्वदेश फर्केका युवाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न इच्छुक भए मापदण्डका आधारमा कृषि कर्जाको व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ । १.६.४ यूवा र महिला उद्यमशिलता विकासमा जोड दिइने र ५०० जना यूवालाई स्वरोजगार बनाइने छ ।
१.७ कृषि बीमालाई प्रभावकारी बनाउने	१.७.१ गाउँपालिकाको समन्वय र सहजीकरणमा कृषि विमालाई अनिवार्य बनाई बिमा प्रदायक कम्पनीहरूसंगको सहकार्यमा कृषक मैत्री बनाइने छ । १.७.२ कृषकहरूलाई कृषि बीमाको आवश्यकता र महत्वका विषयमा सूसुचित गर्न बिमा कम्पनीहरूको सहयोगमा नियमित अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । १.७.३ वाँदर र चितुवाबाट हुने बालीनाली र पशुधनको क्षती कम गर्न बाँदर भगाउने यन्त्र खरिदमा अनुदानका साथै पशुगोठ व्यवस्थापनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.७.४ जंगलि जनावरबाट हुने क्षति र जोखिम न्युनीकरण गर्न बाली बिमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बिमा कम्पनीसँग अर्न्तक्रिया गरिनेछ ।

उद्देश्य २: गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स–साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडी नमुना कृषि क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ असल अभ्यासहरूको अध्ययन र अवलोकन गर्ने	२.१.१ कृषि शाखाको समन्वयमा अगुवा र आकांक्षी कृषकहरूलाई देश तथा विदेशमा कृषि ग्रामको रूपमा विकास भैरहेका क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइनेछ । २.१.२ अवलोकनबाट प्राप्त अनुभवहरूलाई अन्य कृषकहरूलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा कम्तीमा १ पटक गाउँपालिका स्तरीय कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २.१.३ वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना गरी बजारको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
२.२ सघन कृषि उत्पादन क्षेत्रको वर्गीकरण र घोषणा गर्ने	२.२.२ उर्वर र खेतीयोग्य क्षेत्रलाई वर्गीकरण गठी क्रमश सघन खेतीक्षेत्र घोषणा गरिनेछ । २.२.३ सघन खेती क्षेत्रहरूलाई निश्चित मापदण्ड तथा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय भू–उपयोग नीति अनुरूप खेतीपानी बाहेक अन्य कृयाकलापमा प्रयोग गर्न निरुत्साहन गर्न कार्य गरिनेछ ।
२.३ कृषिको विकासका लागि आवश्यक भौतिक कृषि पूर्वाधारको क्रमश विकास गर्दै नमुना कृषि क्षेत्र बनाउने ।	२.३.१ गाउँपालिका भित्रका प्रमुख कृषि सडकहरूको पहिचान गरिनेछ २.३.२ प्राथमिकताका आधारमा सघन क्षेत्रका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ । २.३.३ प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । २.३.४ प्रत्येक वडामा एक चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । २.३.५ घुम्ती माटो परिक्षण शिविर संचालनमा ल्याइ माटोको गुणस्तर सुधार गरिनेछ । २.३.६ गाउँपालिकामा उच्च उत्पादन संम्भावना रहेका बाली जस्तै धान, मकै, कोदो, तथा आलुको बीज बैङ्क स्थापना गरिनेछ । २.३.७ गाउँपालिकाको प्रत्येक वडामा कृषि डिपोको स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
३.१ वातावरणमैत्री दिगो कृषि सम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्ने	३.१.१ वातावरण र कृषिको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विज्ञहरूद्वारा गाउँपालिकाका सफल र अगुवा कृषकहरूलाई वर्षमा १ पटक अभिमुखीकरण गरिनेछ । ३.१.२ दिगो कृषिको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्षका विषयमा विज्ञहरूद्वारा सम्प्रेषित ज्ञान अगुवा कृषकको अगुवाइमा अन्य कृषकलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा १ पटक अगुवा कृषकसँग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
३.२ गाउँपालिकामा निरन्तर उत्पादन हुनसक्ने कृषिजन्य कच्चा पदार्थको पहिचान गर्ने	३.२.१ वडास्तरमा जलवायू र माटो अनुकूल उत्पादन हुने प्रमुख बालीका आधारमा जोन र सुपरजोनको पहिचान र घोषणा गरिनेछ । ३.२.२ जोन र सुपरजोन स्तरीय उत्पादित प्रमुख उत्पादनको वार्षिक तथ्याङ्क प्राप्त गर्न वाषिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ । ३.२.३ रैथाने बाली (बेसार, अदुवा, आटो/पिठो) को प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
३.३ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	३.३.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थका आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ३.३.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ । ३.३.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखीकरण तालिमका लागि गाउँपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
३.४ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	३.४.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ । ३.४.२ सङ्घीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा गाउँपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ । ३.४.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ । ३.४.४ स्थानीय उपज उपभोग हुने उपभोक्ता बजारको मागको अध्ययन गरी वस्तुगत सूचना संकलन गरिनेछ ३.४.५ उत्पादनमा स्थानीय पहिचान राख्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको पहिचान गरिनेछ । ३.४.६ गुणस्तर र ब्रान्ड कायम गर्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्न जैविक प्रविधिको अवलम्बन गरिनेछ । ३.४.७ जैविक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्न गुणस्तरीय उत्पादन गर्न र कृषकहरूलाई नियमित तालिम तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ । ३.४.८ एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योग सथापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

उदेश्य ४ : वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रवद्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
४.१ कृषि र पर्यावरणमैत्री मौरीपालन व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने	४.१.१ मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ । ४.१.२ मौरीपालक कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान गरिनेछ । ४.१.३ व्यवसायिक मौरीपालक कृषकलाई घारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । ४.१.४ उत्पादित महलाई प्रशोधन प्याकेजिङ्ग लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरिनेछ । ४.१.५ मह उपभोक्ता बजार तथा मागको अध्ययन गरिनेछ ।

जडीबुटी

यस गाँउपालिकामा एकातर्फ भौगोलिक तथा जैविक विविधता हुनु र अर्को तर्फ वनजंगल क्षेत्रले कुल भभागको ७७.३९ प्रतिशत ओगटेका कारण जडिबुटी उत्पादनको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । हाल यस गाउँपालिकामा कुरीलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिम्मुर, बोझो, अमला, गुजेगातो, सिस्नु र सर्पगन्ध जस्ता जडिबुटीहरू पाइन्छ । यहाँ जडिबुटीहरूको व्यावसायिक उत्पादन हुनसकेको छैन । यहाँ उत्पादन हुन सक्ने जडिबुटीहरूको पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरण गर्न सकेमा स्थानीयवासीको आयआर्जनमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

उद्देश्य ५ : व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु

रणनीति	कार्यनीति
५.१ गाउँपालिकामा पाइने बहुमूल्य जडिबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गर्ने	५.१.१ विज्ञको सहयोगमा गाउँपालिकाभर पाइने जडिबुटीहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ । ५.१.२ पहिचान भएका जडीबुटीको नमूना तथा तीनको गुण विशेषता र उपयोग समेटेर गाउँपालिकामा एक Herborium तयार पारिनेछ । ५.१.३ आफ्नो वरपर रहेका बहुमुल्य जडीबुटीको पहिचान र संरक्षण गर्न जनस्तरमा जनचेचना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यमहरूको सहयोग लिइनेछ । ५.१.४ पूर्ण विवरण तयार पारी जडीबुटीको फाइदा र विशेषता सहित ब्रोसर तथा पुस्तक तयार पारिनेछ । ५.१.५ स्थानीय स्तरमा प्राप्त हुने बहुमूल्य र स्वास्थ्य हितकारी जडीबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गरी सदुपयोग गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम निर्माण गरी प्रसारण गरिनेछ ।
	५.१.६ गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा पाइने र संम्भाव्यता बोकेका जडीबुटीहरूजस्तै कुरीलो, हर्रो, वर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, अमला, सिस्नु लगायतका बढि सम्भावना भएका जडीबुटीहरूको जोन स्थापना गर्न संम्भाव्यता

रणनीति	कार्यनीति
	अध्ययन गरी औषधिय पर्यटन तथा जडीबुटी क्षेत्रको विकास कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
५.२ कृषकलाई व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।	५.२.१ गाउँपालिकामा जडिबुटी उत्पादनलाई पेशागत र व्यवसायिक बनाउन चाहने कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ । ५.२.२ इच्छुक कृषकहरूलाई गाउँपालिकाको तर्फबाट व्यावसायिक जडिबुटी उत्पादनको संभाव्यता, बजार र प्राविधिक ज्ञानबारे तालिम प्रदान गर्न सहयोग गरिनेछ । ५.२.३ गाउँपालिकाभर प्राकृतिक चिकित्सा, आयूर्वेद विज्ञान तथा योग साधनामा लागेका अग्रजहरूको सहयोगमा वर्षमा एक पटक जडिबुटीको व्यवसायीक उत्पादन सम्बन्धी अर्न्तकृया गरिनेछ ।
५.३ कृषि र जडिबुटी उत्पादनलाई एकिकृत गरी व्यवसायिकता प्रवर्द्धन गरिनेछ ।	५.३.१ कृषिसंगै जडिबुटी समेत उत्पादन गर्ने कृषकलाई जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याइने छ । ५.३.२ अन्तरबाली अन्तर्गत कृषि बाली संगसंगै जडिबुटी उत्पादन गर्ने कृषकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ५.३.३ व्यवसायिक रुपमा जडीबुटी उत्पादान/प्रशोधन/बजारीकरण गर्ने कृषकलाई समूहलाई गाउँपालिकाले सहयोग गर्नेछ । ५.३.४ कृषि उपज संकलन केन्द्रलाई जडिबुटी समेत संकलन केन्द्रका रूपमा विकास गरिनेछ । ५.३.५ अति विपन्न वर्ग र न्यून आय भएका कृषकहरूलाई जडिबटी उत्पादनमा आर्कषण गर्न व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ ।

कृषि तथा जडीबुटीको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
कृषि									
१.	१.१	१.१.१	कृषक वर्गीकरण तथा परिचय पत्र वितरण	१००	०	०	०	०	
		१.१.२	अगुवा कृषकको विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		१.१.३	व्यवसायीकरण सम्बन्धी अगुवा कृषक अभिमुखीकरण	०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.४	कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक व्यवस्था	२००	३००	३५०	४००	४५०	
		१.१.५	वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको प्रवन्ध	१००	१५०	२००	३००	३००	
	१.२	१.२.१	गाउँपालिकाका प्रमुख सिंचाइ योजनाहरूको प्राथमिकीकरण	१००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.२	वडास्तरीय सघन कृषि क्षेत्र तथा खेती मिश्रित बाली/अन्तरबाली वर्गीकरण तथा पहिचान	०	१५०	०	०	०	
		१.२.३	वडास्तरीय उच्च मूल्यका बाली तथा उत्पादन संभाव्यता अध्ययन	२००	०	०	०	०	
		१.२.४	प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागी पहिचान, सर्वेक्षण र विवरण संकलन	०	५०	०	०	०	
	१.३	१.३.१	प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन	३००	०	०	०	०	
		१.३.२	फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना	०	३००	०	०	०	
		१.३.३	आलु, अलैचि, सुन्तला, अम्बा र नासपाती जस्ता फलफूलहरूको विशेष स्रोत केन्द्रको निर्माण	२००	४००	६००	८००	९००	
	१.४.	१.४.१	रासायनिक मल माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण	०	०	३५०	०	०	
		१.४.२	वडास्तरीय प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन तालिम	५०	५५	६०	७०	७५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.३	वडास्तरीय बीज बैङ्क (Seed Bank) निर्माण	०	८००	९००	१०००	०	
		१.४.४	कृषि यन्त्र अनुदान	२००	२५०	३००	३५०	४००	
		१.४.५	गाउँपालिकास्तरीय Custom Hiring Center निर्माण	०	०	५००	७००	१२००	
		१.४.६	मल तथा विउ विजन ढुवानी अनुदान	२००	२५०	३००	३५०	४००	
	१.५	१.५.१	मल, बीउ, विषादी आदिको प्रयोग सम्बन्धी कृषि शिक्षा प्रसारण	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.५.२	गाउँपालिकास्तरीय कृषि Call Center को स्थापना	१००	२००	३००	५००	५००	
		१.५.३	कृषक पाठशालाका लागि पाठ्यक्रम निर्माण	२००	०	०	०	०	
		१.५.४	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन	५०	८०	१००	२००	३००	
		१.५.५	जैविक विषादी उत्पादन तालिम	५०	५०	६०	६५	८०	
	१.६	१.६.१	व्यवसायिक कृषि योजना अनुदान तथा सहुलियत	४००	५००	६००	७००	८००	
		१.६.२	कृषक तथा सहकारी विशेष अन्तरक्रिया	५०	७०	८०	९०	१००	
		१.६.३	वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवालाई विशेष कृषक अभिमुखीकरण	५०	६०	७०	८०	८०	
		१.६.४	५०० जना यूवालाई स्वरोजगार		८००	९००	१०००		
	१.७	१.७.१	कृषक तथा बिमा कम्पनी बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	८०	८०	८५	८५	८५	
		१.७.२	विपन्न कृषक बिमा अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.७.३	पशुगोठ सुरक्षा तथा व्यवस्था अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.७.४	जनावरबाट हुने क्षती जोखिम न्युनीकरण बाली विमाका लागी बिमा कम्पनीसँग अर्न्तकृया	५०	५०	५०	५०	५०	
२.	२.१	२.१.१	कृषि ग्राम विशेष अगुवा कृषक अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण	५००	५५०	५५०	५५०	६००	
		२.१.२	अगुवा तथा साना किसान बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	३०	४०	५०	६०	७०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.३	वार्षिक कृषि मेला आयोजना	४००	५००	६००	६५०	७००	
		२.१.४	साप्ताहिक रुपमा हाट बजार संचालन	५००	८००	१०००	१२००	१२००	
	२.२	२.२.१	सघन कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
		२.२.२	कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण	१५०	०	०	०	०	
	२.३	२.३.१	कृषि सडक (घोषणाका लागि) पहिचान	०	०	०	०	०	
		२.३.२	कृषि सडक स्तरोन्नति	३००	३५०	४००	५००	६००	
		२.३.३.	वडास्तरीय कृषि उपज तथा जडिबुटी संकलन केन्द्र निर्माण	०	३००	४००	०	०	
		२.३.४	गाउँपालिकास्तरीय शीत भण्डार निर्माण	०	०	०	२५०	३००	
		२.३.५	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन	०	१००	१००	१००	१५०	
		२.३.६	धान, मकै, कोदो को बीज बैङ्क स्थापना	०	०	७००	०	०	
		२.३.७	कृषि डिपोको स्थापना	५००	६००	८००	९००	१०००	
३.	३.१	३.१.१	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक अभिमुखीकरण	३०	३०	३५	४०	५०	
		३.१.२	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक र साना किसान अभिमुखीकरण	४०	४५	४५	४५	५०	
	३.२	३.२.१	कृषि जोन र सूपर जोन पहिचान	०	१००	०	०	०	
		३.२.२	जोन र सूपर जोन स्तरीय स्वचालित वार्षिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण	०	०	२००	०	०	
		३.२.३	रैथानै बालीको प्रवर्द्धनका लागि प्रचारप्रसार	१००	१००	१००	१००	१००	
	३.३	३.३.१	पकेट क्षेत्र वा जोन सूपर जोन स्तरीय कृषि उद्योगको सम्भाव्यता अध्ययन	०	०	३००	०	०	
		३.३.२	कृषि उद्यमी विशेष अर्न्तकृया कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		३.३.३	अगुवा कृषि उद्यमी विशेष अभिमुखीकरण तथा अन्तरकृया	३०	३०	३५	४०	४५	
	३.४	३.४.१	कृषि उपज प्याकेजिङ, लेबलिङ गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरकृया	१००	१००	१००	१००	१००	
		३.४.२	खाद्य तथा कृषि उपज गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना	०	०	०	५००	०	
		३.४.३	कृषि उपभोक्ता बजारको सम्भाव्यता अध्ययन	२००	०	०	०	०	
		३.४.४	कृषि सम्बन्धी उपभोग्य वस्तुको वस्तुगत माग सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन	०	८०	०	०	०	
		३.४.५	रैथाने प्रजातिका बालीहरूको पहिचान तथा बीज बैङ्क स्थापना	०	०	०	०	८००	
		३.४.६	जैविक प्रविधि र खेती सम्बन्धी तालिम	६०	६०	६०	६०	६०	
४.	४.१	४.१.१	मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		४.१.२	मौरीपालन तालिम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		४.१.३	लागत सहभागितामा मौरीको घारमा अनुदान	०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		४.१.४	मह ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	८०	८०	८०	८०	८०	
		४.१.५	मह उपभोक्ता बजारको अध्ययन	१००	०	०	०	०	
५	५.१	५.१.१	गाउँपालिकामा पाइने सबैप्रकारका जडिबुटीको Profile तयार	०	३५०	०	०	०	
		५.१.३	गाउँपालिका स्तरीय Herborium निर्माण	०	०	०	३००	५००	
		५.१.३	जडिबुटी सम्बन्धी जनचेतना सञ्चार	०	८५	०	०	०	
		५.१.४	जडिबुटी सम्बन्धी ब्रोसर तथा Profile प्रकाशन	०	१००	०	०	०	
		५.१.५	स्थानीय जडिबुटी पहिचान तथा उपयोगिता र संरक्षण बारे जनचेतना	३०	३५	४०	४५	५०	
		५.१.६	जडीबुटी जोन स्थापना सम्भाव्यता अध्ययन	०	३००	०	१	२	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
			औषधिय पर्यटन तथा जडीबुटी क्षेत्र विकास कार्ययोजना निर्माण						
			जडिबुटी पकेट क्षेत्र घोषणा (दालचिनी, अम्रिसो)	१००	०	०	०	०	
	५.२.	५.२.१	जडिबुटी उत्पादक कृषकको विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		५.२.२	जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	५०	५५	६०	६५	७०	
		५.२.३	आर्युवेद, प्राकृतिक चिकित्सा, योग प्रशिक्षक विज्ञ तथा कृषक अन्तरकृया कार्यक्रम	०	५०	५०	५०	५०	
	५.३	५.३.१	जडिबुटी उत्पादन प्राविधिक सहयोग कक्ष निर्माण	०	०	०	५००	०	
		५.३.२	अन्तरबाली अन्तर्गत जडिबुटी उत्पादन तालिम सञ्चालन	८०	८५	९०	९०	१००	
		५.३.३	जडिबुटि बजारीकरणमा सहयोग	५०	५०	५०	५०	५०	
		५.३.४	कृषि उपज संकलन केन्द्रमा जडीबुटी संकलन कक्ष निर्माण	०	०	२५०	०	०	
		५.३.५	अति विपन्न कृषकलाई जडिबुटीको व्यवसायिक उत्पादनमा अनुदान	३५०	३५०	३५०	३५०	४००	
		५.३.६	जडीबुटी नर्सरीको संम्भाव्यता अध्ययन	४००	०	०	०	०	

पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन

तिनाउ गाउँपालिकामा गाई, भैसी, बाख्रा, कुखुरा, बङ्गुर, परेवा, हाँस लगायतका पशुपंक्षीहरूको व्यवसायीक उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको छ । व्यावसायिक हिसाबले हेर्दा कृषकहरूले सबैभन्दा बढी गाई, भैसी कुखुरा, बाख्रा, बङ्गुर पाल्ने र बिक्री गर्ने गर्दछन् । पशुपन्छीपालनमा आधुनिकीकरण, बजारीकरण र व्यवसायीकरण हुन नसकेकोले यिनीहरूको विक्रि वितरणबाट प्राप्त हुने आम्दानी भने न्यून रहेको छ । मध्य पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित यस गाउँपालिकामा व्यावसायीक गाइ तथा भैसी पालन मार्फत दुग्ध उत्पादनमा आत्मनिर्भर भइ निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । नेपाली बजारमानै वाख्रा तथा लोकल कुखुराको उच्च माग रहेकोले सोको समेत यहाँ राम्रो सम्भावना रहेको छ । वडा नं १ स्थित दमार गाँऊमा र वडा न. २ जामुनेमा माछापोखरी रहेको छन्। यहाँ ग्रासर्काप, कमनकार्प, र सिल्भरकार्प , जातका माछापाल्ने गरिएको भएतापनि ठुलो स्तरको व्यावसायिक माछापालन हुने गरेको छैन । तिनाउ नदी ठूलो तटिय क्षेत्र भएको जलस्रोतको पर्याप्त उपलब्धता भएकोले स्थानीय जलवायू अनुकूल माछा पालन गर्न उपयूक्त देखिन्छ ।

१.१.५ समस्या तथा चुनौतीहरू

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन व्यवसायको व्यवसायीकरण र आधुनिकीकरण हुन नसकेको ।
✦ पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन सम्बन्धी आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
✦ युवा तथा व्यवसायीक सोचका कृषि उद्यमीहरूलाई यस क्षेत्रमा आर्कषण गर्ने चुनौती रहेको ।
✦ पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन सेवा केन्द्र तथा दक्ष प्राविधिकहरूको पर्याप्त व्यवस्था र तालिम नभएको ।
✦ पशुपंक्षी र मत्स्यपालन परम्परागत र निर्वाहमुखी रहेका ।
✦ पशुपक्षीको उपचार पर्याप्त नभएको ।
✦ पशुपक्षीजन्य उत्पादनको पर्याप्त बजारको संभाव्यता अध्ययन नभएको ।
✦ उन्नत प्रविधि र ज्ञानको अभाव भएको ।
✦ बजारीकरणको समस्य रहेको ।

१.१.६ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ मध्यपहाडी तथा यहाँ उपलव्ध हावापानीमा उपयूक्त जातका पशुपन्छी र माछा पालन गर्न सकिने ।
✦ दुग्धजन्य पदार्थ, माछा, मासु र अण्डाको निर्यात मार्फत राम्रो आम्दानी गर्न सकिने ।
✦ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली र राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसँग जोड्ने मुख्य सडकहरूको स्तरोन्नति भइरहेको हुनाले ठूला उपभोक्ता बजारसँग सन्निकटता कायम हुने ।
✦ पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने ।
✦ व्यवसायीक उत्पादन बढाउन सके माछाको बजारको समेत राम्रो सम्भावना रहेको ।
✦ सामुदायिक होमस्टे, रिर्सोट तथा पर्यटन प्रवर्द्धन गरी माछा, पशुपंक्षीजन्य परिकारको खपत बढाउन सकिने ।
✦ सिमाना जोडिएका ठूला शहर भएका कारण पशुपन्छीजन्य उत्पादनको बजारीकरणमा राम्रो सम्भावना।

४.१.७ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन मार्फत आर्थिक समृद्धि

लक्ष्य

आधुनिक, वैज्ञानिक र व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्य मार्फत निर्यातमुखी उत्पादनलाई बढावा दिने

उद्देश्यहरू

- पशुपन्छीपालनलाई व्यवसायिक बनाई १५० घरधुरीले वार्षिक रु ७५ करोडको आम्दानी गर्नु।
- पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।
- माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाई १५० घरधुरीले वार्षिक रु ७५ करोडको आम्दानी गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ पशुपन्छीपालनमा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखीकरण गर्ने	१.१.१ वडास्तरमा उद्यमशिल सोच भएका इच्छुक युवा तथा अग्रणी कृषकहरूको पहिचान गरिनेछ । १.१.२ कृषि उद्यमीहरूको उत्प्रेरणाका लागि वडास्तरमा उनीहरूको सोच र योजनाबारे सूचना संकलन गरी Start-up का लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.३ इच्छुक युवा तथा अन्य अगुवा कृषकहरूको लगत संकलन पश्चात पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी असल अभ्यास तथा प्राविधिक पक्षहरूबारे वर्षमा एक पटक अभिमुखीकरण तथा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ महिला तथा युवा उद्यमीहरूलाई यसतर्फ आर्कषण गर्न विशेष सहुलियत प्रदान गर्ने	१.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा एकल तथा सामूहिक रूपमा पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिक रूपमा जान खोज्ने कृषक, कृषक समूह तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवाहरूलाई व्याजमा अनुदान दिइने छ । १.२.२ उच्च मूल्य पर्ने पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि आवश्यक उन्नत जातका नश्लको प्रवर्द्धन गर्न बोका तथा माउ आदिमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.२.३ स्थानीय सहकारी तथा समूहमा व्यवसाय गर्न चाहनेहरूलाई निश्चित प्रतिशत ब्याज तथा सहुलियत तथा लगानीमा अनुदान प्रछद्धा नगरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.४ स्थानीय जातका लोकल कुखुरा, कालिज, बट्टाइ, बङ्गुर लगायत पशुपंक्षी पाल्न चाहने वेरोजगार युवाहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा venture capital को प्रबन्ध गरिनेछ । १.२.५ उपहार स्वरुप पालिकाले उपलब्ध गराइएका पशुहरु ५ वर्षका पालिका कै ८० प्रतिशत किसानमा पुऱ्याइनेछ ।
१.३ पशुपन्छी उत्पादनलाई आवश्यक कृषि सामाग्री तथा प्रविधिको उपलब्धता वृद्धि गर्ने	१.३.१ पशुपालनलाई आवश्यक घाँसको उत्पादन वीउ तथा बेर्ना वितरण गरिनेछ । १.३.२ खेर गैरहेको जमिनमा घाँस रोप्न कृषकलाई प्रोत्साहन गर्न घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.३.३ प्रत्येक वडामा पशुसेवा केन्द्रद्वारा प्रदान सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत विस्तार गरिने छ १.३.४ पशु बिमा कार्यक्रमलाई कृषक मैत्री र प्रभावकारी बनाउन बिमा कम्पनीको समन्वयमा अर्न्तकृया गरिनेछ । १.३.५ पशु रोग नियन्त्रणका लागि भ्याक्सिनेसन तथा Call Center को व्यवस्था गरिनेछ । १.३.६ उन्नत र उच्च प्रतिफल दिने पशुनश्ल सुधार तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवालाई विस्तार गरिनेछ । १.३.७ स्थानीय उपजमा आधारित दाना उद्योग खोल्ने उद्यमीलाई मापदण्डका आधारमा सहुलियत प्रदान गरिनेछ । १.३.८ पशुशिक्षा प्रवर्द्धन गर्न वडास्तरमा कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ । १.३.९ व्यवसायिक पशुपालन कृषकलाई लागत सहभागिता Cow Mat वितरण गरिनेछ । १.३.१० पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क तथा डालेघाँस नर्सरी स्थापनाका लागी संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.३.११ गाउँपालिकामा संम्भाव्यता हेरी दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना गरिनेछ । १.३.१२ चल्ला उत्पादन गर्ने ह्याचरी उद्योग संचालनका लागी निजी क्षेत्रसँग अर्न्तकृया गरी विशेष प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ । १.३.१३ पशु प्राविधिक जनशक्ति निर्माण तथा परिचालन गरिनेछ । १.३.१४ पशुपंक्षी फर्म तथा गोठ खोर निर्माणमा सहयोग तथा प्रोत्साहन गरिनेछ ।

उद्देश्य २: पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने	२.१.१ गाउँपालिकाभर पालिने पशुपन्छीको विवरण अद्यावधिक गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ । २.१.२ गाउँपालिकामा हरेक वर्ष पशुपन्छी जन्य उत्पादनको माग आपूर्तिको वस्तुपरक सूचना प्राप्त गरी उत्पादनलाई निर्यातमूखी बनाइने छ । २.१.३ हरेक वर्ष गाउँपालिकाबाट निर्यात हुने पशुजन्य उत्पादनको वस्तुपरक सूचना अद्यावधिक गरिनेछ ।
२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादनको निर्यात गर्ने	२.२.१ गाउँपालिकामा उत्पादन हुने पशुपन्छी संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । २.२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादन निर्यात हुनसक्ने सम्भाव्य निकटवर्ती बजार तथा हाटबजारको मागको अध्ययन गनिरेछ । २.२.३ ती उत्पादनहरूको ब्रान्डिङ, लेबलिङ, प्याकेजिङ तथा गुणस्तर जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ । २.२.४ उत्पादन र मागको सन्तुलन कायम गर्न ठूला बजारका कृषि उपज संकलन तथा व्यापारीहरूसँग सम्पर्क तथा माग संकलन गर्ने संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रबर्द्धन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
३.१ माछापालनमा इच्छुक कृषक पहिचान गर्ने	३.१.१ प्रत्येक वडामा सम्भाव्यताका आधारमा माछापालन गर्न चाहने र गरिरहेका कृषक पहिचान गरिनेछ ।
	३.१.२ माछापालन गर्न चाहने कृषकलाई प्राविधिक ज्ञान र सीपका लागि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
३.२ माछाका भूरामा अनुदान दिने	३.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा माछापालक कृषकलाई पहिलो पटक भूरामा अनुदान दिइनेछ ।
	३.२.२ स्थानीय जलवायू अनुकूल उत्पादन हुनसक्ने माछाका बारेमा कृषकलाई जानकारी प्रदान गरिनेछ ।
	३.२.३ माछा उत्पादन सम्बन्धी सल्लाह दिन प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
३.३ माछाको स्थानीय माग पूरा गरी निर्यात गर्ने	३.३.१ स्थानीयस्तरमा उत्पादित माछाको खपत हुनसक्ने प्रमुख बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
	३.३.२ माछाको निर्यातका लागि संकलन, भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
३.४ पोखरी निर्माणमा अनुदान तथा सहुलियत दिने	३.४.१ स्थानीय जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास गर्न वडा स्तरमा नमूना माछापोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई लागत सहभागिता तथा ब्याजमा अनुदान दिईनेछ ।
	३.४.२ त्यस्ता पोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
	३.४.३ गाउँपालिकामा खेर गैरहेका तर पानीको उपलब्धता हुनसक्ने क्षेत्रमा पोखरी निर्माण गरी ठेक्कामा लगाइने छ ।

मत्स्य, पशुपंक्षी पालनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अगुवा तथा यूवा पशुपन्छी पालक कृषक पहिचान	१००	०	०	०	०	
		१.१.२	व्यवसायिक पशुपन्छी पालनलाई Venture Capital को प्रबन्ध	०	५००	०	०	०	
		१.१.३	अगुवा तथा यूवा कृषक विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	व्यवसायिक पशुपन्छी पालक, युवा कृषक, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवालाई व्याज अनुदान	१००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.२	उन्नत जातका बोका, राँगा, बहर तथा माउमा अनुदान	२००	३००	३५०	४००	५००	
		१.२.३	सामूहिक व्यवसाय गर्ने समूहलाई व्याजमा सहुलियत	०	०	०	०	०	
		१.२.४	बेरोजगार युवाहरूलाई पशुपंक्षिपालन विशेष Venture Capital	८००	०	०	०	०	
		१.२.५	पशुपालन कृषकलाई उपहार स्वरुप पशुहरु उपलब्ध	५००	६००	७००	८००	९००	
	१.३	१.३.१	घाँसको बीउ तथा बेर्ना वितरण	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.२	घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी कृषक तालिम	८०	८५	९०	९५	१००	
		१.३.३	पशुपन्छी स्वास्थ्य घुम्ती सेवा सञ्चालन	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.३.४	पशु बिमा अनुदान तथा अन्तरकृया	१५०	२००	२५०	३००	३५०	
		१.३.५	पशुखोप घुम्ती सेवा	१००	१५०	२५०	३५०	५००	
		१.३.६	उन्नत नश्ल तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार	०	०	०	०	०	
		१.३.७	कृषिदाना उद्योग सहुलियत अनुदान	२५०	२५०	४००	५००	५५०	
		१.३.८	पशु कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक प्रबन्ध	५००	०	०	०	०	
		१.३.९	लागत सहभागितामा Cow Mat वितरण	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.३.१०	पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क स्थापना	०	२००	२५०	३००	३५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.३.११	डालेघाँस नर्सरी स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन	२००	०	०	०	०	
		१.३.१२	दुध पकेट क्षेत्र स्तरीय चिस्यान केन्द्र स्थापना	०	५००	५००	६००	७००	
		१.३.१३	हयाचरी उद्योग स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन तथा नीजि क्षेत्र अर्न्तकृया	१००	२००	३००	३५०	४००	
		१.३.१४	पशु प्राविधिक जनशक्ति निर्माण	०	५००	०	०	०	
		१.३.१५	पशुपंक्षी फर्म तथा गोठ खोर निर्माणमा सहयोग	०	०	०	०	०	
२	२.१	२.१.१	पशुपन्छी तथ्याङ्क अधावधिक प्रणाली निर्माण	०	०	०	०	०	
		२.१.२	वार्षिक पशुजन्य उत्पादन माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण	०	०	०	०	०	
	२.२	२.२.१	पशुपन्छी उपज संकलन केन्द्रको निर्माण	०	०	०	४००	५००	
		२.२.२	पशुपंक्षी जन्य उत्पादन निर्यात बजारको माग अध्ययन	०	२००	०	०	०	
		२.२.३	प्रशोधन, लेबलिङ, गुणस्तर मापन तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.४	मुख्य उपभोक्ता बजार स्थित व्यापारीहरूसँग माग संकलन	०	८०	०	०	०	
३.	३.१	३.१.१	माछा पालक कृषक विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		३.१.२	माछापालन तालिम सञ्चालन	५०	६०	७०	८०	१००	
	३.२	३.२.१	भुरा वितरण	७५	८०	८५	९०	१००	
		३.२.२	माछा पालन प्राविधिक सहयोग कक्ष स्थापना	०	०	२००	०	०	
	३.३	३.३.१	स्थानीय तथा ठूला उपभोक्ता बजारमा मागको अध्ययन	१००	०	०	०	०	
		३.३.२	माछा संकलन भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना	०	०	०	५००	०	

४.१.८ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ
- कृषि क्षेत्र व्यवसायिक र वैज्ञानिक भएको हुनेछ
- खाद्यान्न, मासु, अण्डा, दुधमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ
- कृषिमा युवा कृषकहरूको आर्कषण बढेको हुनेछ
- मध्य तथा उच्च पहाडी नमुना कृषि क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ ।
- व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनको सुरुवात भएको हुनेछ ।
- हाल वार्षिक उत्पादन हुँदै आएको बाली, मासु, दुधमा ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ।

४.१.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

४.२ सिंचाई

४.२.१ पृष्ठभूमि

खाद्यान्न बाली, नगदेबाली तथा जडिवुटि उत्पादनमा राम्रो सम्भावना रहेको यस गाउँपालिकामा परम्परागत रूपमा चलिआएका व्यक्तिगत र सामाजिक रूपमा स्वामित्व रहेका सिँचाइ हाल सञ्चालनमा रहेका छन भने प्रस्तावित सिँचाइ आयोजनाहरू पनी विभिन्न वडामा रहेका छन । हाल प्रस्तावित रूपमा रहेका र माग भएका सबै सिँचाइ आयोजनाहरूको उचित सम्वोधनले मात्रै कृषि क्षेत्रमा गाउँपालिकाले उपलव्धी हाँसिल गर्न सक्ने देखिन्छ । कृषिको मुख्य पूर्वाधार मानिने सिँचाइलाई यस गाउँपालिकाले मुख्य प्राथमिकतामा राखी प्रस्तावित योजनाहरूमात्र पनि सफल बनाउन सके कृषि क्षेत्रमा गाउँपालिकाले उपलव्धी हाँसिल गर्न सक्ने देखिन्छ । झनै तिनाउ नदीको जलभण्डारलाई सदुपयोग गर्न सके त कृषि क्षेत्रमा कायपलटनै हुन सक्नेछ ।

४.२.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
✦ उपलब्ध जलस्रोतको व्यवस्थित र पूर्णरूपमा सदुपयोग हुन नसकेको ।
✦ परम्परागत प्रविधिमा आधारित कुला तथा नहरहरूको मर्मत संभार नियमित हुन नसकेको ।
✦ आधुनिक सिंचाई परियोजनाहरू खर्चिलो भएका कारण ठुलो आकारको बजेट आवश्यकता पर्ने ।
✦ लिफ्ट सिचाँइ प्रणाली खर्चिलो हुने गरेको ।

४.२.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ तिनाउ गाउँपालिकाभित्रको सबैभन्दा ठूलो कचल फाँटका लागि बजेट विनियोजन भई नहर निर्माण भइरहेकोमा यस आ.व.मा सम्पन्न गर्ने नीति लिएको ।
✦ पर्याप्त खोला तथा तिनाउ जलस्रोतको भण्डार रहेकोले सिँचाइ आयोजना तथा कुलो मार्फत गाउँपालिकाका सबै वडाहरूलाई सिंचित गर्न सकिने ।
✦ गाउँपालिकामा रहेका खोला नालाहरू, झरना, पोखरी क्षेत्रहरू लगायतका पानीका मुहानहरूलाई संरक्षण गरी उक्त क्षेत्रहरूको सम्भाव्यता अध्ययन तथा सिंचाई योजना निर्माणबाट कृषि उत्पादनमा व्यापक वृद्धि गर्न सकिने ।
✦ प्रत्येक वडामा रहेका परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाउन र कृषीमा व्यवसायिकता ल्याउन सकिने ।
✦ वैकल्पिक सिँचाइ थोपा सिँचाइ (Dripping), फोहोरा सिँचाइ तथा प्लास्टिक पोखरी आदिबाट सिँचाइ सुविधा पुयाउन सकिने ।
✦ कृषि विद्युतीकरण मार्फत सिंचाई सहजीकरण गर्न सकिने ।
✦ लिफ्ट सिचाँइ मार्फत तिनाउ नदीको जलस्रोतको उपयोग गर्न सकिने ।
✦ एकीकृत सिंचाई कार्यक्रमको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्रोतको बहु उपयोग गर्न सकिने ।
✦ कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरेर समेत खेतीयोग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउन सकिने साथै जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास र जलपर्यटन समेत विकास गर्न सकिने ।

४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

"बाह्रै महिना पूर्ण सिंचाइयुक्त गाउँपालिका"

लक्ष्य

सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा दिगो सिंचाईको व्यबस्थापन गरी उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनमा योगदान पुर्याउने

उद्देश्यहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु
- सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. परम्परागत तथा वैकल्पिक प्रविधिको प्रयोग गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुर्याउने	१.१.१ गाउँपालिका भएर बग्ने नदी, खोला नाला, ताल पोखरीहरू, सिमसार क्षेत्रहरूलगायत पानीका मुख्य स्रोतहरूर तिनका जलाधार क्षेत्रको नक्सांकन गरी विस्तृत विवरण (inventory profile) तयार गरिनेछ ।
	१.१.२ परम्परागत सिंचाई कुला र नहरहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाइनेछ ।
	१.१.३ सम्भाव्यता अध्ययन गरी सिंचाई संरचनाहरू क्रमशः निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिनेछ ।
	१.१.४ सतह सिंचाईको सम्भावना नभएका स्थानमा वैकल्पिक तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई जस्तै थोपा सिंचाई, फोहरा सिंचाई, वर्षातको पानी संकलन, प्लास्टिक पोखरीको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थान र वडाहरूमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ १.१.५ जलपर्यावरण र जलस्रोत संरक्षणका हिसावले अत्यन्त उपयुक्त पोखरीहरूको निर्माण र व्यवस्थापन अभियानका रूपमा सञ्चालन गरी प्रत्येक वडामा वहुउदेश्यीय नमुना पोखरी निर्माण गरिनेछ । यस अभियान अन्तर्गत पोखरीहरूको पुर्नउत्थानलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
	१.१.६ सिँचाई कुलोको नामाकरण नगरेर खेतीयोग्य जमिनमा क्रमश सम्भव भएका स्थानमा ५ वर्षभित्र सिँचाईको उचित व्यवस्थापन गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
२.१. उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने ।	२.१.१. चक्लाबन्दी भएका क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र तथा निजी ठूला कृषि फर्ममा आवश्यकताको आधारमा सिंचाईको व्यवस्था गरिनेछ । २.१.२. कृषि विद्युतीकरण मार्फत Lift सिंचाई प्रणाली सुदृढीकरण गरिनेछ ।
२.२. कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी वैकल्पिक सिंचाई प्रवर्द्धन गर्ने	२.२.१. प्रत्येक वडामा कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी माछापालन, सिंचाई तथा पर्यटकलाई आकर्षित गर्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.३. संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने ।	२.३.१. मर्मत संभार कोष स्थापना गरी नियमित मर्मत संभार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । २.३.२. पोखरी खोला तथा मुहान संरक्षणका लागि स्थानीयवासीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ साथै सिंचाइ उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरिनेछ । २.३.३. मुहानहरू संरक्षण कार्य योजना जस्तै बायो इन्जिनियरिङ्ग, पोखरी तथा हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्रत्येक वडामा सम्भाव्य क्षेत्रमा संचालन गरिनेछ । २.३.४. मानवीय हस्तक्षेप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण जलस्रोत क्षेत्रमा परेको असर न्यूनीकरण गर्ने कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ । २.३.५. सिंचाई आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन प्रणालीलाई स्वचालित र आत्मनिर्भर बनाउनका लागि न्यूनतम उपभोगको मात्रा अनुसार सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गरिनेछ । २.३.६. मुहान तथा जलाधार संरक्षणका लागि प्रत्येक घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न "हामी जोगाउँछौ हाम्रो मुहान" कार्यक्रमलाई अभियानका रूपमा वडास्तरमा व्यापक जागरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

सिंचाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलाधार क्षेत्रको विवरण संकलन तथा नक्सांकन	१५०	०	०	०	०	
		१.१.२.	प्राथमिकता प्राप्त कुलो तथा नहरहरूको मर्मत सम्भार तथा स्तरोन्नति :	०	०	०	०	०	
		१.१.२.	भर्के सिंचाई योजना	०	५००	०	०	०	
		१.१.२.	ओखलढुङ्गा पेल्ट्रीकसेटको पानी जलुके फाँट सिंचाईमा प्रयोग	०	०	५००	०	०	
		१.१.२.	साल्बास बोटेगाउ सिंचाई आयोजना	०	०	५००	०	०	
		१.१.२.	पाकुरी कुलो सिंचाई	५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	बेरुवा कुलो सिंचाई	०	५००	०	०	०	
		१.१.२.	ठाडे चौबिस्माइल सिंचाई योजना	०	०	०	५५०	०	
		१.१.२.	आठ्बिसे सिंचाई योजना	६००	०	०	०	०	
		१.१.२.	चिलाउने डाँडा सम्मोक्खरक कुलो मर्मत	०	०	६५०	०	०	
		१.१.२.	छ्तिबन झर्लाटारि कुलो मर्मत	०	०	६००	०	०	
		१.१.२.	खोरदमार सिंचाई योजना	०	०	०	७५०	०	
		१.१.२.	खिलुवाघाट सिंचाई योजना	०	०	०	०	९००	
		१.१.२	घुघुरा छाप सिंचाई	०	०	०	८००		
		१.१.२	कोलडाँडा कृषि सिंचाई	०	७००	०	०	०	
		१.१.२	खनिया खोला सिंचाई	५००	०	०	०	०	
		१.१.२	खहरेखोला सिंचाई	०	५००	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.२	डुडाखोला सिंचाई	०	०	४००	०	०	
		१.१.२	उदुरदी सिंचाई	०	४००	०	०	०	
		१.१.३.	भूमिगत तथा सतह सिंचाई सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण	०	५००	०	०	०	
		१.१.४.	वैकल्पिक सिंचाईको व्यवस्था	०	०	५००	७००	१०००	
		१.१.५	प्रत्येक वडामा वहुउदेश्य नमुना पोखरी निर्माण	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.६	खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाईको उचित व्यवस्थापन	५००	५००	५००	५००	५००	
२	२.१.	२.१.१.	ठूला कृषि उत्पादन क्षेत्रमा सिंचाइको विशेष व्यवस्था	१५०	२५०	३५०	५५०	७००	
		२.१.२.	विद्युतका पोल तथा लाईनको व्यवस्था	१००	२००	३००	४००	५००	
	२.२.	२.२.१.	कृतिम जलाशय निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन	०	२५०	०	०	०	
	२.३.	२.३.१.	मर्मत संभार कोष स्थापना	०	२००	०	०	०	
		२.३.२.	सिंचाई उपभोक्ता समितिलाई मूहान संरक्षण तथा दिगो सिंचाई सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था	५०	६०	६५	१००	११०	
		२.३.३.	हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन	५५	५०	५५	५०	७५	
		२.३.४.	जलवायू परिवर्तन सम्बन्धित कार्यक्रम संचालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.३.५.	सिंचाइ सेवा शुल्क निर्धारण तथा संकलन	१००	०	०	०	०	
		२.३.६.	मुहान तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम संचालन	५०	५०	५०	५०	५०	

४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ र उच्च प्रतिफलयुक्त कृषि उत्पादन भएको हुनेछ ।

४.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

४.३ पर्यटन, सँस्कृति तथा सम्पदा

४.३.१ पृष्ठभूमि

हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसकेता पनि गाउँपालिका पर्यटनको प्रचुर सम्भावना रहेको क्षेत्र हो । विशेष गरी यो गाउँपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ । यो गाउँपालिकालाई जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अन्तर्गत नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडीबुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरू साथै वौद्ध मार्गीहरूका गुम्बाहरू भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ, । यहाँको वडा नं २ र ३ को सिमानामा पर्ने सिद्धबाबा मन्दिर एक उदाहरण हो । ब्राह्मण, गुरुङ क्षेत्री र मगरहरूको वाहुल्यता रहेको यस गाउँपालिकामा होमस्टे र सांस्कृतिक पर्यटनको उतिकै सम्भावना छ । गाउँपालिकाको सिमाना पाल्पाको माथिल्लो भेग जाने प्रवेशद्धार भएकोले पर्यटकहरूको लागि सुविधा सम्पन्न तयारी स्थल तथा होटलहरूको सेवा विस्तार गर्न सके पर्यटन व्यवसायबाट आर्थीक फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ ।

कुनै पनि समुदायको आफ्नै विशिष्ट पहिचान, जीवनशैली, भेषभूषा र रहनसहन हुन्छन् । संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य समग्र देशको आर्थिक विकासमा एक महत्वपूर्ण अंगको रूपमा स्थापित गर्ने एक रास्ट्रिय अभियानको रूपमा पनि लिन सकिन्छ । सदियौँदेखि अभ्यास गर्दै आइरहेका रीतिरिवाजले मानिसको दैनिक जीवनलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । अर्कोतर्फ समुदाय पिच्छे आफ्ना–आफ्ना धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज र परम्पराहरू हुन्छन् । ती फरक रीतिरिवाज, रहनसहन र परम्पराहरू समुदाय र समाजका विशिष्ट पहिचान साथै बौद्धिक सम्पदाहरू पर्यटकीय आकर्षण भएकोले तिनीहरूको संरक्षण गर्नु जरुरी छ । तिनाउ गाउँपालिका यस्ता मौलिक तथा सांस्कृतिक विविधतामा धनी गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म सम्प्रदाय र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७६ (NWASH) अनुसार गाउँपालिकाको सबै भन्दा बढी ७५.७% जनजाति, १४.८% ब्राह्मण/क्षेत्रि, ९.२% दलित र ०.१% अन्य जातजातिहरू बसोबास गर्छन । यहाँ हिन्दू धर्मावलम्बी मान्ने मानिसहरूको बाहुल्यता रहेको छ भने यसबाहेक क्रिस्चियन र बौद्ध लगायत अन्य धर्मावलम्बीहरू मान्ने मानिसहरू पनि रहेका छन् । सबै जातजाति र सम्प्रदायका आ–आफ्नै किसिमका धर्म, संस्कृति र चालचलनहरू छन् । यहाँ तीज, दशैँ, तिहार, शिवरात्री, माघेसक्रान्ती, क्रिस्मस डे, साउने मेला, नागपञ्चमी, बालाचतुर्दशी, ल्होसार, चण्डी पुर्णिमा, वुद्ध जयन्ती, मगर दिवस जस्ता विभिन्न चाडपर्व एवं सांस्कृतिक उत्सवहरू मुख्य रूपमा मनाइने गरिन्छ । गाउँपालिकामा विभिन्न परम्परागत धार्मिक एवं सांस्कृतिक स्थलहरू (जस्तै एन्जल गुफा,चमेरा गुफा, ओखलढुंगा (ओखल जस्तो आकार भएको ढुंगा), घांङ्चुलुंङ्, रोन्मला बज्यै (ढुंगा), रिसिँग लेक, शिव गुफा, सुकेताल, सिद्धथान, रमापिथेकस पार्क,ज्यामिरे सिद्ध गुफा, भर्तिहरि गुफा, ताप्लेक ल्हुङ्ग, केराबारी मन्दिर,सिद्ध गुफा, विभिन्न ओडारहरू,जन्तीलुंङ् प्रवेश द्वार,जन्तीलुंङ् गुफा,दुम्सी गुफा,चमेरे गुफा, चिनिस गुफा लगायत रहेका छन् ।

४.३.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ मध्य पहाडी जटिल भू–धरातल हुनुका साथै सबै सडक कच्ची अवस्थामा रहेकाले यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको ।
✦ पर्यटक बस्न पर्याप्त र सुविधा सम्पन्न होटल तथा रेष्टुरेन्ट आदिको सुविधा नभएको
✦ पर्यटन सूचना केन्द्र लगायतका सञ्चारका साधनहरूको पर्याप्त विकास नभएको
✦ पर्यटकको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध नभएको
✦ आपतकालीन उद्धारको उचित व्यवस्था नभएको
✦ पर्यटकीय स्थलहरूको उचित भौतिक पूर्वाधारको विकास नभएको ।
✦ आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार सेवा पर्याप्त नभएको ।
✦ पर्यटक पथ प्रर्दशक तथा व्यावसायिक ट्राभल ऐजेन्सीहरू नभएको ।
✦ सिमित मात्रामा रहेका बैङ्कहरूको भरपर्दो ए.टि.एम. तथा मोवाइल बैङ्किङ सुविधा न्युन रहेको ।
✦ गाउँपालिकाका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरूका बारेमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नभएको ।
✦ सामाजिक सञ्जाल, आम सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा भएको विकासका कारण पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुने जोखिम रहेको ।
✦ सम्बन्धीत समुदाय र राज्यले मिलेर सांस्कृतिक संरक्षण प्रवर्द्धनमा ठोस र दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू तत्काल सञ्चालन गर्नुपर्ने
✦ विभिन्न लोक भाकाको संरक्षण गर्नुपर्ने
✦ गाउँपालिकाको सिमित आयस्रोतका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्न चुनौतीपूर्ण भएको ।
✦ निजी क्षेत्रलाई आर्कषण गर्नुपर्ने चुनौती रहेको ।
✦ बाह्य पर्यटकहरूको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुन सक्ने तर्फ सजग हुनुपर्ने ।
✦ सामाजिक विकृतिहरू बढ्न सक्ने जोखिम रहेको ।
✦ प्रसिद्ध सिद्धबाबा क्षेत्रमा जोखिमपूर्ण मोटरबाटो रहेको ।

४.३.३ सम्भवना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिका क्षेत्रभित्र वडा नं. १ मा राजा झरना, रिंगसिंग लेक तथा ओखलढुंगा आदि रहेका, वडा नं २ मा रानी झरना, सुकेताल, नुवाकोट,वडा नं. ३ मा खुलखुले पार्क, भूत खोला, वडा नं. ४ मा सत्यवती मन्दिर, सत्यवती ताल, वडा नं. ५ मा मरामकोट र वडा नं. ६ मा जन्तिलोम क्षेत्र लगायतका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेका छन् ।

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाले सिद्धबाबा मन्दिर, नुवाकोट, सत्यवतिताल, सुकेताल, वसन्तपुर, गड्डा, हात्तीकोट, झ्याङ्ला, जन्तिलुङ, मरामकोट, झिगामारा, ठुलिउदाङ, गिन्टार कचलफाँट लगायतका क्षेत्रलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गरिदै लैजाने नीति लिएको ।
✦ गाउँपालिकाका उपयुक्त स्थलमा निजीक्षेत्रलाई आकर्षित गरी गुणस्तरीय होटेल, रिर्सोट तथा लजहरू खोल्न सकिने ।
✦ स्थानीय मौलिक कला र संस्कृतिमा विशेष गरी आदिवासी, जनजाती तथा लोपोन्मुख जातजातिको सांस्कृतिक विकास र संरक्षण गरी अध्ययन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने ।
✦ पर्यटनका धेरै आयामहरूको सम्भावना भएकोले यसको क्षेत्र व्यापक रहेको ।
✦ गुरुङ, क्षेत्री, मगर, लगायतका जातजातिको मौलिक संस्कृति, नाच, गीत, संगीत तथा अन्य अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न रहेकाले सांस्कृतिक पर्यटन पर्वद्धन गर्दै सामुदायिक होमस्टे संचालन गर्न सकिने
✦ प्रत्येक वर्ष पर्यटन महोत्सव आयोजना गरी सांस्कृतिक नाँच, भेषभूषा प्रदर्शनी, खानपान तथा परम्परागत सीपहरूको प्रदर्शनी गर्न सकिने
✦ विभिन्न जात जाति भाषा भाषिहरूको मिश्रित वसोवास भएको हुनाले विभिद मौलिक कला संस्कृतिको विकास गर्न सकिने ।
✦ पाल्पा जिल्ला उद्‌गम स्थल भई आफ्नै भाषा र संस्कृति भएको लोपोन्मुख "पत्थरकट्टा" जातिको गाउँपालिकामा उल्लेख्य बसोबास रहेको
✦ कोवडाँडामा मगर साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माणाधिन अवस्थामा रहेको
✦ पोखरी, तलाउ तथा खोलानालामा माछापालन, कृषि, तरकारी र फलफूल फर्महरू र अरु साना उद्योगहरू स्थापना गरी कृषि पर्यटक भित्र्याउन सकिने
✦ ठूला शहर बुटवल, देवदह, सैनामैनासंग जोडिएको र २५ कि.मी. मा भारको सिदार्थनगर रहेको।

४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक समृद्धिको आधार पर्यटनको विकास

लक्ष्य

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सम्पन्नताका लागि आगामी ५ वर्षमा पर्यटन क्षेत्रलाई एक आर्थिक आधारशिलाको रूपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✦ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु
- ✦ कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नुका साथै प्राङ्गारिक खेती प्रणालीमा जोड दिनु

- जल पर्यटनको विकास गर्नु
- धार्मिक पर्यटनको विकास गर्नु
- साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।
- स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।
- संस्कृति भाषा, कला तथा साहित्यको सिर्जनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडकहरूको स्तरोन्नति गर्ने	१.१.१ प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको विस्तृत विवरण र त्यहाँ पुग्ने प्रमुख मार्गहरूको वस्तुगत विवरण संकलन गरी प्रकाशन गरिनेछ । १.१.२ सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा ती प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडक विस्तार तथा स्तरोन्नति गरिनेछ ।
१.२ पर्यटन सूचना व्यवस्थापन तथा सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने	१.२.१ तिनाउ स्थित वि.सं. २०७० सालमा स्थापित पर्यटन सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने । १.२.२ पर्यटकलाई आवश्यक सम्पूर्ण सूचना जस्तै जानकारी, सावधानी, नक्सा, हावापानी, परिकार मेनु तथा सुरक्षा, मूल्य सूची, बसोबास सम्बन्धी विवरण संकलन गरी सूचना केन्द्रमा अद्यावधिक गरिनेछ । १.२.३ पर्यटकीय क्षेत्र वरपर इन्टरनेट हटस्पटको प्रवन्ध गरिनेछ । १.२.४ पर्यटन वेभसाइट निर्माण गरिनेछ । १.२.५ पर्यटन क्यालेन्डरको विकास गरिनेछ । १.२.६ पर्यटन सम्बद्ध पत्रकारहरूसँग पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
१.३ बसोवासको र सुरक्षाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	१.३.१ गाउँपालिकामा आउने पर्यटकलाई बसोबासको बन्दोवस्ती गर्न निजी क्षेत्रसँग अर्न्तकृया गरी होटल, रिसोर्ट खोल्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.३.२ ठूला होटल तथा रिसोर्टको तत्काल व्यवस्था गर्न नसक्ने स्थितिमा विशेष गरी गुरुङ, क्षेत्री र मगर वस्ती क्षेत्रमा घरवास पर्यटन प्रवर्द्धन गरिनेछ । १.३.३ गाउँपालिकास्तरीय एक गेस्टहाउसको निर्माण गरिनेछ । १.३.४ गाउँपालिकास्तरीय आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने १.३.५ पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवन्ध गर्ने
१.४ पर्यटन क्षेत्रस्तरीय योजना र पर्यटन विकास समिति निर्माण गर्ने	१.४.१ पर्यटन क्षेत्र स्तरीय समितिका सदस्यहरूलाई पर्यटक व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
	१.४.२ समिति मार्फत स्थानीय उत्पादन जस्तै रैथाने परिकार, चिनोको सामान, सांस्कृतिक गतिविधि, मेला सञ्चालनगर्न तालिम तथा अभिमुखीकरण गरिनेछ । १.४.३ पर्यटन व्यवसायमा लाग्न इच्छुक युवा तथा लगानीकर्ताको पहिचान गरी अन्तरकृया गरिनेछ १.४.४ घरबास पर्यटन तथा अन्य पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न पर्यटन व्यवसायिलाई लागत सहभागितामा Hospitality तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.४.५ समग्र क्षेत्रलाई समेटेर एक पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण गरिनेछ । १.४.६ गाउँपालिकाको दृश्यावलोकनका लागि वडा नं. ४ मा बुढि सत्यवती भ्यू टावर निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ सघन कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने	२.१.१ फलफुल, जडीबुटी, पशुपंक्षीपालन तथा नगदेबाली नमुना सघन क्षेत्रहरूको राष्ट्रिय र क्षेत्रियस्तरका प्रचारप्रसार गर्न पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ । २.१.२ कृषि विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य तथा अध्ययनका लागि कृषि क्याम्पससँग समन्वय गरी गाउँपालिकामा आर्कषण गरिनेछ

उद्देश्य ३ : जल पर्यटनको विकास गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
३.१ जल पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्ने	३.१.१ जल पर्यटन विकास गर्न तिनाउ नदीका प्रमुख तटिय क्षेत्रहरूमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ३.१.२ सम्भाव्य क्षेत्रमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ३.१.३ तिनाउ नदीमा चाप्टिङ रुटको संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ३.१.४ गाउँपालिकाभर रहेका ताल, तलैया,जलाशय, झरना तथा तिनाउ ड्याम समेतको विवरण संकलन गरी जलपर्यटन एकिकृत योजना निर्माण गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	३.१.५ तिनाउको तटीय क्षेत्रको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण गरी पर्यटक क्षेत्रको रुपमा विकास गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: धार्मिक पर्यटनको विकास गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
४.१ धार्मिक स्थलको निर्माण र जिर्णोद्वार गर्ने	४.१.१ सम्पूर्ण मुख्य धार्मिक स्थलहरूको डि.पि.आर तथा गुरुयोजना तयार पारिनेछ ४.१.२ वडा न. ४ मा रहेको बुढि तथा सत्यवती ताल संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्न लागि डि.पि.आर गरी भौतिक निर्माणका कार्यहरू गरिनेछ । ४.१.३ प्राथमिकता प्राप्त धार्मिकस्थलको जिर्णोदार तथा निर्माण कार्य थालनी गरिनेछ । ४.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको समग्र व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ ।
४.२ गाउँपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार प्रसार गर्ने	४.२.१ केरावारी तथा दोभान बजार आउने पर्यटकहरूलाई लक्षित गरी तिनाउ गाउँपालिका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको जानकारी दिने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । ४.२.२ सबै धार्मिक क्षेत्र समेटेर वृतचित्र निर्माण गरी सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रचार प्रसार गरिनेछ । ४.२.३ पालिकाको पर्यटकीय स्थलहरुको प्रचारप्रसार गर्न वार्षिक रुपमा महोत्सवको आयोजना गरिनेछ ।

उद्देश्य ५: साहसिक,पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
५.१ गाउँपालिका भर संञ्चालन गर्न सकिने सम्पूर्ण पदमार्गहरूको संम्भाव्यता अध्ययन तथा साहसिक पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्ने ।	५.१.१ गाउँपालिकाभर संञ्चालन हुनसक्ने पदमार्गहरूको पहिचान गरिनेछ । ५.१.२ साहसिक पर्यटन अन्तर्गत गर्न सकिने कृयाकलापहरू जस्तै रक Climbing लगायतका गतिविधिहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन गरिनेछ । ५.१.३ प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सूचना प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	५.१.४ पदयात्रा पर्यटनलाई स्थानीय गुरुङ, क्षेत्री, मगर संस्कृतीको मानवशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय पक्ष सँग जोडी शैक्षिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न विश्वविद्यालय सँग अन्तरकृया गरिनेछ । ५.१.५ वडा न. ५ मा जियो पार्क निर्माण गरिनेछ । ५.१.६ वडा नं. २ को अविरल पार्कलाई थप व्यवस्थित गरिनेछ ।

उद्देश्य ६ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
६.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखीकरण गर्ने	६.१.१ गाउँपालिकामा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ । ६.१.२ लोपोन्मुख अर्मुत सांस्कृतिक संम्पदाहरूलाई संस्थागत स्मरणमा (Institutional Memory) राख्न कला संस्कृती तथा साहित्यप्रेमी कलाकारहरूको सहयोगमा रेर्कड गरिनेछ । जस्तै लोक गीत, लोक कथा,लोक गाथा आदि । ६.१.३ सबै बौद्धिक सम्पदा (Intellectural Property) को विवरण प्रकाशन गरिनेछ ६.१.४ यस प्रकारका सांस्कृतिक तथा बौद्धिक सम्पदाहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ । ६.१.५ गाउँपालिकाको मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिनेछ । ६.१.६ गाउँपालिकाबाट प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय कला, सँस्कृति र साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने लेखक, गायक, अभिनेता, संगीतकार, रंगकर्मी, नृत्याङ्गना, साहित्यकार सँस्कृतिविद लगायतका कलाकारको विस्तृत विवरण तयार पारिनेछ । ६.१.७ कला, भाषा, संस्कृति विकासको लागि तिनाउ प्रज्ञा प्रतिष्ठान गठन गरिनेछ।
६.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने	६.२.१ वर्षभरी निरन्तर सांस्कृतिक र साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन र त्यसको निरन्तरताका लागि एक वार्षिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृति पात्रो निर्माण गरी लागू गरिनेछ । ६.२.२ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ । ६.२.३ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरीय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	६.२.४ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिनेछ । ६.२.५ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू गठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिनेछ । ६.२.६ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिनेछ । ६.२.७ शिवरात्री, सत्यवती मेला, नवरात्री उत्सव जस्ता चाडपर्व मेलालाई पालिकास्तरीय महोत्सवको रुपमा मनाउने व्यवस्था गरिनेछ । ६.२.८ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसँग आवद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ । ६.२.९ मातृमाषामा आधारभूत शिक्षा दिन सकिने समुदायका बारेमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ६.२.१० स्थानीय पाठ्यक्रमलाई मगर भाषामा समेत उल्था गरी मगर भाषा बोलिने विद्यालयमा आवश्यकता अनुसार अध्ययन गराइनेछ । ६.२.११ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरूसंरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिनेछ । (जस्तै धान दिवसमा असारे मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य ७: संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको सिर्जनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
७.१ कला, साहित्य, भाषा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन गर्ने	७.१.१ कला, साहित्य, भाषा तथा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई यि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मागहरूको संम्बोधन गर्न विशेष अन्तकृया आयोजना गरिनेछ । ७.१.२ यसप्रकारका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्न एक गाउँपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण गरिनेछ । ७.१.३ विभिन्न राष्ट्रिय तथा गाउँपालिका स्तरीय विशेष अवसरमा यस्ता सर्जक तथा कलाकारहरूलाई सम्मान र पुरस्कृत गरिनेछ । ७.१.४ हरेक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलापहरूमा यि विषय समावेश गरी नियमित अभ्यास र पठनपाठन गर्न आंशिक शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ । ७.१.५ वडास्तरीय झाँकीहरू प्रस्तुत गर्न सांस्कृतिक समिति मार्फत अभ्यास सञ्चालन गर्ने ७.१.६ तिनाउ गाउँपालिका भित्रको कला, साहित्य, भाषा, संस्कृतिको प्रोत्साहन प्रवर्द्धन गर्न यस सम्बन्धी लेखिएका पुस्तकहरुलाई पालिकाले प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	७.१.७ तिनाउको भाषा, कला संस्कृति विकास गर्न प्रत्येक वर्ष पालिका स्तरीय दोहोरी गीत प्रतियोगिता सञ्चालन
७.२ सांस्कृतिक, साहित्यिक भाषिक तथा कला सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण	७.२.१ गाउँपालिकास्तरीय एक सांस्कृतिक केन्द्रको स्थापना गर्ने ७.२.२ सांस्कृतिक केन्द्रलाई चलायमान बनाउन नाटक, नृत्य, सांगितिक कार्यक्रम, साहित्यिक कार्यक्रम, चित्रकला प्रर्दशनीहरूको सांस्कृतिक पात्रो बमोजिम आयोजना गर्ने ७.२.३ हरेक वर्षमा एक पटक सांस्कृतिक पर्व (Cultural Festival) तथा साहित्य उत्सव (Literature Festival) आयोजना गरिनेछ । ७.२.४ गाउँपालिकास्तरीय एक कला संग्रहालयको निर्माण गर्ने ७.२.५ तिनाउको भाषा, कला, संस्कृति विकासमा योगदान दिन एक पालिकास्तरीय सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना गरिनेछ।

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	पर्यटन Profile निर्माण	८००	०	०	०	०	
		१.१.२	गाउँपालिकाका मुख्य पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नति	८००	९००	१०००	१२००	१५००	
	१.२	१.२.१	पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना	१००	२००	३००	४००	४५०	
		१.२.२	पर्यटन सम्बन्धी समग्र जानकारी समेट्ने ब्रोसर निर्माण	१००	०	०	०	०	
		१.२.३	प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रमा Hotspot सेवाको प्रबन्ध	२००	०	०	०	०	
		१.२.४	पर्यटन (Portal) वेबसाइट निर्माण	०	३००	०	०	०	
		१.२.५	वार्षिक पर्यटन पात्रोको निर्माण	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.६	पर्यटन सम्बन्धी पत्रकार सम्मेलन	१००	१५०	२००	२५०	४००	
	१.३	१.३.१	सम्भाव्य स्थानमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.३.२	आदिवासी जनजाती सघन क्षेत्रमा होमस्टे सञ्चालन तालिम प्रदान	७५	८०	९०	१००	१२०	
		१.३.३	पालिकास्तरीय गेष्ट हाउस निर्माण	०	५००	१०००	१५००	२०००	
		१.३.४	आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको निर्माण	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.३.५	पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध	१००	१५०	२००	३००	४००	
	१.४	१.४.१	पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई व्यवस्थापन तालिम तथा अभिमुखीकरण	५०	६०	६५	७०	८०	
		१.४.२	स्थानीय मौलिक उत्पादन, चिनो, परिकार आदि निर्माण तालिम	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.४.३	पर्यटन व्यवसायमा व्यवसायिक रूपमा लाग्न चाहने उद्यमीहरूसँग अर्न्तकृया	६०	७०	८०	९०	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.४	घरबास तथा अन्य पर्यटन सम्बन्धी आतिथ्य सत्कार तालिम	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.४.५	पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण	०	१२००	०	०	०	
		१.४.६	बुढि सत्यवती भ्यू टावर निर्माण	४५	४५	४५	४५	४५	
२.	२.१	२.१.१	नमूना सघन कृषि क्षेत्रहरूको प्रचार प्रसार	४५	४५	५०	५५	६०	
		२.१.२	कृषि क्याम्पस तथा विद्यार्थीहरूसँग अन्तरकृया	०	५००	०	०	०	
३.	३.१	३.१.१	जल पर्यटन सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	४०	४०	४०	४०	४०	
		३.१.२	जल पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया	०	४५०	०	०	०	
		३.१.३	तिनाउ नदीमा र्‍याप्टिङ रुटको सम्भाव्यता अध्ययन	५००	०	०	०	०	
		३.१.४	जलपर्यटन एकिकृत योजना निर्माण	०	८००	०	०	०	
		३.१.५	तिनाउको तटीय क्षेत्रको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण	०	०	१०००	१२००	१५००	
४	४.१	४.१.१	गाउँपालिकाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको गुरुयोजना तथा डि.पि.आर. निर्माण	८००	०	०	०	०	
		४.१.२	वडा नं. ४ रहेको बुढि र सत्यवती तालको डि पि आर तयार	०	१०००	१२००	१४००	१५००	
		४.१.३	प्रमुख धार्मिक क्षेत्रहरूको जिर्णोद्वार तथा निर्माण	२००	४००	६००	८००	९००	
		४.१.४	वडास्तरीय धार्मिक स्थलहरू व्यवस्थापन योजना	४०	४०	४०	४०	४०	
	४.२	४.२.१	केरावारी र दोभान बजारमा तिनाउ पर्यटकीय क्षेत्र प्रचारप्रसार संयन्त्र निर्माण	५००	०	०	०	०	
		४.२.२	धार्मिक तथा अन्य पर्यटकीय क्षेत्र समेटेर एक वृत्त चित्र निर्माण	०	७००	०	०	०	
		४.२.३	वार्षिक रुपमा महोत्सवको आयोजना	१००	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
५.	५.१	५.१.१	गाउँपालिकाभर संञ्चालन हुनसक्ने पदमार्गहरूको पहिचान	३५०	०	०	०	०	
		५.१.१	वडा नं. २ को रानीझरना झरना, ऐतिहासिक नुवाकोट गढी तथा वडा नं ४ को सत्यवती ताल र वडा नं. ५को मरामकोट जोड्ने एकीकृत पदमार्गको सम्भाव्यता अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
		५.१.२	साहसिक पर्यटन गतिविधि सम्भाव्यता अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
			गाउँपालिकामा प्याराग्लाइडिङको लागी सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने	०	०	०	०	०	
		५.१.३	प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सूचना प्रणालीको विकास	०	०	४००	०	०	
			पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण	०	५०	५०	५०	५०	
		५.१.४	स्थानीय जातजाति र संस्कृति विशेष शैक्षिक पर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	०	३००	०	०	०	
			गाँउपालिकामा रहेका विभिन्न झरनाहरूको सम्भाव्य अध्ययन	२००	४००	६००	७००	७५०	
		५.१.५	वडा न. ५ मा जियो पार्क निर्माण	५००	६००	८००	१०००	०	
			वडा नं. २ को अविरल पार्कलाई थप व्यवस्थित	५००	८००	१०००	०	०	
६.	६.१	६.१.१	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको Inventory तयारी	५००	०	०	०	०	
		६.१.२	लोपोन्मुख अर्मुत सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई रेर्कड गरिनेछ ।	०	२००	०	०	०	
		६.१.३	Intangible Cultural Heritage (ICH) तथा वौद्धिक सम्पदाको विवरण प्रकाशन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		६.१.४	सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण	३००	०	०	०	०	
		६.१.५	सांस्कृतिक वृत्त चित्र निर्माण	०	३५०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		६.१.६	लेखक, कलाकार, साहित्यकारहरूको विवरण संकलन	१५०	०	०	०	०	
		६.१.७	तिनाउ प्रज्ञा प्रतिष्ठान गठन	१००	५०	५०	५०	५०	
			मगर भाषा संस्कृति विकास प्रतिष्ठान गठन	१००	५०	५०	५०	५०	
	६.२	६.२.१	सांस्कृतिक पात्रो निर्माण	५०	६०	७०	८०	९०	
		६.२.२	विशेष कला भएका विद्यार्थी पहिचान	०	०	१५०	०	०	
		६.२.३	विद्यालय तथा अन्तर विद्यालय सांस्कृतिक प्रतियोगिता	१००	१००	१००	१००	१००	
		६.२.४	राष्ट्रिय तथा प्रादेशिकस्तरको सांस्कृतिक प्रतियोगिता तयारी कोष	०	३००	०	०	०	
		६.२.५	वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू मार्फत अभ्यासका लागि प्रोत्साहन अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	
		६.२.६	विशेष पर्व तथा उत्सव तयारी अनुदान	९०	९०	९०	९०	९०	
		६.२.७	विशेष चाडपर्वलाई महोत्सवको रुपमा मनाउने	१००	१००	१००	१००	१००	
		६.२.८	सांस्कृतिक गतिविधि प्रचारप्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन	५०	६०	७०	८०	९०	
		६.२.९	मातृभाषामा आधारभूत शिक्षाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	०	०	५०	०	०	
		६.२.१०	विद्यालयमा आवश्यकता अनुसार मगर भाषामा अध्ययापन	२००	२५०	३००	३५०	४००	
		६.२.११	लोपोन्मुख सांस्कृतिक गाथा संरक्षण कार्यक्रम	०	१००	०	०	०	
७.	७.१	७.१.१	कला, साहित्य र संस्कृतिका सर्जक तथा कलाकारहरूसँग अन्तरकृया	१००	१००	१००	१००	१००	
		७.१.२	गाउँपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण	०	०	०	०	०	
		७.१.३	कलाकार, सर्जक तथा कला–पत्रकार सम्मान	४०	४५	५०	६०	७०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		७.१.४	सांस्कृतिक गतिविधि तथा पठनपाठनका लागि आंशिक शिक्षक व्यवस्थापन	१००	२००	५००	७००	८००	
		७.१.५	सांस्कृतिक झाँकी तयारी	९०	९०	९०	९०	९०	
		७.१.६	कला, साहित्य, भाषा, संस्कृति सम्बन्धि पुस्तक प्रकाशन	०	१००	०	०	०	
		७.१.७	प्रत्येक वर्ष पालिका स्तरीय दोहोरी गीत प्रतियोगिता सञ्चालन	२००	२००	२००	२००	२००	
	७.२	७.२.१	सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण	०	०	५००	६००	१०००	
		७.२.२	नियमित सांस्कृतिक गतिविधि, उत्सव (Cultural Festival) आयोजना	१८०	२००	२५०	३००	३५०	
		७.२.३	वार्षिक सांस्कृतिक तथा साहित्य उत्सव गर्ने	२००	२००	२००	२००	२००	
		७.२.४	कोलडाँडा मगर संग्रहालयको निर्माण	०	५००	६००	८००	१२००	
		७.२.५	पालिकास्तरीय सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना	५००	५००	५००	५००	५००	

४.३.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- कृषक पर्यटकहरूको आवागमन हुनेछ ।
- जल पर्यटनको विकास भई पर्यटक आवागमन बढ्ने छ ।
- धार्मिक क्षेत्रको एकिकृत विकास हुनेछ ।
- शैक्षिक पर्यटकहरूको आवागमन सूरु हुनेछ

४.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

४.४ उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति

४.४.१ पृष्ठभूमि

मुख्यतया कृषि, पशुपालन पेशामा संलग्न घरपरिवारको संख्या बढी भएको ग्रामीण इलाका भएकोले मध्यम र ठूलो स्तरका उपभोक्ता बजारहरूको यहाँ उचित विकास भएको छैन तसर्थ उद्योग, व्यापार र वाणिज्य क्षेत्रको आधारभूत तहबाट नै विकास हुन बाँकी छ । यद्यपि कृषिमा आधारित केही साना उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरू यहाँ संचालनमा रहेका छन । वडा नं १ ओखलढुंगा, करान्गतुंग, जान्तिलुम, सुकेतालमा चुनढुँगा खानी वडा न. २ को धुडाडामा फलाम खानी र मत्स्याममा पेट्रोल खानी रहेको भनी स्थानीयबासी बताउँछन । स्थानीयका अनुसार यी र यस्ता सम्भावित क्षेत्रमा सम्बवन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजबाट नै गाउँपालिकाले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने निश्चित छ । कुटानी पिसानी मिल्सहरू भने प्राय प्रत्येक वडामा सञ्चालनमा रहेका छन । तर्सथ खनिजमा आधारित उद्योगहरूको राम्रो सम्भावना भएकोले उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
✦ उद्योगको प्रचुर सम्भावना भएता पनि औद्योगिक पूर्वाधारहरू जस्तै सडक, उर्जा, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि आदिको अवस्था अत्यन्त कमजोर रहेको
✦ औद्योगिक उत्पादनको सीप सिकाउने शिक्षा प्रणाली नभएको
✦ गाउँपालिकाका बजारकेन्द्रहरूमा ठूलो स्तरको आर्थिक गतिविधि नभएका
✦ निजी क्षेत्रको लगानी आर्कषण गर्न नसकिएका
✦ शुरक्षाका कारण बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गर्न हिच्किचाइरहेका
✦ वित्तीय सुरक्षाको पर्याप्त प्रत्याभूति नभएको
✦ उद्योगमा संलग्न मजदुर तथा औद्योगिक क्रियाकलापका दौरान सामाजिक जटिलता, अपराध आदिको वृद्धि हुन सक्ने
✦ लगानी सुरक्षाको वातावरण आवश्यक पर्ने
✦ औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट व्यवस्था गरी योजनाबद्ध ढङ्गले लाग्नु पर्ने
✦ उद्योग विकासको लागि सडक, यातायात, विद्युत् तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने
✦ विभिन्न प्रकारका उद्योगहरू स्थापना गर्दा औद्योगिक प्रदूषण वृद्धि हुन सक्ने
✦ ठुलो आकारको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने
✦ उद्योगले गर्दा पानीका मूलहरु सुक्दै गएका
✦ भू–क्षको समस्या बढेका कारण खेतीपाती असर गरेको
✦ पशुपालनका लागि घाँस उत्पादन हुन कम भएको

४.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ खानीमा आधारित औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता रहेको
✦ गाउँपालिकामा ६ वटा चुनढुंगा खानी र एक वटा फलाम खानी दर्ता भई संचालनमा रहेको
✦ भूमिगत उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने उद्योग स्थापना गर्न सकिने
✦ गाउँपालिकाका झुम्सा ,दोभान, चरचरे, केरावारी मुख्य बजारकेन्द्रको रूपमा रहेका
✦ पशुजन्य उत्पादनमा आधारित डेरी तथा मासु, छाला प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
✦ वनस्पती, जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने
✦ झुम्सा खोला, तिनाउ नदी, दोभान खोला आदिका बगरमा क्रसर उद्योग विकास र बिस्तार गर्न सकिने
✦ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
✦ औद्योगिक पूर्वाधारहरूको यथोचित विकास गर्न सके गाउँपालिकामा रोजगारीको सम्भावना र अवसरहरूको प्रचुरता रहेको
✦ वन क्षेत्रमा उत्पादनशील वन व्यवस्थापन गरी जडिबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास गर्न सकिने
✦ गाउँपालिका भित्र सञ्चालित व्यवसायलाई दर्ता नवीकरण तथा अन्य कानूनी प्रक्रियामा सरलता ल्याई प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने सकिने
✦ जडिबुटी प्रशोधन उद्योग, डेरी उद्योग र हस्तकलामा आधारित घरेलु उद्योगहरूको विकास गर्न सकिने
✦ काष्ठ उद्योगहरूको सञ्चालन गर्न सकिने
✦ प्रस्तावित औद्योगिक क्षेत्रहरू बिस्तार गरी गाउँपालिकाभित्र रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने
✦ सिलाई/कटाइ/बुनाइ, मैनबत्ती बनाउने तालिम, मोटरसाईकल तथा साइकल मर्मत तालिम, कृषिजन्य तालिम प्रदान गरी साना तथा घरेलु उद्योगको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सकिने

४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको आर्थिक वृद्धिदर कृषि, वन र पर्यटनमा आधारित उद्योगको भर

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्षमा गाउँपालिकाको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान कम्तीमा २० प्रतिशत पुऱ्याई रोजगारी सिर्जना गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ उद्योगका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधारको क्रमिक विकास गर्नु
- ✓ गाउँपालिकामा उत्पादन हुने स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु ।
- ✓ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : उद्योगका लागि आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ नीतिगत सुधार गरी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने	१.१.१ उद्योगमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्न उद्योगका लागि जग्गा, रजिष्ट्रेशन, करारमा लिन विशेष सहुलियत र छुट दिने नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिनेछ । १.१.२ उद्योगमा लगानी गर्न असहज र प्रतिकुल रहेका विद्यमान स्थानीय कानूनहरूमा उद्योग लगानी मैत्री हुनेगरी संशोधन गरिनेछ र श्रमिकहरूको सुरक्षा हक र हितका लागि कानूनको अधिनमा रही स्थानीय नीति र मापदण्ड श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री बनाइने छ । १.१.३ महिला र युवा उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्न विशेष अनुदान र सहुलियतको प्रवन्ध गरिनेछ । १.१.४ ठूलोस्तरको बाह्य लगानी भित्र्याउन सरकारी जमिनको सम्भाव्यता अध्ययन गरी निजी क्षेत्रका उद्यमीहरूसँग विशेष छुट र सहुलियत बारे अन्तरकृया गरिनेछ । १.१.५ कम्तीमा ३ जनालाई रोजगारी दिनसक्ने उद्योगका लागि दशलाख पूँजी लगानीको प्रस्ताव सहित आउने स्थानीय उद्यमीलाई ५० प्रतिशत लगानीको व्याजमा अनुदान दिइनेछ । १.१.६ उद्योगको स्थितिपत्र प्रकाशन गरिनेछ ।
१.२ प्रमुख औद्योगिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्ने	१.२.१ मुख्य औद्योगिक क्षेत्रसम्मका पहुँच सडकलाई कृषि र पर्यटन सडकसँग एकिकृत गरी स्तरोन्नति गरिनेछ । १.२.२ स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न सम्भाव्य उद्योगी र कृषक बीच अन्तरकृया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । १.२.३ उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतीकरण विस्तार गरिनेछ । १.२.४ औद्योगिक सुरक्षाका लागि सुरक्षा निकायसँगको सहकार्यमा शान्ति सुरक्षाको प्रबन्ध गरिनेछ । १.२.५ औद्योगिक श्रमिकहरूको उपलब्धताका लागि स्थानीय रोजगार केन्द्रमा श्रम सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय कच्चा पदार्थ, खानी तथा खनिज तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	२.१.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थका आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । २.१.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ । २.१.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखीकरण तालिमका लागि गाउँपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
२.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	२.१.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ । २.१.२ सङ्घीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा गाउँपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ । २.१.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
२.३ खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण, उत्खनन् तथा व्यवस्थापन गर्ने	२.३.१ संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण र उत्खननका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम र मापदण्डको निर्माण गर्ने । २.३.२ गाउँपालिकाभर रहेका वा हुनसक्ने खानी तथा खनिजको अन्वेषण गर्न खानी तथा भू–गर्भ विभागसँग समन्वय गरी विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ . २.३.३ नदीबाट उत्खनन् हुने गिट्टी, वालुवा र बेसमाटोको उत्खनन् प्रकृयालाई वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी सुव्यवस्थित गर्न मापदण्ड बनाई लागू गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : स्थानीय बजार प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।

रणनीति	कार्यनीति
३.१ बजार, व्यापार तथा वाणिज्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने	३.१.१ स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानून र मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.२ गाउँपालिकाभर सञ्चालन भएका व्यवसाय दर्ता तथा अभिलेखीकरण प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.३ समग्र व्यापार र वाणिज्यलाई समेटेर वार्षिक रूपमा हुने कारोबारका आधारमा माग तथा आपूर्ति र कारोबारको आकार साथै व्यापार

रणनीति	कार्यनीति
	नाफा/घाटाको तथ्याङ्क प्राप्त हुने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ र गाउँपालिकाबाट हुने निकासी तथा आयातको वस्तुगत सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
३.२ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	३.२.१ स्थानीय व्यापारिक फर्म तथा व्यवसायको दर्ता अनुमति नवीकरण, खारेजी, बजार तथा गुणस्तर अनुगमन र नियमन गर्न संयन्त्र र नियमित कार्यतालिका बनाइनेछ ।
	३.२.२ मूख्य बजार केन्द्रलाई लक्षित गरी नीजि क्षेत्रसंगको समन्वयमा व्यापारिक स्टल निर्माण गरी बहालमा दिइनेछ ।
	३.२.३ वार्षिक रूपमा मूख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिनेछ ।
	३.२.४ परम्परागत रूपमा चलि आएका स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन अध्ययन गरी पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।
	३.२.५ प्रत्येक वर्ष नियमित आम उपभोक्ता हित र अधिकार साथै खाद्य गुणस्तर सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	उद्योगका लागि करारमा दिनसकिने जग्गा पहिचान गर्न अध्ययन	१००	०	०	०	०	
		१.१.२	श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री सम्बन्धी नीति, कानून संशोधन गर्न विज्ञसँग परार्मश	०	०	०	०	०	
		१.१.३	महिला तथा युवा उद्यमी पहिचान, सहुलियत तथा अनुदान	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.४	ठूला लगानी भित्र्याउन बाह्य लगानीकर्ताहरूसँग लगानी सम्मेलन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५	दशलाखसम्मको उद्योग लगानी प्रस्तावका लागि व्याज अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.१.६	उद्योग क्षेत्रको स्थिति पत्र प्रकाशन	१००	०	०	०	०	
	१.२	१.२.१	औद्योगिक सडक पहिचान तथा स्तरोन्नति	०	०	१०००	०	०	
		१.२.२	कच्चा पदार्थ उत्पादन केन्द्रित उद्योगी कृषक अन्तरकृया	२००	५००	७००	८००	१०००	
		१.२.३	औद्योगिक क्षेत्र विद्युतीकरण	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.४	औद्योगिक क्षेत्र केन्द्रित प्रहरी बिट स्थापना तथा निर्माण	१००	२५०	२५०	२५०	३५०	
		१.२.५	औद्योगिक श्रमिक तथा श्रम सूचना तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण	०	०	२००	५००	७००	
२	२.१	२.१.१	बाली विशेष पकेट क्षेत्र स्तरीय उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	०	३५०	०	०	०	
		२.१.२	एक वडा एक कृषि उद्योग अन्तर्गत उद्योगी पहिचान	४०	०	०	०	०	
		२.१.३	कृषि उद्योगी विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम	०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
२	२.२	२.२.१	स्थानीय औधोगिक उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेवलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ सम्बन्धी तालिम	३०	४०	५०	६०	७०	
		२.२.२	गाउँपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापन केन्द्रको स्थापना	०	०	५००	५००	०	
		२.२.३	सम्भाव्य उपभोक्ता बजारको अध्ययन	५००	०	०	०	०	
२.	२.३.	२.३.१	संघ र प्रदेश संगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण सम्बन्धी नीति ऐन नियम र मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
		२.३.२	खानी तथा खनिज अन्वेषण परामर्श	०	०	०	०	०	
		२.३.४	नदीजन्य पदार्थ, बेसमाटो तथा ढुङ्गा उत्खनन मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
३	३.१	३.१.१	उपभोक्ता हित, नीति कानुन र मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
		३.१.२	व्यावसाय दर्ता अभिलेखीकरण प्रणाली निर्माण	०	२५०	०	०	०	
		३.१.३	आपूर्ति आयात तथा निर्यात सूचना प्रणाली निर्माण	०	०	३००	०	०	
	३.२	३.२.१	बजार अनुगमन तथा निरिक्षण आन्तरिक पात्रो निर्माण	०	१००	०	०	०	
		३.२.२	बहाल बिटौरी कर लागू गर्नेगरी व्यापारिक स्टल निर्माण	०	१००	२००	५००	१०००	
		३.२.३	वार्षिक पात्रो अनुसार व्यापारिक मेला आयोजना	३५०	५००	५००	७००	७५०	
		३.२.४	हाटबजार पूर्वाधार निर्माण	०	२००	३५०	६००	८००	
		३.२.५	उपभोक्ता हित सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	४०	४०	४०	४०	४०	

४.४.५ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

४.५.१ पृष्ठभूमि

काम गर्न सक्ने उच्च सक्रिय उमेरको यो जनसंख्या नै जनसांख्यिक लाभांस हो । जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रम शक्तिका हिसाबले ठूलो जनसांख्यिक लाभ बोकेको यस तिनाउ गाउँपालिकाले युवा शक्तिलाई देशमै उपयूक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधि मै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ । तसर्थ युवाका सक्षेरता, ज्ञान, सिप एवं समसामयिक सूचनाको उपयोग गर्न सके मुलुकले विश्वमा प्रतिस्पर्धी भूमिका निभाउन सक्छ ।

नेपालको संविधानको धारा ४३ मा मौलिक हक अन्तर्गत व्यवस्था गरिएको सामाजिक सुरक्षा लक्ष्यित वर्गले सहजरूपमा पाउनुपर्छ । जसअनुसार आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी स्पष्ट पारिएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले संघ र प्रदेश कानूनको अधिनमा रही सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेकोले स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्दा सामाजिक सुरक्षालाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक रहेको छ । तसर्थ लक्षित कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट विशेष रूपमा पिछडिएको क्षेत्र तथा वर्गमा बिद्यमान गरिबी निवारण गर्दै, पछौटेपन तथा असमानता हटाउदै विकासको मुलप्रबाहमा समाहित गरिनु पर्दछ ।

४.५.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकाबाट स्वभाविक रूपमा ठूलो हिस्सा शिक्षा तथा रोजगारका लागि शहरी क्षेत्र तथा विदेश पलायन भइरहेको ।
✦ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमबाट धेरै व्यक्तित्वलाई समेट्न नसकिएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकामा रहेका वेरोजगार युवाहरू निरास, निश्क्रिय भई मोबाइल लगायतका प्रतिफलहिन कृयाकलापमा संलग्न हुने लत बढ्दै गएको । ✦ गाउँपालिकामा अध्ययन तथा रोजगारका लागि शहर तथा विदेश गएकाहरूलाई स्वदेशमै रोजगार सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ✦ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वेरोजगार युवालाई थेग्न सक्ने गरी रोजगारीको सिर्जना गर्न चुनौती रहेको । ✦ कोभिड–१९ बाट प्रभावित वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा गाउँपालिकाका वेरोजगार युवालाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकिएको । ✦ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू लक्षित समुदायमा केन्द्रित भई पूर्ण प्रभावकारी र संस्थागत हुन नसक्नु ✦ सामाजिक सुरक्षाले समेट्नु पर्ने वर्गलाई समेट्न एकिकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु साथै त्यस्ता वर्ग छुट्नु जानु ✦ हाल प्राप्त भैरहेको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रकम जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक न्यूनतम सहयोग समेत नपुग्ने रकम भएकोले नाम मात्रको सामाजिक सुरक्षा हुनु ।

४.५.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ कोभिड–१९ को कारणले वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका, रोजगारी गुमाएका युवाहरूलाई न्यूनतम रोजगारीको प्रत्याभूति गराउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने नीति लिएको । ✦ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमबाट पालिकाका विपन्न व्यक्तिहरुलाई आर्थिक उपार्जनमा तथा जिविकोपार्जनमा केही हदसम्म सहयोग पुगेको छ । ✦ रोजगार कार्यक्रमबाट आफ्नो गाउँको विकाससँगै रोजगारीमा संलग्न हुने अवसर प्राप्त भएको । ✦ युवा रोजगारीका लागि रूपान्तरण पहल आयोजना तथा कामका लागि पारिश्रमिक आधारित सामुदायिक आयोजनाहरू संचालनलाई थप शसक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्दै प्रत्यक्ष रोजगारीमा वृद्धि गर्ने नीति लिएको । ✦ युवाहरूका लागि स्वरोजगारमुलक व्यवसायिक र सिपमूलक तालिम संचालन गर्ने नीति अवलम्बन गरेको । ✦ नियमित रूपमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिका लागि रंगशाला, खेलकुद मैदान तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर क्रमशः स्तरोन्नति गर्न सकिने । ✦ गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी युवामैत्री, तालिम, गोष्ठी तथा सेमिनार आयोजना गरी आय आर्जनका गतिविधिमा आवद्ध गराउन सकिने । ✦ गाउँपालिकामा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू आयोजना गरी युवालाई प्रतिश्पर्धात्मक तथा जागरुक बनाउन सकिने । ✦ उच्च तथा प्राविधिक शिक्षाका अवसरहरू गाउँपालिकामै सिर्जना गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने । ✦ स्थानीय तहलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार प्राप्त भएको । ✦ नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गरेको । ✦ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको सुरुवात भएको । ✦ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतनामा समेत वृद्धि भएको । ✦ सामाजिक सुरक्षा मौलिक हकको रूपमा स्थापित भएको ।

५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

अनुशासित, श्रमशिल, कर्मठ र दक्ष युवा मानव संसाधन निर्माण

लक्ष्य

गाउँपालिकाको युवा जनसंख्यालाई पूर्ण रोजगार र उच्च उत्पादनमुखि बनाउने

उद्देश्यहरू

- श्रमशिल र सक्रिय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सही सदुपयोग गर्नु
- सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

उद्देश्य १ : श्रमशिल र सक्रिय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सही सदुपयोग गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ युवा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर रहेका युवा जनशक्तिको पृष्ठभूमिबारे प्रोफाइल तयार पार्ने १.१.२ गाउँपालिकाबाट श्रम तथा रोजगारीका लागि बाहिरिका युवाहरूको पूर्ण विवरण तयार पारिनेछ । १.१.३ गाउँपालिकामा रहेका रोजगारदाताहरुको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ । १.१.४ रोजगार सेवा केन्द्रलाई बहुआयामिक क्षेत्रमा विकास गरिनेछ । १.१.५ रोजगारीका क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.१.६ रोजगारदाताहरुसँग समन्वय कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.७ युवा उद्यमीलाई प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ दक्ष र शिपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने	१.२.१ युवा स्थितिपत्रमा तयार विवरण अनुसार हाल अदक्ष र अर्धदक्ष मानव स्रोतलाई लक्षित गरी उनीहरूको रुचि र झुकाव अनुसार नियमित शिप विकास रोजगारी मूलक र Motivational तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.२ समाजमा शान्ति सुव्यवस्था, आपतकालिन उद्धार र मानव सेवामा लगाउने उद्देश्यका साथ युवा स्वयंसेवक दस्ता तयार गर्न अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.३ गायन, वाद्यवाधन, नृत्य , कला, अभिनय आदिमा विशेष रुचि भएका युवाको पहिचान गरी वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिमा आवद्ध गराई उनीहरूलाई विशेष तालिम प्रदान गरिनेछ । १.२.४ कुनैपनि युवालाई बेरोजगार नराख्न प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत उनीहरूलाई समेटि गाउँघरमा आवश्यक अर्धदक्ष कामहरू जस्तै इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, कृषि श्रम, निर्माण आदिका लागि विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.५ गाउँपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका युवा क्लबहरूको अभिलेखीकरण गरी प्रत्येक क्लबलाई युवाका सरोकार समाधान गर्ने केन्द्रको रूपमा विकास गर्न एक गाउँपालिका स्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिनेछ । १.२.६ यस प्रकारका युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रूपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसँग साक्षात्कार गरी युवा क्लवलाई साधन स्रोत सम्पन्न गराइनेछ । १.२.७ कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोऱ्याउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.८ युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.९ जिवन निर्वाहमा चरम कठिनाइ भोगी वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.१० युवा स्वरोजगारको लागि बैंक, सहकारी संस्थासँग समन्वय गरी व्याज गाउँपालिकाले तिरिदिने गरी ऋण लिनको लागि पालिका जमानी बस्ने व्यवस्था गरिनेछ । १.२.११ यूवा सञ्जाल स्थापना मार्फत यूवा शसक्तिकरणमा जोड दिइनेछ ।

उद्देश्य २. सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकता पर्ने सम्पूर्ण नागरिकको पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने	२.१.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समेटिने वर्गको परिभाषा र मापदण्ड सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारको नीति र कानूनको अधिनमा रही निर्माण गर्ने र सो को आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण तयार पारी सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने । २.१.२ सामाजिक सुरक्षाका प्रकारहरू निश्चित गरी आवश्यकता र संवेदनशीलताका आधारमा तहहरू छुट्याइने छ । यसरी संवेदनशिलताको तह बमोजिम सुरक्षाको प्रकार, निश्चय गरिनुका साथै मापदण्ड र विद्यमान ऐन कानूनको परिधिमा रही सामाजिक सुरक्षाको दायरा वृद्धि गर्न स्रोतका आधारमा अध्ययन गरिनेछ । २.१.३ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था लागू गर्न आवश्यक तयारी अध्ययन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	२.१.४ निजी र अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिक तथा अन्य जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ । २.१.५ सामाजिक सुरक्षाका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २.१.६ अनाथ, असाहाय नागरिकलाई गाउँपालिकाको अभिभावकत्व ग्रहण गरि सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रदान गरिनेछ ।

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	युवा प्रोफाइल तयार पार्ने	५००	०	०	०	०	
		१.१.२	रोजगारीका लागि बाहिरिने युवाहरूको समग्र विवरण तयार पार्ने	९०	०	०	०	०	
		१.१.३	रोजगारदाताहरुको तथ्याङ्क संकलन	१५०	०	०	०	०	
		१.१.४	रोजगार सेवा केन्द्रलाई बहुआयामिक क्षेत्रमा विकास	५००	५००	०	०	०	
		१.१.५	रोजगारीका क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन	४००	०	०	०	०	
		१.१.६	रोजगारदाताहरुसँग समन्वय कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.७	युवा उद्यमीलाई प्रोत्साहन कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	रोजगारीमूलक तथा युवा अभिमुखीकरण तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.२	यूवा स्वयंसेवक तालिम	४०	६५	७०	८०	८५	
		१.२.३	यूवा कलाकारीता तालिम	३०	७०	८०	१००	१२०	
		१.२.४	प्रधानमन्त्री रोजगार विशेष तालिम तथा अभिमुखिकरण	८०	१२०	१४०	१६०	२००	
		१.२.५	गाउँपालिकास्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिनेछ ।	४०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.६	युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रूपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसँग साक्षात्कार गर्ने	४०	५५	५५	६०	७०	
		१.२.७	कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोयाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन	६०	१००	१००	११०	१२०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.८	युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन	७०	१००	१५०	२००	२५०	
		१.२.९	वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान तथा सवलीकरण कार्यक्रम सञ्चालन	५०	८०	१००	११०	१२०	
		१.२.१०	युवा स्वरोजगारको ऋण लिन पालिका जमानी बस्ने व्यवस्था	०	०	०	०	०	
		१.२.११	यूवा सञ्जाल स्थापना गरी यूवा शसक्तिकरणमा जोड						
२.	२.१	२.१.१	सामाजिक सुरक्षा तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण	०	०	०	०	०	
		२.१.२	सामाजिक सुरक्षाका प्रकृति र तहहरूको निर्क्यौल गर्ने र दायरा वृद्धि गर्न अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
		२.१.३	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थित गर्न तयारी	०	१५०	२००	०	०	
		२.१.४	अनौपचारिक तथा निजी क्षेत्रमा जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा संलग्न गराउन तयारी तथा अन्तर्रकृया	९०	१००	१००	२५०	३००	
		२.१.५	जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन	१००	२००	३००	४००	५००	
		२.१.६	अनाथ, असाहाय नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रदान	३००	३००	३००	३००	३००	

४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि

- शिपयुक्त अर्धदक्ष र दक्ष मानव संसाधनको विकास हुनेछ ।
- बेरोजगार युवाको जनसंख्यामा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।
- नागरिकहरूमा सामाजिक सुरक्षा पाउनु मौलिक हक हो र यसमा सक्रिय जीवनमा सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने जनचेतनाको विकास हुनेछ ।
- असक्षम, असक्त र असहाय अवस्थाका सबै नागरिकलाई राज्यले सामाजिक सुरक्षाको सहारा सुनिश्चित गरेको हुनेछ ।

४.६ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)

४.६.१ पृष्ठभूमि

यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट १९५ मिटर देखि १७०० मिटरको उचाइमा रहेको छ । २०२.४६ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यो गाउँपालिका चुरे पहाडी सृंखला तर दक्षिण तिर समथर भावर प्रदेश समथर क्षेत्र रहेको छ । यद्यपि तिनाउ नदीको तटीय क्षेत्र भने होचा बेंसी क्षेत्रहरूमा पर्दछन । गाउँपालिकाको बेसी क्षेत्रमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स–साना टार तथा फाँटहरू जस्तै कचलफाँट, लादुवा फाँट, लगाड बेसी, गिजिनटार, फाँटहरू लगायतका उर्वर फाँटहरू छन । गाउँपालिकाको बेंसी क्षेत्रमा वालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स साना टार तथा र गहरा खेती गर्न सकिने केही भिरालो खेतीयोग्य जमिनमा केही मात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । कूल क्षेत्रफल मध्ये वनजङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ७७.३९ प्रतिशत ओगटेको हुँदा वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भू-भागको २०.६४ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य छ । त्यसैगरी ०.७० प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको छ । वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले यस गाउँपालिकाको चुरे पर्बतमा रहेको केही क्षेत्रहरूमा हिउँदमा समेत पहिरो जाने गरेकोले विद्यालय र केही घरहरू जोखिममा परी विस्थापित भएको अवस्था छ । व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू–उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस गाउँपालिकाको दिर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

४.६.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ तिनाउ नदी तथा यसका सहायक नदीहरूका कारण कटानको समस्या रहेको ।
✦ जमिनको पूर्ण र वैज्ञानिक रूपमा सदुपयोग नभएको ।
✦ जमिन बाँझो राख्ने पवृतिलाई निरुत्साहित गर्ने चुनौती रहेको ।
✦ वस्ती व्यवस्थापन गर्न ठुलो आकारको बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
✦ स्थानीय समाज लामो समयदेखि बसोवास गर्दै आएको वस्ती स्थानान्तरणका लागि सहमत गर्ने चुनौती रहेको ।

४.६.३ सम्भावना तथा अवस

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ मध्य पहाडी क्षेत्र भएतापनि उर्वर जमिनको उपलव्धता रहेको ।
✦ वनजङ्ल क्षेत्रले आधा भन्दा बढी अर्थात् ७७.३९ प्रतिशत भू–भाग ओगटेको ।
✦ तिनाउ नदीको विशाल जलभण्डार भएको ।
✦ जडीबुटी र मसलाजन्य उत्पादनको राम्रो स्रोत रहेको ।
✦ भूमिको वैज्ञानिक र दिगो सदुपयोग मार्फत दीर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
✦ स्थानीय तहमा भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार रहेको ।
✦ भूकम्प प्रतिरोधात्मक घर निर्माण गरी वस्ती बसाउन सकिने ।

४.६.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

भू स्रोतको पूर्णत वैज्ञानिक सदुपयोग मार्फत आर्थिक समृद्धि

लक्ष्य

वैज्ञानिक भू–उपयोग योजना लागू गरी भूमिलाई आर्थिक विकासको आधार बनाउने ।

उद्देश्य

✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रूपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रूपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

रणनिती	कार्य नीति
१.१ राष्ट्रिय र प्रादेशिक भू–उपयोग नीति अनुरूप स्थानीय भू–उपयोग योजना र कृषि नीति निर्माण गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाको जमिनलाई भू–उपयोग योजना अनुरूप वर्गीकरण गरिनेछ । १.१.२ गाउँपालिका भित्र रहेको सबै प्रकारको जग्गाको पूर्णरूपमा लगत संकलन गरी व्यक्तिगत, सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक तथा गुठी जग्गाको विस्तृत अभिलेख तयार पारि भूमि प्रशासन प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ । १.१.३ गाउँपालिकामा उपलब्ध सिंचित र असिंचित जमिनको लगत तयार गरी कृषि योग्य जग्गाको सदुपयोग भए नभएको तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेती गर्न इच्छुक तर आफ्नो नभएका कृषकहरूको लगत संकलन गर्ने	१.२.१ भूमि बैङ्कको स्थापना गरिनेछ । १.२.२ करारमा खेती गर्न इच्छुक कृषकलाई आवश्यक जमिन उपलब्ध गराइनेछ । १.२.३ सामूहिक खेती प्रोत्साहन गर्न संभाव्यता अध्ययन तथा कृषक अभिमुखीकरण गरिनेछ ।
१.३ जग्गा बाँझो राख्ने कृषकको लगत संकलन गर्ने	१.३.१ जग्गा बाँझो राख्न नपाउने नीति अवलम्बन गरी जमिन बाँझो राख्ने जग्गा धनीलाइ भूमिकरमा निश्चित प्रतिशतले बढी लिने नियम लागू गरिनेछ ।
१.४ जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने	१.४.१ गाउँपालिकाभर जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूको विवरण संकलन गरिनेछ १.४.२ जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरीनेछ १.४.३ सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकहरू पहिचान गरी कृषक समूह गठन गरिनेछ

रणनिती	कार्य नीति
	१.४.४ यस्ता सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई कृषि सहकारीसँग आवद्ध गरिनेछ । १.४.५ चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई मापदण्डका आधारमा मल, वीउ, ज्ञान, सीप, प्रविधि र अन्य कृषि सामग्रीमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

भूमि व्यवस्थापन (भू–उपयोग) को विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
भूमि व्यवस्थापन (भू–उपयोग)									
१.	१.१	१.१.१	गाउँपालिका भू–उपयोग योजना निर्माण	८००	०	०	०	०	गाउँपालिका
		१.१.२	भूमि अभिलेख प्रणाली निर्माण	०	२००	०	०	०	गाउँपालिका
		१.१.३	सिंचित, असिंचित, बाँझो तथा खेती भएको जमिनको अद्यावधिक तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण	०	०	२००	०	०	गाउँपालिका
	१.२	१.२.१	भूमि बैङ्क स्थापना	०	०	५००	४००	६००	गाउँपालिका
		१.२.२	करार खेतीका लागि इच्छुक कृषक लगत संकलन	५०	०	०	०	०	गाउँपालिका
		१.२.३	सामूहिक खेती अभिमुखिकारण तथा तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	गाउँपालिका
	१.३	१.३.१	खेतीयोग्य क्षेत्र बाँझो रहन नदिन कार्ययोजना निर्माण	०	१००	०	०	०	गाउँपालिका
	१.४	१.४.१	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषकको लगत संकलन	५०	०	०	०	०	गाउँपालिका
		१.४.२	जग्गा चक्लाबन्दी अभिमुखीकरण कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	गाउँपालिका
		१.४.३	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषक समूह गठन	०	१००	१००	१००	१००	गाउँपालिका
		१.४.३	कृषक समूह तथा कृषि सहकारी बिच अन्तकृर्या	४५	५०	७५	८०	८५	गाउँपालिका
		१.४.४	चक्लाबन्दी तथा सामूहिक खेती गर्ने कृषकलाई अनुदान	०	५००	५००	८००	८५०	गाउँपालिका

४.६.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- गाउँपालिकामा उपलब्ध खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र पुर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ ।

४.६.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनीपश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

४.७ सहकारी

४.७.१ पृष्ठभूमि

ग्रामीण पूँजीको संकलन र उचित सदुपयोग मार्फत आय आर्जन गर्न सहकारीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको ३ प्रमुख खम्बा मध्ये एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको ग्रामीण अर्थतन्त्र सुदृढीकरणमा मुख्य सहयोगी भूमिका हुन्छ । यस गाउँपालिकामा हाल विधिवत दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका २२ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । यिनमा पनि वडा नं. २ दोभानमा अवस्थित चौतारी वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड पाल्पा जिल्लाकै सबै भन्दा ख्याति प्राप्त सहकारीको रूपमा रहेको छ । यी संस्थाहरू महिला, ऋण तथा बचत, कृषि, पर्यटन, बहुउद्देश्यीय गरी सबै प्रकारका छन् । यी सहकारीहरू मुख्य गरी घना वस्ती भएका मुख्य बजार केन्द्रहरू जस्तै वडा नं. २ को दोभान , वडा नं. १ को कचल फाट, वडा नं. ३ मा झुम्सा, भूतखोला वडा नं. ४ मा लगाड, माथिल्लो सत्यवति, वडा नं. ५ मा चरचरे, केराबारी, जोरधारा, चौबिस माईल, वडा नं. ६ मा मत्स्याम, डुम्रे र हटिया बजार केन्द्रित रहेका छन् ।

४.७.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
✦ सहकारीको संख्यामा वृद्धि भएतापनि गुणात्मक विकास हुन नसकेको ।
✦ आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसक्दा आम नागरिकको बचत जोखिममा पर्ने गरेको
✦ सहकारीको मूल मर्मअनुसार भएको विकास हुन नसकेको ।
✦ नियामक निकायको प्रभावकारीतामा कमी रहेको ।
✦ जनचेतनाको व्यापक विकास गर्नुपर्ने ।
✦ कृषि, उद्योग तथा व्यवसायिकता विकासमा यसको योगदान वृद्धि गर्नुपर्ने ।

४.७.३ समस्या तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ सहकारी क्षेत्रतर्फ क्रमशः जनताको आर्कषण बढ्दै गैरहेको ।
✦ सानो रकम भए पनि बचत गर्नुपर्छ भन्ने चेतनाको क्रमश विकास भएको ।
✦ सामूहिकता र सहकार्यमार्फत आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको ।
✦ सहकारीको परिचालन, नियमन, अनुगमन र खारेजीसम्बन्धी अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

४.७.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

सामूहिकता र सहकार्य मार्फत सबल ग्रामीण अर्थतन्त्र निर्माण ।

लक्ष्य

सहकारीको संस्थागत विकास मार्फत आम बचतकर्ताको जीवनस्तर उकास्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु
- ✓ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु

रणनीति	कार्यनीति	
१.१ सहकारी शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सहकारीको महत्व सम्बन्धमा नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र सहकारी सञ्चालकहरूलाई संस्थागत क्षमता विकास गर्न सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहयोगमा क्षमता विकास अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्ने
	१.१.२	महिलाहरूलाई सहकारीतर्फ आकर्षण गर्न महिला सहकारी विस्तार उत्प्रेरणा तालिम सञ्चालन गर्ने
	१.२.३	गाउँपालिकाका प्रत्येक कृषि सघन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी कृषि सहकारी संस्था तथा दुग्ध उत्पादक किसानलाई समेट्ने दुग्ध सहकारी संस्था स्थापना गर्न समुदाय स्तरमा कृषक अर्न्तकृया सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२ उचित कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गरी नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१	गाउँपालिकाले सहकारीको अनुमति, खारेजी तथा विघटनको पूर्ण अभिलेखीकरण गर्ने संयन्त्र तथा स्थानीय नीति कानून, मापदण्डको निर्माण गर्ने
	१.२.२	सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पार्ने र पारेको प्रभावहरूको वस्तुगत अध्ययन गर्ने

उद्देश्य २: सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रका लाग्न उपयूक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ सहकारी नीति परिमार्जन तथा निर्माण गरी ग्रामिण अर्थतन्त्र मैत्री बनाउने	२.१.१ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्र जस्तै कृषि, उद्योग तथा पर्यटनमा लगानी अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सहकारी नीति र ऐनमा आवश्यक सूधार संशोधन र परिमार्जन गरिनेछ ।
	२.१.२ अति विपन्न नागरिक तथा मजदुरहरूलाई सामूहिक बचत गर्ने बानी बसाल्न उत्प्रेरणा अभिमुखीकरण गरिनेछ ।
	२.१.३ निश्चित मापदण्डका आधारमा बचत, लगानी तथा ऋण परिचालनमा अब्बल एक सहकारीलाई वार्षिक उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ ।
२.२ उत्पादन प्रशोधन र बजारिकरणका लागि सहकारीसँग सहकार्य गर्ने ।	२.२.१ सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न कृषि सहकारी संस्थाको सहयोगमा व्यवसायिकता प्रबर्द्धन तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.२ सहकारीसँग उद्योग र सेवा क्षेत्र विस्तार गर्ने नीति अनुरूप सहकारीमा आधारित स्थानीय उद्योग र सेवाक्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.३ सम्भाव्यता र लागत लाभका आधारमा सहकारी खेती वा उद्योग वा सेवा क्षेत्रमा लाग्न चाहने सहकारीका सरोकारवाला सदस्यहरूलाई व्यवसाय विशेष क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.२.४ कृषि उत्पादनमा अनुदान प्रदान गर्न सहकारीसँग सहकार्य गरिनेछ ।

सहकारी क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत सहकारी शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.२	महिला सहकारी विकास तथा विस्तार उत्प्रेरणा तालिम	४०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	सहकारी व्यवस्थापन कार्यविधि प्याकेज, नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्माण	०	१५०	०	०	०	
		१.२.२	सहकारीको स्थानीय अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव अध्ययन	०	३५०	०	०	०	
		१.२.३	कृषि सघन क्षेत्र स्तरीय कृषि सहकारी संस्था विस्तारका लागि कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम	४०	९०	१००	१५०	२००	
२.	२.१	२.१.१	उत्पादनशील क्षेत्रमा सहकारी लगानी अभिवृद्धिका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
		२.१.२	अति विपन्न नागरीक घरधुरीलाई सहकारीमा प्रवेश गराउन बीउ पूँजी वितरण	०	४००	७००	७००	८००	
		२.१.३	उत्कृष्ट सहकारी पुरस्कार प्रदान	५०	९०	१३०	१५०	१८०	
	२.२	२.२.१	सहकारी खेती प्रवर्द्धन तालिम	८०	९०	१००	१५०	२००	
		२.२.२	सहकारीमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन	४५०	०	०	०	०	
		२.२.३	सहकारी उद्योग तथा सेवा क्षेत्रमा जानचाहने उद्यमीलाई विशेष तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
		२.२.४	कृषि उत्पादनमा अनुदान दिन सहकारीसँग सहकार्य						

४.८ बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र

४.८.१ पृष्ठभूमि

बैङ्किङ कारोबार चलायमान हुन स्थानीयस्तरमा व्यापक रूपमा पूँजीप्रवाह भैरहने वातावरण हुनुपर्दछ । हाल यो गाउँपालिका पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेको, उपभोक्ता बजारहरूको विकास नभएकोले पूँजी बजार विकास तथा प्रवाह हुन सकेको छैन । यस गाँउपालिकामा बैंकिङ संस्थाहरूको अवस्था अध्ययन गर्दा वडा नं. २ दोभानमा, वडा नं ५ को चरचरेमा कुमारी बैंक स्थापना भई संचालनमा छ भने वडा नं. २ मा निर्धन उत्थान लघुवित्त र आरम्भ चौतारी लघुवित्त संचालन गरिरहेको छ । विभिन्न वडाहरूमा महिला समूहहरूले सहकारी संस्था स्थापना गरी वचत तथा ऋण परिचालन गर्ने गर्दछन। ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससँगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वतः हुन जान्छ । हरेक वडामा बैंक शाखाहरू खोल्न सरोकारवालालाई जागरुक गराई स्थानीयलाई साक्षरता तालिम दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

४.८.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू

- बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू प्राय बजारकेन्द्रमा मात्र सिमित रहेका ।
- विकट र ग्रामीण परिवेशका कारण बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना र पूँजी वृद्धि हुन नसकेको ।
- सबै वडामा रहेका केही बजार केन्द्र बाहेक सघन बजार केन्द्रहरू र वाणिज्य तथा व्यापारको समुचित विकास नभएको ।
- स–साना कुटानी पिसानी मिल्स तथा घरेलु उद्योग बाहेक अरु ठूला अति आवश्यक उद्योग तथा कलकारखानाहरूको स्थापना नभएको ।
- वित्तीय संस्थाहरूमा सहज पहुँच नहुँदा तथा अर्थतन्त्र चलायमान नहुँदा स्थानीय पूँजीको विकास कमजोर रहेको ।
- सहकारीको सङ्गठनात्मक विकास नभएका कारण लगानीको क्षेत्र र दायरा ठूलो हुन नसकेको
- औद्योगिक पूर्वाधार, उद्योग, व्यापारिक केन्द्र र स्थानीय पूँजीको विकास गर्नुपर्ने ।
- बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन नसक्दा स्थानीय लगानीकर्ता तथा पूँजीपतीको पूँजी पलायन भई ग्रामीण अर्थतन्त्र थप कमजोर बन्न सक्ने ।

४.८.३ सम्भावना र अवसहरू

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा कुमारी बैंक तथा चौतारी लघुवीत्तहरू रहेका ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा २० भन्दा बढी सहकारीहरू रहेका ।
- गाउँपालिकाको महिला बचत समूह, महिला सहकारी, साना किसान सहकारी संस्था, कृषि सहकारी संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने गरिएको ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा वचत तथा ऋण सहकारी बाहेक दुग्ध, कृषि, महिला समूहहरू पनि रहेका ।
- गाउँपालिकामा ऋण तथा कर्जा सेवा प्रदान गर्न विभिन्न कृषि तथा महिला समूहहरू सक्रिय रहेका ।

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ उद्योग, कलकारखाना, बजार केन्द्र, व्यापारिक कारोबारको बिस्तार गर्दै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकास गर्न सकिने । ✦ अन्य बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आर्कषण गर्न सकिने । ✦ स्थानीय जनताको अग्रसरतामा माइक्रो फाइनान्स तथा सहकारीहरूको विकास र बिस्तार गर्न सकिने

४.८.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

वित्तीय पहुँच वृद्धिमार्फत आर्थिक क्षेत्रको गतिशिलता

लक्ष्य

प्रत्येक घरधुरीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गर्ने

उद्देश्यहरू

✦ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु

✦ सहज कर्जा प्रवाह र बचत परिचालनमार्फत उद्योग, कृषि पर्यटन क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

उद्देश्य १: बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ वित्तीय पहुँच नपुगेका घरपरिवारमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच पुऱ्याउने	१.१.१ आफ्नो नाममा बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको पूर्ण विवरण संकलन गरिने छ । १.१.२ निजी क्षेत्रमा बैङ्कहरूसँग सहकार्य गरी इच्छुक घरधनीको घरमा घुम्ती बैङ्क खाता खोल्ने अभियान सञ्चालन गरिने छ । १.१.३ बैङ्क खाता खोल्दा हुने फाइदाका विषयमा तथा महिलालाई बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्न बैङ्कसँगको सहकार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण गरिने छ ।

उद्देश्य २: सहजकर्जा प्रवाह र वचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ व्यवसायिक, उत्पादनमूलक ग्रामीण साना तथा मझौला उद्योगमा ऋण प्रवाह अभिवृद्धि गर्ने	२.१.१ स्थानीय उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच ऋण प्रवाहमा सहजीकरण गर्न गाउँपालिकाद्वारा अन्तरक्रिया गरिने छ । २.१.२ स्थानीय रोजगारी सिर्जना गर्न युवा उद्यमी र महिलाले तयार गरेको व्यवसायिक योजना, मझौला उद्योग क्षेत्र, पर्यटन वा कृषिमा लगानीका लागि ऋण प्रवाह गर्न गाउँपालिका जमानत बसी ब्याजमा निश्चित प्रतिशत अनुदान प्रदान गरिने छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको लगत संकलन	४०	०	०	०	०	
		१.१.२	घुम्ती बैङ्किङ सेवा अभियान सञ्चालन	१००	१५०	१५०	१५०	२००	
		१.१.३	महिलाको बैङ्किङ जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण	५०	६०	७०	८०	१००	
	२.१	२.१.१	उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच अन्तरक्रिया सहजीकरण	०	०	०	०	०	
		२.१.२	युवा र महिला उद्यमीलाई मझौला उद्योगतर्फ विशेष व्याज अनुदान	२००	२५०	३५०	४५०	५००	

४.८.५ अपेक्षित उपलब्धि

- आगामी ५ वर्षमा गाउँपालिकाका ९० प्रतिशतभन्दा बढी घरपरिवारका सदस्यहरूको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता हुने छ ।
- व्यक्तिगत ऋण लिने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ ।
- उत्पादनशील क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण प्रवाह वृद्धि भएको हुने छ ।

४.८.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता तथा आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

४.९ गरिबी निवारण

४.९.१ पृष्ठभूमि

वि.स. २०१३ साल देखि हालसम्मका आवधिक विकास योजनाहरूमा सबैभन्दा बढी देखापर्ने पेचिलो मुद्धाको रूपमा गरिबी निवारण रहेको छ । जति विकासका योजनाहरू बनेपनि गरिबी निवारण गर्न सकिएको छैन । दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो नं लक्ष्य नै सन २०३० सम्म सबै प्रकारको गरिबीको अन्त्य गर्ने भन्ने छ भने राष्ट्रिय लक्ष्य शुन्यमा झार्न नसकिए तापनि कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशतमा सिमित गर्ने रहेको छ ।

४.९.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ वास्तविक गरीबको पहिचान हुन नसकेको
✦ बाह्रै महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या उल्लेख्य रहेको
✦ सरकारको मूल कार्यक्रमहरूमा गरीब परिवारको वास्तविक पहुँच पुग्न नसकेको
✦ कृषि उद्योग, पर्यटन र अन्य व्यवसाय प्राय निर्वाहमुखि हुने गरेको
✦ शिक्षा र जनचेतनामा कमी रहेकोले गरिबी घटाउन कठिन र चुनौतीपूर्ण रहेको
✦ युवाहरू अवसर नपाएर विदेश पलायन हुनुपरेको
✦ विगतका गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू वास्तविक रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेको
✦ श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास हुन नसकेको
✦ रोजगारमूलक शिक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको

४.९.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गरिबी निवारणका कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने अधिकार स्थानीय तहको सरकारलाई प्राप्त भएकोले बास्तविक गरीब पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्न सहज हुने ।
✦ खेतीयोग्य उर्वर जमिन पर्याप्त भएको, पर्यटन तथा उद्योगहरूको सम्भावना रहेकोले गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवसरहरू रहेको ।
✦ स्थानीय तहमै रोजगार केन्द्रको प्रबन्ध गर्न सकिने ।
✦ गाउँपालिकाले गरिबी निवारणलाई प्राथमिकता दिएको ।
✦ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता राष्ट्रिय नीतिहरू कार्यान्वयनमा आएको ।
✦ युवा उमेरको जनसंख्या उल्लेख्य मात्रामा रहेको ।
✦ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूको सीपलाई गरिबी निवारणमा सदुपयोग गर्न सकिने ।
✦ रोजगारी सिर्जना, सीपमूलक तालिम आदिमा गाउँपालिकाले प्रत्यक्ष सहयोग गर्न सक्ने वैद्यानिक र नीतिगत आधार तयार भएको ।

४.९.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

"ज्ञान सीप र उद्यमशिलताको विकास गरी शुन्यमा झार्ने गरिबी"

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्षमा हालको गरिबीलाई पचास प्रतिशत कम गर्ने

उद्देश्यहरू

- निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ गरिबी सम्बन्धी सूचना र तथ्याङ्क चुस्त दुरुस्त राख्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर गरिबीको परिभाषा भित्र पर्ने परिवार वा व्यक्तिको वास्तविक सूचना संकलन र अध्यावधि गरिनेछ । १.१.२ बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन र अध्यावधि गरिनेछ । १.१.३ गरिबीका प्रमुख कारण र गरिबीको सघनता भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरिनेछ ।
१.२ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ निरपेक्ष गरिबीमा रहेको जनसंख्या लक्षित पोषण तथा खाद्य सुनिश्चितताका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.२ गाउँपालिकाको अनुदानमा लक्षित गरीब घरपरिवारको स्वास्थ्य बिमा गरिनेछ । १.२.३ गरीब आवास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.४ गाउँपालिकाभर रहेका असक्त, असहाय, फकिर तथा सडक मानवहरूको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ । १.२.५ असक्त, असहाय तथा बेसहाराहरूलाई आश्रय स्थल तथा पोषणको प्रवन्ध गरिनेछ ।
१.३ विपन्न लक्षित सिपमूलक तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.३.१ रोजगार केन्द्रलाई सक्रिय बनाई गाउँपालिकामा निरन्तर सिर्जना हुन सक्ने रोजगारका क्षेत्रका बारे सम्भाव्यता अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ । १.३.२ कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्न दक्ष कृषि श्रमिक स्रोत केन्द्र स्थापना गरिनेछ । १.३.३ कृषि श्रमिकहरूलाई सीपमूलक तालिम प्रदान गरिनेछ । १.३.४ बेरोजगार युवाहरूको लगत संकलन गरी उनीहरूको रुचि र क्षमता पहिचान गरी सोही अनुसार तालिम प्रदान गरिनेछ । १.३.५ रोजगार केन्द्रको अगुवाइमा Job bank को स्थापना गर्न नियमित अध्ययन र अनुसन्धान गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.३.६ रोजगारी सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुने सूचना प्रविधि संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ विपन्न लक्षित करार खेती प्रणाली विकास गर्न भूमि बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.८ अति विपन्न परिवारका सदस्यहरूलाई घरेलु तथा कुटिर उद्योग सञ्चालन गर्न शुन्य प्रतिशत ब्याजमा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

गरिबी निवारणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गरीब परिवार पहिचान सूचना संकलन	५०	०	०	०	०	
		१.१.२	बेरोजगारहरूको सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन	५०	०	०	०	०	
		१.१.३	गरिबीका प्रमुख विशिष्टिकृत कारणहरूको अध्ययन गर्ने	०	२५०	०	०	०	
	१.२	१.२.१	गरीब लक्षित पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.२.२	विपन्न परीवार स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम	२५०	३००	४००	५००	६००	
		१.२.३	विपन्न नागरीक आवास कार्यक्रम	२००	३००	५००	६००	८००	
		१.२.४	अशक्त, असहाय, बेसहारा सडक मानव तथ्याङ्क संकलन	५०	०	०	०	०	
		१.२.५	बेसहारा आश्रयस्थान निर्माण	२००	४००	५००	६००	८००	
	१.३	१.३.१	रोजगार केन्द्रद्वारा रोजगारीका क्षेत्र पहिचान गर्न सम्भाव्यता अध्ययन	०	३००	०	०	०	
		१.३.२	दक्ष कृषि श्रमिक स्रोतकेन्द्र स्थापना	१००	१५०	२००	४००	५००	
		१.३.३	कृषि श्रमिक सीपमूलक तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.४	बेरोजगारलाई रुचि अनुसार तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.५	Job Bank को स्थापना गर्न अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
		१.३.६	Job Information Software निर्माण	०	०	३५०	०	०	
		१.३.७	विपन्न लक्षित विषेश भूमि बैङ्क स्थापना	१००	२००	४००	६००	१२००	
		१.३.८	अति विपन्न परीवार लक्षित उद्यमी अनुदान	०	०	०	०	०	

४.९.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

- आफ्नो आम्दानीले बाह्र महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या हालकोबाट ५० प्रतिशत कम हुनेछ ।
- रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनेछन् ।
- गरीब घरपरिवारको जीवनस्तर सुधार हुनेछ ।

कृषि तथा पशुपन्छी

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर			
२.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादनका योगदान			
३.	प्रभाव	पूर्ण खाद्य सुरक्षा भएका घरधुरी	प्रतिशतमा		
४.	असर	खेतीयोग्य जमिन मध्ये पूर्णरूपमा खेती भैरहेको जमिनको	प्रतिशतमा		
५.	असर	माटोमा औसत जैविक पदार्थको मात्रा	प्रतिशतमा		
६.	असर	झाडी बुट्यान र बाँझो जमिनको	प्रतिशतमा		
७.	असर	पूर्णरूपमा व्यवसायिक कृषिमा प्रयोग भरुहेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.१)	प्रतिशतामा		
८.	असर	वर्षैभरी सिंचाई सुविधा पुगेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.३)	प्रतिशतामा		
९.	असर	जैविक प्रणालीबाट मात्र खेती भैरहेको जमिन	हेक्टर		
१०.	असर	प्रति व्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी.मा		
११.	असर	व्यवसायीक कृषिमा लागेका ४० वर्ष मूनिका युवा कृषक	संख्यामा		
१२.	असर	धान उत्पादन			
१३.	असर	मकै उत्पादन			
१४.	असर	गहुँ उत्पादन			
१५.	असर	केरा उत्पादन			
१६.	असर	उखु उत्पादन			
१७.	असर	अन्य फलफुल			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१८.	असर	आलु उत्पादन			
१९.	असर	अन्य तरकारी उत्पादन			
२०.	असर	दुध उत्पादन	लिटर		
२१.	असर	तेलहन बाली			
२२.	प्रतिफल	कृषि सूचना तथा स्रोत केन्द्र	संख्या		
२३.	प्रतिफल	एग्रोभेट	संख्या		
२४.	प्रतिफल	पशु उपचार केन्द्र	संख्या		
२५.	प्रतिफल	कृषि औजार बिक्री केन्द्र			
२६.	प्रतिफल	Custom Hiring Center	संख्या		
२७.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु उपज बिक्री केन्द्र/संकलन केन्द्र			
२८.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि फर्म	संख्या		
२९.	प्रतिफल	कृषि घुम्ती सेवा	वार्षिक संख्या		
३०.	प्रतिफल	कृषक पाठशाला	संख्या		
३१.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि नर्सरी	संख्या		
३२.	प्रतिफल	ब्रान्डेड कृषि उपज	संख्या		
३३.	प्रतिफल	व्यवसायिक फलफुल खेती गरिएको क्षेत्रफल	संख्या		
३४.	प्रतिफल	आधुनिक कृषि औजार तथा यन्त्र प्रायोगकर्ता	कृषक संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३५.	प्रतिफल	कृषि सहकारी संस्था	संख्या		
३६.	प्रतिफल	सामूहिक खेतीमा संलग्न समूह	संख्या		
३७.	प्रतिफल	रैथाने तर नासिने अवस्थामा पुगेका स्थानीय बाली नश्ल	संख्या		
३८.	प्रतिफल	चक्लाबन्दी गरी खेती गरिएको जमिन क्षेत्रफल	रोपनी		
३९.	प्रतिफल	जलवायू अनुकूलन विशेष बालीनाली	संख्या		
४०.	प्रतिफल	सामुदायिक बीज बैंकको संख्या प.दि.बि.ल (२.५.२.४)			
४१.	असर	स्थानीयस्तरमा उत्पादन भई निकासी हुने बीज	संख्या		
४२.	प्रतिफल	जैविक किटनासक प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या		
४३.	प्रतिफल	गाउँपालिकाबाट कृषि उपज निर्यात तथा बजारीकरणका लागि दिइएको अनुदान सहायता रकम प.दि.बि.ल.(२.ख.१)	रू लाखमा		
४४.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रलाई छुट्याइएको बजेटको प्रतिशत (कुल बजेटको) .प.दि.वि.ल.(२.क.१)			
४५.	प्रतिफल	बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षती	प्रतिशतमा		
४६.	प्रतिफल	वैकल्पिक सिंचाइ प्रविधि प्रयोगकर्ता कृषक	प्रतिशत		
४७.	प्रतिफल	सन्तुलित मूल्य शृङ्खलामा समेटिएका कृषि उपज	संख्या		
४८.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु प्राविधिक जनशक्ति	संख्या		
४९.	प्रतिफल	कृषिमा आधारित उद्योग	संख्या		
५०.	प्रतिफल	पशुधन निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५१.	प्रतिफल	पन्छीजन्य निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
५२.	प्रतिफल	माछा निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५३.	प्रतिफल	मह निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५४.	प्रतिफल	कृषक समूह	संख्या		
५५.	प्रतिफल	दुध चिस्यान तथा डेरी	संख्या		
५६.	प्रतिफल	कृषि पकेट जोन/सुपर जोन	संख्या		
५७.	प्रतिफल	व्यवसायिक जाडिबुटी खेती गरिएको क्षेत्रफल जडिबुटी नर्सरी	संख्या		
५८.	प्रतिफल	व्यवसायिक तरकारी उत्पादन गरिएको क्षेत्रफल			
५९.	प्रतिफल	कृषि सडकको पहुँचले जोडिएको कृषि क्षेत्रको	प्रतिशत		
६०.	प्रतिफल	रासायनिक मल समयमा प्राप्त हुन नसकि प्रभावित कृषक	प्रतिशत		
६१.	प्रतिफल	व्यवसायिक रूपमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने कृषक	संख्या		
६२.	प्रतिफल	सघन खेतीपातीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६३.	प्रतिफल	करारखेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६४.	प्रतिफल	बगर खेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६५.	प्रतिफल	खाद्यन्न गोदाम संख्या			
६६.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रले ओगटेको पूर्ण रोजगारी	प्रतिशत		
६७.	प्रतिफल	कृत्रिम गर्भादान सेवा संख्या	वार्षिक		
६८.	प्रतिफल	उन्नत नश्लका पशुपन्छी स्रोत केन्द्र संख्या			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
६९.	प्रतिफल	रैथाने पन्छी तथा पशुपालक फार्म संख्या			
७०.	प्रतिफल	घाँसेबालीले ओगटेको कृषि क्षेत्र	हेक्टरमा		
७१.	प्रतिफल	भेटिरिनरी प्रयोगशाला	संख्या		
७२.	प्रतिफल	कृषि प्रर्दशनी तथा मेला	संख्या वार्षिक		
७३.	प्रतिफल	माछा पोखरीले हाटबजार ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
७४.	प्रतिफल	मौरी घार	संख्या		
७५.	प्रतिफल	कृषि प्राविधिक तालिम तथा अभिमुखीकरणबाट पूर्ण लाभान्वित छु भन्ने कृषक	संख्या		
७६.	प्रतिफल	माछाका भूरा वितरण संख्या	प्रतिवर्ष		
७७.	**सिंचाई**				
७८.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	५०	९०
७९.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	२०	४०
८०.	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		

सिंचाई

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	५०	९०
२.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	२०	४०
३.	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	पर्यटक आगमन	संख्या		
२.	असर	रोजगारीमा योगदान	प्रतिशत		
३.	असर	कूलग्राहस्थ उत्पादनमा योगदान			
४.	असर	पर्यटक बसाइ अवधि	दिन		
५.	असर	प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च	४५ डलर		
६.	प्रतिफल	आधारभूत पूर्वाधार पूर्ण भएका पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या		
७.	प्रतिफल	तालिम प्राप्त पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति	संख्या		
८.	प्रतिफल	सुविधा (आधारभूत युक्त) होटल, रिर्सोट, लज	संख्या		
९.	प्रतिफल	होमस्टे	संख्या		
१०.	प्रतिफल	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या		
११.	प्रतिफल	वार्षिक पर्यटन पात्रो अन्तर्गत समेटिएका पर्यटन गतिविधि	संख्या		
१२.	प्रतिफल	चिनो, कोशेली तथा पर्यटन विक्रि केन्द्र	संख्या		
१३.	प्रतिफल	नविनतम पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१४.	प्रतिफल	पक्की सडकको पहुँच पुगेका पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१५.	प्रतिफल	पूर्णरूपमा पर्यटनमा संलग्न रोजगारको	संख्या		
१६.	प्रतिफल	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदामा सूचिकृत सम्पदा	संख्या		
१७.	प्रतिफल	सांस्कृतिक सम्पदा मध्ये स्थानीय पाठ्यक्रमका समावेश (सम्पदा)	संख्या		
१८.	प्रतिफल	सांस्कृतिक बृत्त चित्र	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१९.	प्रतिफल	कलाकार विवरणमा समावेश कलाकार	संख्या		
२०.	प्रतिफल	सांस्कृतिक पात्रोमा समावेश गतिविधि (वार्षिक)	संख्या		
२१.	प्रतिफल	सांस्कृतिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्रम (वार्षिक)	संख्या		
२२.	प्रतिफल	स्थानीय मातृभाषा पाठ्यक्रम	संख्या		
२३.	प्रतिफल	साहित्यिक गतिविधि (कार्यक्रम) (वार्षिक)	संख्या		
२४.	प्रतिफल	झाँकी प्रर्दशनी (वार्षिक)	संख्या		
२५.	प्रतिफल	सांस्कृतिक केन्द्र	संख्या		
२६.	प्रतिफल	सांस्कृतिक समिति	संख्या		
२७.	प्रतिफल	सांस्कृतिक उत्सव (Art and Literature Festival)	संख्या		
२८.	प्रतिफल	कला संग्रहालय	संख्या		

उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	गैर कृषि क्षेत्रमा (उद्योगमा) संलग्न रोजगारहरू	प्रतिशत		
२.	असर	कुल रोजगारीमा ठूला उद्योगको योगदान (९.२.२)	प्रतिशत		
३.	असर	कुल ग्राहस्थ उत्पानमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (प.दि.वि.ल. ८.३.१)	प्रतिशत		
४.	प्रतिफल	थोक व्यापार क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
५.	प्रतिफल	खुद्रा व्यापारमा संलगन जनसंख्या	प्रतिशत		
६.	प्रतिफल	आयात मूल्य	रकममा		
७.	प्रतिफल	निर्यात मूल्य	रकममा		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
८.	प्रतिफल	थोक तथा खुद्रा व्यापारमा कूल लगानी	रकममा		
९.	प्रतिफल	खानीमा आधारित उद्योग संख्या	संख्या	६	
१०.	प्रतिफल	साना उद्योग संख्या	संख्या		
११.	प्रतिफल	मझौला उद्योग संख्या	संख्या		
१२.	प्रतिफल	ठूला उद्योग संख्या	संख्या		
१३.	प्रतिफल	व्यवसायिक अभिमुखीकरण तालिम (वार्षिक)	संख्या		
१४.	प्रतिफल	महिला उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१५.	प्रतिफल	यूवा उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१६.	प्रतिफल	समग्र उद्यमीहरूको संख्या (व्यक्तिगत नाममा दर्ता)	संख्या		

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१७.	असर	बेरोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
१८.	असर	पुरुष बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
१९.	असर	महिला बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
२०.	असर	रोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
२१.	असर	पुरुष रोजगार युवा	प्रतिशत		
२२.	असर	महिला रोजगार युवा	प्रतिशत		
२३.	असर	न्यूनतम रोजगारीका लागि विदेशिने युवाहरू	प्रतिशत		
२४.	प्रतिफल	आफ्नै स्वामित्वमा उद्योग भएका युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
२५.	प्रतिफल	महिला युवा उद्यमीहरूको	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२६.	प्रतिफल	स्नातक तह उर्तीण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका यूवाको	संख्या		
२७.	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट बञ्चीत यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
२८.	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट सन्तुष्ट यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
२९.	असर	दुर्व्यसनमा फसेका यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
३०.	प्रतिफल	जटिल प्रकारका रोगबाट ग्रसित युवाको संख्या			
३१.	प्रतिफल	अपराधिक कार्यमा संलग्न युवाको संख्या			
३२.	प्रतिफल	राष्ट्रिय रूपमा ख्याती प्राप्त युवाको संख्या (कलाकारिता, नेतृत्व, उद्यमी, खेलकुद, अध्ययन अनुसन्धान, आदि)			

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा बैङ्क खाता भएका घरपरिवार	संख्या		
२.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका वाणिज्य बैङ्कको	संख्या		
३.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका विकास बैङ्कको	संख्या		
४.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका लघुवित्त	संख्या		
५.	असर	वित्तीय सेवाको पहुँचमा रहेका घर परिवारको संख्या	संख्या		
६.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा वाणिज्य बैङ्कहरूमा शाखा (८.१०.१ क)	संख्या		
७.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा ए.टि.एम (८.१०.१ ख) प.दि.बि.ल)	संख्या		
८.		बैङ्कबाट ऋण लिएर व्यवसायका उद्योग सञ्चालन गर्ने व्यवसायीको (९.३.२) प.दि.बि.ल.	संख्या		
९.		लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवार प्रतिशत (१०.५.१.१) प.दि.वि.ल.	प्रतिशत		
१०.	असर	३० मिनेटको पैदल दुरीमा बैङ्कि सेवामा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		

गरिबी निवारण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	गरिबीको रेखामुनि रहेको परीवार (प.दि.बि.ल १.२.१)	प्रतिशत		
२.	प्रभाव	बहुआयामिक गरिबीको दर (प.दि.बि.ल १.२.२)	प्रतिशत		
३.	प्रभाव	बेरोजगारी दर (प.दि.बि.ल ८.५.२)	प्रतिशत		
४.	प्रतिफल	गरीब लक्षित कार्यक्रमबाट प्रत्यक्ष लाभ लिने घरपरिवार	संख्या		
५.	प्रतिफल	भूमिहिन तर करार खेतीबाट लाभन्वित घरपरिवार	संख्या		
६.	प्रतिफल	आयमूलक सीप विकास तालिमद्वारा लाभान्वित घरपरिवार	संख्या		
७.	असर	अशक्त, असहाय, बेसहारा आश्रयस्थलमा समेटिने	संख्या		
८.	प्रतिफल	स्वास्थ्य बीमाबाट सूरक्षित गरिएका विपन्न परिवार	संख्या		
९.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला (१.२.१.१)	प्रतिशत		
१०.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ वर्ष मुनिका बालबालिका (१.२.१.१)	प्रतिशत		
११.	प्रतिफल	कूल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (१.३.१.१)	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा अचल सम्पती भएका महिला (१.४.२.१)	प्रतिशत		

परिच्छेद - ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

५.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिएको छ । योजनाबद्द विकासको फलस्वरूप स्वास्थ क्षेत्रमा उल्लेखनीय सुधार भएको देखिन्छ । उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन भनि उल्लेख गरिएको छ । यसै हकको कार्यान्वयन गराउने स्थानीय सरकारहरू भएकोले स्थानीय तहमा आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रबन्ध हुन अपरिहार्य छ । हाल यस गाउँपालिकाका ४ वटा स्वास्थ्य चौकी र १० वटा सामुदायिक स्वास्थ इकाईहरूबाट आधारभूत स्वास्थ सेवा दिदै आएको छ । सबै वडामा स्वास्थ्य स्वयमसेविका मार्फत परिवार नियोजन सेवा, प्रजनन तथा प्रसुती सेवा सञ्चालनमा रहेका छन् भने स्वास्थ्य सूचना सञ्चार तथा प्रचार प्रसारलाई निरन्तर अगाडि बढाइएको छ । गाउँपालिकामा अवस्थित स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट स्वास्थ्यका आधारभूत सेवा सञ्चालन भए तापनि उच्च स्वास्थ्य सेवाको पहुँचबाट पुरै गाउँपालिका वञ्चित रहेको छ । तथापि गत आर्थिक वर्षमा तिनाउ गाउँपालिका अन्तर्गत दोभान स्वास्थ्य चौकीमा बर्थिङ् सेन्टर र ल्याब सेवा संचालनमा आएको र आँखा क्लिनिक पनि सुचारु गरिएको छ । जिल्ला आयुर्बेद अस्पताल मातहतमा तिनाउ गाउँपालिकामा आयुर्वेदिक औषधालयको शाखा स्थापना भइ संचालनमा आएको छ ।

५.१.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ जटिल रोगको उपचार तथा शल्यक्रिया सेवा आदिको अभाव ।
✦ रक्तसञ्चार सेवा उपलब्ध नभएको ।
✦ सर्जिकल सामग्री तथा अन्य आवश्यक उपकरणको अभाव ।
✦ २४ सै घण्टा आकस्मिक सेवाको अभाव ।
✦ सुविधासम्पन्न अस्पताल तथा विज्ञ डाक्टरहरूको अभाव ।
✦ दरवन्दी अनुसार कर्मचारीको व्यवस्था गर्न नसकिएको ।
✦ स्वास्थ्य चेतनाको अभावका कारण बालबालिका स्वास्थ्य, महिला तथा प्रजनन् स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य र समग्र सामुदायिक स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्ने ।
✦ समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि ठूलो आकारको बजेट तथा कर्मचारी र विशेषज्ञहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
✦ पालिका स्तरिय आधारभूत अस्पताल नहुनु ।
✦ आधारभूत तहबाट नै पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो बजेटको व्यवस्थापन गर्ने चुनौती रहेको ।

५.१.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा ४ वटा स्वास्थ्य चौकी, २ वटा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र र ८ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई रहेको ।
✦ गाउँपालिकाका सबै वडाहरू पूर्ण खोप सुनिश्चित तथा खुल्ला दिसापिसाव मुक्त घोषणा गरिएका ।
✦ दोभानमा अवस्थित १० बेडको कोभिड आइसोलेसन सञ्चालनमा रहेकोमा स्थानान्तरण गरी १५ शैयाको अस्पतालमा रूपान्तरण गर्न सकिने ।
✦ गाउँपालिकाबासीको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि उपलब्ध हुने निशुल्क औषधिको सहज व्यवस्थापन तथा समूचित वितरणको सुनिश्चितता गरिएको
✦ प्रत्येक वडामा स्वास्थ्य स्वयम्सेविकाहरू रहेका ।
✦ कोभिड १९ विरुद्धको पूर्ण खोप सुनिश्चित गाउँपालिका ।
✦ गत आ.व.मा तिनाउ गाउँपालिका अन्तर्गतको दोभान स्वास्थ्य चौकीमा बर्थिङ सेन्टर र ल्याब सेवा संचालनमा आएको र आँखा क्लीनिक पनि सुचारु भएको ।
✦ गाउँपालिकाको वडा नं ३ अर्घाछापमा हाइवे अस्पताल निर्माण गर्न पहल गर्ने नीति लिएको ।
✦ जिल्ला आयुर्वेद अस्पताल मातहतमा तिनाउ गाउँपालिकामा आयुर्वेद औषधालयको शाखा स्थापना भई संचालनमा आएको र उक्त सेवालाई निरन्तरता दिने नीति लिएको
✦ स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रभावकारी र आवश्यक सेवा सञ्चालन तथा विस्तारको लागि गाउँपालिकाद्वारा योजना निर्माण भएको ।
✦ निःशुल्क वितरण गरिने औषधीको आपूर्तिलाई सहज गराउन सकिने
✦ वैकल्पिक चिकित्सा पद्दति जस्तै जडिबुटी, होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा तथा योग तथा ध्यान केन्द्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
✦ विद्यमान स्वास्थ्य पूर्वाधारहरूलाई स्तरोन्नति गरी तिनीहरूको सेवा प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
✦ प्रत्येक वडामा बर्थिङ् सेन्टरहरू निर्माण गरी सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
✦ एक सुविधा सम्पन्न अस्पताल स्थापना गरी गाउँपालिकाबासीलाई स्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
✦ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई थप तथा सबलीकरण गरी स्वास्थ्य सेवामा परिचालन गर्न सकिने
✦ एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गरी जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुने बेला गाउँपालिकाबाट निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
✦ गाउँपालिकाद्वारा पोषण, सुरक्षित मातृत्वमा थप कार्यक्रम संचालन ।
✦ प्रत्येक मा.वि. स्तरमा विद्यालय स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रम संचालन ।

५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

स्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितिता

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्ष भित्र आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण सम्पन्न गर्ने

उद्देश्यहरू

- स्तरीय र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु
- स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा रहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको क्रमश स्तरोन्नति गरिनेछ । १.१.२ दोभानमा अवस्थित १० शैयाको पालिकास्तरिय अस्पतालमा स्तरोन्नती गर्न आवश्यक समन्वय गरी बजेट व्यवस्थापन गरिनेछ । १.१.३ चौविसै घण्टा सञ्चालनमा रहने गरी १० शैयाको हस्पिटल अन्तर्गत एक सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्षको निर्माण गरिनेछ । १.१.४ १० शैयाको हस्पिटल अन्तर्गत एक २४ मै घण्टा सेवा सञ्चालन हुने प्रसुती सेवा केन्द्र निर्माण गरिनेछ । १.१.५ गाउँपालिका स्तरीय एक बाल उपचार इकाइको स्थापना गरिनेछ । १.१.६ गाउँपालिकाभर समेट्ने गरी २४ सै घण्टा सेवा उपलब्ध हुने एम्बुलेन्स सेवाको सुनिश्चतता गरिनेछ । १.१.७ गाउँपालिका स्तरीय रक्तदाता समूहलाई आवश्यक पर्दा उपलब्ध गराउन सहजीकरण गरिनेछ । १.१.८ गाउँपालिका स्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ । १.१.९ गाउँपालिका स्तरीय एक मनोपरामर्श इकाइको निर्माण गरिनेछ । १.१.१० गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ । १.१.११ गाउँपालिका स्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ । १.१.१२ गाउँपालिका स्तरीय एक Ultrasound सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ । १.१.१३ प्रत्येक वडामा वर्थिङ्ग सेन्टरको निर्माण गरिनेछ । १.१.१४ वडा नं. ५ मा कोलडाँडा स्वास्थ्य चौकी भवनको निर्माण गरिनेछ।
१.२ स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने	१.२.१ गाउँपालिकाको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ । १.२.२ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.३ सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई क्षमता विकास सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.४ एक माध्यमिक विद्यालय एक नर्स कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.५ आमासँग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरी गर्भवति तथा सुत्केरी आमाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गरिनेछ । १.२.६ आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१.३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवाबाट अति विपन्न र आम नागरिकलाई बञ्चित हुन नदिने	१.३.१ अति विपन्न नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य बीमामा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.३.२ वडास्तरमा नियमित निशुल्क स्वास्थ्य जाँच घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिनेछ । १.३.३ निशुल्क वितरण गरिने औषधिको आपूर्ति र भण्डारण प्रणाली चुस्त र दुरुस्त पारिनेछ । १.३.४ अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेख तयार पारिनेछ । १.३.५ बेला बेलामा आइपर्ने Covid-19 जस्ता तथा अन्य माहामारीका लागि आधारभूत पूर्वाधारको बन्दोबस्ती गर्न एक महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ । १.३.६ अति विपन्न परिवारमा सुनौलो हजार दिनमा शिशु र आमाको पोषण पूरा गर्न पोषण प्याकेजको निर्माण गरी निशुल्क वितरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ। १.३.७ बालबालिकाको नियमित तौल र उचाइ समेत जाँच्ने प्रवन्ध गरिनेछ । १.३.८ जेष्ठ नागरिक विशेष निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ । १.३.९ वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ । १.३.१० विभिन्न विज्ञ चिकित्सकहरु मार्फत हप्तामा एक पटक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २: स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ स्वास्थ्य प्रति सचेत नागरिक निर्माण गर्न व्यापक जनचेतना	२.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्याम तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत गाउँपालिकाको सक्रियतामा व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा स्वस्थ व्यवहार सम्बन्धी सामाग्रीहरू नियमित प्रसारण गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.२ प्रत्येक सघन बस्ती भएका टोलहरूमा योग साधना तथा प्रवचन केन्द्र स्थापना गरिनेछ । २.१.३ विद्यालय पाठ्यक्रममा व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यका क्षेत्रलाई अनिवार्य समेट्ने व्यवस्था गरिनेछ । २.१.४ धुम्रपान र मद्यपानलाई नियन्त्रण र कम गर्न निश्चित अवधि वा स्थानबाट बिक्रि वितरण हुने व्यवस्था मिलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ । २.१.५ नसर्ने रोग सम्बन्धी सचतेना कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

स्वास्थ्य तथा पोषणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	वडास्तरीय स्वास्थ्य चौकिहरूको स्तारोन्नती	५००	६००	७००	८००	१०००	
		१.१.२	दोभानमा १० शैयाको अस्पताल निर्माण	५००	८००	१०००	१५००	२५००	
		१.१.३	सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्ष निर्माण	०	५००	६००	७००	८००	
		१.१.४	प्रस्तुति सेवा कक्ष निर्माण	०	५००	०	०	०	
		१.१.५	बाल उपचार इकाई निर्माण	०	०	४००	०	०	
		१.१.६	एम्बुलेन्स खरिद	०	१०००	०	०	०	
		१.१.७	रक्तदाता समूहलाई सहजीकरण	०	३००	०	०	०	
		१.१.८	गाउँपालिका स्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण	०	०	०	५००	०	
		१.१.९	मनोपरामर्श सेवा केन्द्र स्थापना	५००	०	०	०	०	
		१.१.१०	गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण	०	०	०	५००	०	
		१.१.११	गाउँपालिका स्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण	०	५००	०	०	०	
		१.१.१२	गाउँपालिका स्तरीय एक Ultasound सेवा इकाइको निर्माण	०	०	५००	०	०	
		१.१.१३	प्रत्येक वडामा वर्थिङ्ग सेन्टरको निर्माण	६००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.१४	कोलडाँडा स्वास्थ्य चौकी भवन निर्माण	५००	१०००	१२००	१५००	२०००	
	१.२	१.२.१	स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी व्यवस्था	१५०	२००	०	०	०	
		१.२.२	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.३	अन्य स्वास्थ्यकर्मी तालिम तथा अनुसन्धान	४०	५०	६०	७०	८०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.४	एक मा.वि. एक नर्स कार्यक्रम	०	०	४००	०	०	
		१.२.५	आमासँग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.६	आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.३	१.३.१	विपन्न नागरिक स्वास्थ्य बिमा अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.३.२	वडास्तरीय निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.३.३	निःशुल्क वितरण हुने औषधि नियमित आपूर्ति	२५०	३००	४००	५००	५५०	
		१.३.४	अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन	०	०	०	०	०	
		१.३.५	महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण	८००	०	०	०	०	
		१.३.६	नागरिक सुनौला हजार दिन पोषण कार्यक्रम निरन्तरता	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.३.७	वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ जाँच्ने व्यवस्था	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.३.८	निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	१००	१००	२००	२५०	३००	
		१.३.९	वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.१०	विज्ञ चिकित्सक मार्फत स्वास्थ्य सेवा प्रदान	५००	४००	४००	४००	४००	
२.	२.१	२.१.१	स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.१.२	योग ध्यान साधना प्रवचन केन्द्र स्थापना (वडास्तरीय)	०	०	५००	८००	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.३	व्यक्तिगत र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यालय पाठ्यक्रम	३००	३००	३००	३००	३००	
		२.१.४	धुम्रपान र मध्यपान नियन्त्रण सचेतना अभियान	७०	७०	७०	७०	७०	
		२.१.५	नसर्ने रोग सम्बन्धी सचतेना कार्यक्रम	३००	३००	३००	३००	३००	

५.१.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास भई गाउँ मै स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- आवश्यक मात्रामा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्तिको प्रबन्ध हुनेछ ।
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अति विपन्न नागरिकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- स्वास्थ्य चेतनामा व्यापक सुधार आउने छ ।
- वैकल्पिक चिकित्सा पद्धती तर्फ आम सर्वसाधारणको आर्कषण बढेको हुनेछ ।

५.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

५.२ शिक्षा विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

५.२.१ पृष्ठभूमि

मुलुकको चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा अपरिहार्य छ । सभ्य र सुसंस्कृत समाजको निर्माणमा शिक्षाको सर्वोपरी भूमिका रहेको हुन्छ । सबैका लागि शिक्षा र विकासका लागि शिक्षाका अबधारणाहरूलाई आत्मसाथ गरी शिक्षालाई राष्ट्रको यथार्थसँग गाँसेर उपलब्ध स्रोत र साधन समुचित प्रयोगबाट मात्र मुलुकको विकासलाई अगाडि बढाउन सकिन्छ । सक्षम मानव संशाधन नभई कुनै पनि क्षेत्रको विकास सम्भव छैन र विश्वभर अति विकसित मुलुकहरूको समग्र विकासको आधार भनेकै ती मुलुकहरूले शिक्षामा गरेको विशाल लगानिको प्रतिफल हो । नेपालको पछिल्लो संविधानले शिक्षालाई नागरिकको मौलिकहकको रूपमा स्थापित गरेको र विशेषगरी आधारभूत तह सम्मको शिक्षा निशुल्क र अनिवार्य साथै माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निशुल्क गरेको परिप्रेक्ष्यमा राज्य र विशेषगरी स्थानीय सरकारको भूमिका र जिम्मेवारी गहन हुन गएको छ । ग्रामीण परिवेशको क्षेत्र भएकोले शिक्षाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको पर्याप्त विकास हुन नसकेता पनि उच्च शिक्षाको सवालमा भने गाउँपालिकाको वडा न. ६ स्थित मत्स्याम डुम्रेमा एक मस्याम एकिकृत क्याम्पस संचालनमा रहेको छ । यसै गरी वडा नं २ दोभान मा.वि.मा बाली विज्ञान र वडा नं ३ मा तिलोत्तमा मा.वि. र झुम्सामा अटोमोबाइल प्राबिधिक शिक्षालय संचालनमा रहेको छ। गाउँपालिकामा हाल माध्यमिक विद्यालय, आधारभूत विद्यालय र प्राथमिक विद्यालय गरी जम्मा ४० वटा विद्यालयहरू संचालनमा रहेका छन् ।

५.२.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ बालविकास, आधारभूत, र सिमित माध्यमिक शिक्षाको सुविधा भए पनि स्नातक र स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथिको उच्च शिक्षालयको अभाव ।
✦ गाउँपालिकामा प्राविधिक धारको विद्यालय १ वटा मात्र रहेका कारण प्राविधिक शिक्षाबाट गाउँपालिका लाभान्वित हुन नसकेको ।
✦ विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान गर्न नसकिएको ।
✦ धेरैजसो विद्यालयहरूमा विषयगत शिक्षकको कमी हुनुकासाथै तल्लो तहमा दरवन्दी भएका शिक्षकले माथिल्लो कक्षामा पढाउनु पर्ने बाध्यता ।
✦ विद्यालयहरूमा स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, सुरक्षित भवन, फर्निचर तथा समय सापेक्ष सूचना प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको पर्याप्त व्यवस्था नभएको ।
✦ विद्यार्थीको नियमित हाजिरीमा कमजोर अवस्था रहेको ।
✦ शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू माझ स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक भावना कमी भएको ।
✦ कतिपय विद्यालय भवन कच्ची र असुरक्षित साथै आवश्यक पूर्वाधार नभएको र पहिरो तथा प्राकृतिक विपत्तिले क्षति गर्न सक्ने ।
✦ विद्यालयमा अन्य शैक्षिक पूर्वाधारको कमी भएको ।
✦ अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यार्थी मैत्री शिक्षा तथा खेलकुद सामग्रीको अभाव भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ उपयुक्त र व्यवस्थित खेल मैदानको व्यवस्था नभएको ।
✦ लक्षित निरक्षर तथा सीमान्तकृत वर्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था नभएको ।
✦ छोरीहरूले छोराहरू सरह शैक्षिक अवसरहरू प्राप्त गर्न पूर्णरूपमा अझै नसकेको ।
✦ अधिकांश विद्यालयमा प्राथमिक उपचार कक्ष, पुस्तकालय, कम्प्युटर प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला र इन्टरनेट सुविधा नभएको ।
✦ विद्यालय क्षेत्रका शैक्षिक समस्याहरूको समयमै सम्बोधन नगर्ने हो भने राष्ट्रलाई आवश्यक सक्षम, दक्ष र कर्मठ नागरिक उत्पादन हुन नसक्ने ।
✦ आदिवासी,जनजाति दलित र तथा पिछडा वर्ग/समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अगाडि बढाउनु पर्ने ।
✦ समग्र शैक्षिक समस्याहरू सम्बोधन गरी शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुविधासम्पन्न बनाउन बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
✦ शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा व्यापक लगानी तथा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने
✦ गाउँपालिकास्तरमा चुस्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
✦ शैक्षिक क्यालेण्डरलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्ने ।
✦ शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।
✦ बालमैत्री तथा विद्यार्थीमैत्री शिक्षण सिकाइ तथा अन्य नवीनतम शिक्षण पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने ।
✦ अन्तराष्ट्रिस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने ।
✦ हरेक विद्यालयलाई सूचना प्रविधियुक्त तथा गुणस्तरीय बनाउनु पर्ने ।
✦ सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
✦ प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षाको बढोत्तरी गरिनुपर्ने ।
✦ शैक्षिक ऋण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
✦ विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
✦ अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
✦ सुविधा तथा पूर्वाधारयुक्त विद्यालय भवनको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
✦ यस गाउँपालिकामा प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालन गर्न लगानीको वातावरण बनाउनुपर्ने ।
✦ दक्ष शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुरूप आपूर्ति गर्नुपर्ने ।
✦ जीर्ण भवनहरूलाई स्तरोन्नति गरी सुरक्षित वातावरणमा पठनपाठन गराउनुपर्ने ।
✦ सामुदायिक विद्यालयमा अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पठनपाठन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।

५.२.३ सम्भावना र अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा स्नातक तहसम्म अध्यापन हुने १ कलेज रहेको छ ।
✦ गाउँपालिकामा माध्यमिक विद्यालय, आधारभूत विद्यालय र प्राथमिक विद्यालय गरी जम्मा ४० वटा विद्यालयहरू संचालनमा रहेका ।

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ तिनाउ गाउँपालिकाको दोभान मा.वि.मा बाली विज्ञान र अटोमोबाइल प्राविधिक विद्यालय संचालन भइरहेको ।
✦ आधारभूत तहका विद्यालयहरूमा आउँदो शैक्षिक सत्रदेखि अनिवार्य रूपमा १ देखि ३ सम्मको कक्षामा अंग्रेजी माध्यमबाट अध्यापन गराइने कार्यलाई निरन्तरता दिने नीति लिएको ।
✦ गाउँपालिकाभित्र रहेका अभिभावक विहिन असहाय, अनाथ बालबालिकालाई माध्यमिक स्तरसम्मको शिक्षामा विशेष सहयोग गर्ने नीति लिएको
✦ बालविकास केन्द्रको बसाई व्यवस्थापन, भित्तेलेखन तथा शिक्षिकाहरूलाई विशेष प्रोत्साहनका कार्यक्रम ल्याइने साथै बालमैत्री सिकाई क्रियाकलापलाई जोड दिई बालमैत्री विद्यालय बनाउने अभियान संचालन गर्ने नीति लिएको ।
✦ विद्यालय सुधार तथा सुशासनको लागि विद्यालयलाई क्रमश प्रविधि मैत्री गराउने नीति लिएको ।
✦ विगत वर्षहरूका तुलनामा शिक्षामा सर्वसाधारणहरूको पहुँच बढेको ।
✦ गाउँपालिकाद्वारा गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीको छात्रवृत्तिको लागि वजेट विनियोजन गर्ने गरिएको ।
✦ आवश्यक मात्रामा शैक्षिक संस्थाहरू एकआपसमा गाभ्न (:भचनभ) तथा नयाँ स्थापना गर्न सकिने ।
✦ गाउँपालिकामा बहुप्राविधिक धारका शिक्षालयहरू स्थापना गर्न सकिने ।
✦ बाल विकास केन्द्रको भौतिक तथा शैक्षिक स्तरोन्नति गर्न सकिने ।
✦ निजी क्षेत्रको सहयोग लिई शिक्षामा लगानी तथा स्तर वृद्धि गर्न सकिने ।
✦ प्रौढ शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षालाई निरन्तरता दिई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
✦ विद्यमान शिक्षण संस्थाहरूको थपस्तरोन्नति गर्न सकिने ।
✦ माध्यमिक तहमा कम्प्युटर शिक्षा, विज्ञान प्रयोगशाला तथा गाउँपालिकामा आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न तद् अनुरूपका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
✦ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने ।
✦ शिक्षकहरूलाई समय समयमा तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने ।
✦ दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने ।
✦ विद्यालयहरूमा स्थानीय आवश्यकता समेट्ने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गरिएको ।

५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी मानव स्रोतको निर्माण

लक्ष्य

निरक्षरता शुन्यमा झारी आधारभूत देखि उच्च तह सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा गाउँपालिकाभित्र उपलब्ध गराउने

उद्देश्यहरू

- न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरी आधारभूत र माध्यामिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु
- निरक्षरता शुन्यमा झार्नू
- व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु
- राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु
- विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

उद्देश्य १: न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गर्दै लैजाने	१.१.१ गाउँपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको निरिक्षण गरी त्यहाँ रहेका भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै भवन, कक्षा कोठा, शौचालय, पुस्तकालय, पिउने पानी, डेस्क, बेन्च, शिक्षक दरवन्दी, विज्ञान प्रयोगशाला लगायतको अवस्थाबारे वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ । १.१.२ पहिलो चरणमा विद्यालय भवन, कक्षाकोठा र शौचालयको भौतिक निर्माण र व्यवस्थापन गर्न रकम विनियोँजन गरिनेछ । १.१.३ भौतिक निर्माण पश्चात अत्यावश्यक शैक्षिक सामाग्रीको क्रमश प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.४ विद्यालयलाई आवश्यक खेलमैदानको उचित प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.५ विद्युत सेवा नपुगेका विद्यालयमा विद्युत वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.६ हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.७ विद्यार्थी संख्याको आधारमा गाभ्नुपर्ने विद्यालयहरूको अध्ययन सम्पन्न गरिनेछ । १.१.८ आवश्यकताका आधारमा आवासिय विद्यालयको विकास गरिनेछ ।
१.२ अत्यावश्यक शैक्षिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ विद्यार्थी संख्या तथा शिक्षक संख्याको आधारमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हेरी सोको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिनेछ । १.२.२ विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा दरवन्दी व्यवस्था गरिनेछ । १.२.३ कक्षाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको माग अनुरूप शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयमा दक्ष तुल्याउन नियमित विषयगत तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
१.३ सबैका लागि आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न स्थानीय नीति तथा	१.३.१ पूर्व प्राथमिक अथवा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा साथै विशेष शिक्षा सम्बन्धी कानून र मापदण्ड निर्माण गरी लागू गरिनेछ । १.३.२ समग्र शिक्षा विकास गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	१.३.३ अति विपन्न समुदायका विद्यालय जाने बालबालिकाको तथ्याङ्क तयार पारिनेछ । १.३.४ विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय जानबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय पुऱ्याउन नसक्नुका कारणहरूको अध्ययन गरी तीनको निराकरण गरिनेछ । १.३.५ विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य पठाउन अभिप्रेरित गर्ने विशेष अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । १.३.६ घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन गरिनेछ । १.३.७ विद्यालय जाने उमेर छँदै बाल विवाहमा परेका या शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालयमा आउने वातावरण निर्माण गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ । १.३.८ एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण गरिनेछ । १.३.९ गाउँपालिकाको वडा नं १ देखि ४ सम्मका विद्यार्थीलाई पायक पर्ने गरी क्याम्पस संचालनको सम्भाव्यता अध्ययन तथा संचालनका लागि प्रकृया अघि बढाइनेछ ।

उद्देश्य २: निरक्षरता शुन्यमा झार्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ अति विपन्न, दलित र विद्यालय जानबाट बञ्चित विद्यार्थी तथा बस्यक केन्द्रित शैक्षिक अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ अतिविपन्न र विद्यालय जानबाट वञ्चित सम्पूर्ण बालबालिकालाई अनिवार्य रूपमा विद्यालय पुऱ्याउन विशेष छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.२ हरेक वडामा निरक्षरहरूको विवरण तयार पारिनेछ ।
	२.१.३ प्रत्येक वडामा निरक्षर केन्द्रित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कक्षालाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.४ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाको उपलब्धि मापन गर्न कक्षा समापन पश्चात वार्षिक सर्वेक्षण गरिनेछ ।
	२.१.५ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत तथा वडास्तरमा शिक्षाको महत्वका विषयमा निरक्षर केन्द्रित जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.६ वडा स्तरीय एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	२.१.७ गरिब जेहेन्दार विद्यार्थीलाई प्राविधिक शिक्षा मार्फत दक्ष र रोजगार मुलक अवस्था सिर्जना गर्न विशेष छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : व्यवहारिक, प्राविधिक, जिवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
३.१ प्राविधिक र व्यवहारिक शिक्षा केन्द्रित शिक्षालय तथा पाठ्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्ने	३.१.१ एक वडा एक प्राविधिक तथा व्यावसायिक विद्यालय स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ३.१.२ गाउँपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय संचालन गर्न सकिने विद्यालय पहिचान गरी रकम विनियोँजन गरिनेछ । ३.१.३ CTEVT को सम्बन्धनमा गाउँपालिकास्तरीय एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । ३.१.४ गाउँपालिकामा स्थापित कृषि प्राविधिक विद्यालयलाई थप व्यवस्थित गर्दै आवासिय विद्यालयको रुपमा विकास गर्दै दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा जोड दिइनेछ । ३.१.५ उच्च स्तरको प्राविधिक शिक्षाको लागि छात्रवृत्ति प्रदान गरिनेछ ।
३.२ नैतिक मूल्यमा आधारित जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि हरेक तहमा पाठ्यक्रम अनिवार्य गरी लागू गर्ने	३.२.१ हरेक तह साथै औपचारिक साथै अनौपचारिक क्षेत्रको शिक्षामा नैतिकता, अनुशासन र जीवन शीप (Life Skills) विकास गर्न पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ । ३.२.२ हरेक तहको शिक्षामा, आध्यामिक तथा आत्मिक विकास, सेवाभाव, मानवता, ध्यान, योग र स्वयंसेवा प्रवर्द्धन गर्ने पाठ्यक्रम तयार गरी अनिवार्य लागू गर्न त्यस्ता विषय शिक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ३.२.३ बालबालिकालाई आवश्यक सन्तुलित भोजनका बारेमा अभिभावक र स्वयं बालबालिकाहरूलाई सुसूचित गर्न विद्यालयस्तरीय पोषण शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
४.१ नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिहरूको व्यवहारिक प्रयोग गर्ने	४.१.१ हरेक विद्यालयमा नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिको प्रयोगका बारेमा नियमित शिक्षक अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिनेछ साथै सूचना प्रविधीका क्षेत्रमा सक्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	४.१.२ निर्धारित पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न प्रत्येक विद्यार्थीको PIS (व्यक्तिगत सूचना प्रणाली) निर्माण गरिनेछ । ४.१.३ शिक्षण सिकाई मापन गर्न प्रमाणिक तथा वैज्ञानिक ग्रेडिङ प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ ।
४.२ स्थानीय आवश्यकता अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने	४.२.१ राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक शिक्षा नीति, ऐन र नियमको परिधिमा रही स्थानीय आवश्यकता अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ । ४.२.२ विज्ञान प्रविधि, गणित, अंग्रेजी जस्ता विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत विद्यार्थीहरूलाई तहगत हिसाबले सू–सूचित बनाउन विद्यालयमा इन्टरनेट सहितका आधारभूत पूर्वाधारको अनिवार्य व्यवस्था मिलाईने छ । ४.२.३ विद्यार्थीको व्यक्तिगत रुचि र झुकावको पहिचान गरी हरेक विद्यालयमा नियमित अतिरिक्त कृयाकलाप अन्तर्गत गायन, वाद्यवादन, नृत्य, अभिनय, खेलकुद, चित्रकला, वतृत्वकला जस्ता कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
४.३ विद्यार्थीहरूको ज्ञानको क्षितिज वृद्धिहुने कृयाकलाप नियमित गर्ने	४.३.१ विद्यार्थीहरूलाई वार्षिक पात्रोको विकास गरी नियमित रूपमा शैक्षिक भ्रमण गराइने छ । ४.३.२ विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक, जीवनोपयोगी र व्यवहारिक ज्ञान दिलाउन नियमित स्थलगत अध्ययन र परियोजना कार्यमा संलग्न गराइने छ । ४.३.३ विद्यालय शैक्षिक पात्रोमा प्रबन्ध गरी नियमित रूपमा विज्ञान, प्रविधि, कला, खेलकुद, पेशा व्यवसाय आदिमा सफल व्यक्तित्वहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई साक्षात्कार गराइने छ । ४.३.४ विद्यालयमै ज्ञान, विज्ञान, सफलता, साहस र जितका कथाहरू समेट्ने वृतचित्र तथा चलचित्रहरूको नियमित प्रर्दशन गराउने व्यवस्था मिलाईने छ । ४.३.५ हरेक विद्यालयमा नियमित पाठ्यक्रम अतिरिक्त बाल तथा अन्य पुस्तकहरू समेटेर एक पुस्तकालयको व्यवस्था गरिनेछ । ४.३.६ विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान सिप सम्बन्धी क्षेत्रीय, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिन पूर्व तयारी गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
४.४ पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	४.४.१ नियमित पठनपाठनका लागि आवश्यक पुस्तकालय र पाठ्य पुस्तकहरूको समयमै प्रबन्ध गर्न गाउँपालिकास्तरीय एक संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ । ४.४.२ हरेक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पुस्तकालय निर्माण गरिनेछ । ४.४.३ हरेक विद्यालयमा एक कम्प्युटर प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ । ४.४.४ हरेक मा.वि.मा एक विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ ।
४.५ नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण गरी शैक्षिक कृयाकलापहरूलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने	४.५.१ विद्यालयमा शिक्षकहरू नियमित उपस्थित भएको हाजिरी सुनिश्चित गर्न वडा अध्यक्ष र प्रधानाध्यापकहरूसँग हरेक महिनामा अन्तकृया गरी सूचना लिइनेछ । ४.५.२ विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिका लागि कक्षा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाई हरेक चौमासिक परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशन पश्चात अभिभावक अन्तकृयालाई अनिवार्य गरिनेछ । ४.५.३ शिक्षण सिकाइमा उत्कृष्ट विद्यालयलाई हरेक वर्ष पुरस्कृत गर्न एक कोषको निर्माण गरिनेछ । ४.५.४ उत्कृष्ट नीजि विद्यालय व्यवस्थापनका अनुभव साट्न वर्षमा एक पटक सामाजिक दायित्व अन्तर्गत नीजि तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच अन्तकृया आयोजना गरिनेछ । ४.५.५ हरेक कक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने छात्र/छात्रा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गरिनेछ । ४.५.६ हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कार कोषको व्यवस्था गरिनेछ । ४.५.७ उच्च शिक्षामा जान चाहने विशेष जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई मापदण्डका आधारमा शैक्षिक ऋण प्रदान गर्न “जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च शिक्षा कोष” निर्माण गरिनेछ । ४.५.८ हरेक विद्यालयमा शिक्षकहरूलाई क्र.म.श (E) हाजिरीको प्रबन्ध गरिनेछ । ४.५.९ कोरोना महामारी जस्ता माहामारीका समयमा वैकल्पिक विधिबाट अध्यापन गराउन आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको प्रबन्ध, विद्यार्थीको सर्वेक्षण सहित कार्ययोजना निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	४.५.१० Early Childhood Development तथा शिशुकक्षामा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई आवश्यक विषेश तालिम प्याकेज सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.११ प्रधानअध्यापक तथा व्यवस्थापन समिती अध्यक्ष लक्षित शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.१२ गाउँपालिका स्तरीय एक वैज्ञानिक तथा व्यवहारिक शैक्षिक पात्रोको निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
	४.५.१३ प्रत्येक विद्यालयमा अभिभावक शिक्षा संचालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

रणनीति	कार्यनीति
५.१ विज्ञान र प्रविधिमा रुचि भएका विद्यार्थी बालबालिका तथा युवाहरूको पहिचान तथा प्रोत्साहन गर्ने	५.१.१ हरेक मा.वि.मा अध्यापनरत विज्ञान शिक्षकको सहयोग र समन्वयमा विज्ञानमा विशेष रुचि भएका विद्यार्थीहरू पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ । ५.१.२ त्यस्ता विद्यार्थीहरू सम्मिलित गरी वर्षमा एक पटक एक गाउँपालिका स्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना गरिनेछ । ५.१.३ विज्ञान प्रर्दशनीमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई वर्षमा एक पटक राष्ट्रियस्तरका बैज्ञानिक वा विज्ञानका उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ । ५.१.४ कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिमा गाउँपालिकामा भित्रिएको कुनैपनि नविन प्रविधिबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउन स्थलगत भ्रमण गराइनेछ । ५.१.५ यस गाउँपालिकाबाट राष्ट्रिय वा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरूसँग विभिन्न उपयूक्त अवसर पारेर साक्षात्कार गराइनेछ । ५.१.६ औपचारिक शिक्षाको परिधि भन्दा वाहिर रहेका तर विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

शिक्षा विज्ञान तथा नवप्रवर्तनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको वस्तुगत विवरण तयारी	५०	०	०	०	०	
		१.१.२	विद्यालय भवन निर्माण	०	२००	६००	७००	८००	
			शौचालय निर्माण छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण	१००	३००	५००	८००	१०००	
		१.१.३	शैक्षिक सामाग्री खरीद	२००	३००	४००	५००	६००	
		१.१.४	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन	३००	४००	५००	६००	७००	
		१.१.५	विद्युत पहुँच नपुगेका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सोलारको प्रबन्ध	२००	४००	६००	८००	१०००	
		१.१.६	हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रवन्ध	२००	२५०	३००	३५०	४००	
		१.१.७	गाभ्नु पर्ने विद्यालयहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	०	५००	०	०	०	
		१.१.८	आवासिय विद्यालयको निर्माण	५००	१०००	१२००	१५००	२०००	
	१.२	१.२.१	शिक्षण विद्यार्थी अनुपात अध्ययन	१००	०	०	०	०	
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति प्रत्येक ३ वर्षमा दरबन्दी मिलान	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.२.३	विषय शिक्षक तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानून निर्माण	०	०	०	०	०	
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण	८००	०	०	०	०	
		१.३.३	अति विपन्न, सिमान्तकृत, विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन	४०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका वस्तुगत कारणको अध्ययन	०	२००	०	०	०	
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखीकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	५०	७०	८०	९०	१००	
		१.३.६	घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.३.७	शिक्षाबाट वञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय आउने वातावरण निर्माण	०	०	०	०	०	
		१.३.८	एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण	०	५००	८००	१०००	०	
		१.३.९	विद्यार्थीलाई पायक पर्ने क्याम्पस संचालनको सम्भाव्यता अध्ययन	५००	१०००	१५००	०	०	
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न र सिमान्तकृत बालबालिका छात्रवृत्ति कोष स्थापना	०	३००	०	०	०	
		२.१.२	निरक्षरको विस्तृत विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		२.१.३	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडा)	१००	२००	४००	१०००	१२००	
		२.१.४	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धि मापन सर्वेक्षण	१००	०	०	०	०	
		२.१.५	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.६	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना	२००	३००	४००	५००	८००	
		२.१.७	गरिब जेहेन्दार विद्यार्थीलाई प्राविधिक शिक्षामा छात्रवृत्ति	५००	५००	५००	५००	५००	
३.	३.१	३.१.१	"एक वडा एक प्राविधिक विद्यालय सम्भाव्यता अध्ययन	०	५००	०	०	०	
		३.१.२	गाउँपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्न संम्भाव्य विद्यालय पहिचान तथा रकम विनियोँजन	०	०	०	०	०	
		३.१.३	एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन	२५०	०	०	०	०	
		३.१.४	कृषि प्राविधिक विद्यालयलाई आवासिय विद्यालयको रुपमा विकास	०	३००	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		३.१.५	उच्च स्तरको प्राविधिक शिक्षाको लागि छात्रवृत्ति	५००	५००	५००	५००	५००	
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा	०	०	०	०	०	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी शीप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन	१००	२००	३००	४००	४५०	
		३.२.३	विद्यालय स्तरीय पोषण शिक्षा कार्यक्रम	५००	६००	७००	८००	०	
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
			शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधि तालिम	४०	४०	४०	४०	४०	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण	०	२५०	०	०	०	
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धि मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण	०	०	३००	०	०	
	४.२	४.२.१	स्थानीय माग अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माणका लागि परामर्श सेवा	०	०	०	०	०	
		४.२२	विद्यालय स्तरीय E Learning पूर्वाधार निर्माण	०	१००	३५०	४५०	५५०	
		४.२.३	अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षक दरबन्दी	१००	२००	३००	४००	५००	
	४.३	४.३.१	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण व्यवस्थापन खर्च	५००	५००	५००	५००	५००	
		४.३.२	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन	०	३००	०	०	०	
		४.३.३	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
		४.३.४	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन	१००	१५०	१७५	१८५	२००	
		४.३.५	पुस्तकालयमा पुस्तक खरीद	२००	४००	५००	६००	८००	
		४.३.६	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी	२००	२५०	३००	३५०	४००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		४.३.७	बहुक्षेत्रिय शिप विकास तथा व्यवसायिक तालिम केन्द्र	०	२००	५००	८००	१०००	
	४.४	४.४.१	पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आपूर्ति संयन्त्र निर्माण	३००	०	०	०	०	
		४.४.२	पुस्तकालय कोठा वा भवन निर्माण मा.वि स्तरीय book corner स्थापना	०	२००	५००	८००	१०००	
		४.४.३	एक विद्यालय एक कम्प्यूटर प्रयोगशाला निर्माण	०	५००	६००	७००	८००	
		४.४.४	माध्यमिक स्तरको विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण	१००	३००	५००	७००	०	
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा वडा अध्यक्ष प्रधानाध्यापक अन्तरकृया	५०	६०	७०	८०	९०	
		४.५.२	शिक्षक अभिभावक अन्तरकृया कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.३	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष	१००	१००	१००	१००	१००	
		४.५.४	नीजी सामुदायिक विद्यालय अन्तकृया कार्यक्रम	५०	६०	६०	६०	६०	
		४.५.५	जेहेन्दार छात्र/छात्रा छात्रवृत्ति कोष निर्माण	०	२००	०	०	०	
		४.५.६	हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार कोष स्थापना	५००	०	०	०	०	
		४.५.७	जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च अध्ययन कोष निर्माण	०	४५०	०	०	०	
		४.५.८	शिक्षकहरूलाई E हाजिरी प्रवन्ध	२५०	०	०	०	०	
		४.५.९	महाँमारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पूर्वाधार निर्माण	४००	६००	६५०	७००	८००	
		४.५.१०	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	
		४.५.११	प्रधानअध्यापक शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.१२	गाउँपालिका स्तरीय शैक्षिक पात्रो निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.१३	अभिभावक शिक्षा संचालन	१००	१२०	१५०	२००	२५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
५.	५.१	५.१.१	हरेक विद्यालयबाट विज्ञानमा विशेष रुचि र क्षमता भएका विद्यार्थी पहिचान	४०	०	०	०	०	
		५.१.२	गाउँपालिकास्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना	५००	५००	५००	५००	५००	
		५.१.३	विशेष विज्ञानमा अभिरुचि र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	
		५.१.४	गाउँपालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन	५००	६००	७००	८००	९००	
		५.१.५	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्ध वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		५.१.६	औपचारिक शिक्षा भन्दा वाहिर रही विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान	५०	०	०	०	०	

५.२.५ अपेक्षित पलब्धिहरू

- निरक्षरता शुन्यमा झर्नेछ ।
- आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको प्रबन्ध हुनेछ ।
- आधारभूत शिक्षा सबैका लागि अनिवार्य हुनेछ ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।
- राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध हुनेछ ।
- नैतिकता, राष्ट्रप्रेम र मानव मूल्या आधारित शिक्षाको विकास हुनेछ ।
- विज्ञान र प्रविधिमा युवाहरूको आर्कषण बढ्ने छ ।

५.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

५.३ खानेपानी तथा सरसफाई

५.३.१ पृष्ठभूमि

सफा, सुन्दर, स्वस्थ र स्वच्छ गाउँ हाम्रो समाजको प्रमुख परिचायक विषय हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको वातावरण सफा र स्वच्छ हुनु जरुरी छ । शहरीकरणको सघनतामा वृद्धि नभएको र हालसम्म पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेकाले यो गाउँपालिकामा अन्य सघन शहरी क्षेत्रमा जस्तो फोहोरमैला उत्सर्जन हुँदैन र फोहोर व्यवस्थापन मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छैन । नेपालको संविधान २०७२ ले संवैधानीक रूपमै खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा व्याख्या गरेको छ । गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गरी स्वस्थ नागरिक उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउदै वैज्ञानिक विधिहरूको प्रयोगद्वारा फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । वडा नं १ मा घैयारमा लिफ्टिङ खानेपानी आयोजना, वडा नं २ मा सातपत्रे सिस्नेरी खानेपानी आयोजना, वडा नं ३ मा लग्दुवा सोधीटोल खानेपानी आयोजना, वडा नं ४ मा माथिल्लो सत्यवती, लठरे खानेपानी आयोजना, वडा नं ५ मा माथिल्लो बतासे लिफटिंग, सिरभिक्दी लिफटिंग खानेपानी आयोजना, वडा नं ६ मा पुग्दी खानेपानी आयोजना संचालनमा रहेका छन । यद्यपि हाल चालु रहेका आयोजनाहरूले सबै समुदायमा प्रर्याप्त खानेपानीको आपूर्ति गर्न सकिरहेका छैनन् । गाउँपालिकामा अझै पनि स्वच्छ र प्रर्याप्त पिउने पानीको अवस्था कमजोर रहनुले पानीजन्य रोगहरू जस्तै टाइफाइड, झाडापखाला, आउँ जस्ता रोगहरूको संक्रमण हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ । यहाँ रहेका साना मुहान संरक्षण,तथा ट्याङकीको प्रर्याप्तता नभएकोले विभिन्न वडा क्षेत्रहरूमा अझै पनि खानेपानिको समस्या रहेको पाईन्छ । सबै घरधुरीले स्वच्छ पिउनेपानीको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न गाउँपालिकाले विशेष कार्यक्रमहरू योजनावद्ध रूपमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

५.३.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ प्रचुर मात्रामा जल स्रोतको उपलब्धता भएता पनि पिउने पानी शुद्धीकरण गरी पिउने उचित प्रबन्ध नभएको ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ सम्पूर्ण घरपरिवारलाई सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी वितरण प्रणालीमा जोड्न नसकिएको ।
✦ पानीका उपलब्ध प्रमुख स्रोतहरूको वैज्ञानिक हिसाबले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न नसकिएको ।
✦ फोहोरमैला संकलन केन्द्र तथा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भइनसकेको ।
✦ अधिकांश घरहरूमा व्यवस्थित शौचालयको साथै गाउँपालिकाको अधिकांश सार्वजनिक स्थलमा शौचालयको व्यवस्था नभएको ।
✦ विशेष गरी सघन बस्तीमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा सडकहरूमा नाला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
✦ फोहोरमैला व्यवस्थापन स्थलको पहिचान हुन नसकेको ।
✦ वैज्ञानिकरूपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
✦ कच्ची र विग्रीएको सडकका कारण धुलोले गर्दा वायु प्रदूषण हुने गरेको ।
✦ फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नबन्दा विशेषगरी बजार क्षेत्रमा दीर्घकालीन हिसाबले जटिलता सिर्जना हुन सक्ने ।
✦ पिउने पानी तथा सरसफाइको लागी आवश्यक पानीको उचित व्यवस्थापन नहुँदा विभिन्न सरुवा रोगको संक्रमण हुन सक्ने ।

५.३.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ तिनाउ र अन्य नदीबाट प्रशस्त पानी शुद्धीकरण गरी आपुर्ति गर्न सकिने ।
✦ यस गाउँपालिकामा जलस्रोतको उपलब्धता हुनु ।
✦ प्रदेश र स्थानीय सरकारले खानेपानी आयोजनाको लागि बजेट छुट्याएको ।
✦ "एक घर एक धारा" कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गरिएको ।
✦ ठुलीउदाङ्गको ढोण पानी लिफ्टिङ्ग खा.पा., प्रदेश र गा.पा.को संयुक्त लगानीमा मुर्थम ताल, कुँडापानीलाई समेट्ने गरी तालकुँडा लिफ्टिङ्ग खा.पा., बुढिकोट, काफलबारी, ओखलढुङ्गाको माथिल्लो भाग र खोर्दिवाङ समेट्ने गरी चिउनेपानी लिफ्टिङ्ग खा.पा. योजना निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको ।
✦ गाउँपालिकामा रहेको पानीको संरक्षण गरी दीगो रूपमा पानीको सदुपयोग गर्ने योजना कार्यान्वयन गर्न सकिने ।
✦ घरघरमा पानी संकलन ट्यांकी राख्न प्रोत्साहन गरेमा दीर्घकालीन हिसाबले पिउने पानीको समस्या समाधान गर्न सकिने ।
✦ चिउरे लिफ्ट खानेपानी योजना, बुढीकोट ठूलीउदाङ लिफ्ट खानेपानी योजना, घुघराछाप लिफ्ट खानेपानी योजना, शिखरडाँडा लिफ्ट खानेपानी योजना, अर्खले लिफ्ट खानेपानी योजना, गड्डा लिफ्ट खानेपानी योजना यस आ.व.मा सम्पन्न गर्ने नीति लिएको ।
✦ फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि कुहिने र नकुहिने फोहोरको वर्गीकरण गरी फोहोरमैला संकलन गर्न सकिने ।

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ बजार क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न केही ठाउँमा डस्टबिनहरूको व्यवस्था गर्न सकिने ।
✦ पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको लागी जनचेतनामूलक कार्यक्रम र तालिम संचालन गर्न सकिने ।

५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

स्वच्छ, स्वस्थ र सुन्दर गाउँपालिका निर्माणका लागि गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ

लक्ष्य

गाउँपालिकाका सम्पूर्ण बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानी पुऱ्याउने तथा सरसफाइको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✦ गाउँपालिकाबासीहरूलाई स्वाच्छ खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु
- ✦ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

उद्देश्य १: गाउँपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. आधारभूत खानेपानी सुविधा नपुगेका घरपरिवारमा खानेपानी सुविधा विस्तारका लागि प्राथमिकता दिने ।	१.१.१ "एक घर एक धारा" को अवधारणा अनुसार खानेपानी सुविधा नपुगेका घरहरूमा समुदायको सहभागितामा आधारभूत खानेपानी व्यवस्था गरिनेछ । १.१.२ संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.१.३ खानेपानी आयोजनाहरूसमयमै निर्माण सम्पन्न गरी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालनमा ल्याइनेछ । नेपालमा असल अभ्यासका हिसावले अत्यन्त सफल खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूका अनुभवहरू अनुसरण गर्न अध्ययन भ्रमण गरिनेछ । (उदाहरणका लागि इटहरी उप महानगरपालिकाको खानेपानी उपभोक्ता समिति अत्यन्तै सफल मानिन्छ ।)
१.२. मूहान संरक्षण तथा खानेपानी सेवाको स्तर वृद्धि गर्ने ।	१.२.१ खानेपानीका मुहानहरू सार्वजनिक सम्पती भएकोले सम्पूर्ण मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ । १.२.२ खानेपानीका संरचनाहरूको स्तरोन्नति तथा मुहान सुधार गरी पानी प्रशोधन गरेर मात्र वितरण गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.३ हरेक घरपरिवारमा पाइपमार्फत खानेपानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गरिनेछ । १.२.४ खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महशुल उठाई निर्माण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य २: गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
२.१. हरेक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइ सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।	२.१.१. प्रत्येक घरमा अनिवार्य शौचालयको प्रावधान लागू गरी शौचालय नभएका विपन्न घरपरिवारमा शौचालय निर्माणका लागि प्रोत्साहन गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ । २.१.२. घर घरबाट निस्कने फोहरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट मलमा परिणत गर्न समुदायलाई विषेश तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
२.२. सार्वजनिक स्थल तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन गर्ने ।	२.२.१. प्रत्येक सार्वजनिक स्थल, विद्यालय, सामुदायिक भवन, अस्पताल, बजार केन्द्र, बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइनेछ । २.२.२. उल्लेखित स्थानहरूमा फोहोरलाई वर्गीकरण गरी फ्याक्नका लागि बास्केट तथा कण्टेनरको व्यवस्था गरिने छ । २.२.३. फोहोर पानीको उत्सर्जन कम गर्ने र उत्पादित फोहोर पानीको व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राखिनेछ । २.२.४. मुख्य बजार क्षेत्रका चोक र सडक वरपर नियमित सफाई गरिनेछ । २.२.५. बजार केन्द्रहरूमा घरबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गरिनेछ । २.२.६. पानीको मुहान वरपर फोहोर गर्नेलाई जरिवाना गरिनेछ साथै नदीनाला, जलाशय तथा तालतलैयाको पर्यावरणीय स्वच्छता कायम गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
२.३. सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. घरघरमा निस्कने फोहोरलाई कम गर्न, फोहोरलाई वर्गिकरण गर्न, कम्पोस्ट मल बनाउन र पुर्नप्रयोग गर्न प्रेरित गर्नका लागि जनस्तरमा नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २.३.२. स्थानीय सञ्चारमाध्यमको सहयोगमा सरसफाई सम्बन्धी नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानेपानी तथा सरसफाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	एक घर एक धारा कार्यक्रम	२००	५००	७००	८००	१०००	
		१.१.२	संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन	५००	०	०	०	०	
		१.१.३	खानेपानी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालन तथा अध्ययन भ्रमणको लागि कार्ययोजना तयार	१००	०	०	०	०	
		१.२.१	खानेपानी मुहान क्षेत्र पहिचान तथा विवरण संकलन	३०	०	०	०	०	
		१.२.२	खानेपानी प्रशोधन तथा वितरण प्रणाली निर्माण :	०	०	३००	५००	५००	
		१.२.२	घैयार लिफटिंग खानेपानी आयोजना वडा नं. १	३००	०	०	०	०	
		१.२.२	सिस्नेरी खानेपानी आयोजना वडा नं. २	०	४००	०	०	०	
		१.२.२	खुर्साने खानेपानी, वडा नं. २	०	०	५००	०	०	
		१.२.२	सुकेताल खानेपानी, वडा नं. २	०	३००	०	०	०	
		१.२.२	कुसुम डाँडा खानेपानी, वडा नं. २	०	०	०	५००	०	
		१.२.२	खुलखुले खानेपानी, वडा नं. २	०	४००	०	०	०	
		१.२.२	गणेश टोल खानेपानी, वडा नं २	५००	०	०	०	०	
		१.२.२	वगाहा खानेपानी, वडा नं. २	०	०	०	६००	०	
		१.२.२	सातपत्रे खानेपानी आयोजना वडा नं २	०	०	६५०	०	०	
		१.२.२	सिदडाँडा खानेपानी आयोजना वडा नं. ३	३००	०	०	०	०	
		१.२.२	लग्दुवा खानेपानी आयोजना वडा नं ३	०	४००	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.२	ग्रामीटी खानेपानी आयोजना, वडा नं. ३	०	०	५००	०	०	
		१.२.२	लठरे खानेपानी आयोजना वडा नं. ४	०	०	०	६५०	०	
		१.२.२	माथिल्लो सत्यवती खानेपानी आयोजना वडा नं ४	०	०	०	५००	०	
		१.२.२	सिरभिक्दी लिफटिंग खानेपानी आयोजना वडा नं. ५	०	०	०	०	६००	
		१.२.२	वापुडी खानेपानी वडा नं. ५	४००	०	०	०	०	
		१.२.२	लिम्दी खानेपानी वडा नं. ५	०	०	५००	०	०	
		१.२.२	पुग्दी खानेपानी आयोजना खानेपानी आयोजना वडा नं ६	३००	०	०	०	०	
		१.२.२	भुम्सा अधीछाप खानेपानी	४००	०	०	०	०	
		१.२.२	भुतखोला दोभान खानेपानी	०	६००	०	०	०	
		१.२.२	गड्डा लिफ्टिङ खानेपानी	०	०	०	७००	०	
		१.२.२	भिंगामार मूलको मर्मत संहार	०	०	०	०	८००	
		१.२.२	ठुलीउदाङ लिफ्टिङ्ग खानेपानी	०	०	५००	०	०	
		१.२.३	खानेपानी आपूर्ति पाइप लाईन विस्तार	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		१.२.४	खानेपानी आपूर्ति व्यवस्थापन कोष तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण	१००	२००	३००	४००	५००	
२	२.१.	२.१.१.	शौचालय निर्माण गर्न अनुदान	२००	२००	४००	५००	६००	
		२.१.२.	वडास्तरीय कम्पोस्ट मल उत्पादन तालिम	१००	१००	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी शौचालय निर्माण	५००	५००	५००	५००	५००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.२.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी फोहर फ्याक्ने कन्टेनरको व्यवस्था	२००	२००	२५०	३००	३५०	
		२.२.३.	सघन वस्ती क्षेत्रमा ढल निर्माण	२००	२५०	३५०	४००	५००	
		२.२.४.	सरसफाइ कर्मचारीको व्यवस्था	२००	०	०	०	५००	
		२.२.५.	फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्रसँग सहकार्यका लागी कार्ययोजना निर्माण	५०	०	०	०	०	
		२.२.६.	पानीको मुहान संरक्षण तथा संरचना मर्मत	३००	५००	५००	३००	५००	
	२.३.	२.३.१.	फोहोर पुनर्प्रयोग गर्न तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.३.२.	स्थानीय सञ्चारमाध्यममा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम प्रसारण ।	५०	५०	५०	५०	५०	

५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

गाउँपालिकाका सम्पूर्ण घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सुविधा भएको हुने, सम्पूर्ण घरधुरीमा शौचालयको व्यवस्था भएको हुने, सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने र सरसफाईको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ।

५.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

५.४.१ पृष्ठभूमि

सामाजिक जागरणको पर्याप्तता नभएको, राजनैतिक चेतनाको परिपक्वता नभैसकेको र पुरानो सामाजिक, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरूपको समाजमा व्यापक रूपान्तरण समेत भैनसकेकोले नेपालमा लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिकको सम्मान, सामाजिक सुरक्षा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार र कठिनाइहरूको सम्बोधन तथा समग्र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरू सामाजिक विकासका दृष्टिले केन्द्रिय भाग मै रहेका छन् । यस्तो वर्ग/समूह तथा क्षेत्रको प्रकृति एउटै प्रकृति र एउटै किसिमका छैनन । तिनीहरू बीच ठुलो भिन्नता छ । यसर्थ यस गाउँपालिकामा समेत यी सवालहरूको व्यापक सार्न्दभिकता रहेको र विकास योजनाले यी विषयहरूलाई महत्व दिएर समेट्नु पर्ने देखिन्छ । नेपालको संविधान मा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गर्ने तथा आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ । समाजमा पछाडी परेको जनसंख्यालाई राज्यको मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जिवनयापन गर्नपाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिश्चित नगर्दा सम्म सभ्य र सौर्हादपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ । लक्षित वर्ग तथा क्षेत्र एउटै किसिमका नभएकोले अति लक्षित क्षेत्रमा स्थानीय पूर्वाधारहरू निर्माण गर्नु पर्ने रहन्छ । हालको बालबालिकाको समग्र अवस्थाले भोलिको समाज निर्माण र राष्ट्र निर्माणमा जिम्मेवार हुने मानव संशाधन कस्तो हुने भन्ने निर्धारण गर्ने भएकाले बालबालिकाको उचित हेरचाह, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य जस्ता विषयहरू बालअधिकार र नागरिक जिम्मेवारीका मात्र विषय होइनन् । यि विषय अहिले हामिले भोलिको विकसित समाज र राष्ट्र निर्माणमा गरिने बृहत् लगानीसँग गाँसिएका विषयहरू हुन्। बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य हुनुले राज्यले ठूलो रकम यी बालबालिकाको हेरचाह, स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा खर्च गनुपर्ने देखाउछ।

५.४.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकामा बैङ्किङ सुविधाको अवस्था कमजोर हुँदा सामाजिक सुरक्षा भत्ता लिन र दिनमा सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायक दुवैलाई असहजता हुने गरेको ।
✦ गाउँपालिकामा सामुदायिक भेटघाट केन्द्र, दलित सञ्जाल, महिला सञ्जाल, वृद्धाश्रम, बाल सुरक्षा तथा सुधार गृह जस्ता भवनहरूको अभाव रहेको ।
✦ गाउँपालिकामा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसंख्या बढी भए पनि परम्परागत रूपमा रहेको लैङ्गिक विभेद पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन नसकेको
✦ समाजमा महिलाको समग्र सामाजिक स्तर अत्यन्त कमजोर रहेको ।
✦ जातीय भेदभाव पूर्ण रूपले अन्त्य हुन नसकेको ।
✦ सीमान्तकृत समुदाय, आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक र सामाजिक सबलीकरण हुन नसकेको ।
✦ जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेका ।
✦ लुकिछिपी बाल विवाह गर्ने प्रचलन हालसम्म कायम रहेको ।
✦ महिला तथा जनजातिहरूको उद्यमशिलता विकास तथा शसक्तिकरण सम्बन्धी तालिमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको । महिला तथा जनजातिमा पनि टाठा बाठाको नै पकड रहेको ।
✦ लैङ्गिक विभेद तथा हिंसाले समाजमा सामाजिक विग्रह ल्याउनुका साथै विकासको गतिमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने ।
✦ महिला पछाडि पर्दा समग्र पारिवारिक संगठन र समाज नै विकृत बन्न सक्ने ।
✦ सामाजिक सौहार्दता, मेलमिलाप, शान्ति र समृद्धिका लागि सामाजिक विवेकको प्रयोग गरी सामाजिक अन्तरघुलनका साथै महिला शसक्तिकरण र सीमान्तकृत वर्गको मूल प्रवाहीकरण गर्नुपर्ने ।
✦ व्यापक रूपमा महिला शिक्षा तथा अन्य जातजाति, अल्पसङ्ख्यक र सीमान्तकृतहरूलाई विशेष रूपमा लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
✦ प्रसूती सेवाको व्यवस्था गर्नुको साथै प्रजनन् स्वास्थ्य बारे जनचेतना फैलाउनुपर्ने ।
✦ घरेलु हिंसा र महिला हिंसा निर्मूल गर्नुपर्ने ।
✦ गाउँपालिकाभित्र गठन भएका दर्जनौं आमा समूहहरूलाई जाँड रक्सीको विकृति विरुद्ध अभियान सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने ।
✦ बालविवाह तथा बहुविवाहलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
✦ बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा महिलामैत्री संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने ।
✦ राज्यद्वारा बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानि पर्याप्त र प्रभावकारी नभएको
✦ विपन्नताका कारण धेरै बालबालिकाहरू आधारभूत आवश्यकता र अधिकारबाट बञ्चित हुनुपरेको ।
✦ बालबालिकालाई उचित शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्यको पूर्ण ग्यारेन्टी गर्न नसकिएको ।
✦ बालबालिकाको उचित स्याहार र अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु चुनौती र जिम्मेवारी रहेको
✦ समयमै बालबालिकाका सवालहरूको सम्बोधन गर्न नसके भोलिको भविष्य अनिश्चित र अन्धकार हुने जोखिम रहेको ।

५.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ प्रत्येक टोलमा महिला तथा आमा समूह गठन गरी हिंसा न्यूनीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा मूलप्रवाहीकरणका कार्यहरू भइरहेको ।
✦ नारी दिवस मनाई जनचेतना जगाउने काम भइरहेको ।
✦ बालबालिकाको मौलिक अधिकार संरक्षणको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई आएको ।
✦ अभिभावक विहिन हिंसा पिडित बालबालिकालाई पठनपाठनको निम्ति बाल कोष स्थापना गरी सहयोग उपलब्ध गराउने नीति अवलम्बन गरेको ।
✦ गाउँपालिकाले प्रत्येक वडामा वडा स्तरीय बाल संजाल निर्माण गरी सक्रिय बनाई गाउँपालिका स्तरीय बाल संजाल बाल संरक्षण समितिलाई सक्रिय रूपमा अगाडि बढाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति अगाडि सारेको ।
✦ गाउँपालिकाले स्थानीय शासन कार्यक्रम लागु गर्न आवश्यक कार्यक्रम संचालन गर्ने नीति लिएको ।
✦ गाउँपालिकाको ठुलो हिस्सा बालबालिका भएकोले उनीहरूको राम्रो हेरचाह गर्न सबै भविष्यका लागि असल समाज र नागरिक निर्माण गर्न सकिने ।
✦ संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको ।
✦ स्थानीय सरकारले बाल सरोकारका विषयलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा महत्व दिने गरेको
✦ आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीमा रहेको ।
✦ लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी अभियान, तालिम र जनचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने नीति लिएको ।
✦ अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूलाई परिचयपत्र वितरण गर्ने साथै ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई परिचयपत्र वितरण, दिवा सेवा कार्यक्रम, सम्मान कार्यक्रम तथा सरोकारवालासँग अर्न्तक्रिया कार्यक्रमलाई सञ्चालन गर्ने नीति लिएको ।
✦ महिला सशक्तिकरणको लागि बहस पैरवा गरी विपन्न वर्ग लक्षित वस्तुगत टेवा, आयआर्जन, सिप विकास र नेतृत्व तथा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने नीति लिएको ।
✦ दलित वर्गमाथि हुने भेदभाव न्यूनीकरण गरी परम्परागत ज्ञान र सिपलाई व्यवसायीकरण गर्ने प्रयत्न गरिएको ।
✦ लैंगिक हिंसा न्यूनीकरण, प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति लिएको ।
✦ छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद क्रमशः न्यून हुँदै गएको ।
✦ गाउँपालिकामा सांस्कृतिक तथा धार्मिक सहिष्णुता कायम रहेको ।
✦ सञ्चार माध्यम र शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव परेको ।
✦ कतिपय महिलाहरू राजनीति, सामाजिक कार्य लगायत विभिन्न विकासका गतिविधिहरूमा सरिक हुन थालेका ।
✦ छोरा र छोरी एकै हुन् भन्ने सोचको क्रमश विकास हुँदै गएको ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका र महिला सञ्जाल मार्फत ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका र महिला कार्यक्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिएको । ✦ प्रत्येक वडामा १ महिला सदस्य र १ दलित महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उनीहरूले सम्पूर्ण महिला, दलित, जनजातिहरूको हक हित तथा अधिकारको पक्षमा आवाज उठाएका कारण सामाजिक न्याय, समानता लगायत समाज सुधारका पक्षमा केही प्रगति भएको । ✦ अपाङ्ग पुनर्स्थापना केन्द्र, विपन्न सहायता केन्द्र, अनाथालय तथा जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा सहयोग पुऱ्याउन सकिने । ✦ भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउन सकिने । ✦ शिक्षा र जनचेतनामा आएको क्रमिक सकारात्मक सुधारका कारण महिला तथा सीमान्तकृत वर्गको उत्थानमा उपयुक्त वातावरण बन्दै जाने । ✦ सबै तह र तप्काका समुदायलाई सामाजिक मूल प्रवाहीकरणमा ल्याउँदा गाउँपालिकाको समग्र विकास प्रक्रियाले गति लिन सक्ने । ✦ महिलाहरू राजनीतिक गतिविधिमा संलग्न हुन थालेकाले उनीहरूका आवाजहरू सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याउन सहज भएको । ✦ एकल महिला, बेरोजगार महिला, अति पिछडिएका तथा विपन्नहरूका लागि रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।

५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच
तिनाउको सभ्यता न्यायपूर्ण समाज र सामाजिक सौहार्दता

लक्ष्य
सामाजिक न्यायमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने

उद्देश्यहरू
✦ लैङ्गिकता, उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु ✦ बालबालिका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

उद्देश्य १: लैङ्गिकता उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

रणनीति	कार्य नीति
१.१ महिला जागरण केन्द्रित नीति निर्माण तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.१.१ अनिवार्य नारी शिक्षा सम्बन्धी विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ । १.१.२ छात्रामैत्री वातावरण निर्माण गर्न हरेक विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितीसँग नियमित अन्तरकृया सञ्चालन गरिनेछ । १.१.३ महिला अधिकार, महिला हिंसा, यौन शोषक, यौन हिंसा जस्ता विषयहरूको समुचित सम्बोधन हुनेगरी महिलालाई सचेत बनाउन हरेक वडामा रहेका महिला अधिकारकर्मी, महिला नेतृ, शिक्षिका लगायत सचेत र सक्षम महिलाको संयोजकत्वमा महिला सेल गठन गरिनेछ । १.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका महिला सेलहरूमार्फत हरेक महिना पुरुषहरूको समेत संलग्नतामा महिला जागरण सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.५ विद्यालय पाठ्यक्रम निर्धारण गर्दा छात्र तथा छात्रा दुवैलाई प्रजनन्, स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य लगायतका लैङ्गिक सवालहरू समेट्ने गरी निर्धारण गरिनेछ र सो माध्यामिक शिक्षामा अनिवार्य लागू गरिनेछ । १.१.६ स्थानीय सञ्चार माध्यामहरूबाट लैङ्गिकता तथा महिला जागरण सम्बन्धी सामाग्री नियमित प्रसारण गरिनेछ । १.१.७ दाइजो प्रथा तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध हरेक वर्ष विशेष जागरण सप्ताह मनाइने छ । १.१.८ विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकालाई समेटेर लैङ्गिक हिंसा र महिला जागरण सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ महिला सुरक्षा र लैङ्गिक न्यायका निम्ती महिला शसक्तिकरणका कार्यक्रमहरू अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्ने	१.२.१ गाउँपालिकामा स्थापना भई कार्य गरिरहेका सबै प्रकारका महिला समूह, आमा समूह, किशोरी समूह लगायतका समूहलाई लक्षित गरी वार्षिक पात्रोका आधारमा नियमित आयआर्जन तालिम, शिप तथा उद्यमशीलता विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.२ गाउँपालिकाभर रहेका महिला उद्यमीहरूको अभिलेख तयार गरिनेछ । १.२.३ महिला उद्यमीहरूलाई गाउँपालिका बाहिरका सफल महिला उद्यमीहरूसँग वर्षमा एक पटक साक्षात्कार गराइने छ ।

रणनीति	कार्य नीति
	१.२.४ मापदण्डका आधारमा महिला उद्यमीहरूलाई उनीहरूको नाममा दर्ता भई सञ्चालन हुने साना तथा घरेलु उद्योगमा व्याजमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.२.५ सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने महिलाहरूको अभिलेख तयार पारी निशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन गरिनेछ । १.२.६ स्थानीय न्यायिक समितिलाई नियमित तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.२.७ गाउँपालिकास्तरीय एक महिला सुरक्षा गृहको निर्माण गरिनेछ । १.२.८ ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग, हिंसा पिडित महिला, असाहाय नागरिकको लागि असाहाय नागरिक संरक्षण गृह स्थापना गरिनेछ । १.२.९ गाउँपालिकास्तरीय एक महिला उद्यमी वस्तु विक्रि केन्द्र स्थापना गरिनेछ । १.२.१० गाउँपालिकामा उच्च शिक्षामा छात्राको उपस्थिति वृद्धि गर्न बालिका बिमा कार्यक्रम लागु गरिनेछ । १.२.११ ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका र महिला सञ्जाल गठन गरिनेछ।
१.३ जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षा र आत्मसम्मान कायम हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइ सञ्चालन गर्ने	१.३.१ संविधान र नेपाल सरकारले घोषणा गरेका जेष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा अन्तर्गतका सबै कार्यक्रम चुस्त दुरुस्त रूपमा प्रभावकारी बनाउन गाउँपालिकाभित्र जेष्ठ नागरिक प्रतिकार्य इकाइ सञ्चालन गरिनेछ । १.३.२ वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ । १.३.३ एक वडा एक जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निर्माण गरिनेछ । १.३.४ प्रत्येक वडामा जेष्ठ नागरिक लक्षित योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन गरिनेछ । १.३.५ स्थानीय सञ्चार माध्यामसँगको सहकार्यमा जेष्ठ नागरिकहरूका जीवन अनुभव साट्न र सुन्न “जेष्ठ नागरिक आवाज” कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.३.६ वर्षमा १ पटक आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन तथा जेष्ठ नागरिक सम्मान स्वरूप निश्चित मापदण्डका आधारमा जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न परिवहन अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.३.७ वडास्तरमा आफ्ना रितीथिति, संस्कार, धर्म सम्प्रदाय अनुरूपका भजन किर्तन, गायन, बाद्यवाधन कार्यक्रम संचालन गर्न जेष्ठ नागरिक किर्तन मण्डली गठन गरी बाद्यवाधन यन्त्रमा मापदण्ड बनाई अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

रणनीति	कार्य नीति
	१.३.८ ८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सु–आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पोषिलो आहारा वितरण गर्ने प्रवन्ध गरिनेछ । १.३.९ जेष्ठ नागरिकको सम्पूर्ण स्वास्थ्य उपचार सुनिश्चित गर्न अति विपन्न परिवारको स्वास्थ्य बिमामा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.४ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको कठिनाइ न्यूनीकरण गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरी उनीहरूको आत्मबल बढाउने र आत्मसम्मान जगाउने ।	१.४.१ गाउँपालिकाभर रहेका सम्पूर्ण अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन गरिनेछ । १.४.२ अपाङ्गता परिचय पत्र लिन बाँकी भएमा अपाङ्गताको प्रकार अनुसार परिचय पत्र वितरण गरिनेछ । १.४.३ अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाको विवरण तयार पारी उनीहरूको शिक्षा आर्जनमा भएका कठिनाई सम्बोधन गर्न विशेष अध्ययन पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ । १.४.४ ह्वील चियर आवस्यक अपाङ्गहरूको लगत संकलन गरी त्यसमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.४.५ विशेष क्षमता भएका अपाङ्गहरूको वृत्ति विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कलाकारिता शिप विकास तथा आय आर्जन तालिम नियमित सञ्चालन गरिनेछ । १.४.६ पूर्ण अपाङ्गता भई जीवन निर्वाह गर्न पूर्ण असक्तहरूको विवरण संकलन गरी सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । १.४.७ गाउँपालिकामा अब बन्ने सबैखाले सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन निर्माण मापदण्ड र कार्यविधि निर्माण गरिनेछ । १.४.८ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको समस्या कठिनाई र आवाजहरू उजागर गर्न अपाङ्गता भएका नागरिकको नेतृत्वमा एक गाउँपालिका स्तरीय अपाङ्गता नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन गर्न गाउँपालिकाले सहजीकरण गर्नेछ । १.४.९ अपाङ्गता भएका तर विशेष कलाको क्षमता भएकालाई लक्षित गरी प्रोत्साहन अनुदान दिइनेछ ।
१.५ जातिय विभेद, अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, मुस्लिम थारु तथा राज्यको मूल प्रवाहमा आउन नसकेको नागरिकहरूका मूल सरोकारका विषयमा अध्ययन गरी मूल प्रवाहीकरण कार्यनीति निर्माण गर्ने	१.५.१ आदिवासी, जनजाती तथा मुस्लिमहरूका मौलिकता र पहिचान रहनसहन, रितिथिति, परम्परा, भेषभूषा खानपान, कला, चाडवाड आदिका बारेमा विस्तृत विवरण सहितको अभिलेख तयार पारिनेछ । १.५.२ सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अनुरूप राज्यको आरक्षण कोटामा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने यो वर्गका आकांक्षीहरूलाई लक्षित गरी विशेष तयारी कक्षाहरू निशुल्क सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्य नीति
	१.५.३ यि वर्गका विद्यालय जाने बालबालिकाको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न अभिभावक शिक्षा र शैक्षिक सामाग्रीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ । १.५.४ छुवाछुत र सबै प्रकारका सामाजिक भेदभाव अन्त्य गर्न राज्यको मूल कानूनको अधिनमा रही त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्न स्थानीय कानून निर्माण गर्दै न्याँयिक समितिलाई सक्रिय तुल्याइनेछ । १.५.५ यि लक्षित वर्गलाई समेट्ने शिप विकास र व्यवसायिक आयआर्जनका लागि तालिम सञ्चालन गरिनेछ । १.५.६ मगर भाषा तथा लिपिको संरक्षण गर्न परामर्श अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ । १.५.७ सामाजिक अन्तरघुलन कार्यक्रम अन्तर्गत वर्षमा एक पटक विशेष राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा गाउँपालिकाको आयोजनामा सबै जात वर्ग सम्प्रदाय दलित उत्पिडितहरू सम्मिलित चियापान तथा अनुभूति आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ । १.५.८ विपन्न र सिमान्तकृत समुदायले सञ्चालन गर्ने लघु उद्यम तथा व्यवसायमा मापदण्डका आधारमा शुन्य प्रतिशत ब्याजका लागि अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ बाल अधिकार सम्बन्धी जनचेतना जागरण गर्ने	२.१.१ बाल अधिकार र बालबालिकामा गरिने लगानीका सम्बद्धमा अभिभावकहरूलाई सचेत बनाउने कार्यक्रम अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । २.१.२ बालबालिकाहरू स्वंयलाई बालबालिकाका आवश्यकता र अधिकारका विषयमा सचेत तुल्याउन विद्यालय पाठ्यक्रम बाहेक स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २.१.३ बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने हेतुले गाउँपालिकाका समग्र बालबालिकाको वस्तुगत अवस्थाबारे अध्ययन गरी बालबालिका स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
२.२ अतिविपन्न तथा विशेष संरक्षण आवश्यक असहाय	२.२.१ गाउँपालिका वर्षभरी खान लगाउन नपुग्ने अतिविपन्न परिवारका तथा असहाय बालबालिकाको व्यक्तिगत विवरण तयार पारिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
बालबालिका केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	२.२.२ असहाय बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध गरिनेछ । २.२.३ गाउँपालिकास्तरीय एक असहाय बाल गृहको स्थापना गरिनेछ ।
२.३ बालअधिकार सम्बन्धी नीतिगत सूधार तथा व्यवस्था	२.३.१ गाउँपालिकालाई बालश्रम मूक्त घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ । २.३.२ बालविवाह मूक्त गाउँपालिका घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ । २.३.३ सबै प्रकारका बाल हिंसा विरुद्ध आवाज उठाउन सञ्चार माध्याम, सामाजिक संजाल तथा सरकारी र गैर सरकारी संस्थाको सहयोग लिइनेछ । २.३.४ गाउँपालिका तथा वडास्तरीय बालक्लब स्थापना र तीनको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न बालबालिकालाई Motivational तथा नेतृत्व विकास तालिम प्रदान गरिनेछ । २.३.५ बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा शोषणका कृयाकलाप नियन्त्रण गर्न एक बालहेल्प लाईन सेवा सञ्चालन गरिनेछ । २.३.६ गाउँपालिकास्तरीय एक बाल उद्यान निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । २.३.७ बालवालिकासँग स्थानीय सरकार कार्यक्रम अन्तर्गत हरेक महिनाको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसँग वालवालिकाको सरोकार सम्बन्धी वालवालिकासँग प्रत्यक्ष अर्न्तकृया आयोजना गरिनेछ ।

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अनिवार्य नारी शिक्षा विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण	०	३००	०	०	०	गाउँपालिका
		१.१.२	छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण	०	५००	८००	१०००	१२००	
		१.१.२	छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता	२००	४००	५००	६००	८००	
		१.१.३	वडास्तरीय महिला हिंसा तथा लैङ्गिक भेदभाव निगरानी समूह गठन	८०	८५	९०	९५	१००	
		१.१.४	महिला समूह मार्फत हरेक महिना जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	९०	१००	११०	१५०	२००	
		१.१.५	माध्यामिक शिक्षामा यौन, लैङ्गिकता तथा प्रजनन् शिक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्धारण	२००	३००	४००	५००	६००	
		१.१.६	लैङ्गिकता र महिला जागरण सञ्चार कार्यक्रम संचालन	५०	७०	९०	११०	१३०	
		१.१.७	महिला हिंसा र दाइजो प्रथा विरुद्ध वार्षिक रूपमा सप्ताह व्यापी कार्यक्रम	२००	४००	६००	८००	८००	
		१.१.८	सामाजिक शिक्षामा यौन हिंसा, अपहरण, बलात्कार जस्ता विषयमा शिक्षक–शिक्षिका अभिमुखीकरण कार्यक्रम	८०	१५०	२००	२२०	२६०	
	१.२	१.२.१	महिला शिप विकास तथा आय आर्जन साथै नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन	२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.२	महिला उद्यमी अभिलेख निर्माण	१५०	०	०	०	०	
		१.२.३	सफल महिला उद्यमी साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.४	महिला लघु उद्यमी तथा व्यवसायीलाई व्याजमा अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.२.५	सरकारी सेवा प्रवेश निःशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.२.६	न्यायिक समिति लैङ्गिक भेदभाव विरुद्ध न्याय सम्पादन तालिम	५५	६०	६५	७०	७५	
		१.२.७	महिला सुरक्षा गृहको निर्माण	०	०	५००	६००	१०००	
		१.२.८	महिला उद्यमी वस्तु विक्री केन्द्र स्थापना	०	२००	५००	६५०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.९	असाहाय नागरिक संरक्षण गृह स्थापना	५००	८००	१०००	१२००	१५००	
		१.२.१०	उच्च शिक्षा बालिका बिमा कार्यक्रम	५००	६००	७००	८००	१०००	
		१.२.११	ज्येष्ठ नागरिक सञ्जाल गठन	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.२.१३	बालबालिका सञ्जाल गठन	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.२.१४	महिला सञ्जाल गठन	५००	५००	५००	५००	५००	
	१.३	१.३.१	गाउँपालिकामा "जेष्ठ नागरिक सहयोग कक्ष" गठन	०	१५०	०	०	०	
		१.३.२	जेष्ठ नागरिक वडास्तरीय निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन	४००	०	०	०	०	
		१.३.३	वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक सत्सँग केन्द्र निर्माण	०	०	५००	०	०	
		१.३.४	जेष्ठ नागरिक योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन	०	०	०	५००	०	
		१.३.५	जेष्ठ नागरिक आवाज कार्यक्रम सञ्चालन	०	०	०	०	४००	
		१.३.६	जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन परिवहन अनुदान	०	०	०	२००	०	
		१.३.७	जेष्ठ नागरिक किर्तन तथा मनोरञ्जन मण्डली गठन तथा वाद्ययन्त्र अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.८	८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई सु–आहारा कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.९	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रममा अति विपन्न अनुदान	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.४	१.४.१	सम्पूर्ण अपाङ्गता भएकाहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन	४०	०	४०	०	४०	
		१.४.२	अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.४.३	अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाका समस्या बुझ्न अध्ययन	०	२००	०	०	०	
		१.४.४	ह्विलचेयर आवश्यक तर नपाएका अपाङ्गको लागि ह्विलचेयर खरिद	०	५००	५५०	६५०	७५०	
		१.४.५	विशेष क्षमता भएका अपाङ्ग लक्षित कलाकारिता, आय आर्जन तथा शिप विकास तालिम	२००	०	२००	०	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.६	पूर्ण अपाङ्गहरूलाई जीवन निर्वाह भत्ता	६००	८००	१०००	१२००	१४००	
		१.४.७	सार्वजनिक भौतिक निर्माणमा अपाङ्गमैत्री बनाउन मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
		१.४.८	अपाङ्ग नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन	०	१५०	०	०	०	
		१.४.९	अपाङ्गता भएका कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान	२००	३००	४००	५००	६००	
	१.५	१.५.१	आदिवासी, जनजाती, मुस्लिम लगायतका वर्गको सांस्कृतिक पहिचान सम्बन्धी अध्ययन गरी पार्श्वचित्र प्रकाशन	०	५००	०	०	०	
		१.५.२	सरकारी सेवामा मूल प्रवाहीकरण लक्षित विशेष तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.३	लक्षित वर्ग अभिभावक शिक्षा तथा शैक्षिक सामाग्री वितरण	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.४	छुवाछुत र सामाजिक भेदभाव न्यूनीकरण विशेष न्याँयिक समिति तालिम	०	२५०	०	०	०	
		१.५.५	लक्षित वर्ग विशेष आय आर्जन तालिम	०	२००	०	२००	०	
		१.५.६	मगर भाषा तथा लिपि अध्ययन परामर्श	०	१००	१००	१००	१००	
		१.५.७	सामाजिक अन्तरघुलन चियापान कार्यक्रम	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.५.८	लक्षित वर्ग अति विपन्न उद्यमी व्याज अनुदान	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	
२.	२.१	२.१.१	बाल अधिकार सम्बन्धी अभिभावक सचेतना कार्यक्रम	**१००**	**१५०**	**१८०**	**२००**	**२२०**	
		२.१.२	स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम	**१००**	१५०	२००	२५०	३००	
		२.१.३	बालबालिकाको वस्तुगत स्थितिपत्र तयारी	१५०	०	०	०	०	
		२.१.४	विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन	२००	४००	५००	५५०	६००	
	२.२	२.२.१	अतिविपन्न, असहाय बालबालिको व्यक्तिगत विवरण तयारी	३००	०	०	०	०	
		२.२.२	अति विपन्न तथा असहाय बालबालिकाको, शिक्षा स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध	५००	५००	५००	५००	५००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.३	बालगृहको निर्माण	३००	५००	८००	१०००	१५००	
	२.३	२.३.१	बालश्रम मुक्त गाउँपालिका घोषणा	५००	५००	५००	५००	५००	
		२.३.२	बालविवाह मुक्त गाउँपालिका घोषणा	०	०	०	०	०	
		२.३.३	बालशोषण र बाल हिंसा विरुद्ध जनचेतना अभियान	०	३००	३००	३००	३००	
		२.३.४	बालक्लबमा आवद्ध बालबालिकाको नेतृत्व विकास तालिम	९०	९०	९०	९०	९०	
		२.३.५	बालहेल्पलाईन सञ्चालन	०	१००	०	०	०	
		२.३.६	बाल उद्यान सम्भाव्यता अध्ययन	०	४००	०	०	०	
		२.३.७	हरेक महिनाको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसँग वालवालिकाको सरोकार सम्बन्धी वालवालिकासँग प्रत्यक्ष अर्न्तकृया आयोजना	३००	३००	५००	५००	५००	

५.४.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- महिला सचेतनामा वृद्धि हुनेछ ।
- सरकारी सेवा तथा उद्यम व्यवसायमा महिला विपन्न र सिमान्तकृतको उपस्थिति बढ्नेछ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका कठिनाइहरू न्यूनीकरण हुनेछ ।
- सामाजिक, भेदभाव तथा थिचोमिचोमा कमी आउनेछ ।
- जेष्ठ नागरिकको उचित सुरक्षा र सम्मानको प्रबन्ध हुनेछ ।

५.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

५.५ युवा तथा खेलकुद

५.५.१ पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय युवा नीति २०७२ अनुसार १६ देखि ४० वर्ष उमेर समूहको जनसंख्यालाई युवा समूहमा राखिएको छ । देशको प्रमुख श्रम शक्ति, मानव संसाधन र उर्जाको आधार स्तम्भहरू (pillar of the nation) भनेकै युवाहरू हुन् । युवाको सामर्थ्यलाई पूर्णत सदुपयोग गरेका राष्ट्रहरूले नै विश्वमा विकासको ठूलो फड्को मारेका छन् । मानव स्रोतको हिसाबले गाउँपालिका सम्पन्नताको स्तरमा रहेको छ । अनुशासन, राष्ट्रिय भाइचारा र स्वस्थ जिवनयापनका लागी खेलकुद विकासको अहम् महत्व रहेको हुन्छ । विश्वमा विकसित र खेलकुदका हस्ती देशहरूले खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गरेको र विश्वस्तरमा पहिचान स्थापित गरेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि स्पेन, इटली, इङ्गल्याण्ड, ब्राजिल फ्रान्स जस्ता यूरोपियन राष्ट्रहरू हाल खेल प्रवर्द्धनमार्फत विश्व परिचित मत्र नभई खर्बौं डलरको कारोबार गर्दछन् । छिमेकी राष्ट्र भारतसमेत क्रिकेटमार्फत आइ. पि. एल. द्धारा खेल पर्यटनका लागि प्रसिद्ध मानिन्छ । पूर्वाधार अभाव तथा व्यवसायिकताको अवसर नहुँदा नहुँदै पनि नेपाली खेलाडिहरू खेलकुदमा आवद्ध छन् र विश्व स्तरकै खेल खेलिरहेका छन किनकि खेलकुद विकास आर्थिक समृद्धिसँग पनि जोडिएको छ । गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा खेलकुद विकासलाई महत्व दिएको छ । यो गाउँपालिकाले खेलकुदको माध्यमबाट सबै वडाहरू बीच भाइचारा सम्बन्ध राख्ने उद्देश्य रोखेको छ । खेलमैदान, पार्क तथा कभर्डहल निर्माणमा तदारुक्तता देखाउनुले गाउँपालिका खेलकुदको विकासमा सम्वेदनशील भएको देखिन्छ। विशेषगरी भलिवल खेल खेलिने यस गाउँपालिकामा खेलकुद तथा अतिरिक्त क्रियाकलापले युवा विकास कार्यक्रमहरूलाई लक्षित गरी स्थानीय देखि राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरसम्मका प्रतिस्पर्धी खेलाडी उत्पादन गर्न सक्छ ।

५.५.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकामा युवा लक्षित कार्यक्रमले युवा वर्गलाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकेको । ✦ युवा जनशक्तिलाई यथोचित अभिमूखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था हुन नसकेको । ✦ कतिपय युवाहरू गलत संगत, लागूपदार्थ सेवन, झैझगडा लगायतका कुलतमा फस्ने अवस्था रहेको । ✦ गाउँपालिकामा भएका खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल व्यवस्तित एवं पूर्वाधारयुक्त हुन नसक्नु । ✦ गाउँपालिकामा खुल्ला चौर, खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल प्राय कच्ची हुनाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिले निरन्तरता पाउन नसक्नु । ✦ गाउँपालिका भर सार्वजनिक पुस्तकालय, सिनेमा हल तथा नाट्यशाला र व्यायामशाला जस्ता अध्ययन तथा मनोरञ्जन स्थलको अभाव हुनु ✦ गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास गर्न स्थानीय स्तरमा खेलकुद सामाग्री र प्रशिक्षकको अभाव हुनु । ✦ सिमित बजेटका कारण गाउँपालिकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनमा यथोचित लगानी गर्न नसक्नु । ✦ व्यवस्थित खेलकुद पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो आकारको बजेटको व्यवस्थापनको चुनौती रहेको । ✦ भौगौलिक अवस्थिति तुलनात्मक रूपमा असहज भएर पनि खेलकुद पूर्वाधारको चाहेजति सहज र चुस्त रूपमा विकास गर्न कठिन रहेको । ✦ खेलकुदप्रति अभिरुचि राख्ने तथा प्रतिभावान् खेलाडीहरू शिक्षा तथा रोजगारी लगायतका कारणले गाउँपालिका छोडने भएकाले उनीहरूलाई फर्काएर टिकाउने कार्य चुनौतीपूर्ण । ✦ खेलकुदलाई व्यवसायीकरण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा खेलाडिहरू समावेश गराउन कठिन परिस्थिति रहेको । ✦ यातायात सुविधाको अभावमा विभिन्न वडामा रहेका खुलाचौर तथा खेलमैदान स्तरउन्नति गर्ने कार्य कठिन भएको । ✦ ऐतिहासिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा पार्क, वनभोज स्थल आदिको विकास गर्न कठिन । ✦ कुलतमा फसेका वा फस्ने खतरामा रहेका युवालाई रोक्ने कार्यक्रम तत्काल सञ्चालन गर्नु पर्ने चुनौती रहेको । ✦ पूर्वाधारको समूचित विकास गर्न नसकिएका कारण तोकिएका खेलकुद मैदानहरू, क्लव तथा मनोरञ्जनात्मक स्थलहरू स्तरोन्नति गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण ।

५.५.३ सम्भावना र अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाको वडा नं १ मा जोते दमार मैदान र हर्दि भञ्जाङ मैदान, वडा नं २ मा दोभानमा पालिकास्तरीय खेलमैदान, वडा नं. ३ मा अर्घछाप खेल मैदान, वडा नं. ४ मा जल्माघाट खेल मैदान, दमार खेलमैदान, बौंरी डाँडा खेलमैदान, सत्यवति तल्लो टोल खेलमैदान, लगाड खेलमैदान वडा नं ५ मा लाङ्घाली युवा क्लब मैदान, कासीकरक युवा खेलमैदान, पाताल गाउले युवा खेलमैदान र वडा नं ६ मा वडा स्तारिय खेल मैदान, बदेल पोखरी खेल मैदान, शिसुवा खेल मैदान लगायतका खेल मैदानहरु हुनु ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा उचित स्थानको पहिचान गरी रंगशाला निर्माण गरी भलिवल, फुटबल तथा क्रिकेट प्रतियोगिता समेत सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था हुनु ✦ गाउँपालिकाले खेलकुदको प्रवर्द्धनका लागि अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गरिरहेको ✦ गाउँपालिका को वडा न.२ दोभान मा व्यवस्थित खेलमैदानको लागी काम अगाडि बढेको ✦ गाउँपालिकाका विभिन्न वडा मा निर्माण गरिएका पक्की भवन हरूलाई दैनिक प्रयोग र जर्गेना गर्न तथा युवाहरूमा भौतिक संरचना प्रति अपनत्व जगाउनका लागी योग, ध्यान तथा ब्यायमशालाको रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने । ✦ युवा शक्ति गाउँपालिकाको मानव संसाधन भएकाले गाउँपालिकाको भावी समृद्धि युवाको काँधमा रहको ✦ युवासँग सम्बन्धित क्लव, खेलकुद मैदान तथा सांस्कृतिक टोलीहरू गाउँपालिकामा रहेको ✦ युवा शक्तिमा रहेको जागरुकतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न सके गाउँपालिकाको विकासमा कायापलट हुन सक्ने । ✦ गाउँपालिकाको युवा लक्षित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने ✦ गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा भेटघाट गरी विविध विषयमा छलफल गर्नकालागि उपयुक्त ठाउँको व्यवस्था रहेको । ✦ गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी खेलकुद क्षेत्रको विकासलाई प्राथामिकतामा राख्ने गरेको ✦ गाउँपालिकाले युवाहरूलाई व्यायाम र खेलकुदप्रति आकर्षित गरी स्वस्थ र रचनात्मक बनाउन सक्ने ✦ वस्ती वस्तीमा भलिवल खेलमैदान निर्माण गरिदै लगिने नीति लिएको । ✦ गाउँपालिकाको पायक पर्ने स्थानमा सुविधा सम्पन्न सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण गर्न सकिने । ✦ विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलहरू मार्फत स्थानीय प्रतिभाहरू जगेर्ना गर्न सकिने ✦ युवाहरूलाई लोक संस्कार, संस्कृतिको संरक्षण र संर्वद्धनका संवाहक का संवाहकका रूपमा लिएको यस गाउँपालिकाले अन्तर गाउँपालिका स्तरीय/वडा स्तरीय कला प्रदर्शन तथा प्रतियोगीताहरू संचालन गर्न सक्ने । ✦ खेल पूर्वाधारको विकास मार्फत विभिन्न खेल प्रतियोगिताहरू आयोजना गरी खेलकुद पर्यटनको विकास गर्न सकिने । ✦ तिनाउ गाउँपालिकालाई पिकनिक स्पोर्टको रुपमा विकास गर्न दोभान र झुम्मा नदी किनारमा पिकनिक स्पोर्ट निर्माण गर्न सकिने ।

५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

शारिरीक र मानसिक रूपमा स्वस्थ नागरिक निर्माण

लक्ष्य

शारिरीक स्वास्थ्य र मानसिक सन्तुलनका लागि आधारभूत खेलकुद र मनोरञ्जनका पूर्वाधार विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

✦ खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुसी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य २. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यामले नागरिकको खुसि र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ खेलकुद पूर्वाधारको प्रवन्ध गर्ने	१.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा खेल मैदानको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.२ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम खेल सामाग्रीको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.३ वडास्तरीय खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ १.१.४ वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण गरिनेछ । १.१.५ गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेलाडी पहिचान तथा प्रशिक्षण	१.२.१ गाउँपालिकास्तरीय सम्पूर्ण खेलाडीहरूको विवरण तयार पार्ने १.२.२ खेल अनुसार खेलाडी समूह छुट्याई वडास्तरीय खेलकुद समिति मार्फत प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिनेछ । १.२.३ राष्ट्रिय खेलमा भाग लिने खेलाडीहरूलाई विशेष तयारी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न कोषको व्यवस्था गरिनेछ १.२.४ स्थानीय तह र प्रदेशस्तरमा आयोजना हुने खेलहरूमा सहभागि हुन खेलाडी प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ । १.२.५ प्रत्येक वर्ष भलिबल, फुटबल, क्रिकेट जस्ता खेल एकेडेमिमा जानको लागि गाउँपालिकाबाट खेलाडी छनोट गरी छात्रवृत्ति प्रदान गरिनेछ ।
१.३ खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने	१.३.१ गाउँपालिकास्तरीय भलिबल प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ । १.३.२ अन्तर विद्यालय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ । १.३.३ वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
१.४ स्थानीय स्तरमा गर्न सकिने मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापको अध्ययन गरी व्यवस्थित गर्ने	१.४.१ स्थानीय जातजाति, धर्म, सम्प्रदायहरूमा प्रचलित कला, कौशल, गायन, नृत्य आदिको पूर्ण विवरण तयार गरी तिनिहरूको जगेर्ना र सान्दर्भिकता बारे अध्ययन गरिनेछ । १.४.२ ठूलो संख्याका मानिसहरूलाई सामूहिक रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रकारका जात्रा, मेला, हाट, नौटङ्की, नाटक, गान, बजाना, नृत्य, जादु, कला, कौशल, आदिलाई संस्थागत गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ । १.४.३ गुरुङ,क्षेत्री, मगर समुदायमा सञ्चालित रोधी, घाटु नृत्य लगायतका मौलिक परम्पराहरूको जर्गेना गर्दै समय सापेक्ष जीवन्त तुल्याइराख्न त्यस्ता जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित वार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न विशेष अर्न्तकृया पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ । १.४.४ वनभोज स्थलहरूलाई व्यवस्थित गर्ने वडास्तरीय पार्क तथा मनोरञ्जन स्थलबारे सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने

युवा तथा खेलकुदको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यालय स्तरीय खेल मैदान मर्मत सम्भार	३००	५००	७००	८००	९००	
		१.१.२	विद्यालय खेल सामाग्री खरिद	१००	२००	२५०	२५०	३००	
		१.१.३	वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण	१००	१५०	२००	२५०	२५०	
		१.१.४	गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण	२००	४००	५००	१०००	१५००	
	१.२	१.२.१	खेलाडीको व्यक्तिगत विवरण तयारी	५०	०	०	०	०	
		१.२.२	खेलाडी प्रशिक्षण वडास्तरीय (नियमित)	५०	७०	८०	९०	१००	
		१.२.३	खेलाडी प्रशिक्षण (राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी हुन)	५०	१००	१५०	१५०	१५०	
		१.२.४	खेलाडी प्रशिक्षण (प्रार्दशिक र स्थानीय तह)	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.२.५	खेलाडी छनोट गरी छात्रवृत्ति	५००	५००	५००	५००	५००	
	१.३	१.३.१	अध्यक्ष कप भलिबल प्रतियोगिता सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.२	अन्तरविद्यालय वार्षिक खेलकुद Tournament	१००	१००	२००	२००	५००	
		१.३.३	वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता	१००	२००	३००	४००	५००	
	१.४	१.४.१	स्थानीयस्तरमा हुने मनोरञ्जनात्मक गतिविधिको विवरण तयारी	५०	०	०	०	०	
		१.४.२	परम्परागत मनोरञ्जनात्मक कृयाकलाप संस्थागत गर्ने कृयाकलाप	१००	१५०	१५०	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.४.३	जनजाती समुदायमा प्रचलित मौलिक परम्परा मान्ने जातीहरूरहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित वार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।	५०	०	०	०	०	
		१.४.४	बनभोजस्थल व्यवस्थापन	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.४.५	वडास्तरीय पार्क सम्भाव्यता अध्ययन	५००	०	०	०	०	

५.५.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

- न्यूनतम खेलकुद पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- खेलाडीहरू पहिचान भई क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- स्थानीयस्तरमा प्रचलनमा रहेका मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापहरू संस्थागत हुनेछन् ।

५.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।

५.६ शान्ति सुरक्षा

५.६.१ पृष्ठभूमि

गरिबी, सामाजिक विसंगति, लागुपदार्थ दुर्व्यसनी र अपराध मनोविज्ञानका कारण समाजमा विविध किसिमका आपराधिक घटनाहरू घट्ने गर्दछन् । यस्ता घटनाहरू न्यूनीकरण गर्न र समाजमा शान्ति, सुरक्षाको प्रवन्ध राज्यले मिलाउने दायित्व हुन आउँछ । यसर्थ गाउँपालिकाले गाउँमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न प्रत्येक वडामा प्रहरी चौकी अथवा नगर प्रहरीहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने र आवश्यक संख्यामा दरबन्दी कायम गरी शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्नु आवश्यक छ । गाउँपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. २ दोभान बजारमा इलाका प्रहरी चौकीको कार्यालय रहेको छ ।

५.६.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकामा छिटफुट रूपमा आत्महत्याका घटना हुने गरेका
✦ गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थीतिको कारणले गर्दा अत्यावश्यक समयमा पनि सुरक्षा निकायको उपस्थिति नहुने ।
✦ सुरक्षा निकायमा प्रयाप्त जनशक्ति नरहेको ।
✦ सुरक्षाकर्मीको मनोवल उच्च राख्न आधुनिक हतियार, यातायातका साधन आदिको पर्याप्त उपलब्धता नरहेको ।
✦ प्रविधिको अभाव तथा सूचना प्रवाह कठिनाइका कारण अपराधका घटनाहरूको यथार्थ लगत राख्न कठिन भएको ।
✦ कच्ची, निर्माणधीन शाखा सडक र व्यस्त राजमार्गका कारण दुर्घटना पर्ने र समयमा सुरक्षाकर्मीको उपस्थिति हुन कठिनाइ रहेको ।
✦ समन्वयात्मक रूपमा उद्दार सामाग्रीको उपलब्धता तथा समूचित प्रयोगमा कठिनाई ।
✦ गाउँपालिकाको सिमित बजेटका कारण सुरक्षा निकायको उपस्थिति सबै वडामा पुऱ्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
✦ अपराधलाई लोकलाज अथवा डर त्रासकाकारण लुकाई अपराधीलाई थप प्रोत्साहित हुने सम्भावना रहेको ।
✦ आत्महत्या नियन्त्रणका लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता व्यवस्था गर्न तथा मनोरोगीको पहिचान र उपचार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको ।
✦ लागुऔषध नियन्त्रण चुनौतीपूर्ण ।
✦ निमुखा तथा सोझा साझा नागरिकको सुरक्षा प्रत्याभूति गर्न चुनौतीपूर्ण ।

५.६.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. २ दोभान बजारमा इलाका प्रहरी चौकी रहेको ।
✦ गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा छिटफुट घटना बाहेक अपहरण, धम्की, डकैती जस्ता आपराधिक गतिविधिहरू नभएका ।
✦ आम नागरिकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक हिंडडुल गर्न तथा दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सुरक्षा चुनौती नभएको ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा गाउँपालिका उपाध्यक्षको नेतृत्वमा रहेको न्याँयिक समिति तथा सो समिति अन्तर्गतका वडास्तरीय इकाईहरूले समन्वयात्मक तवरले विवाद तथा मुद्दामामिलाको प्रभावकारी छिनोफानो भएकोले थप सुरक्षा जटिलता नभएको ।
✦ कुनै पनि बेला हुन सक्ने दुर्घटनाको तत्काल सम्बोधन गर्न सकिने
✦ घटना वा दुर्घटनाका बेला उद्दार सामाग्रीको पर्याप्त आपूर्ति गर्न सकिने ।
✦ अमनचयन तथा शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई जुझारु राख्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सकिने ।

५.६.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

शान्ति सुरक्षाका हिसाबले सुरक्षित गाउँपालिका

लक्ष्य

गाउँपालिकाबासिलाई शान्ति सुव्यवस्थाका हिसाबले पूर्ण सुरक्षित महसुस गराउने

उद्देश्यहरू

✦ समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

उद्देश्य १. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति	
१.१ सुरक्षा पूर्वाधारको विकास गर्ने	१.१.१	सुरक्षाका लागि प्रहरी चौकि स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता भएका स्थानहरूको अध्ययन गरी सुरक्षा निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.१.२	आवश्यकताका आधारमा नगर प्रहरी गठन गरिनेछ ।
	१.१.३	सुरक्षा गस्तीलाई आवश्यकता अनुरूप नियमित र अपराध संवेदनशील क्षेत्रमा सघन बनाइनेछ ।
	१.१.४	मदिरापान, भिडभाड, होहल्ला झै झगडा हुने क्षेत्रमा सुरक्षा सर्तकता वृद्धि गरी सुरक्षा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५	Hot Line सेवाको प्रवन्ध गरी तत्काल परिचालन हुने stand by force तयार पारिनेछ ।
	१.१.६	उद्धार विशेष टोली निर्माण गरी तयारी अवस्थामा राख्ने ।
	१.१.७	व्यक्तिगत सुरक्षा र सूचना दिन प्रोत्साहन गर्ने हिसाबले विद्यार्थीसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.८	सघन वस्ती रहेका बजार क्षेत्रहरूमा आवश्यकताका आधारमा cctv जडान गरिनेछ ।
	१.१.९	मदिरापान, जुवातास जस्ता कुलतबाट जोगाउन स्थानीय महिला समुह, युवा क्लवलाई सक्रिय बनाई गाउँस्तरबाटै नियन्त्रण गर्न ध्यान दिइनेछ ।
१.२ संस्थागत क्षमता विकासका कृयाकलाप सञ्चालन गर्ने	१.२.१	अपराध हुनु अगावै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने गुप्तचर सेवालाई प्रभावकारी बनाउन तालिम र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२	नगर प्रहरी सुरक्षा संवेदनशीलताका आधारमा स्थापना गरिनेछ ।

शान्ति सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रहरी चौकी विस्तार गर्न आवश्यक स्थानको विवरण तयार पार्ने	१००	०	०	०	०	
		१.१.२	नगर प्रहरीको दरवन्दी तय गर्ने	०	१००	०	०	०	
		१.१.३	सुरक्षा गस्तीको आवश्यक रुट र स्थान बारे अध्ययन गर्ने	१००	०	०	०	०	
		१.१.४	समग्र गाउँपालिका सुरक्षा योजना तयार गर्ने	०	०	३००	०	०	
		१.१.५	Hot Line सेवा सञ्चालन	५०	५०	६०	७०	८०	
		१.१.६	उद्वार संयन्त्र निर्माण	०	३००	४००	४५०	०	
		१.१.७	विद्यार्थीसँग प्रहरी विशेष कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.८	सघन बजार र वस्ती क्षेत्रमा CCTV जडान	२००	३००	५००	६५०	१०००	
		१.१.९	स्थानीय महिला समुह, युवा क्लवलाई सक्रिय	१००	२००	३००	४००	५००	
	१.२	१.२.१	गुप्तचर सेवा तालिम	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२	नगर प्रहरी तालिम	८०	९०	१००	११०	१२०	

५.६.५ अपेक्षित उपलब्धि

गाउँपालिका बासिन्दाहरू सुरक्षाका हिसाबले ढुक्क छु भन्ने वातावरण सिर्जना भएको हुनेछ ।

५.६.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

५.७ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

५.७.१ पृष्ठभूमि

हरेक क्षेत्र तथा समुदायमा आ–आफ्नो धर्म र संस्कृति अनुसार शवदाहस्थल र चिहान व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय र आवश्यकता पनि हो । भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई कुनै पनि योजनाले समयमै सम्वोधन गर्न सक्नपुर्दछ । त्यसैले परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ । यो गाउँपालिकामा जातिय तथा धार्मिक विविधता भएसंगै प्राकृतिक स्रोतका कारण शवदाहन गर्न प्रत्येक वडामा सम्भव रहेको छ । प्रत्येक वडामा वौद्ध, हिन्दु, कृस्चियन, तथा अन्य जातिगत संस्कारका लागी शवदाह स्थल तथा चिहान कच्ची रूपमा रहेको अवस्था छन भने यहाँ शब ब्यबस्थापनका लागि दोभान शबदाहस्थल, राम्दी चिहान घाट, तिनाउ खोला बेथिया घाट, पाताल चिहान स्थल, झुम्सा तिनाउ घाट, जल्मा घाट, दुमाइ घाट, मगर घाट आदि रहेका छन । यद्यपि व्यवस्थित शवदहन तथा शव व्यवस्थापनमा भने गाउँपालिकाले यथाशीघ्र कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ ।

५.७.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकामा व्यवस्थित तवरले शवदाह स्थल तथा चिहानहरूको व्यवस्थापन नभैसकेको ।
✦ अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले गाउँपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौति थपिएको ।
✦ गाडिएका शवहरूलाई जंगली जनावरहरूले खोस्रेर यत्रतन्त्र छरिदिने अवस्था रहेको ।
✦ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनका लागि सर्वस्वीकृति स्थलहरू किटान गर्ने चुनौती रहेको ।
✦ अन्तिमसंस्कारका लागि सडक, विद्युत, बाटोघाटो, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न ठूलो आकारको बजेट चाहिने ।
✦ छरिएर रहेका बस्तीहरूका कारण शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनमा कठिनाइ तथा खर्चिलो हुने ।
✦ भौगोलिक विकटताका कारण लास वोकेर शवदाहस्थल, चिहान,तथा कब्रस्थान सम्म पुयाउन कठिनाइ

५.७.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा सबै धर्म तथा समुदायका लागी मानिसको अन्तिम संस्कार गर्नका लागी स्थलको ठुलो समस्या नभएको ।
✦ गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायका आ–आफ्ना धर्मसंस्कृति अनुरूपका शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनप्रति गाउँपालिका सवंदेनशील भएको ।
✦ गाउँपालिकाले एकिकृत रूपमा भएका शवदाहस्थल एवमं चिहानलाई व्यवस्थित गर्ने तथा नभएका स्थानहरूमा उपयुक्त स्थलहरू पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ल्याउन सक्ने ।
✦ शवदाहस्थल, चिहान तथा किरियापुत्री भवनको लागि आवश्यक सडक, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको गाउँपालिका स्तरमा विकास गर्न सकिने ।

५.७.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्ने

लक्ष्य

भविष्यमा शवदाह तथा चिहान व्यवस्थापनको समस्यालाई पूर्णत सम्बोधन गर्ने र उचित प्रबन्ध गर्ने

उद्देश्यहरू

✦ शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १: शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सम्पूर्ण वडालाई समेटेर व्यवस्थित शवदाहस्थल र चिहानको पूर्वाधार तयार गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा परम्परागत हिसाबले चलि आएका शवदाहस्थल र चिहानहरु क्रमशः मर्ज गरी व्यवस्थित नक्साङ्कन गरिनेछ । १.१.२ जनसंख्याको चापको आधारमा क्रमश शवदाह स्थललाई व्यवस्थित बनाउन डि.पि.आर तयार पारिनेछ । १.१.३ प्रत्येक वडामा किरियापुत्री घर तथा चिहान क्षेत्र तारबार र शवदाहस्थल निर्माणको कार्य क्रमश अगाडि बढाइने छ । १.१.४ अतिविपन्न नागरिकहरूलाई किरिया खर्च प्रदान गरिनेछ । १.१.५ महामारीका बेला हुने मृत्यु र शव व्यवस्थापना योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । १.१.६ प्रत्येक वडालाई समेट्ने गरी आवश्यकता का आधारमा शव बाहन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	शवदाहस्थल तथा चिहानहरूको नक्साङ्कन	०	७०	०	०	०	
		१.१.२	शवदाहस्थल डि.पि.आर	८००	०	०	०	०	
		१.१.३	शवदाहस्थल तथा किरियापुत्रि घर निर्माण र चिहान क्षेत्र तारबार	०	१००	२००	२२०	२३०	
		१.१.४	किरिया खर्च व्यवस्थापन (अति विपन्न)	४०	९०	११०	१२०	१३०	
		१.१.५	माहामारी शव व्यवस्थापन योजना निर्माण	०	२००	०	०	०	
		१.१.६	शव वाहन खरिद	०	४००	६००	८००	१०००	

५.७.५ अपेक्षित उपलब्धि

- गाउँपालिकामा शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

५.७.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।

नतिजा सूचकहरू

स्वास्थ्य तथा पोषण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	दक्ष प्रसुतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको (अनुपात)	प्रतिशत		
२.	असर	पाँच वर्षमूनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)			
३.	असर	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)			
४.	प्रतिफल	कुष्ठरोगी विरामी वार्षिक	संख्या		
५.	प्रतिफल	कालाजार विरामी वार्षिक	संख्या		
६.	प्रतिफल	हात्तिपाइले विरामी वार्षिक	संख्या		
७.	प्रतिफल	डेङ्गु विरामी वार्षिक	संख्या		
८.	प्रतिफल	सक्रिय ट्रकोमा विरामी वार्षिक	संख्या		
९.	प्रतिफल	मुटु सम्बन्धी विरामी वार्षिक	संख्या		
१०.	प्रतिफल	क्यान्सर विरामी वार्षिक	संख्या		
११.	प्रतिफल	मधुमेह विरामी वार्षिक	संख्या		
१२.	प्रतिफल	स्वास प्रणाली सम्बन्धी दिर्घ रोग दम आदिका विरामि	संख्या		
१३.	प्रतिफल	आत्महत्याबाट हुने मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा	संख्या		
१४.	प्रतिफल	सडक दुर्घटनाबाट मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा			
१५.	प्रतिफल	परिवार नियौंजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर	प्रतिशत		
१६.	असर	प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्व प्रसुति सेवा प्राप्त गर्ने महिला वार्षिक	प्रतिशत		
१७.	असर	अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थामा बच्चा जन्माउने महिला	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१८.	असर	हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिन पुरा (३ डोज) गर्ने शिशु	प्रतिशत		
१९.	असर	रगतमा ग्लुकोजको मात्रा वृद्धि भई औषधि प्रयोग गरिरहेका १५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
२०.	असर	घरबाट स्वास्थ्य संस्थामा ३० मिनेट वा सो भन्दा कम समय लाग्ने परिवार	प्रतिशत		
२१.	असर	स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध विपन्न परिवार	प्रतिशत		
२२.	असर	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएका सबै खोपद्वारा समेटिएको लक्षित जनसंख्या	प्रतिशत		
२३.	असर	स्वास्थ्यकर्मीको घनत्व र वितरण	प्रतिलाख जनसंख्यामा)		
२४.	असर	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कूल खर्च कुल (बजेटको) दिगो विकास लक्ष्य ३	प्रतिशत		
२५.	प्रतिफल	सम्पूर्ण आधारभूत सुविधायुक्त स्वास्थ्य चौकी	संख्या		
२६.	असर	कुपोषण भएका बालबालिका दर	प्रतिशत		
२७.	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
२८.	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक प्रसुति सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
२९.	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा एम्बुलेन्स सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
३०.	प्रतिफल	बैकल्पिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र	संख्या		
३१.	प्रतिफल	योग केन्द्र	संख्या		
३२.	असर	पूर्ण सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
३३.	प्रतिफल	आधारभूत स्वास्थ्य चेतना प्राप्त गर्ने वैद्य धामी झाँक्री	संख्या		
३४.	प्रतिफल	परिवार नियोँजन सेवा केन्द्र	संख्या		
३५.	प्रतिफल	रक्तसंचार सेवा	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३६.	प्रतिफल	अपेक्षित आयू (जन्मदाको बखत)	वर्ष		
३७.	प्रतिफल	मातृ मृत्युदर (प्रति लाखमा)	प्रतिलाखमा		
३८.	असर	पाठेघरको क्यान्सरका निम्ती स्क्रिनीङ गरिएका ३० देखि ४९ वर्षका महिला	प्रतिशत		
३९.	प्रतिफल	HIV AIDS Antiviral औषधि प्राप्त गर्ने	संख्या		
४०.	प्रतिफल	उच्च रक्तचापको औषधि सेवन गरिरहेका १५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
४१.	प्रतिफल	सुविधासम्पन्न अस्पताल	संख्या		
४२.	प्रतिफल	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक	संख्या		
४३.	प्रतिफल	स्वास्थ्य प्रयोगशाला	संख्या		

शिक्षा विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
२.	असर	प्राथमिक तह पुरा गर्ने दर	प्रतिशत		
३.	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थी	प्रतिशत		
४.	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात			
५.	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात			
६.	असर	माध्यमिक शिक्षाको कूल भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत		
७.	प्रतिफल	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएको (संख्या)	संख्या		
८.	असर	पूर्व वाल्यकाल शिक्षामा उपस्थिति (प्रतिशत) हाजिरी	प्रतिशत		
९.	असर	छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत (कूल विद्यार्थीमा)	प्रतिशत		
१०.	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथामिक)			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
११.	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यमिक)			
१२.	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	प्रतिशत		
१३.	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर	प्रतिशत		
१४.	प्रतिफल	प्रति विद्यार्थी हुने सार्वजनिक खर्च (हजारमा)	हजारमा		
१५.	असर	विद्युतमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
१६.	असर	इन्टरनेटमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
१७.	असर	WASH सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
१८.	असर	अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू	प्रतिशत		
१९.	असर	न्यूनतम रूपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
२०.	असर	न्यूनतम रूपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
२१.		(दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत) माथिका सबै सूचकहरू			
२२.	असर	समग्र साक्षरता प्रतिशत			
२३.	असर	साक्षरता प्रतिशत (पुरुष)			
२४.	असर	साक्षरता प्रतिशत (महिला)			
२५.	प्रतिफल	उच्च शिक्षा अध्यापन हुने कलेज	संख्या		
२६.	प्रतिफल	प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन हुने विद्यालय	संख्या		
२७.	असर	आधारभूत शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२८.	असर	माध्यमिक शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२९.	असर	स्नातक तह उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३०.	असर	स्नातकोत्तर उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
३१.	प्रतिफल	विद्या वारिधि उतिर्ण जनसंख्या	संख्या		
३२.	असर	प्राविधिक वा व्यवसायिक तालिम प्राप्त यूवा संख्या	प्रतिशत		
३३.	असर	विज्ञान प्रयोगशाला सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३४.	असर	सुविधा सम्पन्न पुस्तकालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३५.	असर	बुक कर्नर सुविभा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३६.	असर	सुविधायुक्त खेलमैदान भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३७.	असर	छात्राको लागि व्यवस्थित शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३८.	असर	एक स्वास्थ्यकर्मीको सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३९.	प्रतिफल	अनौपचारिक प्रौढ कक्षा संख्या	संख्या		
४०.	प्रतिफल	व्यवस्थित रूपमा संचालन भएका बालक्लव	संख्या		

खानेपानी तथा सरसफाई

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ६.१.१.१)	प्रतिशत	९२	१००
२.	असर	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुगेका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ६.१.१.२)	प्रतिशत	७५	१००
३.	असर	प्रशोधित/सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	४०	९०
४.	असर	उन्नत सुधारिएका सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरूअरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प.दि.वि.ल. ६.२.१.१)	प्रतिशत	२०	७०
५.	असर	आधारभूत शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प.दि.वि.ल. ६.२.१.२)	प्रतिशत	९२	१००
६.	असर	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार (प.दि.वि.ल. ६.२.१.३)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
७.	प्रतिफल	उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालन गरिएका खानेपानी आयोजना	संख्या	१००	१००
८.	प्रतिफल	संरक्षणमा समेटिएका खानेपानी मुहान	संख्या	७५	१००
९.	असर	आधुनिक र सुविधासम्पन्न शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	२५	७०
१०.	प्रतिफल	डस्टबिन प्रयोग गर्ने र फोहरलाई वर्गीकरण गर्ने घरपरिवार	संख्या	१०	५०
११.	प्रतिफल	सामुदायिक हिसाबले संगठित रूपमा नियमित गाउँघर तथा टोल सरसफाई कार्यक्रम संख्या (वार्षिक)	संख्या	५०	९०

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा महिला उद्यमीहरूको	संख्या		
२.	प्रतिफल	पूर्णरूपमा आत्मनिर्भर एकल महिलाको संख्या (प्रतिशतमा बढाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	बालश्रमिकहरू (घटाउँदै लैजाने)	संख्या		
४.	प्रतिफल	अन्तरजातीय विवाह (बढाउँदै लैजाने)	संख्या		
५.	प्रतिफल	दुर्व्यसन सुधार गृह	संख्या		
६.	प्रतिफल	बाल सुरक्षा/संरक्षण गृह	संख्या		
७.	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	संख्या		
८.	असर	सामाजिक सुरक्षामा योजनामा समावेश भएका नागरिक	प्रतिशत		
९.	असर	आधार वर्षको तुलनामा न्याँयिक समितिमा उजुरीको (प्रतिशतले घटाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
१०.	असर	विगत १२ महिनामा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक लैङ्गिक तथा यौनजन्य हिंसामा परेका जनसंख्या (संख्यामा) घटनाको आधारमा (प.दि.वि.ल. १६.१.१)	संख्या		
११.	असर	उमेरअनुसार १८ वर्षको उमेरसम्म यौनहिंसाको अनुभव गरेका १८ देखि २९ वर्ष उमेरका युवती र युवकहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.२.३)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१२.	असर	निर्णय–निर्माण समावेशी र जवाफदेही भएको विश्वास गर्ने जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र जनसाङ्ख्यिक समूहअनुसार) (प.दि.वि.ल. १६.७.२)	प्रतिशत		
१३.	असर	सार्वजनिक निकायहरूको नीतिनिर्माण पदहरूमा रहेका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.७.२.१)	संख्या		
१४.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका जनजातीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१५.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका आदिवासीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१६.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मधेशीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१७.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मुस्लिमको प्रतिशत	प्रतिशत		
१८.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका पिछडा वर्गको प्रतिशत	प्रतिशत		
१९.	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका अल्पसंख्यकको प्रतिशत	प्रतिशत		
२०.	असर	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभग गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.१)	संख्या		
२१.	प्रतिफल	महिला, किशोरी तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन (सङ्ख्या) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.२)	संख्या		
२२.	असर	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.३.१.१)	प्रतिशत		
२३.	असर	श्रमशक्तिमा महिला र पुरुषको सहभागिताको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.४.१.१)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२४.	असर	महिलाले घरायसी काममा खर्चेको औसत समय/घण्टामा (प.दि.वि.ल. ५.४.१.२)	घण्टामा		
२५.	असर	गाउँपालिकाबाट राष्ट्रिय संसद् मा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.१)	प्रतिशत		
२६.	असर	गाउँपालिका प्रादेशिक संसदमा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.२)	संख्या		
२७.	असर	स्थानीय सरकारका तहहरूमा प्रतिनिधित्व (Bodies) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.३)	प्रतिशत		
२८.	असर	निजी क्षेत्रको निर्णायक तहमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.१)	प्रतिशत		
२९.	असर	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.२)	प्रतिशत		
३०.	असर	सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.३)	प्रतिशत		
३१.	असर	व्यावसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिला–पुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.४)	प्रतिशत		
३२.	असर	यौन सम्बन्ध, परिवार नियोँजनका साधनहरूको प्रयोग र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सम्बन्धमा सुसूचित भएर आफैले निर्णय गर्ने १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.६.१)	प्रतिशत		
३३.	प्रतिफल	महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको सङ्ख्या (प.दि.वि.ल. ५.क.१)	संख्या		
३४.	प्रतिफल	महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर) (प.दि.वि.ल. ५.क.२)	संख्या		
३५.	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत (प.दि.वि.ल. ५.ख.१)	प्रतिशत		
३६.	प्रतिफल	बाल श्रमिकको (संख्या)	संख्या		
३७.	प्रतिफल	असहाय बालबालिका (संख्या)	संख्या		
३८.	प्रतिफल	पुर्नस्थापित बालबालिका संख्या	संख्या		
३९.	प्रतिफल	विद्यालय जान नपाएका बालबालिकाको संख्या	संख्या		
४०.	प्रतिफल	बालगृह संख्या	संख्या		
४१.	प्रतिफल	बाल विवाह संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४२.	प्रतिफल	बाल उद्यान संख्या	संख्या		
४३.	प्रतिफल	पोषण सुनिश्चित गरिएका असहाय अति विपन्न बालबालिका	संख्या		
४४.	प्रतिफल	बालबालिका केन्द्रित वार्षिक बाल कार्यक्रम	संख्या		

युवा तथा खेलकुद

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	व्यायामशालाको संख्या	संख्या		
२.	प्रतिफल	सुविधा सम्पन्न खेलकुद रंगशालाको संख्या	संख्या		
३.	प्रतिफल	खेल मैदानको संख्या	संख्या		
४.	प्रतिफल	थिएटर वा सिनेमा घरको संख्या	संख्या		
५.	प्रतिफल	बाल उद्यानको संख्या	संख्या		
६.	प्रतिफल	पार्क तथा हरित उद्यानको संख्या	संख्या		
७.	प्रतिफल	व्यावस्थित पिकनिक स्थलको संख्या	संख्या		
८.	प्रतिफल	व्यावस्थित पौडी पोखरीको संख्या	संख्या		
९.	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्रको संख्या	संख्या		
१०.	प्रतिफल	सांस्कृतिक तथा कला केन्द्रको संख्या			

शान्ति सुरक्षा

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	प्रहरी बिटको संख्या			
२.	असर	प्रति वर्ष हुने आपराधिक क्रियाकलापका घटनाहरू (घटाउँदै लाने)			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३.	असर	प्रति सुरक्षाकर्मी जनसंख्या अनुपात			
४.	प्रतिफल	नेपाल प्रहरी			
५.	प्रतिफल	नेपाली सेना			
६.	प्रतिफल	शसस्त्र प्रहरी			
७.	प्रतिफल	नगर प्रहरी			
८.	असर	आफू बसेको क्षेत्र वरिपरि एक्लै हिंडडुल गर्ने आफूलाई सुरक्षित ठान्ने जनसंख्या प्रतिशत (प.दि.वि.ल. १६.१.४)			
९.	प्रतिफल	सिसिटिभी जडान संख्या			

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१०.	प्रतिफल	व्यवस्थित शवदाह स्थल/चिहानको संख्या			
११.	प्रतिफल	शववाहनको संख्या			

परिच्छेद - ६: पूर्वाधार विकास

६.१ वस्ती, आवास भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

६.१.१ पृष्ठभूमि

मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकता हरूमध्ये आवास पनि एक हो र नेपालको संविधानले पनि सुरक्षित तथा वातावारण मैत्री आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ । तथ्यांकअनुसार गाउँपालिकाका अधिकांश घरहरू कच्ची तथा विपन्न अवस्थामा रहनुले यस गाउँपालिकाका घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोप सुरक्षाको दृष्टिकोणले अत्यन्त असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ । वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले गाउँपालिकाको वडा नं. १ मा सतमारा पहिरो र कमेरे पहिरो, वडा न. ३ को खुर्सानदिपमा पहिरो, वडा नं. ४ को थपनडाँडा आदि क्षेत्रमा पहिरो जाने गरेकोले विद्यालय र केही घरहरू जोखिममा परेका छन । वैज्ञानिक र व्यवस्थित भू–उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत मात्र यस गाउँपालिकाको दीर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिनेछ ।

६.१.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ अधिकांश घरहरू अर्धपक्कि, कच्ची र टिनले छाएको रूपमा रहेकाले सुरक्षित नभएका
✦ छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्न तथा आवास क्षेत्रमा वृद्धाश्रम, धर्मशाला, सामुदायिक भवन आदि निर्माण गर्न प्रशस्त मात्रामा बजेटको आवश्यकता पर्ने
✦ मौलिक संस्कृति र वास्तुकलाको लोप हुँदै जाने अवस्था रहेको
✦ भू–उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा आउन नसकेको
✦ सुकुम्बासी, विपन्न तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका निम्ति आवास निर्माण सम्बन्धी ठोस नीति आवश्यक रहेको

६.१.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ स्थानीय स्तरमा आवास निर्माण सामग्रीहरूजस्तै– गिट्टी, बालुवा, माटो, ढुङ्गा आदि उपलब्धता भएको हुँदा स्थानीय स्रोतसाधनको प्रयोग गरी निर्माण कार्य गर्न सकिने
✦ व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू–उपयोग योजना र निती निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने
✦ गाउँपालिकाभित्र रहेका विभिन्न मोटर बाटोको किनारमा घर बनाउँदा गाउँपालिकाबाट पास गरी तोकिएको सडकको मापदण्ड (च्ष्नजत या ध्बथ) पुरागरी भवन निर्माण गर्ने व्यवस्था मिलाउने नीति लिएको ।
✦ भूकम्प प्रतिरोधी र वातावरण मैत्री सुविधा सम्पन्न तथा सुरक्षित भवन निर्माणमा जनताको चासो बढ्दै गएको ।

६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच
सबैलाई पूर्ण सुरक्षित तथा आधारभूत सुविधा सम्पन्न आवासको प्रत्याभूति
लक्ष्य
सुरक्षित र न्यूनतम सुविधायुक्त आवास तथा बस्ती विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✦ न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्नु ✦ सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने

उद्देश्य १: न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूलाई एकीकृत बस्तीको निर्माण गरी स्थानान्तरण गर्दै लैजाने ।	१.१.१. बस्ती विकास योजना निर्माण गरिनेछ । १.१.२. विपतको जोखिममा परेका बस्तीहरू पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिनेछ । १.१.३. एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा उपयुक्त स्थानहरू पहिचान गरी आवास क्षेत्र विकास गरिनेछ । १.१.४. छरिएर रहेका तथा विपतको जोखिममा परेका घरपरिवारका लागि सुरक्षित, व्यवस्थित, आधारभूत सुविधायुक्त तथा वातावरण मैत्री एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ । १.१.५. सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका लागि आवास निर्माण सम्बन्धी ठोस नीति बनाइने छ । १.१.६. विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिने छ ।
१.२. घना बस्ती रहेको स्थानमा बस्ती व्यवस्थित गर्ने ।	१.२.१. गाउँपालिकाको भू–उपयोग नीति अनुरूप वस्ती विकास तथा योजना निर्माण गरिनेछ । १.२.२. हाल घनावस्ती रहेका स्थानमा भौतिक पूर्वाधार विकास गरी बस्ती वरपर थप आवास विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । १.२.३. अनधिकृत रूपले बसोबास गरिरहेका घरपरिवार पहिचान गरी सो स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.४. भवन निर्माण आचार संहिता तर्जुमा गरी अनिवार्य लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य २: सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ एकीकृत सेवा प्रदायक बहुउपयोगी तथा बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने ।	२.१.१. सरकारी भवनहरू निर्माण गर्दा सकेसम्म एकै स्थानमा र एकरूपता ल्याउन एकै किसिमका भवनहरूको डिजाइन र निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।
२.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।	२.२.१ सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू अपाङ्ग मैत्री बनाइने छ । २.२.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्तरमा उपलब्धता भएका निर्माण सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गरिनेछ । २.२.३. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग हुने प्रविधि विकास गर्न तथा सुरक्षित संरचना निर्माण गर्न विज्ञहरूको सहयोग लिई निर्माण मजदुरहरूका लागि नियमित तालिम संचालन गरिनेछ । २.२.४ स्थानीय मौलिकताको जर्गेना गर्ने, वास्तुकला तथा सौन्दर्य कायम हुने संरचना निर्माण गर्दा गाउँपालिकाले प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

वस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	बस्ती विकास गुरुयोजना तयार गर्ने	१०००	०	०	०	०	
		१.१.२.	विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूको पहिचान गरी नक्सांकन गर्ने	१००	०	०	०	०	
		१.१.३.	एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा सम्भावित स्थान पहिचान गर्ने	०	२००	०	०	०	
		१.१.४.	स्थानीय तह, तथा लक्षित वर्गको सहकार्यमा एकीकृत बस्ती निर्माण	५००	७००	१०००	१२००	१५००	
		१.१.५.	आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गको लागि आवास निर्माण गर्न उपयुक्त संयन्त्र निर्माण	०	४००	०	०	०	
		१.१.६.	भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्न जोखिम क्षेत्र पहिचान	१००	०	०	०	०	
		१.१.७	भुकम्पबाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माण सम्पन्न	०	०	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन	२००	२००	४००	४५०	५००	
		१.२.२.	अनुगमन संयन्त्र निर्माण/मापदण्ड निर्माण	१००	१००	१५०	१५०	२५०	
		१.२.३.	भवन आचार संहिता तर्जुमा तथा लागू	५०	५५	६०	६५	७०	
	२.१.	२.१.१.	सामूहिक सार्वजनिक तथा सरकारी भवन निर्माण	४००	८००	१०००	१२००	१५००	
		२.१.२.	अपाङ्ग मैत्री भवन निर्माण	५००	५००	७००	८००	१२००	
	२.२.	२.२ .२	भवन निर्माणमा स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन	०	०	०	०	०	
		२.२.३.	सुरक्षित आवास निर्माणका लागि क्षमता अभिवृद्धि (डर्कमी तालिम)	५०	६०	७०	८०	१००	
		२.२.४	स्थानीय मौलिक वास्तुकला झल्कने घर तथा संरचना निर्माण गर्दा विशेष सहुलियत	०	०	०	०	०	

६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

न्यूनतम सुविधायुक्त एकीकृत बस्तीहरूको विकास भएको हुने, भवन आचार संहिता निर्माण भई कार्यान्वयन भएको हुने, विपन्न वर्गको लागि आवास योजना कार्यान्वयनमा आएको हुने । गाउँपालिकाका भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सम्पूर्ण घर तथा सार्वजनिक भवनहरूको पुनर्निर्माण भएको हुने ।

६.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

६.२ सडक, पुल तथा यातायात

६.२.१ पृष्ठभूमि

सडक तथा यातायातलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ । यो गाउँपालिका मुख्य सडक संजालबाट जोडिएको छ । यहाँ (१) रानिबगिया झिगामारा कचल मोटरबाटो, २) घडेबास मरबास मोटरबाटो, ३) जिम्मल टोल सरांङ्ग खोला मथागाडी मोटरबाटो, ४) गोबरबंदी सत्यवति जगात मोटरबाटो, घोडेबास मोटरबाटो ५) चरचरे घुघुराछाप बिस्कुन डाँडा भक्ते छाप मोटरबाटो, ६) डुम्रे मस्याम बतासे मोटरबाटो, डुम्रे कोलाङ शिखरडाँडा लगायतका मोटरबाटोमा बढी सवारी चाप हुने गर्दछ । गाउँपालिकाका धेरै स्थानहरूमा पुलहरू निर्माण भएका र अझै निर्माण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । अर्को तर्फ गाउँपालिका भित्रका सम्पूर्ण सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका हुनाले बर्षात्मा हिलो र खाल्डाखुल्डि बढ्ने साथै हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्याहरू रहेका छन् । यद्यपि हाल गाउँपालिका भित्रका केही सडकहरू बिस्तार तथा स्तरोन्नति भइरहेका छन् । यातायातका साधनहरूको उचित व्यवस्थापन तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ । सडक तथा यातायातको विकासले उत्पादकत्व वृद्धिगर्ने, स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने हुदाँ यस गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात गुरुयोजना तय गरी सोही अनुरूप योजनाबद्ध एवं व्यवस्थित तवरले सडक सञ्जालको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

६.२.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- योजनाबद्ध तथा दिगो विकास लक्ष्यका मापदण्ड मुताविक सडक सञ्जाल विस्तार नभएको ।
- कच्ची सडकमा वर्षातको समय पटकपटक पहिरो जाने, हिलाम्मे हुने, खाल्टाखुल्टी बढ्ने र हिउँदमा धुलाम्मे हुने हुँदा आवागमन जोखिमपूर्ण र कष्टप्रद हुने गरेको ।
- दैनिक आवतजावतका लागि आवश्यक भरपर्दो यातायातको सुविधा नभएकाले विभिन्न रूटहरूको निर्धारण गरी सार्वजनिक यातायात सेवा संचालन गर्नुपर्ने ।
- सडक वरपर प्रदूषण भई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा पर्न गएको नकारात्मक असर कम गर्न पहल गर्नुपर्ने ।
- सवारीको चापको आधारमा सडकको स्थिति कमजोर हुँदा उद्योगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार व्यवसाय, कृषि, पर्यटन जस्ता क्षेत्रहरू चलायमान हुन नसकेको ।
- सडकको स्तरोन्नति गर्न ठूलो आकारको बजेट आवश्यक पर्ने ।

६.२.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिका बुटवल तानसेन पोखरा हुदै काठमाण्डौ सडक संजालबाट जोडिएको ।
- गाउँपालिकाभर झोलुङ्गे पुल तथा बेलीवृज निर्माणाधीन समेत गरी ३४ वटा रहेका ।
- गाउँपालिकाको वडा नं. ६ को भैसीकट्टा पिपलगौडामा ट्र्याक खोल्ने नीति लिएको
- रानीवगिया झिगामारा ठूलीउदाङ मोटरबाटो, जाल्माघाट बौरीडाडा डुडाखोला गीजिनचौर मोटरबाटो, चरचरे मरामकोट मोटरबाटो र डुम्रे बगैचावारी बेलडाँडा कोलाङ चिदिस शिखरडाँडा मोटरबाटोको स्तरोन्नति गर्ने नीति लिएको ।
- गाउँपालिकाका सडकहरूलाई मापदण्ड बनाई सो अनुसारको स्तरोन्नति कार्यलाई तीव्रता दिन सकिने ।
- गाउँपालिकामा भित्री सडक निर्माण गरी कृषि, पर्यटन तथा उद्योगको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको ।
- कच्ची अवस्थामै रहे पनि प्रत्येक वडालाई सडक सञ्जालले जोडेको ।
- झोलुङ्ङे पुल र पुलले आवात जावत सहज पारेको ।

६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

"सहज, सुरक्षित र भरपर्दो सडक तथा यातायात सेवाको सुनिश्चितता"

लक्ष्य

गाउँपालिकाभित्रको सडक सञ्जाल स्तरोन्नति गरी यातायातलाई सुरक्षित, सहज र भरपर्दो बनाउने

उद्देश्यहरू

- गाउँपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु
- गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १: गाउँपालिकाबासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ गाउँपालिका केन्द्रबाट सबै वडाकेन्द्र र बजार केन्द्रमा सडक सञ्जाल बिस्तार गर्ने ।	१.१.१ सम्पूर्ण वडा केन्द्रलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य–मुख्य सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शीघ्र स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे गरिनेछ । १.१.२ यस गाउँपालिकामा मध्य पहाडी लोकमार्गले नसमेटेका मुख्य सडकहरूलाई कालोपत्रे गर्न प्रदेश र सङ्घीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ । १.१.३ सडक बिस्तार सँग–सँगै बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण गरिनेछ ।
१.२ विद्यमान सडकको स्तरोन्नति तथा विस्तार गर्ने ।	१.२.१ पहिचान भएका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति र विस्तार गरी गाउँपालिका सडक सञ्जालसँग आवद्ध कृषि सडक सञ्जाल निर्माण गरिनेछ । १.२.२ प्रस्तावित औद्योगिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रहरूको यकिन गरी ती स्थानहरूलाई जोड्ने सडक क्रमिक रूपमा निर्माण गरिनेछ । १.२.३ सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य सडकहरूमा आवश्यकता अनुसारको रोड फर्निचर (Road Furniture) को व्यवस्था गरिनेछ । १.२.४ गाउँपालिकाभर अति आवश्यक स्थानहरूमा पुल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । १.२.५ उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरूको डिपिआर सम्पन्न गरिनेछ । १.२.६ उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरू निर्माण गर्न सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
१.३ सार्वजनिक यातायात प्रणालीको विकास गर्ने ।	१.३.१. यातायात व्यवसायी तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गरी सार्वजनिक सवारी साधन चल्ने रूटहरू तय गरिनेछ । १.३.२. रूटमा चल्ने सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार (जस्तै बस, मिनिबस, माइक्रोबस आदि) आवश्यकता अनुसार तय गरिनेछ । १.३.३. रूटको बीच–बीचमा बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय, प्रतीक्षालयहरू स्थानीय आवश्यकता अनुसार निर्धारण गरी निर्माण गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.३.४ विशेष गरी वर्षातको समयमा आवागमन अवरुद्ध हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी तत्काल आवागमन खुलाउन (Rapid Response Mechanism) तयार गरी तयारी अवस्थामा राखिनेछ ।
१.४ हेलिप्याड निर्माण गर्ने ।	१.४.१. गाउँपालिकाका प्रत्येक वडामा कम्तिमा एउटा हेलिप्याड निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. गुरु योजनामा आधारित सडक सञ्जालको विकास तथा यातायात रुटहरूको तय गरिने छ । २.१.२. रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गरी प्राथमिकताका आधारमा निर्माण गरिनेछ ।
२.२ सडकको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयनमा ल्याइने ।	२.२.१. सडकको न्यूनतम मापदण्डलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ तथा सडक अतिक्रमण गर्ने कार्यलाई पूर्ण रूपमा निरुत्साहित गरिने छ ।
२.३ दिगो तथा वातावरण मैत्री प्रविधिमा जोड दिने ।	२.३.१. सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि आधुनिक प्रविधिको उपयोग तथा यान्त्रीकरणमा जोड दिइने छ । २.३.२. प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनले सडक तथा यातायातमा हुन सक्ने असर तथा नोक्सानीलाई न्युनीकरण गरिने छ । २.३.३. विद्युतीय सवारी साधन संचालन गर्नका लागि सङ्घीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग समन्वय गरी प्रोत्साहन गर्न निजी क्षेत्रलाई आर्थिक सहुलियत दिने र चार्जिङ स्टेशन को सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । २.३.४ गाउँपालिकामा निर्माण हुने सडकहरूमध्ये २० प्रतिशत सडकहरूमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।

सडक, पुल तथा यातायातको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	वडाकेन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य सडकको स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे	५००	६००	८००	१०००	१५००	
		१.१.१.	हात्तिमारा रिङरोड	१६००	१५००	१०००	८००	०	
		१.१.१.	कुडापानी रिङरोड	२०००	१८००	१५००	१०००		
		१.१.१.	मुर्थङ्ग रिङरोड	१५००	१६००	१७००	१५००	१०००	
		१.१.१.	ओखल ढुंगा गौवास मोटरबाटो	१०००	१०००	८००	५००	०	
		१.१.१.	ओखल ढुंगा रिङरोड	२५००	१५००	१०००	८००	०	
		१.१.१.	नरनेटा केरेनी मोटरबाटो	१५००	१२००	१०००	८००	५००	
		१.१.१.	सातपत्रे मरेक कच्ची बाटोको स्तरउन्नती	१०००	५००	५००	०	०	
		१.१.१.	नुवाकोट देखि दोभान मोटरबाटोको स्तरउन्नती	१०००	८००	५००	६००	०	
		१.१.१.	कुसुन्डे मोटरबाटोको स्तरोन्नती	५००	२००	१००	०	०	
		१.१.१	दोभान सालबास मरेक मस्याम भैरवस्थान मोटरबाटो	१८००	१५००	१०००	०	०	
		१.१.१	गणेश टोल नुवाकोट वेलवास मोटरबाटो	२०००	१८००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	गणेश टोल बगाहा बचल वल्डेङ्गढ मोटरबाटो	०	२५००	१८००	१५००	०	
		१.१.१	नुवाकोट हरियाली वल्डेङ्गढ मोटरबाटो	०	३०००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	दोभान सुकेताल, पाटन, बतासे मोटरबाटो	२०००	२०००	१५००	०	०	
		१.१.१	सुकेताल मारावास मरेक मोटरबाटो	२५००	२५००	२५००	०	०	
		१.१.१	तामममगर ज्यामिरे हरियाली मोटरबाटो	३०००	२०००	१५००	१००	१००	
		१.१.१.	वडा नं ४ मा रहेको कच्ची बाटोहरूको स्तरोन्नती	५००	४००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१	चरचरे घुघुरा छाप खनियाडाँडा कसेनी मोटरबाटो	२५००	२०००	१५००	०	०	
		१.१.१	चरचरे मराम्कोट मोटर बाटो	१०००	१०००	१०००	१००	०	
		१.१.१	चरचरे कोलडाँडा मोटर बाटो	३०००	१५००	१०००	०	०	
		१.१.१	केराबारी पातल मोटर बाटो	१५००	१५००	१५००	१०००	०	
		१.१.१.	सिस्नेखोला कृषि सडक निर्माण	२०००	२०००	१८००	१५००	०	
		१.१.१.	झुम्सा देखि मरेक देखि सिस्नेखोला देखि पिपलगौंडा देखि भैसीकट्टा मोटरबाटो	२०००	२०००	१०००	०	०	
		१.१.१.	सुकेताल मारावास मरेक	१५००	१५००	१२००	१०००	०	
		१.१.१.	सुकेताल पाटन मोटरबाटो	२५००	२०००	१८००	१५००	०	
		१.१.१	बुटवलदेखि नुवाकोट हुँदै दोभान	२०००	२०००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	दोभानदेखि भकार्लुङ हुँदै पाटन	१५००	१५००	१५००	५००	०	
		१.१.१	दोभान देखि मरेक हुँदै मस्याम	०	१५००	१५००	१५००	०	
		१.१.१.	सुकेताल कमारलुङ पाटन	२०००	२०००	२०००	१०००	५००	
		१.१.१.	हरियाली गाउँ देखि तामनगर	०	२५००	१५००	१०००	०	
		१.१.१.	डुम्रे वतासे मोटरबाटोको स्तरउन्नती (कालो पत्रे)	१०००	५००	२००	०	०	
		१.१.१.	मस्याम जन्तीलुङ मोटरबाटोको स्तरोन्नती	१२००	८००	५००	०	०	
		१.१.१.	डुम्रे वाँझवारी बेलडाँडा कोलाङ शिखर डाँडा गुफाचौर मोटरबाटो	१५००	१२००	१०००	१००	१००	
		१.१.१	झुन्सा चौकी भञ्ज्याङ चरङ्गे वैकल्पीक मार्ग	२०००	१५००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	दालचिनी रिङरोड मोटरबाटो	२५००	१५००	१०००	८००	०	
		१.१.१	चौकी भञ्ज्याङ झिल्टुङ हुँदै माथागढी गा.पा.	०	२०००	१५००	१०००	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१	गिट्टीखानी–वङरीडाँडा–सत्यवती मोटरबाटो	३०००	२५००	१०००	०	०	
		१.१.१	वङरीडाँडा–गिजनचौर मोटरबाटो	२५००	२०००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	लगाडवेशी–थप्पनडाँडा–जगात मोटरबाटो	३०००	२५००	१०००	१०००	०	
		१.१.१	झुम्सा–गोरवन्दी–सत्यवती–जगात मोटरबाटो	२५००	२०००	२०००	१०००	५००	
		१.१.१	खारपानी गेरा चिदीश हुँदै ता.न.पा. १ जोड्ने बाटो	२०००	१८००	१५००	८००	०	
		१.१.१	गोरवन्दी सत्यवती पर्यटन सडक	१८००	१५००	१०००	५००	०	
		१.१.१	रानीबगीया– ठूलीउदाङ रातामाटा मोटरबाटो	२०००	१५००	१०००	५००	०	
		१.१.१	आग्रीखाल गैरी डाँडाटोल सिरसीरे रिङरोड	२५००	२०००	१५००	१०००	०	
		१.१.१	ठुलीउदाङ रिङरोड	२५००	३०००	२५००	२०००		
		१.१.१	राम्पाटा रिङरोड	१५००	१२००	१०००	१५००		
		१.१.१	नुवाकोट–हरीयाली गाउँ राम्पाटा खण्ड भिंगामारा हुँदै ठुलीउदाङ्ग बल्डेङगढी पर्यटन मार्ग		१०००	५००	८००		
		१.१.२.	राजमार्गले नसमेटेका सडकहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा कालोपत्रे गर्ने	५०००	५०००	५०००	६०००		
		१.१.३.	बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माणः						
		१.१.३.	कचलफाँट बजार बसपार्क	२५००	१५००	१००	१००	०	
		१.१.३.	दोभान बजार बसपार्क	१०००	५००	१००	१००	१००	
		१.२.१.	कृषि सडकहरूको विस्तार तथा स्तरोन्नति	१०००	५००	५००	६००	९००	
	१.२	१.२.२.	औद्योगिक, व्यवसायिक तथा कृषि क्षेत्र जोड्ने सडक निर्माण	३००	५००	६००	७००	८००	
		१.२.३.	मुख्य सडकहरूमा रोड फर्निचरको व्यवस्था	१०००	८००	५००	०	०	
		१.२.४.	अति आवश्यक पुलहरूको संभाव्यता अध्ययन	२५०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.५.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डि.पि.आर गर्ने	०	२०००	०	०	०	
		१.२.५	खिलुवाघात झोलुङ्गे पुल	१५००	१०००	०	०	०	
		१.२.५	हरिजल खोला झोलुङ्गे पुल	५००	१०००	१५००	०	०	
		१.२.५	तिनाउ–जल्मघात पक्कीपुल	२०००	१५००	०	०	०	
		१.२.५	ल्हुङ्तुङ् गौरा पक्की पुल	५००	१०००	१५००	०	०	
		१.२.५	गोरवन्दी पक्की पुल	१०००	१५००	०	०	०	
	१.३.	१.३.१.	सार्वजनिक सवारीसाधन चल्ने रुटहरू तय	५००	०	०	०	०	
		१.३.२.	रुट अनुसार सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार निर्धारण	०	१००	००	०	०	
		१.३.३.	बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय तथा प्रतिक्षालय निर्माण प्रत्येक वडाका सम्भाव्यस्थलमा हेली प्याड निर्माण	२००	९००	१२५०	१५००	२०००	
		१.३.४	सडक मर्मत संम्हार Rapid Response Mechanism तयार गर्ने	२०	२०	२०	२५	३०	
	१.४.	१.४.१.	हेलिप्याड निर्माण गर्ने	०	०	०	६००	१०००	
२	२.१.	२.१.१.	सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण	५००	०	०	०	०	
		२.१.२.	रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन निर्माण	०	४००	०	०	०	
	२.२.	२.२.१.	अनुगमनको व्यवस्था	२००	२००	२००	२००	२००	
	२.३.	२.३.१.	आधुनिक उपकरण खरिद	०	०	५००	०	०	
		२.३.२.	Bio-engineering प्रविधि अवलम्बन गर्ने	५००	५००	५००	५००	०	
		२.३.३.	विद्युतीय सवारी साधन खरिदमा सहुलियत	१५०	२००	२५०	३००	३५०	

६.२.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

सडक यातायातको सहज पँहुच स्थापित भएको हुनेछ । गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने मुख्य सडकहरू कालो पत्रे भएका हुनेछन । गाउँपालिका केन्द्रलाइ प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने सडकहरू स्तरोन्नति भएका हुनेछन् । सार्वजनिक यातायातका वैज्ञानिक रुटहरू तय भइ सार्वजनिक परिवहन सहज भएको हुनेछ । सडक जोखिम तथा दुर्घटना न्युनीकरण हुनेछन् ।

६.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

६.३ जलश्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

६.३.१ पृष्ठभूमि

यहाँ जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट व्याप्त छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिले पनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रूपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरूपमा भइरहेको छ । गाउँपालिकाको कुल घरपरिवारहरू मध्ये घरायसी प्रयोजनको ९९ प्रतिशतले काठदाउरा, ५० प्रतिशतले काठदाउराको बैकल्पीक प्रयोगमा एलपी ग्यास र ५ प्रतिशतले भुसे, पङखे चुलो प्रयोग गर्ने स्थानीयहरू वताउछन । सबै वडामा काठदाउराको स्रोत सामुदायिक वन, धार्मिक वन तथा निजी वन रहेका छन् । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै नकारात्मक पक्षहरूमध्ये प्रत्यक्षरूपमा स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । त्यसैगरी कुनै पनि क्षेत्रविशेषमा बसोबास गर्ने नागरिकको जनजीवनलाई सरल र सहज बनाउन साथै आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत् तथा ऊर्जाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । वडा नं २ को तिनाउ नदीमा करीव १.२ मेघावाट क्षमता भएको तिनाउ हाइड्रो परियोजना चालु अवस्थामा र वडा नं. १ मा रिटुंग मिनि हाइड्रो परियोजना रहेको छ । वडा नं ३ मा विद्युत वितरणका लागी १ वटा विद्युत सवस्टेसन रहेको । गाउँपालिकाका वडा केन्द्र तथा अन्य केही क्षेत्रमा सौर्य उर्जाको पनि प्रयोगमा रहेको छ । तिनाउ गाउँपालिकामा विद्युतीकरणको अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको भए पनि सामान्य हावाहुरी तथा वर्षात हुने संकेत हुनासाथ विद्युत सेवा अवरुद्ध हुन्छ । यसकारण व्यवसाय संचालन तथा औद्योगीकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन जडान हुनसकेको छैन । तसर्थ तिनाउ गाउँपालिकामा विद्युत् प्रसारण लाईनमा सुधार गर्नुपर्ने साथै low voltage हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मरको स्तरोन्नति तथा नयाँ

ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत ऊर्जा साथसाथै सौर्य उर्जा जस्ता अन्य वैकल्पिक ऊर्जाबाट विभिन्न उद्योग तथा व्यवसाय, सिँचाई आयोजना, खानेपानी आयोजना समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ अतः यस गाउँपालिकामा अल्पकालिन रूपमा सौर्य उर्जा र वायो ग्याँसलाई तथा दीर्घकालीन रूपमा जलविद्युत ऊर्जालाई जोड दिनु आवश्यक छ ।

६.३.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ विभिन्न स्थानमा ट्रान्सफर्मरहरूको अभाव
✦ सार्वजनिक सडक बत्तिहरूको पर्याप्त प्रबन्ध नभएको
✦ भुकम्पपछि बसेको बस्तीहरूमा जग्गाधनी प्रमाण पत्रको अभावमा केही घरहरूमा विद्युतीकरण गर्न कठिनाई भएको
✦ गुणस्तरीय विद्युत आपुर्तिको व्यवस्था नभएको ।

६.३.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाका प्रायजसो स्थानहरूमा राष्ट्रिय वा स्थानीय स्तरबाट उत्पादित विद्युत प्रशारण सेवा पुगेको
✦ प्रदेश सरकारको करिव २९ लाख लगानीमा झिगामारा र ठुलीउदाङका पुराना काठका पोलहरू विस्थापित गरी फलामे पोलमा विद्युत लाइन संचालन गर्ने नीति लिएको
✦ विद्युतीय चुलोमा अनुदानको व्यवस्था गरी वन वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याइने नीति लिएको ।
✦ नवीकरणीय उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जालाई उचित व्यवस्थापन गरी सदुपयोग गर्न सकिने
✦ गाउँपालिकाबासीलाई विद्युतीय उपकरणको, सौर्य उर्जा उपयोगमा प्रोत्साहन गरी काठ दाउरा र ग्याँसको खपत न्यूनीकरण गर्न सकिने
✦ तिनाउ नदीबाट पर्याप्त विद्युत्तीय उर्जा निकाल्न सकिने ।
✦ व्यवसाय संचालन तथा औद्योगीकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन निष्कासन गर्न सकिने ।

६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्याक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच
ऊर्जामा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका
लक्ष्य
गाउँपालिकावासीहरूमा दिगो, वातावरण मैत्री उर्जामा पूर्ण पहुँच स्थापित गर्ने
उद्देश्यहरू
✦ ऊर्जामा सबै गाउँपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु
✦ ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

उद्देश्य १: ऊर्जामा सबै गाउँपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ विद्युतीकरण नभएका स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तार गर्ने ।	१.१.१. विद्युत् सेवा नपुगेका बस्तीहरूमा विद्युतीकरणका लागि थप कार्य अगाडि बढाइनेछ । १.१.२. तत्काल विद्युतीकरण उपलब्ध हुन नसक्ने घरधुरी र काठ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरूपले विस्थापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य ऊर्जा तथा वायोग्यास प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरूप अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २: ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
२.१. विद्युत क्षमता वृद्धि गर्ने ।	२.१.१ गाउँपालिकामा मुख्य प्रसारण लाईनमार्फत पूर्ण विद्युतीकरण गरी वितरण प्रणाली सुदृढ गरिनेछ . २.१.२ मागअनुसार आवश्यक voltage परिपूर्ति गर्न ट्रान्सफर्मर जडान तथा क्षमता वृद्धि गरिनेछ । २.१.३ विद्युत प्रसारण लाईन सुधार गर्न तथा काठका पोलहरू विस्थापन गर्न विद्युत प्राधीकरणसँग समन्वय गरिनेछ ।
२.२. विद्युत् उपयोग बढाउने ।	२.२.१ घरायसी खाना पकाउन विद्युतीय उपकरणको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । २.२.२ विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।
२.३. वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्ने ।	२.३.१ उज्यालो गाउँपालिका अभियान अन्तर्गत गाउँपालिकाका बजार क्षेत्रहरूमा तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा सौर्यबत्ती जडान गरिनेछ ।
२.४. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.४.१ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरूपमा वैकल्पिक उर्जा तथा विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगले विस्थापित गर्न दाउरा र गुइँठाको प्रयोगका नकारात्मक असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

जलश्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	विद्युतका प्रशारण लाईन विस्तार	२००	४००	४५०	५००	५००	
		१.१.२.	वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्न अनुदान	५००	५००	५००	५००	६५०	
२	२.१.	२.१.१.	विद्युत उपकेन्द्र स्थापना	०	२००	४००	०	०	
		२.१.२.	आवश्यकताका आधारमा ट्रान्सफर्मर जडान	१०००	१०००	०	७००	०	
		२.१.३.	विद्युत प्राधीकरणसँग समन्वय गरी विद्युत प्रसारणलाईन सुधार गर्ने	२००	०	२००	०	२५०	
	२.२.	२.२.१.	विद्युतीय उपकरण खरिदमा निश्चित मापदण्डका आधारमा छुटको व्यवस्था	०	०	०	०	०	
		२.२.२.	विद्युतीय सवारी साधन सञ्चालनमा सवारी छुटको व्यवस्था	२००	२००	२००	२००	५००	
	२.३.	२.३.१.	सडक तथा सार्वजनिक स्थानमा सौर्य बत्ती जडान	५००	५००	५००	५००	६००	
	२.४.	२.४.१.	विद्युत ऊर्जा तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्नका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	

६.३.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

उर्जाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको विकास भइ हरेक घरधुरीमा न्युनतम उर्जाको सुनिश्चितता भएको हुनेछ । उर्जाको मुल प्रवाहमा नसमेटिएका घरधुरीहरूमा वैकल्पिक उर्जाको प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

६.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

६.४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरेको छ । यस गाउँपालिकामा सूचना तथा संचारको अवस्था निकै कठिन रहेको छ । अधिकांश स्थानमा राष्ट्रिय संचार माध्यम जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) को टावर चालु अवस्थामा रहेका भए पनि कमजोर नेटवर्क कभरेज रहेको छ । गाउँपालिकाका अन्य वडामा टावर रहेको छैन । यद्यपि सामान्य हुरी बतास र वर्षा हुँदाको समयमा network coverage कमजोर रहेको छ । साथै हाल रहेको इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्नु जरुरी छ । गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएम प्रसारण सुनिन्छ तापनि स्थानीयहरू सूचनाको पहुँचबाट टाढै रहेका छन् । यहाका बजारमा कान्तिपुर, अन्नपूर्ण, नयाँपत्रिका, गोरखापत्र जस्ता दैनिकहरू एक दिन ढिलो गरेर पुग्दछन् । टेलिभिजन प्रसारणको माध्यम डीसहोम र इन्टरनेट रहेको छ । आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास पनी अत्यावश्यक भएका कारण यस गाउँपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

६.४.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकाका वडा नं. ३, ५ मा फोनका कुनै पनि टावर नरहेका ।
✦ ल्याण्डलाईन टेलिफोन तथा अप्टिकल फाइबरबाट इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता ।
✦ पर्याप्त मात्रामा टेलिफोन तथा मोबाइल टावरहरू नभएकाले Network coverage प्रभावकारितामा ल्याउन आवश्यक स्थानमा टावरहरू विस्तार गर्नुपर्ने ।
✦ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा आवश्यकता पहिचान गरी इन्टरनेट सुविधा विस्तार गरी निःशुल्क वाईफाईको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
✦ समग्र गाउँपालिकामै सञ्चार क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ गाउँपालिकावासीमा सञ्चारका सबै प्रविधिसँगको पहुँच स्थापना गरी साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

६.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाको वडा नं. १ मा NTC र SMART, वडा नं २ को मारावासमा NTC, वडा नं ४ NTC र Ncell र वडा नं ६ को जन्तीलुममा NTC र कटेडाँडामा Ncell को Tower रहेको ।
✦ गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र केही स्थानीय एफएम रेडियो सुन्न तथा डिजिटल प्रविधि डीसहोमबाट टेलिभिजन हेर्न सकिने ।
✦ उपभोक्ताको माग राम्रो भएको खण्डमा निजी सञ्चार सेवा प्रदायक मोबाइल तथा इन्टरनेट कम्पनीहरूलाई सेवा विस्तारमा आकर्षण गर्न सकिने ।

६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

सूचना तथा सञ्चारमा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका

लक्ष्य

गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्यहरू

✦ गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्य १. गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१.१.१ मोबाइल नेटवर्क कभरेज प्रभावकारितामा ल्याउन मोबाइल टावरहरूको थप र विस्तार गर्न नेपाल टेलिकम र एनसेलसँग पहल गरिनेछ । १.१.२ इन्टरनेट प्रदायक निजी कम्पनीहरूलाई आकर्षण गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ । १.१.३ स्थानीय एफएम रेडियो सञ्चालन गर्न र स्थानीय पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । १.१.४ मोबाइल टावरहरूमा विद्युतको नियमित रूपमा आपूर्ति गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
१.२ गाउँपालिकावासीमा आमसञ्चारको पहुँच विस्तार गर्ने ।	१.२.१ गाउँपालिकाको वेबसाइटमार्फत सूचना सम्प्रेषण गरिनेछ । १.२.२ गाउँपालिका केन्द्र, वडा कार्यालय , सार्वजनिक स्थल तथा प्रत्येक सघन वस्तीहरूमा टेलीफोन, मोवाइल तथा इन्टरनेटको पहुँच पुयाइनेछ । १.२.३ वडा कार्यालयहरू सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने छ . १.२.४ गाउँपालिकास्तरीय सूचना केन्द्रको साथै e-library को स्थापना गरिनेछ । १.२.५ एफएम रेडियोसँग सहकार्य गरी स्थानीय भाषामा सूचना तथा समाचार उत्पादन गरेर बजाइने छ ।
१.३. क्षमता अभिवृद्धि मुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१.३.१ सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्तिलाई विभिन्न किसिमका तालिम मार्फत उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । १.३.२ गाउँपालिकावासीमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

सूचना, संचार तथा प्रविधिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	नेपाल टेलिकम र एनसेलकोसँग समन्वय गरी आवश्यक स्थानमा टावरहरू निर्माण गरिनेछ	२००	५००	७००	८००	९००	
		१.१.२.	निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा आम सञ्चार पूर्वाधार निर्माण गर्ने	५००	६००	७००	८००	९००	
		१.१.३.	सामुदायिक एफएम र स्थानीय पत्रिका प्रकाशनमा सहजीकरण	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४.	विद्युत प्राधीकरणसँग सहकार्य	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२.	१.२.१.	गाउँपालिकाको वेबसाइट अपडेट गर्ने	०	३००	३५०	४००	४५०	
		१.२.२.	सञ्चार सेवा नपुगेका वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा प्राथमिकताका साथ विस्तार गरिनेछ ।	४००	५००	५५०	६००	७००	
		१.२.३.	विद्युतीय सूचना पूर्वाधार निर्माण	६००	६००	६००	६००	६००	
		१.२.४.	e-library स्थापना गर्ने	०	४००	५००	६००	७००	
		१.२.५.	स्थानीय स्तरमा सूचना तथा समाचार उत्पादन तथा प्रसारण	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.३.	१.३.१.	सूचना प्रविधि तालिम संचालन	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
	१.३.	१.३.२.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	

६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

गाउँपालिका तथा वडाहरूमा सूचना प्रबिधिका पूर्वाधारहरू निर्माण भएको हुनेछ र गाउँपालिकावासीमा आमसञ्चारको गुणस्तरीय सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

वस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	झुपडीमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	२	०
२.	असर	खर/पराल/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	२	०
३.	असर	बाढी, डुबान तथा भूकम्पबाट सुरक्षित र सुबिधायुक्त घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	२५	५०
४.	असर	भूमिहीन तथा सुकुम्बासीको संख्या	प्रतिशत	१	०
५.	असर	एकीकृत आवासमा छुट्टाछुट्टै घरमा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत	५	०
६.	असर	बहुतले आवास (अपार्टमेन्ट) मा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत	०	०

सडक पुल तथा यातायात

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	बाह्रै महिना सवारीसाधन सञ्चालनयोंग्य सडकको २ कि.मि. दूरीभित्र बसोबास गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत	४०	१५
२.	असर	घरबाट ३० मिनेटको पैदलयात्रामा सडकमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत	१०	२
३.	असर	सडक घनत्व	कि.मि.		
४.	प्रतिफल	गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र जोड्ने कालोपत्रे सडकको लम्बाई	कि.मि	०.२८	२
५.	प्रतिफल	गाउँपालिकाको सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि		
६.	प्रतिफल	गाउँपालिकाको कालोपत्रे सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि	२०.८	३०

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
७.	प्रतिफल	कृषि सडकको लम्बाई	कि.मि		
८.	प्रतिफल	सडकहरूमा व्यावस्थित नाला निर्माण	कि.मि	५	१५
९.	प्रतिफल	पुल तथा कल्भर्ट निर्माण	संख्या	३०	१००
१०.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये साइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत	५	१०
११.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये मोटरसाइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत	२०	४०
१२.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये कार, जिप, भ्यान भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत	५	२०

जलश्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ७.१.१)	प्रतिशत	९०	१००
२.	असर	वैकल्पिक तथा नवीकरणीय उर्जा जस्तै सोलार प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	१२	२
३.	असर	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुइँठा लगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.१)	प्रतिशत	९०	६०
४.	असर	खाना पकाउन एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.२)		१०	५
५.	असर	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	२	४०
६.		खाना पकाउन बैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	५	५
७.	असर	विद्युतीय सामग्रीमा हिटर, पंखा, एयर कन्डिसनर, वासिङ मेसिन प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	७	२५

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	टेलिफोन तथा मोबाइल सेवामा पहुँच पुगेको घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	९५	१००
२.	असर	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत	५०	८५
३.	असर	रेडियोको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	९५	१००
४.	असर	टेलिभिजनको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	८०	१००

६.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको दैवी विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल र प्रभावकारी हुनेछ ।

परिच्छेद - ७: वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र

७.१ वन तथा जैविक विविधता

७.१.१ पृष्ठभूमि

तिनाउ गाउँपालिकाको कूल २०२.४६ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जङ्गलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ७७.३४ प्रतिशत जमिन ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता धेरै रहेको छ, भने २०.६९ प्रतिशत जमिन खेती योग्य छ । त्यसैगरी करीव २ प्रतिशत जमिन बलौटे र नदीजन्य रहेको छ । यस गाउँपालिकामा यथेष्टमात्रामा राष्ट्रिय र सामुदायिक वनहरू र तीन वटा धार्मिक वन तथा सिमित मात्रामा नीजि वन तथा बगैंचा र पार्क समेत रहेका छन् । तथापि यस गाउँपालिकामा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन प्रणाली लागू हुन सकेको छैन । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण विरुद्ध लड्ने, भूक्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । अधिकांश भाग वन जङ्गल भएकोले विभिन्न जनावर भालु, स्याल, चितुवा, खरायो, बँदेल, बाँदर, मृग साथै चराचुरुङ्गी कालिज, तित्रा, सुँगा, चिल आदि पाइने स्थानीय बताउछन् । वनस्पतिमा गुरास, साल, सल्ला, उत्तिस तथा गैर काष्ठजन्य सिरु, कुटमिरो, कास, खर, बाँस आदि पाइन्छ । जलचर प्राणी माछा, पानीहाँस, गगंटा, भ्यागुता आदि रहेका छन् । भू–संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु अति आवश्यक छ ।

७.१.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ वन जंगल क्षेत्रमा खडेरीको समयमा आगलागीको समस्या हुने गरेको
✦ वन क्षेत्रमा रहेका मिचाहा प्रजातिका वनस्पति नियमित रूपमा गोडमेल गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने
✦ वडाका सबै क्षेत्रमा इन्धनको स्रोतको रूपमा काठ दाउरा प्रयोग हुनाले वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याई वनमाथिको निर्भरता घटाउनुपर्ने
✦ यहाको सामुदायिक र धार्मिक वनको आयस्रोत एवं क्रियाकलापलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने
✦ यहाको वनमा पाइने लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने

७.१.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाको कुल भू–भाग मध्ये वनजंगलले करिब ७७.३४ प्रतिशत भू–भाग ओगटेको
✦ गाउँपालिकामा “हाम्रो तिनाउ हरियाली वनाउ ” कार्यक्रम संचालन गरी सोही अन्तर्गत एक घर दुई फलफुल बिरुवा रोपण कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
✦ स्थानीय समुदायको सहयोगमा वन क्षेत्रको संरक्षण गर्न सकिने
✦ खुला क्षेत्र तथा पार्कहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने ।

७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

जल, जमीन, जंगल र जडिबुटीको दिगो संरक्षण तथा सदुपयोग मार्फत दिगो समृद्धि हासिल गर्ने

लक्ष्य

गाउँपालिकालाई वातावरण सन्तुलित हरित क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

- वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी गाउँपालिकाको आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु।
- वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु ।
- पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १: वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी गाउँपालिकाको आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. वनक्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने ।	१.१.१. वन क्षेत्रको विकासलाई वैज्ञानिकीकरण गर्न विज्ञ समूहको सहयोगमा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन बारे सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२. वनलाई आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउने ।	१.२.१. खाली रहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रूपमा विस्तार गरी आय आर्जनको विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरिनेछ । १.२.२. निजी तथा सामुदायिक स्तरमा निजी जमिन तथा वन जंगलमा फलफूलको व्यवसायिक उत्पादन सुरु गरिनेछ । १.२.३. कुरीलो, हर्रो, वर्रो, अमला, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, सिस्नु र दालचिनी र अम्रिसो, तितेपानी, काफल, पिप्ला, रेशमखेती, पाषणभेद, भक्किम्ला, कफि, सजिवन जस्ता जडीबुटीहरूको वनक्षेत्रमा व्यावसायिक खेती तथा सामूहिक खेती गर्न नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ । १.२.४. Agro forestry को नीति अवलम्बन गरी वन क्षेत्रलाई पूर्ण प्रतिफलमुखी बनाइनेछ ।

उद्देश्य २: वनको दिगो संरक्षण र विकास सुनिश्चित गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१. वन संरक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।	२.१.१. स्थानीय "वन ऐन" जारी गरी वनको प्रभावकारी संरक्षण गरिनेछ । २.१.२. सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । २.१.३. हरेक वडामा उपयुक्त सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गा रहेका स्थानहरूको पहिचान गरी निश्चित क्षेत्रलाई हरित क्षेत्रको रूपमा घोषणा गरी हरित क्षेत्र कायम गर्न वृक्षारोपण, पार्क निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । २.१.४. पानीको मुल सुकाउने प्रजातिका बिरुवाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूलाई उत्पादनशील फलफुल तथा पानीका मुहान संरक्षणमा सहायक बोटबिरुवाले प्रतिस्थापन गर्दै लगिनेछ । २.१.५. वन तथा भू–संरक्षण हरेक कार्यक्रमहरूमा जन सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । २.१.६. वन डढेंलो र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको चोरीनिकासी प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गरिनेछ । २.१.७. विकास निर्माण कार्य गर्दा वन तथा जलाधार क्षेत्रको सकेसम्म कम क्षति हुने गरी गरिनेछ । २.१.८. सर्वोत्कृष्ठ वन उपभोक्ता समूहलाई मापदण्डका आधारमा वार्षिक रूपमा पुरस्कृत गरिनेछ । २.१.९. निजी तथा सामुदायिक वनमा सरोकारवालाहरूलाई एकीकृत वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गरिनेछ ।
२.२. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.२.१. वन तथा भू–संरक्षण सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
३.१ सम्पूर्ण पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको अभिलेख संकलन गर्ने	३.१.१ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडामा पहिरो, सुख्खा पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी विवरण संकलन गरिनेछ । ३.१.२ अति जोखिम युक्त क्षेत्रलाई वातावरणिय हिसावले अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
३.२ पहिरो र कटान नियन्त्रणका सफल अभ्यासहरूको अनुसरण गर्ने	३.२.१ पहिरो र कटान क्षेत्रका हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन कार्यक्रम अभियानका रूपमा संञ्चालन गरिनेछ । ३.२.२ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्न विज्ञसँग परार्मश गर्नुका साथै पहिरो नियन्त्रण क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गरिनेछ । ३.२.३ पहिरो नियन्त्रणका लागी आवश्यक आधारभूत पूर्वाधार जस्तै तार जालीको उत्पादन गाउँपालिकामै गर्न नीजि क्षेत्रसँग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ । ३.२.४ पहिरो नियन्त्रण तथा भू संरक्षण प्रविधि सम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्तीको प्रबन्ध गरिनेछ ।

वन तथा जैविक विविधताको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने	१००	१५०	२००	२५०	३००	
	१.२.	१.२.२.	गाउँपालिकास्तरीय नर्सरी स्थापना गरी फलफुलका बिरुवाहरू उत्पादन तथा वितरण	३०	५०	८०	१००	१२०	
		१.२.३.	सामूहिक जडिबुटी खेती अर्न्तकृया	१००	०	१००	०	१००	
		१.२.४.	Agro forestry को नीति अवलम्बन	०	२००	०	०	०	
२	२.१.	२.१.१.	स्थानीय वन ऐन निर्माण	९०	०	०	०	०	
		२.१.२.	वन उपभोक्ता समितिलाई तालिम	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		२.१.३.	हरित क्षेत्र तथा पार्क निर्माण	०	५००	६००	७००	८००	
		२.१.४.	पानीको मुहान संरक्षण गर्न सहयोगी विरुवा रोपण	३०	५०	६०	७०	८०	
		२.१.५.	वन तथा भू–संरक्षण कार्यक्रममा जनसहभागिता	०	०	०	०	०	
		२.१.६.	वन डडेलो नियन्त्रण कार्ययोजना निर्माण	०	३००	०	०	०	
			चोरी निकासी नियन्त्रयण वन रक्षक तालिम तथा अभिमुखीकरण	०	०	२००	०	०	
		२.१.७.	विकास निर्माणका कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रको क्षति न्युनीकरण गर्ने	१००	०	१००	०	१००	
		२.१.८.	उत्कृष्ट वन उपभोक्ता समूहलाई पुरस्कारको व्यवस्था	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.१.९.	वन व्यवस्थापन र संरक्षण क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन	१३०	०	१३०	०	१३०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
	२.२.	२.२.१.	सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
३	३.१	३.१.१	गाउँपालिकाको पहिरो तथा कटान ग्रस्त क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा विवरण संकलन	५०	०	०	०	०	
		३.१.२	वातावरणिय हिसावले जोखिम युक्त र अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा	०	०	०	०	०	
	३.२	३.२.१	पहिरो र कटान क्षेत्र विशेष हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन कार्यक्रम	०	०	०	२५०	२६०	
		३.२.२	पहिरो नियन्त्रण वायोइन्जिनियरिङ प्रविधि परार्मश सेवा	०	०	०	०	२००	
			नमुना पहिरो नियन्त्रण क्षेत्र अध्ययन भ्रमण	०	०	०	२००	०	
		३.२.३	तार जाली उत्पादनका लागी निजी क्षेत्र अर्न्तकृया	०	०	३००	०	०	
		३.२.४	पहिरो नियन्त्रण प्राविधिक जनशक्ति तालिम	०	०	०	३००	०	

७.१.५ अपेक्षित उपलब्धिहरू

दिगो वन व्यवस्थापन सुनिश्चित हनेछ । जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ । भू–संरक्षणका नमुना क्षेत्रहरूको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ । हरित क्षेत्र विस्तार हुनेछ ।

७.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

७.२.१ पृष्ठभूमि

पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षण प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ । यस गाउँपालिकामा वन क्षेत्रबाहेक खेर गइरहेका जमिन पनि केही मात्रामा रहेकोले उक्त जमिनमा ब्यापक जनपरिचालन गरी बृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ जसले गर्दा गाउँपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैंचाको रूपमा विकास गरी वनलाई आयआर्जनसँग जोड्न सकिन्छ । यस पालिकाको केही स्थानमा पहिरो जाने, बाढी आउने र नदीले कटान गर्ने गरेको छ । समृद्धिका आधारहरूमध्ये जलस्रोत र जलाधार पनि एक हो । विश्वमै नेपाल जलस्रोतको दास्रो धनी राष्ट्रका रूपमा संसारमा परिचित छ । यस गाउँपालिका पनि जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रमा सम्पन्न नै रहेको छ । गाउँपालिकामा पहाडबाट उत्पत्ति भई बग्दै आएको तिनाउनदी र मुल फुटेर बनेका खोलाहरूजस्तैः बाह्रविसे खोला, तानसेन खोला, वोक्से खोला, दोभान खोला, झुम्सा खोला, वाउन्ने खोला, कुर्मान खोला, उटुवा खोला, चिटपानी खोला, बेलहमार खोला साथै राजा झरना, जन्तिलुङ, सत्यवती, सुकेताल महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रका रूपमा रहेका छन् । तथापि यस्ता जलाधार क्षेत्रहरूको व्यवस्थापनमा ठोस योजनाको अभाव हुँदा यसको पूर्ण सदुपयोग नभई जलस्रोत खेर गइरहेको अवस्था छ । तसर्थ यस गाउँपालिकाका महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा सम्बर्धन गरी पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र गाउँपालिकालाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान जरुरी छ ।

७.२.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ वन, जलस्रोत, जलाधार र भू–संरक्षणका लागि दिगो रूपमा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
✦ दिगो वन व्यवस्थापन र त्यसमार्फत भू–संरक्षणका लागि प्राबिधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व आममानिसमा बुझाउन नसकिएको ।
✦ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्न नसके भविष्यमा पानीको मुहानहरू सुक्न गई पिउने पानी तथा सिँचाइको चरम अभाव हुनसक्ने ।
✦ वैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने ।
✦ प्राकृतिक प्रकोप : बाढी, पहिरो, अनावृष्टि, भुक्षय, डढेलो, सुख्खा खडेरी लाग्ने ।

७.२.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पकक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ यस गाउँपालिकाको जलाधार क्षेत्रमा पानीहाँस, सर्प, भ्यागुता, माछा, गंगटा जस्ता जलचरहरू पाइने ।
✦ उपलव्ध जलस्रोतको उच्चतम प्रयोग गरी कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिको विकास गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
✦ प्रशस्त पानीको स्रोत तिनाउ र यसमा मिसिने अन्य खोला, मुल फुटेर बग्ने खोला तथा खोल्साहरू रहेका ।
✦ खेर गएका तथा खालीरहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रूपमा विस्तार गरी आयआर्जनका विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरी गरिबी निवारणमा जोड्न सकिने ।

७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको जल सम्पदालाई उच्चतम सदुपयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्ने

लक्ष्य

गाउँपालिकाको जलाधार क्षेत्रको दिगो संरक्षण गरी जल सम्पदामा आत्मनिर्भर बन्ने

उद्देश्यहरू

✦ जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

उद्देश्य १: जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।	१.१.१. गाउँपालिकामा भएका पानीका मुहानहरू, जलाधार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरी विस्तृत विवरण तयार गरिनेछ । १.१.२. जलाधार क्षेत्रहरूको विनासमा सहयोग पुर्याउने क्रियाकलापहरूगर्न तत्काल रोक लगाई जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
१.२. जलाधार क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने ।	१.२.१. गाउँपालिकाका प्रमुख जलाधार क्षेत्रहरूलाई "विशेष जलाधार क्षेत्र" घोषणा गरी ती क्षेत्रहरूमा संरक्षणका कार्यक्रमहरू लागू गरिनेछ । १.२.२. प्रत्येक वडाका उपयुक्त स्थानहरूमा जल पर्यावरणीय प्रणाली अन्तर्गत जलचर, वनस्पति र भौतिक अवयवहरूको प्रवर्धन गर्नका लागि नमूना पोखरीहरू निर्माण गरिनेछ । उक्त पोखरीहरूमा वर्षातको पानी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । १.२.३. जलाधार संरक्षणमा सहायक प्रजातिका बिरुवाहरूको वृक्षारोपण गरिनेछ । १.२.४. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको प्रयोग गरी कृषि, उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।
१.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.३.१. जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व बुझाउनका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको विस्तृत विवरण तयार	२००	०	०	०	०	
		१.१.२.	स्थानीय जलाधार क्षेत्र संरक्षण नियमावली तयार गर्ने	०	१००	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	विशेष जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.२.२.	पोखरीहरू निर्माण	२००	४००	५००	६००	८००	
		१.२.३.	वृक्षारोपण	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.२.४.	निजी क्षेत्रको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्र उपयोग गरी आर्थिक दिगो पर्यटन, कृषि र उद्योग क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन गर्न अर्न्तकृया	५०	५०	५०	५०	५०	
	१.३.	१.३.१.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	

७.२.५ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

७.३ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

७.३.१ पृष्ठभूमि

वातावरण भन्नाले हाम्रो वरपर रहेका प्राकृतिक अवयवहरू जस्तै वायुमण्डल, भूमि, जल, वनजंगल, वनस्पति, जीवजन्तु र प्राकृतिक जीवनचक्र, जलवायु तथा मौसम आदिको अन्तरक्रिया र समग्रताले सृजना गरेका भौतिक अवस्थालाई जनाउछ । सम्पूर्ण वातावरणीय अवयवहरूको एकीकृत संरक्षणको एक अहम पाटाको रूपमा वातावरण संरक्षणलाइ हेर्ने गरीन्छ । यसमा समग्रमा जल, जमिन, जंगल, वायुमण्डल र हाम्रो वरपरको सेरोफेरोलाई स्वच्छ, सफा र सन्तुलित राख्ने विषय आउँछ । वातावरण प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न किसिमका रोगहरू निम्त्याउँछ । नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ यस गाउँपालिकामा समग्र वातावरण संरक्षण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।

७.३.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ यहा रहेका प्राकृतिक सम्पदाहरूको पूर्ण संरक्षण र सदुपयोग हुन नसकेको
✦ घरायसी इन्धनका रूपमा काठ दाउरालाई अत्यधिक प्रयोग गर्नाले घरायसी प्रदूषण बढेको
✦ समयमै स्तरउन्नती नहुँदा तथा अनावश्यक मानवीय गतिविधि कारण ताल, झरना सुक्ने खतरा रहेको
✦ वन क्षेत्रमा डढेलोको जोखिम रहेको ।
✦ वातावरण संरक्षण र पूर्वाधार विकास बीच सामन्जस्यता स्थापित हुन नसकेको
✦ आम नागरिकमा वातावरण सचेतनाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढंगले ल्याउनुपर्ने
✦ पर्यावरणीय असन्तुलन तथा प्रदूषणको नकारात्मक असरका कारण जीवन कष्टकर हुन सक्ने ।

७.३.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाले पार्क तथा हरित क्षेत्र विस्तार गर्न गाउँपालिकाले योजनाबद्ध रूपमा काम गरिरहेको
✦ गाउँपालिकाका सार्वजनिक स्थल, नदी खोला किनार तथा अनुकूल स्थानमा वृक्षारोपण गर्ने निती लिन सकिने ।
✦ नदी कटानबाट रोक्न वन क्षेत्रको सुरक्षा, वैज्ञानीकरण र व्यवस्थित गर्नु र वातावरणलाई मानव तथा जीवमैत्री बनाइ प्राकृतिक सन्तुलन कायम गर्ने तर्फ गाउँपालिकाले जोड दिने नीति लिएको
✦ यातायातका साधन र कलकारखानाहरू न्यून रहेको यस गाउँपालिकामा हरियाली पर्याप्त भएका कारण तुलनात्मक रूपमा सहरी क्षेत्रभन्दा स्वच्छ वातावरण रहेको
✦ गाउँपालिकाका विभिन्न ठाउँमा व्यापक वृक्षारोपण गर्नुका साथै बगैंचा, पार्कहरू निर्माण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
✦ यस गाउँपालिकामा वडा नं. १ मा रेन्बो पार्क, बोक्सेखोला पार्क, वडा नं. २ मा अविरल पार्क, वडा नं. ३ मा खुलखुले पार्क, चुनमाया पार्क, रामापिथेकस पार्क लगायतका रमणीय पार्कहरु रहेका ।

७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

स्वच्छ, सफा, हराभरा हाम्रो तिनाउ

लक्ष्य

गाउँपालिकालाई वातावरणमैत्री नमूना हरित क्षेत्रका रूपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

- जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने
- सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने ।

उद्देश्य १. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. प्रदूषण नियन्त्रणका लागि मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।	१.१.१. प्रदूषण नियन्त्रण गर्न क्रमशः सबै सडकहरूकालोपत्र गर्दै लगिनेछ । १.१.२. प्लाष्टिक तथा टायर ट्युब जलाउने परिपाटीलाई पूर्णतः बन्देज गरिनेछ । १.१.३. पानीका मुहानहरू सफा राख्न त्यस्ता स्थानहरूमा मानवीय गतिविधि र छाडा पशुहरू नियन्त्रण गरिनेछ । १.१.४. मरेका पशु चौपायहरूको व्यवस्थापन गर्न वडास्तरमा स्थानहरू तोकिनेछ । १.१.५. प्रत्येक घरमा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य ईन्धन काठ दाउरा तथा गोबर गुइँठालाई विस्तापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै गोवरग्याँस, बायोग्याँस सौर्य तथा वायु उर्जा, सुधारिएको चुलो आदिको व्यवस्था गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ । १.१.६. ठूला उद्योग, क्रशर, इट्टा भट्टा जस्ता प्रदूषण बढाउने उद्योगलाई घना मानव बस्ती भएको इलाकामा स्थापना गर्न निषेध गरिनेछ । यस्ता उद्योगलाई वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जिम्मेवार बनाई वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा सामाजिक उतरदाइत्व अन्तरगत शोधभर्ना स्वरूप लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइनेछ । १.१.७. गाउँपालिका भएर बग्ने खोला नालाको किनार लगायत भू–क्षय संवेदनशील क्षेत्रमा भू–क्षय, नदी कटान तथा पहिरो नियन्त्रण गर्ने योजना कार्यान्वयन गरिने छ । यसो गर्दा जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिलाई प्राथमिकता दिइनेछ । १.१.८ ध्वनि प्रदुषण न्यूनीकरणका लागि भारी सवारी साधनमा प्रेसर हर्न राख्न प्रतिवन्ध गरिनेछ।

रणनीति	कार्यनीति
१.२. समुदाय वा टोल स्तरमा नियमित सरसफाई तथा शौचालय निर्माण अभियान सञ्चालन गर्ने ।	१.२.१. घरआँगन, टोल र सडक सफा राख्ने र सामुदायिक वा टोलस्तरमा नियमित सरसफाई अभियान सञ्चालन गरिनेछ । १.२.२. प्रत्येक वडाका मानवीय गतिविधिहरू बढी भैरहने क्षेत्रमा अनिवार्य सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरिन छ ।

उद्देश्य २: सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने

रणनीति	कार्यनीति
२.१. विकास निर्माणको काम विकास निर्माणका कार्यक्रम गर्दा IEE कार्यन्वयन गर्ने ।	२.१.१. विकास निर्माणका ठूला कार्यक्रमहरू, खानी उत्खनन्, ढुंगा, गिटी, वालुवा तथा माटो उत्खनन् आदि कार्य गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी सोको अक्षरशः पालना गरिनेछ ।
२.२. ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको दिगो विकास र संरक्षण गर्ने ।	२.२.१. ऐतिहासिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका स्थानहरूको एकीकृत संरक्षण योजना तयार गरी यस्ता क्षेत्रलाई सम्पदा क्षेत्र घोषणा गरी वातावरण अनुकूल दिगो विकास र संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२. प्रत्येक वडामा एक एकवटा वडागत नमुना पार्कहरूको निर्माण गरिनेछ ।

वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	प्राथमिकताका आधारमा सडकहरू कालोपत्र गर्ने	५००	१०००	१५००	१८००	२०००	
		१.१.२.	प्लाष्टिक तथा टायर, ट्यूब जलाउन निषेध	०	०	०	०	०	
		१.१.३.	अनुगमनको व्यवस्था	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४.	मरेका चौपायाहरू व्यवस्थापन गर्ने स्थान निर्माण	०	२००	४००	६००	१०००	
		१.१.५.	बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन गर्न अनुदान	३००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.६.	ठूला उद्योग सञ्चालन मापदण्ड तयार	०	०	०	०	०	
		१.१.७.	भूसंरक्षण योजना कार्यान्वयन	०	०	०	०	०	
		१.१.८	प्रेसर हर्न राख्न प्रतिवन्ध	०	०	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	सरसफाई अभियान सञ्चालन	८०	१००	११०	१२०	१३०	
		१.२.२.	सार्वजनिक शौचालय निर्माण	३००	५००	६००	७५०	८००	
२	२.१.	२.१.१.	अनुगमन	०	०	०	०	०	
	२.२.	२.२.१.	एकीकृत संरक्षण योजना निर्माण	०	०	०	०	०	
		२.२.२.	एक वडा एक हरित पार्कहरूको निर्माण गाउँपालिका भर हाल सुकेका परम्परागत पोखरीको पुनरुत्थान कार्यक्रम	४००	४५०	५००	७५०	६००	

७.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

महत्वपूर्ण सार्वजनिक स्थानहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण भएका हुने । एकीकृत वातावरण संरक्षण योजना तयार भएको हुने, तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यले निरन्तरता पाएको हुने छ ।

७.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

७.४ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

७.४.१ पृष्ठभूमि

औद्योगिक क्रियाकलापको कारण व्यापक कार्बन उत्सर्जनको कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले ओजोनतह पातलिदै गएको र भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामीसामु छ । यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरूपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यसको वातावरणिय पक्षलाइ मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरूनै विकास सम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन् । विकास निर्माण सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाउने र जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी कम भन्दा कम कार्वन उत्सर्जन गर्ने र बढी भन्दा बढी कार्वन खपत हुने वातावरण सिर्जना गरेर जलवायु सन्तुलन कायम हुने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न श्रेयस्कर हुन्छ ।

भौगोलिक जटिलता र कमजोर भौगर्भिक अवस्थाका कारण नेपाल प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम क्षेत्रमा रहेको छ । नेपालमा बर्सेनि प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ । नेपालमा २०७२ सालको महाभूकम्प र २०७८ सालको मेलम्चि पहिरोको पीडा अझै ताजा नै छ । तिनाउ गाउँपालिका पनि प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ । यस गाउँपालिकामा विशेषगरी पहिरो, बाढी, नदी कटान, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढेलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन् । यस्ता प्रकोपहरूको प्रभाव न्यूनीकरणका लागी समयमानै उचित उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । हाल कोभिड–१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ । यसका लागि गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्ने योजना रहेको छ ।

७.४.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ तिनाउ र अन्य खोला आसपास रहेका बस्ती वर्षायाममा बाढी र कटानको जोखिममा रहेको
✦ बर्सेनि वर्षातको समयमा नदी कटान, भू–क्षय तथा पहिरोको समस्या हुनेगरेको
✦ जलवायु परिवर्तनले भएको अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रम वृद्धि आदिका कारण खेतीपातीको वार्षिक क्यालेन्डर परिवर्तन हुन थालेका, बालीनालीमा रोग, किराको समस्या देखिनुका साथै उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको
✦ प्राविधिक अध्ययन विना जथाभावी विकास संरचना निर्माणले विपद् जोखिम बढ्दै गएको
✦ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर तथा विपद् न्यूनीकरणका लागि ठोस योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने

७.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकामा "विपद् न्यूनीकरणको लागि हातेमालो गर्दै पूर्वतयारीमा जुटौं" भन्ने नाराकासाथ प्रभावकारी विपद व्यवस्थापन समिति गठन गर्न सकिने ।
✦ भुकम्प, कोभिड–१९, बाढी जस्ता प्रकोप नियन्त्रणका लागि गाउँपालिकामा आपतकालीन विपत व्यवस्थापन कोष स्थापना भएको ।
✦ कचल खोला, तिनाउ खोला, बाह्रविसे डुम्रे खोला, झुम्सा खोलमा तटबन्धनको कार्यक्रम, वन डढेलो नियन्त्रणका लागि अग्नि रेखा रेखाङ्कन, डढेलो सचेतना कार्यक्रम, वृक्षारोपण कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेको
✦ रेडक्रस तथा अन्य सहयोगी संस्थाबाट विपदको समयमा सहयोग प्राप्त भएको ।
✦ विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गाउँपालिका स्तरमा गठन भएको ।

७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

विपद व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने

लक्ष्य

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य योजना लागू गरी पूर्णत कार्यान्वयन गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✦ प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने
- ✦ विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने
- ✦ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १: प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. विपद् जोखिम क्षेत्र नक्सांकन गर्ने ।	१.१.१. गाउँपालिकाका उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी खतरा संकेतहरू राखिनेछ । १.१.२. गाउँपालिकाका अति जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गरिनेछ ।
१.२. विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणाली प्रभावकारी बनाउने ।	१.२.१. बाढी, मौसम लगायतको पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा संचालन गरिनेछ । १.२.२. प्रकोप सम्भाव्य स्थलहरूमा विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरणहरू जडान गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.२.३. नियमित रूपमा भैरहने प्राकृतिक प्रकोपको अध्ययन गरी प्रकोप पात्रो तयार गरिनेछ । १.२.४. विपद् सम्बन्धी पूर्वसूचना स्थानीय रेडियो, एफएम तथा अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत सम्प्रेषण गरिनेछ ।
१.३. बिमा योजना लागू गर्ने ।	१.३.१. विपद् सम्भावित क्षेत्रका प्रत्येक नागरिकको अनिवार्य बिमा योजना लागु गरिनेछ र अति विपन्न परिवारको बिमा गाउँपालिकाले गरिदिनेछ ।

उद्देश्य २: विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
२.१. विपत व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१ गाउँपालिकामा आइपर्ने प्रमुख प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्हरूको पहिचान गरी एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गरी लागु गरिनेछ ।
२.२. विपत व्यवस्थापनमा सक्षम संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।	२.२.१ विपतको बेला पिउने पानी, खाद्यान्न, औषधी उपचार आदिको पूर्वतयारी गर्न वडा स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । २.२.२ विपतका बेला भेला हुने खुल्ला स्थानहरू तय गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ । २.२.३ स्वास्थ्यकर्मीहरू सम्मिलित गाउँपालिकास्तरीय संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन गरिनेछ । २.२.४ बेलाबेलामा उद्धार तथा विपद्बाट बच्ने उपायबारे पूर्वाभ्यासहरू संचालन गरिनेछ । २.२.५ वडास्तरमा युवाहरू सम्मिलित विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूह निर्माण गरी नियमित तालिम प्रदान गरिनेछ । २.२.६ विपद व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिनेछ । २.२.७ विपतका वेला आवश्यक पर्ने उपकरण, उद्धार सामाग्री, एम्वुलेन्स, स्काभेटर, डोरी, पाल लगायतका समाग्रीहरूको जोहो गरिनेछ ।
२.३. विपद् व्यवस्थापन कोष प्रभावकारी बनाउने ।	२.३.१ गाउँपालिकामा कोभिड १९ को रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न, भूकम्प, असीना, आगलागी, बाढी, सर्पको टोकाइ, चट्याङ जस्ता महामारीबाट प्रकोप, दुर्घटना आदिको व्यवस्थापन गर्न स्थापित "विपद व्यवस्थापन कोष" व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
२.४. स्थानीय संरचना निर्माण मापदण्ड प्रभावकारी बनाउने ।	२.४.१ घर तथा बस्ती निर्माण गर्नुभन्दा पहिले अनिवार्य रूपमा नक्सापास, माटो परिक्षण तथा फिल्ड चेकजाँच गरेर विपद् जोखिम अध्ययन पश्चात मात्र विपद प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण गरिनेछ ।
२.५. जलवायु अनुकूलन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि क्षमता विकास गर्ने ।	२.५.१. जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूको अध्ययन गरी सुझाव दिन विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ । २.५.२. जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका समस्याहरू सामना गर्न स्थानीय स्तरमा तालिम तथा सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ । २.५.३. स्थानीयस्तरमा तथा बिद्यालयहरूमा जलवायु परिवर्तनका बारेमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
२.६. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.६.१. विपद्बाट बच्ने उपायका बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई समुदायमा अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन	१५०	०	०	०	०	
		१.१.२.	उच्च जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गर्ने	२००	४००	५००	६००	८००	
	१.२.	१.२.१.	विपद् पूर्वानुमान तथा चेतावनी सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन	२००	०	०	०	०	
		१.२.२.	विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरण जडान	१५०	२००	२५०	३००	०	
		१.२.३.	प्रकोप पात्रो तयार	५०	०	०	०	०	
		१.२.४.	विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना सम्प्रेषण	०	१५०	०	०	०	
	१.३.	१.३.१.	बिमा योजनामा अनुदान	२००	२००	२००	२००	२००	
२	२.१.	२.१.१.	एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण	०	०	४००	०	०	
	२.२.	२.२.१.	वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन संयन्त्र निर्माण	१५०	०	०	०	०	
		२.२.२.	खुल्ला स्थान तय गरी पूर्वाधार निर्माण	०	६००	७००	८००	१०००	
		२.२.३.	संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन माहामारीका लागी आइसोलेसन केन्द्र निर्माण	०	६००	८००	११००	१३००	
		२.२.४.	उद्धार सम्बन्धित पूर्वाभ्यास सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		२.२.५.	विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूहलाई तालिम	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		२.२.६.	विभिन्न संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य	०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.७	विपत् उद्धार सामाग्री खरिद	५००	७००	८००	९००	९००	
	२.३.	२.३.१.	विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण तथा रकम थप	५००	६००	६००	६५०	६५०	
	२.४.	२.४.१.	विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण मापदण्ड लागू	०	०	०	०	०	
	२.५.	२.५.१.	विज्ञसँग परामर्श सेवा लिने	०	०	०	०	०	
		२.५.२.	तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	१००	२००	३००	४००	५००	
		२.५.३.	अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन	१००	१००	१००	१००	१००	
	२.६.	२.६.१.	सचेतना अभियान सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	

७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि

विपद् जोखिम नक्साङ्कन भएको हो । भौतिक संरचनाहरू मापदण्ड बमोजिम विपद् प्रतिरोधी भएको हुने, विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली प्रभावकारी भएको हुने, विपद् सम्बन्धी नीति तथा योजना बनेको हुने र विपदबाट हुने क्षतिमा न्युनीकरण भएको हुनेछ साथै जलवायु परिवर्तनका असरहरूको अनुकूलन तथा न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।

७.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पूर्ण राजनैतिक स्थिरता हुनेछ ।
- आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनेछ ।
- दक्ष जनशक्ति, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको सहज उपलब्धता हुनेछ ।
- व्यापक जनसहभागिता र समर्थन हुनेछ ।
- कुनै प्रकारको ठूलो स्तरको प्राकृतिक विपत्ति आइ लाग्ने छैन ।
- स्थानीय स्तरबाट कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- कामको थालनी पश्चात् काममा नियमितता हुनेछ ।
- निर्माण सामग्रीको आपूर्तिमा कुनै प्रकारको अवरोध हुने छैन ।
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारी प्रभावकारी हुनेछ ।
- सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया सरल हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

वन तथा जैविक विविधता

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	वनले ओगटेको कूल क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१)	प्रतिशत		
२.	असर	सामुदायिक वनले ओगटेको क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१.१)	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	वृक्षारोपण गरिएको क्षेत्र (प.दि.वि.ल. १५.२.१.२)			
४.	प्रतिफल	वनस्पति उद्यान (संख्या)	संख्या		
५.	असर	वैज्ञानिक व्यवस्थापन प्रणाली लागु वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
६.	असर	जडीबुटी तथा फलफूल खेतीले ओगटेको सामुदायिक वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
७.	असर	मिचाहा प्रजातिका बिरुवाहरूले ओगटेको वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
८.	असर	संकटापन्न अवस्थामा रहेका औषधिको रूपमा प्रयोग हुने वनस्पतिहरू(प्रतिशत)	प्रतिशत		
९.	असर	अनुत्पादक झाडी, बुट्यान क्षेत्र मध्ये उत्पादनशील वनमा परिणत भएको क्षेत्र			
१०.	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वनस्पतिको संख्या	प्रतिशत		
११.	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वन्यजन्तुको संख्या	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	सामुदायिक वनभित्र निर्मित पोखरी संख्या	संख्या		
१३.	असर	बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भू–संरक्षण गरिएका स्थानहरूको संख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत		

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	ताल, सिमसार र तलाउ/पोखरीहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १५.१.२.२)	प्रतिशत		
२.	असर	संकटासन्न तालहरू/पोखरीहरू(प.दि.वि.ल. १५.४.१.१)	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	संरक्षित सिमसार क्षेत्र (संख्या)	संख्या		
४.	प्रतिफल	वर्षातको पानी संकलन गर्न निर्माण गरिएका नमुना पोखरी संख्या	संख्या		
५.	प्रतिफल	परम्परागत जैविक विधि अपनाई संरक्षण गरिएका पानीको मुहानहरूको संख्या	संख्या		
६.	प्रतिफल	संकटमा परी पुनरुत्थान गरिएका पानीका मुहानको संख्या	संख्या		
७.	प्रतिफल	वनजंगल भित्र रहेका पोखरीहरूको संख्या	संख्या		
८.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका नदीहरूको संख्या	संख्या		
९.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका पानीका मुहानहरूको संख्या	संख्या		
१०.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका सिमसार क्षेत्रको संख्या	संख्या		
११.	असर	नयाँ निर्माण गरिएका पोखरी, ताल वा अन्य जलक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्र	संख्या		

वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	नव हरित क्षेत्रको संख्या	संख्या		
२.	प्रतिफल	वातावरणीय संवेदनशील क्षेत्रहरूको संख्या	संख्या		
३.	प्रतिफल	सडक सौन्दर्यीकरण	कि.मि.		

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	विपद्को कारण ज्यान गुमाउनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.१)	संख्या		
२.	प्रतिफल	विपद्को कारण घाइते हुनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.२)	संख्या		
३.	असर	विपद्बाट प्रभावित घरपरिवार	संख्या		
४.	प्रतिफल	विपद्को बेला भेला हुने स्थानको	संख्या		
५.	प्रतिफल	दमकल संख्या	संख्या		
६.	प्रतिफल	एक्सकाभेटर संख्या	संख्या		
७.	प्रतिफल	विपद् पूर्वसंकेत दिन जडित उपकरणहरूको संख्या	संख्या		
८.	असर	भूकम्प प्रतिरोधी घरको प्रतिशत			
९.	प्रतिफल	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना अन्तर्गत समुदायस्तरमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.२.१)	संख्या		
१०.	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलनका वनस्पति तथा बालीनालीको संख्या	संख्या		
११.	असर	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.३.१.१)	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	जलवायुका असरलाई कम गर्ने कार्यमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको संख्या	संख्या		

परिच्छेद - ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

८.१ सुशासन विकास तथा सुशासन

८.१.१ पृष्ठभूमि

वास्तविक रूपमा असल शासनको स्थापना गरी जनतामा यसको प्रत्याभूती गराउन सकेमात्र जनस्तरमा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता रहन्छ । सार्वजनिक प्रसासनलाई उत्पादनशिल, छिटोछरितो, मित्व्यायी, सेवामुखी, पारदर्शी, अग्रसरता लिने र उत्तरदायीत्व बहन गर्ने प्रभावकारी संगठनको रूपमा विकास गर्न जरुरि छ । राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरू जस्तै पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी , शासन, शुलभता र सहजताको स्वस्थ विकास र सुनिश्चितता गर्न सकेको खण्डमा सङ्घीय संविधानको मर्मअनुरूप हाल अपनाइएको संघियताको महत्व थप उजागर हुने दखिन्छ ।

गाउँपालिकाले कार्यालयहरूमा नागरिक वडापत्रको व्यवस्था, इन्टरनेट नेटवर्किङ मार्फत वडालाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने कार्य, कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम, नागरिक भेला, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्यप्रणालीलाई अझ चुस्त, र व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउनु आवश्यक रहेको छ।

८.१.२ समस्यया तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
✦ लामो राजनैतिक संक्रमणबाट हालसालै स्थापित नयाँ सङ्घीय प्रणालीको स्थानीय सरकार भएका कारण सर्वाङ्गीण संस्थागत विकास भइनसकेको ।
✦ सङ्घीयताको अभ्यास तथा अनुभव नयाँ भएको ।
✦ स्थानीयवासीमा राजनैतिक चेतनाको स्तर माथि उठी नसकेको ।
✦ संस्थागत तथा क्षमता अभिवृद्धिका नियमित कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नभएको ।
✦ जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन नहुँदा जनतामा निराशा उत्पन्न भई सङ्घीय व्यवस्थामा नै प्रश्न खडा हुन सक्ने ।
✦ विकासनिर्माणको काम गर्दा भ्रष्टाचार वृद्धि हुन सक्ने ।
✦ आग्रह र पूर्वाग्रहरहित न्याय प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।
✦ स्थानीयरूपमा संकलन भएको राजश्व अपचलन हुन सक्ने ।
✦ स्थानीय जनप्रतिनिधि र कर्मचारीतन्त्रको समन्वयमा कठिनाइ हुन सक्ने ।
✦ जनउत्तरदायी शासन प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।
✦ सबै कार्यालयलाई कर सूचनामैत्री तथा प्रविधियुक्त बनाउन ठूलो बजेटको आवश्यकता पर्ने ।

८.१.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
✦ गाउँपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन स्थानीय सरकारमा सम्पूर्ण अधिकार प्रदान गरीएको।
✦ स्थानीय निर्वाचनमा जननिर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले उत्साहका साथ काम गरिरहेको
✦ सेवा प्रवाहलाई चुस्त, द्रुत तथा सरल बनाउन सबै वडा कार्यलयहरूलाई गाउँपालिकासँग Broad Band अर्थात् Internet बाट नेटवर्किङ कार्य भैरहेको ।
✦ गाउँपालिका र वडास्तरमा न्यायिक समितिको व्यवस्था भएको ।
✦ विपन्न, न्यून आय भएका नागरिक, फरक क्षमता भएका नागरिक, ज्येष्ठ नागरीक तथा हिंसा पीडित महिला अल्पसंख्यक जाति र द्वन्द पीडितलाई सेवा प्रवाहमा विशेष प्राथमिकता दिने गरीएको ।
✦ लेखा र प्रशासन सञ्चालनार्थ विभिन्न सफ्टवेयरहरूको प्रयोग भएको ।
✦ स्थानीय सरकारले भ्रष्टाचारशून्य प्रशासनको नीति लिएको ।
✦ कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था गर्ने गरीएको ।
✦ गाउँपालिका तथा वडा कार्यालय भवन निर्माण योजना बनेको ।
✦ स्थानीय जनशक्तिको परिचालन गरी योजना–आयोजनाहरूलाई कम खर्चिलो बनाउने नीति लिइएको ।
✦ व्यक्तिगत घटना दर्तालाई विद्युतीय सूचना प्रणालीमा लग्ने योजना भएको ।
✦ गुनासो तथा सुझाव सङ्कलनको व्यवस्था भएको ।
✦ कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी बनाउने योजना भएको ।
✦ सबै वडाहरूमा सूचना प्रविधिको समुचित व्यवस्था गर्ने योजना बनेको ।
✦ युवा स्वरोजगारलाई प्राथमिकतामा राखि प्रधानमन्त्री स्वरोजगार कार्यक्रमलाइ निरन्तरता दिइएको ।
✦ सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
✦ सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गरी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने योजना लिन सकिने ।
✦ गाउँपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्न सकिने।
✦ कार्यपालिकाको निर्णय ४८ घण्टाभित्र सार्वजनिक गरी जनताप्रति उत्तरदायी हुने संस्कार विकास गर्न सकिने।
✦ गाउँपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको आचार संहिता बनाएर लागू गर्न सकिने।
✦ गाउँपालिकामा भ(नयखभचलबलअभ को सुरुवात गर्न सकिने ।
✦ स्थानीय सरकार स्वायत्त भएका कारण गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था हेरी आवश्यकताअनुसार असल शासन अभिवृद्धि, मानव संसाधन विकास, योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
✦ विद्यमान सूचना प्रविधिको सदुपयोग गरी अन्य स्थानीय सरकारले गरेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुशरण गर्न सकिने ।
✦ जनगुनासोलाई तत्काल सम्बोधन गरी जनताको मन जित्न सकिने ।
✦ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण गरी लागू गर्न सकिने ।
✦ आवश्यकताअनुसार प्रहरी तथा सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
✦ सञ्चार माध्यम मार्फत् गाउँपालिकाका काम र विकास निर्माणका योजना सुसूचित गर्न सकिने ।

८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको सरोकार जनमुखी सरकार

लक्ष्य

सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो, सुलभ जनउत्तरदायी र प्रभावकारी बनाई जनचासोमा केन्द्रित हुने

उद्देश्यहरू

- भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महशुस हुने सेवा प्रणाली प्रवर्द्धन गर्ने	१.१.१ नियमित रूपमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरी राज्यद्वारा प्रवाह हुने सेवामा रहेका जन गुनासो र चासोको अध्ययन गरिनेछ । १.१.२ राज्यको कानूनको परिधिमा रही सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त बनाउन नागरिक सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.३ वडास्तरमा आवश्यकता अनुसार "घुम्ती स्थानीय सरकार" कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.४ सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त राख्न विद्युतिय सूचना प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक Software हरूको प्रवन्ध गरिनेछ । १.१.५ कर्मचारीहरू लाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.६ जनगुनासो व्यवस्थापन प्रणाली र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ । १.१.७ सूचना प्रविधिमा वडाका कृयाकलापलाई समेट्न आवश्यक पूर्वाधार खरिद गरिनेछ । १.१.८ इन्टरनेट सुविधाको स्तर वृद्धि गरी प्रत्येक वडामा सुनिश्चित गरिनेछ । १.१.९ भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत वडा तथा गाउँपालिका भवन निर्माणका लागि डि.पि.आर तयार पारिनेछ । १.१.१० सार्वजनिक अभिलेख प्रणाली र पञ्जिकरणलाई प्रविधि मैत्री र पूर्ण अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । १.१.११ स्थानीय न्याँयिक समितिलाई स्रोत साधन यूक्त बनाइनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
	१.१.१२ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गरिनेछ । १.१.१३ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.१४ उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कारको प्रबन्ध गरिनेछ । १.१.१५ सार्वजनिक सूचना प्रणालीमा जनताको सहज पहुँच हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । १.१.१६ विकासमा निजी क्षेत्रको सहयोग लिन नियमित अन्तरकृया आयोजना गरिनेछ । १.१.१७ संगठन व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ । १.१.१८ जनप्रतिनिधि र कर्मचारी केन्द्रित क्षमता विकास सुशासन र सदाचार सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण गरिनेछ । १.१.१९ पूँजीगत खर्चको पात्रो तयार गरी सार्वजनिक खर्च अन्तर्गत पूँजीगत खर्च क्षमता विकास गरिनेछ १.१.२० विकास निर्माणमा प्रगति विवरणलाई जनतासामू नियमित सार्वजनिक गर्न सूचना प्रविधिको विकास गरी सहज र पहुँच योग्य बनाइने छ । १.१.२१ आयोजना तथा निर्माणस्थलमा आयोजनाको विस्तृत विवरण सम्बन्धी बोर्ड अनिवार्य राखिनेछ । १.१.२२ क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्रलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक सुधार गरिनेछ १.१.२३ सार्वजनिक सुनुवाइका कार्यक्रम नियमित गरिनेछ

संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नियमित नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.२	सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधी अभिमुखीकरण	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.३	घुम्ती स्थानीय सरकार कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.४	Governance Software/ digital Signature खरिद	०	०	६००	०	०	
		१.१.५	IT तालिम (कर्मचारी)	०	०	०	४००	०	
		१.१.६	गुनासो सम्बोधन पूर्वाधार खरिद	०	३००	४००	०	६००	
		१.१.७	सूचना प्रविधि पूर्वाधार खरिद	०	०	३००	४००	५००	
		१.१.८	इन्टरनेट स्तरवृद्धि र सेवा विस्तार	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.९	वडा तथा गाउँपालिका भवन डिपिआर तयारी	०	०	८००	०	०	
		१.१.१०	सार्वजनिक अभिलेख र पञ्जिकरण डिजिटलाइजेसन	०	०	०	५००	०	
		१.१.११	न्यायिक समिति क्षमता विकास	१५०	०	०	०	०	
		१.१.१२	आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण	०	२००	०	०	०	
		१.१.१३	स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.१४	उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.१.१५	सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण	०	१२०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१६	नीजि क्षेत्र अन्तरक्रिया (सेवा प्रवाहको प्रभावकारी)	५०	१००	१५०	२००	२५०	
		१.१.१७	O and M Survey	०	३००	०	०	०	
		१.१.१८	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम	१००	१५०	२००	२५०	३५०	
		१.१.१९	पूँजीगत खर्च पात्रो निर्माण	०	१००	०	१००	०	
		१.१.२०	विकास निर्माण प्रगति विवरण Display Board निर्माण	०	०	०	५००	०	
		१.१.२१	आयोजना स्थल विवरण प्रकाशन	१००	०	०	०	०	
		१.१.२२	नागरिक वडापत्र कार्यान्वयन सुधार योजना निर्माण	०	०	०	०	५००	
		१.१.२३	सार्वजनिक सुनुवाइ संचालन	२००	२५०	३००	४००	५००	

८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महसुस हुने सेवा प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

८.२.१ पृष्ठभूमि

समाजमा मानवियता, मानवहित र सामाजिक न्यायका नीम्ति आम नागरिकलाई मानव अधिकारको महत्व र आवश्यकता बारे ज्ञान जरुरी पर्दछ । नेपालको संविधानले मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेका मानवअधिकार उपभोगको आधारभूत तहमा सुनिश्चितता गर्ने राज्य र राज्यद्वारा परिचालित राज्यका यन्त्रहरूजस्तै प्रशासन, प्रहरी र राज्यका संबैधानिक अंगहरूजस्तै न्यायालय मानव अधिकार आयोग स्थानीय न्याँयिक समिति आदि हुन् । मानवअधिकार सम्बन्धी रास्ट्रिय तथा स्थानीय कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न जरुरि देखिन्छ । स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्नु र सामाजिक न्याय कायम गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय विकास योजनाका यि विषयको सम्बोधन गरिएको छ ।

८.२.२ समस्या तथा चुनौती

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- समाजमा सामाजिक जागरणको अवस्था कमजोर हुनु ।
- परम्परागत रूपमा रहेका अन्धविश्वास, कुरिति, कुसंस्कार र भेदभावपूर्ण सामाजिक प्रणालीमा कारण सामाजिक न्याय संकटमा पर्नु ।
- अशिक्षा, अज्ञानता र पछौटेपन कायमै रहनु ।
- गरिबी, अन्धविश्वास र विपन्नता कायमै रहनु ।
- मानव अधिकारयुक्त पूर्ण सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने चुनौती हुनु ।

८.२.३ सम्भावना तथा अवसर

सबल पक्षः मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्रका प्रमुख मूल्य र मान्यतालाई नेपालको संविधानले आत्मसाथ गरी मौलिक हकमा व्यवस्था गरेको ।
- प्रत्येक स्थानीय सरकारलाई मानवअधिकार रक्षा गर्ने अधिकार प्राप्त भएको
- गाउँपालिकास्तरमा स्थानीय न्याँयिक समितिको प्रबन्ध भएको
- स्वतन्त्र न्यापालिकाको परिकल्पना गरी न्याय सम्पादन संयन्त्र निर्माण भएको
- स्थानीयस्तरमा मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका पक्षमा जनचेतना वृद्धि हुँदै गएको

८.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

- सामाजिक न्यायपूर्ण समाजको निर्माण

लक्ष्य

- मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूमा उल्लेख्य कमी ल्याई मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने

उद्देश्यहरू

- मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ मानव बेचविखन तथा शोषणका दृष्टिकोणले सम्वेदनशील व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि र शशक्तिकरण गर्ने	१.१.१ मानव बेचविखन र ओसार पसारका दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिममा रहेका वर्ग क्षेत्र र समुदायको सूक्ष्म ढंगले अध्ययन गरी स्थितिपत्र तयार पारिनेछ । १.१.२ मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा मानवबेचविखन र ओसारप्रसार विरुद्ध व्यापक रूपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय सञ्चार माध्याम, सामाजिक सञ्जाल र पत्रकारहरूको सहयोग लिइनेछ । १.१.३ यौन हिंसा, यौन शोषण र बलात्कार जस्ता जघन्य अपराध न्युनीकरण गर्न कानूनी उपचार खोज्न र दोषीलाई कानूनको दायरामा ल्याउन प्रत्येक वडामा महिला अधिकारकमीहरू, समाजसेवीहरू, राजनैतिक नेतृहरू तथा आमा समूहहरूको अगुवाइमा एक शसक्त मानव अधिकार सेलको गठन गरिनेछ । १.१.४ वेपत्ता पारिएका, द्वन्द पिडित, बेचबिखनमा परेका, शहिद परिवार, लक्षित परिवारको लगत संकलन गरी उनीहरूको शसक्तिकरणका तथा सामाजिक पुन स्थापनाका लागि विशेष प्याकेज निर्माण गरी आयआर्जन र सामाजिक एकीकरणलाई सहज बनाइने छ । १.१.५ मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरू न्याँयिक समितिमा दर्ता गर्न वडास्तरीय महिला सेललाई सक्रिय तुल्याउन सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । १.१.६ माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्रा केन्द्रित यौन हिंसा, यौन शोषण, बलात्कार दाइजो र बाल अधिकारका विषयमा हरेक महिनामा एक पटक हुनेगरी घुम्ती कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाईने छ । १.१.७ न्यायमा पहुँच नभएका विपन्न वर्गहरूलाई निशुल्क कानूनी परामर्श सेवा दिन संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ । १.१.८ संविधान प्रदप्त सबै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न एक अध्ययन गरी आवश्यक स्थानीय कानून र राज्यका यन्त्रको प्रबन्ध गरिनेछ ।

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	जोखिम समूह र व्यक्तिको पहिचान गर्ने	१००	०	०	०	०	
		१.१.२	सामाजिक सञ्जाल तथा स्थानीय संचार माध्याम मार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.१.३	वडास्तरीय मानव अधिकार सेल गठन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४	आर्थिक तथा सामाजिक शसक्तिकरणका लागि लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम	४००	४५०	५००	५५०	६००	
		१.१.५	न्याँयिक समितिमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटना दर्ता गर्न महिला सेल अभिमुखीकरण	१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.६	मानवअधिकार विद्यालय घुम्ती कक्षा संचालन	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.७	निशुल्क कानुनी परामर्श सेवा सञ्चालन	०	०	०	०	०	
		१.१.८	मौलिक हक कार्यान्वयन स्थिति बारे अध्ययन	१५०	०	०	०	०	

८.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

मानवअधिकार उल्लङ्घन, मानव बेचविखन, यौन हिंसा र शोषण लगायतका सामाजिक अपराधका घटनाहरूमा महशुस हुनेगरी कमी आएका हुनेछन् ।

८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन

८.३.१ पृष्ठभूमि

कुनै पनि स्थानको विकास योजनालाई सफल रूपमा कार्यन्वयन गर्न त्यस स्थानको वस्तुनिष्ठ सूचनाको अनिवार्यता हुन्छ । गाउँपालिकामा गरिने हरेक किसिमका कृयाकलापहरू समग्र वस्तुस्थितिलाई कतिपय अवस्थामा परिमाणमा प्रतिवन्धित गर्न मिल्दछ । यसका लागि योजना तर्जुमा, नीति विश्लेषण, आयोजना मुल्यांकन प्रणाली र तथ्यांक संकलन, प्रसोधन, विश्लेशण एवं प्रस्तुतीकरण कार्यलाई बढी बैज्ञानिक, स्तारिय र व्याबहारिक बनाउनु जरुरी देखिन्छ । तसर्थ हरेक कृयाकलापलाई परिमाणमा देखाउँदा विकास र समृद्धिको मापन गर्न सहज हुनुका साथै यथार्थमा गाउँपालिकाको स्थितिवारे थाहा पाउन सकिन्छ । विकास र समृद्धिको सहज मापनको लागि हरेक सूचनालाई अद्यावधिक राख्ने किसिमको सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको आवश्यकता रहन्छ । अर्को तर्फ राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन र लेखा व्यावस्थापन नियमित र वैज्ञानिक नहुदा राज्यको स्रोत र साधनको व्यापक दुरूपयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ । यस्ता पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क व्यावस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन र लेखा व्यावस्थापनलाई सुद्धढ तुल्याउन योजनाले सम्वोधन गर्नुपर्ने भएकोले यो खण्ड तयार पारिएको छ ।

८.३.२ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

दीर्घकालीन सोच

"चुस्त तथ्याङ्क तथा वित्तीय व्यवस्थापन"

लक्ष्य

सूचना प्रविधिको महत्तम प्रयोग मार्फत तथ्याङ्क र वित्तीय व्यवस्थापनलाई चुस्त र दुरुस्त राख्ने

उद्देश्यहरू

- स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु ।

उद्देश्य १: स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुदृढ अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने	१.१.१. सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय सरकारसँग सम्बद्ध सबै सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्न एक साधन सम्पन्न तथ्याङ्क तथा सूचना इकाई निर्माण गरिनेछ । १.१.२ सबै प्रकारका सूचनाहरू अद्यावधिक हुने स्वचालित अभिलेखाङ्कन प्रणाली तयार पार्न अध्ययन गरी software हरू खरिद गरिनेछ । १.१.३ अभिलेख इकाइमा आवश्यक दरबन्दीको प्रबन्ध गरिनेछ ।

रणनीति	कार्यनीति
१.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउने	१.२.१ सार्वजनिक खर्चका मापदण्ड र मितव्ययिता कायम हुने नीति निर्माण गरी लागू गरिनेछ । १.२.२ अनुगमन प्रणालीलाई दुरुस्त बनाउन वार्षिक कार्य योजना तयार पारिनेछ । १.२.३ राजश्व संकलनलाई करदाता मैत्री बनाउन आवश्यक अध्ययन गरी सोही अनुसारको प्रणाली विकास गरिनेछ । १.२.४ सम्पूर्ण व्यवसायलाई दर्ता गरी करको दायरामा ल्याउन घुम्ती व्यवसाय दर्ता अभियान सञ्चालन गरिनेछ । १.२.५ राज्यलाई तिरेको कर कसरी जनताका लागि खर्च हुन्द भन्ने स्थापित गर्न कर शिक्षा कार्यक्रम नियमित सञ्चालन गरिनेछ । १.२.६ गाउँपालिकाका ठूला करदातालाई सार्वजनिक सम्मान गरिनेछ । १.२.७ सिमान्तकृत वर्ग र महिला उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मापदण्डका आधारमा विशेष सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ । १.२.८ गाउँपालिकाको आयव्ययको विवरण नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने प्रबन्ध मिलाईने छ ।

तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	तथ्याङ्क तथा सूचना इकाइ गठन	२००	०	०	०	०	
		१.१.२	सूचना अभिलेखाङ्कन Software खरिद	०	३००	१००	१००	१००	
		१.१.३	अभिलेख इकाइमा दरवन्दी व्यवस्थापन	५०	१००	१००	२००	२५०	
	१.२	१.२.१	सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड निर्माण	०	०	०	०	०	
		१.२.२	अनुगमन संयन्त्र क्षमता विकास	०	१००	२००	२५०	३००	
		१.२.३	अनुगमन वार्षिक कार्ययोजना तयारी	०	१५०	०	०	०	
		१.२.४	करदातामैत्री राजश्व संकलन प्रणाली निर्माण अध्ययन	०	०	३००	०	०	
		१.२.५	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	०	६०	७०	१००	१५०	
		१.२.६	ठूला करदाता सम्मान कार्यक्रम	५०	१००	१००	२५०	२५०	
		१.२.७	व्यवसाय दर्ता छुट (लक्षित समुदाय) तथा अनुदान	०	०	०	०	०	
		१.२.८	गाउँपालिकाको आयव्यय नियमित प्रकाशन प्रणाली निर्माण	०	०	०	०	०	

८.३.३ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

लक्षित समुदायलाइ व्यवसाय दर्तामा छुट तथा अनुदान दिइएको हुने तथा गाउँपालिकाको आय व्यय नियमित प्रकाशन गर्ने प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

संस्थागत विकास तथा सुशासन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	सेवा प्रवाह सन्तुष्टि सर्वेक्षण	संख्या		
२.	प्रतिफल	सार्वजनिक सुनुवाई	संख्या	२	३
३.	प्रतिफल	अनुगमन	संख्या	१०	२०
४.	असर	पूँजीगत बजेट खर्च	प्रतिशत		
५.	असर	लक्षित आयोजना सम्पन्न	प्रतिशत		
६.	प्रतिफल	न्यायिक समितिबाट फछ्र्यौट मुद्धा संख्या (वार्षिक)	संख्या	६	२०
७.	प्रतिफल	जनगुनासो संख्या	संख्या		
८.	प्रतिफल	गुनासो सम्बोधन प्रणालीबाट सम्बोधन भएका गुनासा	संख्या		
९.	प्रतिफल	कर्मचारी जनप्रतिनिधि तालिम अभिमुखीकरण	संख्या	४	१०
१०.	प्रतिफल	सूचना प्रविधिमा आवद्ध सूचना संख्या	संख्या		
११.	प्रतिफल	स्थानीय रेडियो कार्यक्रम प्रसारण	संख्या		
१२.	प्रतिफल	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया	संख्या	-	३

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	जोखिममा परेका व्यक्तिको संख्या			
२.	प्रतिफल	मानव अधिकार सेल संख्या			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३.	प्रतिफल	लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम संख्या		५	१०
४.	प्रतिफल	न्याँयिक समितिमा दर्ता भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका संख्या			
५.	प्रतिफल	मानव अधिकार घुम्ती कक्षा संख्या			
६.	प्रतिफल	निशुल्क कानूनी परामर्शबाट दर्ता भएका मुद्धा संख्या			
७.	प्रतिफल	यौन हिंसाका घटना (दर्ता संख्या)			
८.	प्रतिफल	मानव बेचविखनमा परेका संख्या			

तथ्याङ्क व्यवस्थापन राजश्व परिचालन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध सूचना प्रणाली संख्या			
२.	प्रतिफल	करदाता शिक्षा कार्यक्रम संख्या			
३.	असर	कूल बजेटमा आन्तरिक राजश्व वा करको हिस्सा (प्रतिशत)		१०	१३
४.	असर	कूल स्वीकृत बजेटको खर्च प्रतिशत (वार्षिक)		७८	९५
५.	प्रतिफल	दर्ता भएका व्यवसाय संख्या		१५०	३००
६.	प्रतिफल	राजश्व संकलन हुने शिर्षक संख्या		१०	१५

परिच्छेद - ९: कार्यान्वयन व्यवस्था

९.१ पृष्ठभूमि

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगले तोकेको ढाँचा बमोजिम कुनै पनि गाउँपालिका वा स्थानीय सरकारले विकासका कार्यक्रमहरू तय गर्दा विशेषत स्थानीय वस्तुगत अवस्थाको आधारमा स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, सामाजिक विकास, वातावरणीय सन्तुलन तथा संस्थागत सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याई समग्र विकासलाई सन्तुलित र नतिजामुखी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न प्रभावकारी सिद्ध हुनेगरी गर्नुपर्दछ ।

९.२ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

क्र.सं.	शिर्षक	वार्षिक बजेट	
		आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९
१.	**आर्थिक क्षेत्र**		
	कृषि विकास	६००००००	५००००००
	पशु विकास	४००००००	३००००००
	पर्यटन	४००००००	२१६८६५
	सहकारी कार्यक्रम	५०००००	५०००००
२.	**सामाजिक क्षेत्र**		
	शिक्षा विकास	८००००००	८००००००
	स्वास्थ्य विकास	७००००००	५६०००००
	लक्षित वर्ग	२००००००	२००००००
	युवा उद्यमशिल विकास	१००००००	
	संस्कृति संरक्षण	३०००००	
३.	**पूर्वाधार**		
	भवन निर्माण	४००५००००	९००००००
	मोटरबाटो मर्मत	१००००००	३००००००
	डि.पि.आर	२००००००	
	हाईवे शौचालय	१५०००००	
	खानेपानी सरसफाई	१००००००	१००००००

क्र.सं.	शिर्षक	वार्षिक बजेट	
		आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९
४.	**वातावरण**		
	विपद् व्यवस्थापन कोभिड १९	५००००००	५००००००
	भू–संरक्षण	५०००००	७५००००
	वन वातावरण	१००००००	७५००००
५.	**संस्थागत विकास**		
	न्यायीक समिति व्यवस्थापन	६०००००	६०००००

९.३ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०७७/०७८ को यथार्थ	आ.व. २०७८/०७९ को संशोधित अनुमान	आ.व. २०७९/०८० को प्रक्षेपण	विविध
१.	राजश्व	१०४१८७३६५.१३	८०९८२२४९.३३	८९०८०४७४.३	
२.	अनुदान	६४४५३४७	१५१४४१६	१६६५८५७.६	
२.१	संघीय सरकार	३३३५५३२७०	२५१४३४३४०	२७६५७७७७४	
२.१.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान	६४७२५०००	६८६२५०००	७५४८७५००	
२.१.२	सशर्त अनुदान	२५८८२८२७०	१५८८७८३४०	१७४७६६१७४	
२.१.३	समपूरक अनुदान		२८०००००	३०८००००	
२.१.४	विशेष अनुदान	१०००००००	११०६६०००	१२१७२६००	
२.२	प्रदेश सरकार	४५८६५५००	१७९६७५००	१९७६४२५०	
२.२.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान	४३९०५००	३१९५५००	३५१५०५०	
२.२.२	सशर्त अनुदान	२६८५००००	४२७२०००	४६९९२००	
२.२.३	समपुरक अनुदान	१४६२५०००	७५०००००	८२५००००	
२.२.४	विशेष अनुदान	०	३००००००	३३०००००	
३.	सामाजिक सुरक्षाभत्ता	६०००००००	०	०	
४.	गत वर्षको मौज्दात	६७०३५६९.८२	५८३६१६०.४५	६४१९७७६.५	

९.४ स्रोत परिचालन रणनीति

स्थानीय सरकारका वित्तीय स्रोतहरु संघिय तथा प्रदेश सरकारबाट विभिन्न शिर्षकहरुमा प्राप्त हुने अनुदानहरु हुन् । यसका अलावा सहकारी, समुदाय र निजी क्षेत्रका साथै स्थानीयस्तरमा संकलन हुने राजश्व समेत वित्तिय स्रोतहरु हुन् । यसर्थ यी सम्पूर्ण स्रोतहरुको समुचित परिचालन मार्फत लक्ष्यहरु हासिल गर्न निम्न स्रोत परिचालन रणनीति तय गरिएको छ ।

१. सार्वजनिक, निजी, सहकारी साझेदारीको अवधाणा अवलम्बन गर्ने ।

२. वित्तीय संस्थाहरुसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने ।

३. उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने ।

४. तीनै तहका सरकारहरुबीच सहकार्य गर्ने ।

५. निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्ने नीति तय गर्ने ।

६. गैर आवासिय नेपालीको लगानी संकलन गरी विप्रेषणलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने ।

७. अनुत्पादक खर्चलाई कटौती गर्ने ।

८. तुलनात्मक लाभका क्षेत्रमा लगानी केन्द्रित गर्ने ।

९. पूर्ण रुपमा पूर्व तयारी पश्चात मात्र आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट र बजेट विनियोजन गर्ने ।

१०. रकमान्तरलाई निरुत्साहित गर्ने ।

११. चालू खर्चको सिमा निर्धारण गरी पूँजीगत खर्च बृद्धि गर्ने ।

१२. स्थानीय गौरवका आयोजनाहरुको कार्यान्वयनलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्ने र सोका लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गर्ने ।

९.५ आवधिक योजना कार्यान्वयन

सामान्यतया कुनैपनि कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको आधारमा चार तहमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

१. "अति उत्तम"– ३ अंक

"अति उत्तम" तह अन्तर्गत कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा आवागमनमा निकै कठिनता छ र सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्यक्रमले आवागमनलाई प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय प्रभाव पार्दछ भने सो कार्यक्रम कार्यान्वयनका हिसाबले पहिलो प्राथमिकता तथा अति उत्तम वर्गमा पर्दछ । यस प्रकारका कार्यक्रममा सो शिर्षक अन्तर्गत विनियोँजित बजेटको ५० प्रतिशत भन्दा बढी रकम पर्न आउँछ ।

२. "उत्तम"– २ अंक

"उत्तम" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **अप्रत्यक्ष तर उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा धार्मिक तथा अन्धविश्वासले सामाजिक कुरीति र जटिलता सिर्जना गरेको छ भने विद्यालय खोली शिक्षाको विकास गर्दा सामाजिक जटिलता न्यून गर्न अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँछ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको हिसाबले दोस्रो प्राथमिकतामा पर्दछ भने यसलाई उत्तम मानी २ अंक प्रदान गर्नुपर्दछ । यस प्रकारको कार्यक्रममा समेत सम्बन्धित शिर्षक मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट विनियोँजन हुन्छ ।

३. "सामान्य"– १ अंक

"सामान्य" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **सामान्य वा कम** मात्र योगदान दिन्छ भने सो कार्यक्रममा विनियोँजित रकम मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम मात्र छुट्याइन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको आधारमा तेस्रो तहमा पर्दछ भने त्यसलाई १ अंक दिनुपर्दछ ।

४. "न्यून"– ० अंक

"न्यून" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **न्यून वा योगदान नै नपुऱ्याउने** हुन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दैन तसर्थ यसलाई शुन्य अंक प्रदान गरिन्छ ।

यसरी कार्यक्रम प्राथमिकीकरण गर्दा विषय क्षेत्रगत विकास कार्यक्रम तथा उपक्षेत्रहरूका प्रत्येक कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । अर्थात् उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत कुनै निश्चित स्थानदेखि अर्को स्थान जोड्न सडकको स्तरोन्नति गर्दा सो सडकले स्थानीयबासीको तत्कालीन वा दीर्घकालीन प्रमुख समस्या वा मागलाई कुन तहबाट सम्बोधन गर्न सक्छ भनी मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । त्यसोगर्दा सो कार्यक्रम

अति उत्तम भए → पहिलो प्राथमिकता

उत्तम भए → दोस्रो प्राथमिकता

सामान्य भए → तेस्रो प्राथमिकता

न्यून भए → प्राथमिकतामा नपर्ने हुन्छ ।

एवम रीतले प्रत्येक विषयगत क्षेत्र र सो क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई तोकिएको लक्ष्य हासिल गर्न कस्तो प्रकारको योगदान पुऱ्याउँछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा माथि उल्लेखित तहहरूमा विभाजन गरेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसकासाथै अन्य आधारमा :

(१) चालु वार्षिक योजनाको फराकिलो आधारको समावेशी आर्थिक उद्देश्य वृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(२) दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(३) जनसहभागीता सुनिश्चित गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(४) समावेशीकरणमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(५) यदि सञ्चालित आयोजनाहरू छन् भने पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारीको अवस्था हेरी कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

यसरी यी प्रश्नहरूले गर्दा कस्तो उत्तर आउँछ सोको आधारमा कार्यक्रमलाई माथि उल्लेखित

"अति उत्तम"

"उत्तम"

"सामान्य" र

"न्यून" तहमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ साथै स्थानीय विकास गुरुयोजनाको मूल लक्ष्य स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकता सम्बोधन गरी क्रमशः उच्च विकासतर्फ लम्कनु पर्ने भएकाले कार्यक्रम तय गर्दा वडास्तरमा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ ।

वडा तहका योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

बस्ती तथा टोल स्तरमा कार्यक्रम बारे छलफल गर्दा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तगर्न मद्दत गर्ने कार्यक्रमबारे छलफल गर्नु पर्दछ । वडा तहअन्तर्गतका बस्ती र टोल स्तरको आयोजनाहरू छनौट गर्दा निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(क) वडा समितिले आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरूलाई विभिन्न बस्ती/टोलको योजना तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्नेगरी जिम्मेवारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(ख) प्रत्येक वडाले वडा भित्रका बस्ती र टोलहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति र समय कम्तिमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचनामार्फत् जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(ग) गाउँपालिका /नगरपालिका अन्तर्गतका वडाअन्तर्गत रहेका बस्ती/टोलको भेलामार्फत् बस्ती/टोलस्तरका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने बस्ती तथा टोलस्तरमा आयोजना छनौट गर्दा समुदायको आवश्यकता पहिचान गरी आयोजना/कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हुन्छ।

(घ) बस्ती/टोल स्तरका योजना छनौट गर्दा सो बस्ती भित्रका सबै बर्ग र समुदाय, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, युवा, वालवालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पिछडिएको वर्ग आदि लगायत सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ङ) बस्ती/टोल भित्रका क्रियाशील सामुदायिक सस्थाहरू (टोल विकास सस्था, महिला/आमा समूह, वाल क्लव र सञ्जाल, युवा क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, नागरिक सचेतना केन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयबाट गठन भएका समूहजस्ता समूहहरूलाई पनि सहभागी गराउनु पर्ने हुन्छ ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका सरोकारवालाहरूको अधिकतम् सहभागिता हुने गरी वडा अध्यक्ष र सदस्यको संयोजनमा निर्धारित समय, मिति र स्थानमा उपस्थित भै आयोजना छनौटको सम्बन्धमा अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी आयोजनाहरूको छनौट गर्नुपर्नेछ । यसरी बस्तीस्तरमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची संयोजकले लिखित रूपमा तयार गरी वडा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वडा समितिहरूले टोल/बस्तीस्तरबाट प्राप्त आयोजना र कार्यक्रमहरूलाई विषयक्षेत्रअनुसार समूहकृत गरिन्छ । स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट प्राप्त बजेट सीमा र मार्गदर्शनको आधारमा सम्बन्धित वडाहरूले बस्ती टोलबाट प्राप्त योजनाहरूमध्येबाट वडाको लागि प्राप्त बजेट सीमाको अधीनमा रही योजनाहरूको छनौट र

प्राथमिकता निर्धारण समेत गरी अनुसूची ४ बमोजिमको ढाँचामा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वस्ती टोलबाट योजना माग गर्दा वडास्तरका महत्वपूर्ण योजनाहरू छुट भएको अवस्थामा वडा समितिले त्यस्ता योजनाहरू वडा समितिको बजेट सीमा भित्र रही औचित्यको आधारमा समावेश गर्न सक्नेछ । वडाको बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने गाउँस्तरीय महत्वपूर्ण आयोजनाहरू भएमा वडा समितिले गाउँपालिकामा छुट्टै सूची पठाउन सक्नेछ ।

वडा समितिले आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले तोकेको आधारहरू र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने कार्यक्रमलाइ बिशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी छनौट भएका योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका साथ गाउँपालिकामा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिकाअनुसार क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवद्यिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो । कुनैपनि कार्यक्रम आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयन सम्पन्न भई सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमन गरिरहनु पर्छ । यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकताअनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

यसो भएमा मात्र विकास आयोजनाले गति लिई समयमै सम्पन्न गर्न मद्दत पुग्न जानेछ र विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सकिने छ ।

अनुगमन २ प्रकारले गर्न सकिने छ :

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माग्ने र प्राप्त गरी गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनमा देखिएका समस्याको समाधान गर्न तत्कालै आवश्यक कदम चल्नु पर्दछ नत्र अनुगमनको कुनै औचित्य रहदैन ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा निम्न कुराहरूको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोतसाधनको प्राप्ति र प्रयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिकाअनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफलहरूसमयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हाँसिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता के कस्ता छन् ?

- के कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के–कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ?

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षहरूको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरणहरूसङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन गर्ने कार्य गरिन्छ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोच तालिका (Log Frame) का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् । यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रबर्द्धित **राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा** हेर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्दछन् । साथै स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आवद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूलाई स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचकहरूस्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तहको आफ्नो क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैरसरकारी संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नुपर्ने र स्थानीय तहको अनुगमन प्रणालीमा त्यस्ता कार्यहरूको पनि अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन तह

आवद्यिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा गरिने अनुगमन पद्धति तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	• कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवद्यिक योजनाको अन्त्यमा	• प्रभाव तहको • असर तहको • जनभावनामा परिवर्तन	• संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
		• कार्यपालिकाद्वारा आवद्यिक योजनाको मध्यकालमा		• स्थलगत अनुगमन • वार्षिक कार्ययोजनाहरूको प्रगति
परिणाम	देखिने असर • उत्पादकत्वमा परिवर्तन • सडक पहुँच आदि	• कार्यपालिका र गाउँ/नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति • वार्षिक	• परिणाम तहको • प्रतिशत वृद्धि	• सहभागितामूलक • नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरू • कक्षा सञ्चालन • उत्पादन परिमाण • सडक विस्तार • स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	• गाउँ र नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरूर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत। • चौमासिक/वार्षिक	• परिणाम तहको • सङ्ख्यात्मक वृद्धि	• नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • स्थलगत अनुगमन • सार्वजनिक परिक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

लक्ष्य तह

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
"शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको समुचित विकास गरी समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने ।"	• स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा प्राथमिक स्वास्थ्यजन्य रोगीको सङ्ख्यामा कमी		

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
"उद्योग र व्यापार फस्टाउन आवश्यक पूर्वाधारका लागि भूउपयोग योजना गर्दै समुदायको सहभागितामा गाउँ सुरक्षा व्यवस्था सुदृढ बनाउने ।"	• भूउपयोग योजना तयारी एवम् कार्यान्वयन आरम्भ • लगानीका योजना संख्यामा आएको सकारात्मक परिवर्तन		

योजना तह

परिणाम तह	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
सहरी शैक्षिक सुधार योजना	• प्राथमिक तहमा भर्ना दरमा वृद्धि • फोहरमैला वर्गीकरण लागु • निर्वाचनमा बदर मतको सङ्ख्यामा कमी		
मासुजन्य पदार्थ उपभोग वृद्धि योजना	• तरकार, अन्डा र मासुको स्थानीय बजारमा बिक्री वृद्धि • कुखुरा व्यवसाय सङ्ख्या वृद्धि • मासुजन्य जीव आयात वृद्धि		

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट योजनाबाट फाइदा पाउने अपेक्षित जनताले उपर्युक्त रूपमा फाइदा पायो पाएन भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । आवद्यिक योजना विभिन्न आयोजनाहरूको समष्टि पनि हो त्यसैले यो आफैंमा एक बृहद् कार्यक्रम समेत हो । यस मध्यमकालीन योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ९४ अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले योजनाको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

योजनाको मध्यमकालीन अवधिमा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुरालाई ध्यानमा राखी मूल्याङ्कन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छः

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको
- लगानी योजनाअनुरूप वार्षिक लगानीहरूनिर्देशित रहे/नरहेको
- उपलब्धिका लागि लक्ष्य लगायत कार्यक्रमहरूको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे, नरहेको आदि ।

योजना अवधिको अन्त्यमा निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको मूल्याङ्कन अन्तिमा रूपमा तेश्रो पक्षबाट गर्नु/गराउनु पर्ने हुन्छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र तर्कपूर्ण खाकासम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी गरिएको **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन**लाई पनि उपयोग गर्न सकिने छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन

विश्वका विभिन्न राष्ट्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र धेरै देशले एउटै पुस्तामा नाटकीय आर्थिक उपलब्धि हासिल गरेको पाइन्छ । माइकल स्पेंस नामका नोबेल पुरस्कार विजेताको अध्यक्षतामा गठित एउटा चर्चित (Growth Commission Report) ग्रोथ कमिसन रिपोर्टमा १३ देशलाई उच्च सफलताको कोटीमा राखिएको छ । ती देशहरू – जापान, कोरिया, थाइल्यान्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, सिंगापुर, ताइवान, चीन, हंगकंग, ब्राजिल, ओमान, माल्टा र बोस्टसवाना हुन् । यी मध्ये ९ देश एसियामै छन् । ती मुलुकले २५ वर्षसम्म ७ प्रतिशत भन्दा माथिको आर्थिक वृद्धि दर हासिल गरे । दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदरले यी राष्ट्रहरूलाई आर्थिक रूपले निकै माथि उठायो । यी राष्ट्रहरूको अनुभवले के देखाउँछ भने, विकासको उच्च स्तर प्राप्तिका लागि ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले करिब १० वर्षसम्म निरन्तरता पाउने हो भने जीडीपी दुई गुना हुन्छ र यो २५ वर्ष सम्म निरन्तर गर्यो भने एक पुस्तामै आर्थिक कायापलट हुन जान्छ । सफल यी १३ देशका पछाडि ५ साझा कुरा छन् । त्यहाँको नेतृत्व र प्रशासन विकासप्रति प्रतिबद्ध थियो, निजी क्षेत्रलाई विश्व आर्थिक मञ्चमै व्यापार गर्न उतारियो, समस्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गरियो, उत्पादनशील साधन र स्रोतको बाँडफाँटको जिम्मा बजार अर्थतन्त्रलाई दिइयो र आन्तरिक लगानीका लागी नागरिक तहमा ठूलो बचत गराइयो (वाग्ले, २०१५) । सङ्घीय शासन प्रणालीको शुरुआत पछि नेपालले द्रुततर आर्थिक विकासमा जोड दिएको छ । नेपालको नव निर्माण र द्रुततर विकासका लागि यी राष्ट्रहरूको अनुभव उपयोगि हुने भएकोले छोटो अवधिमा उच्चतम विकास हासिल गरेका केही राष्ट्रको विकासको अनुभवलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

(क) एसियन टाइगर्स (Asian Tigers)

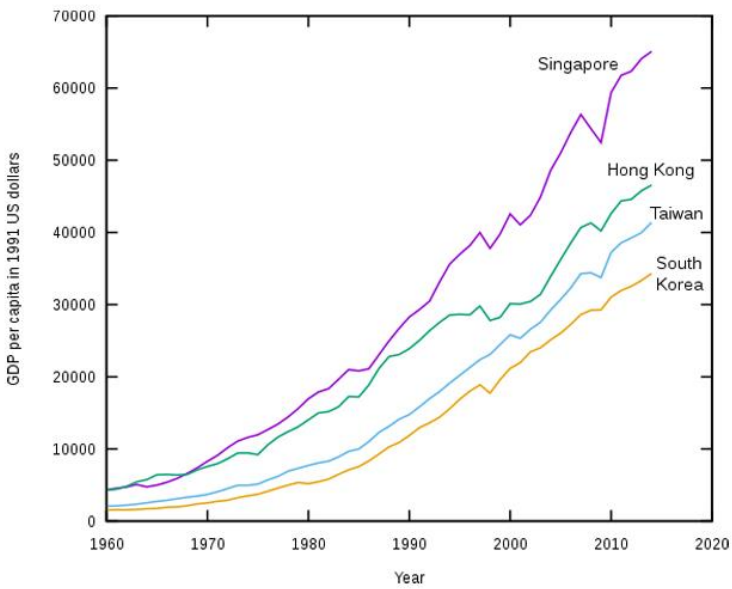

सन् १९६० को दशकको सुरुसम्म दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान र हङ्ककङ अविकसित क्षेत्रको रूपमा थिए । यी मध्ये दक्षिण कोरिया र सिङ्गापुर सार्वभौम राष्ट्र हुन् । हङ्ककङ पहिले बेलायतको र हाल चीनको शासन अन्तर्गत रहेको छ तर यस भूभागलाई केही हदसम्म राजनीतिक स्वायत्तता प्राप्त छ । ताइवान भने चीनमा सन् १९४९ मा सकिएको कम्युनिस्ट र कोमिन्ताङ पार्टीबीचको गृहयुद्धमा पराजित भएर भागेको पक्षले शासन गर्न थालेपछि तत्कालीन चीनको नियन्त्रणबाट अलग भएको भूभाग हो । बेइजिङ र ताइवानमा रहेका सरकार दुवैले आफूमा १९४९ अघिको चीनको स्वामित्व रहेको दाबी गर्छन् । तर यी चार देशहरूले लगभग पचास वर्ष भित्र

इतिहासमा कमै देखिने एकै पुस्तामा तेस्रो विश्वबाट पहिलो विश्वमा आर्थिक विकासको लामो फड्को मारेको इतिहास छ ।

- यी चार एसियाली टाइगर्सको विकासलाई बुझाउन माथिको चित्र उपयोगि हुन सक्छ जस्ले यो क्षेत्रको आर्थिक विकासको चरित्रलाई वुझ्न् र यिनीहरूले अवलम्वन गरेको विकास मोडेलको सामान्य जानकारी लिन केही हदसम्म सघाउ पुयाउँदछ । भनिन्छ, आर्थिक विकासको मोडेलका प्रकारहरू विकास अर्थशास्त्रीहरूको सङ्ख्या जति नै छन् तर पनि यसलाई मूलतः रूपमा निम्न तीन समूहमा वर्गीकरण गरी विभाजन गर्न सकिन्छ स- बजार निदर्नेशित, हस्तक्षेपकारी र राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल । विभिन्न राष्ट्रहरूले यी तिन मोडल वा आफ्नो देशको विशिष्ट परिस्थिति अनुकूल फरक प्रकारको विकास मोडेलको निर्माण गरी अघि बढिरहेका छन् ।

(ख) दक्षिण कोरिया

दोस्रो विश्व युद्द पछि सन् १९४५ मा दक्षिण कोरिया जापानको शासनबाट स्वतन्त्र भयो । तर केही समयपछि नै ऊ अमेरिकाको नियन्त्रणमा आयो । त्यही समयमा भएको कोरियाली गृहयुद्धले यसको अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा पुऱ्यायो । तीन वर्ष सम्म चलेको उक्त गृहयुद्धले दक्षिण कोरियाको तत्कालीन उत्पादन क्षेत्रको दुई तिहाइ हिस्सा नष्ट गराएको थियो । त्यो अवस्थादेखि हालको जी २० सम्मको दक्षिण कोरियाको उदय र विकासलाई मुख्यतः चार चरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

दक्षिण कोरियाको विकासको सुरुवात त्यहाको प्रथम राष्ट्रपतिको कार्यकालबाट सुरु भएर पार्कको शासनको प्रारम्भसम्म भएको मान्न सकिन्छ । विकासको पहिलो चरणमा युद्धको विनासबाट उठ्नका लागि केही विशेष कार्यक्रमहरूको छनौट गरिएको थियो । त्यो समयमा यहाको कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १५.९५ प्रतिशत हिस्सा अमेरिकी सहायताले ओगट्ने गर्दथ्यो । यो हिस्सा सबैभन्दा उच्च सन् १९५७ मा २२.९५ प्रतिशत सम्म पुगेको थियो । यो समयमा कोरियाको विकास एकदमै धेरै मात्रामा अमेरिकी सहायतामा निर्भर थियो । यो अवधिमा सरकारले मजदुर सङ्गठनमाथि निषेध गर्नुका साथै उग्र कम्युनिस्ट विरोधी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै मजदुरहरूको ज्यालादर सस्तो बनाउने नीति अख्तियार गर्यो जसले औद्योगिक लगानीकर्तालाई प्रोत्साहित गऱ्यो र तिव्रतर आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्यायो ।

पार्क चुङ्ग हीले सन् १९६१ मा कू गरे पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणको सीमा मान्न सकिन्छ । यो चरण सामान्य खालको उद्योगको विस्तार र निर्यात केन्द्रित उद्योगको विकासमा केन्द्रित थियो । युद्धबाट तङ्ग्रिएको र अमेरिकी सहायता माथिको निर्भरता निक्कै कम भइसकेको यस अवस्थामा कोरियाली अर्थतन्त्रले आफ्नो सस्तो श्रमको उपभोग गरेर हल्का औद्योगिक सामग्री उत्पादन गर्न थाल्यो । यही अवधिमा दक्षिण कोरियाले बजार निर्देशित र अझ हस्तक्षेपकारी आर्थिक मोडेल छाडेर राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल प्रयोग गर्न थालेको थियो । सन् १९६२ मा कोरिया सरकारले पहिलो पञ्च वर्षिय आर्थिक विकास योजना अगाडि साऱ्यो जसले लगानी बढाउने, औद्योगिक संरचना निर्माण गर्ने र व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने जस्ता स्पष्ट रूपमा बृहत अर्थशास्त्रीय विकास लक्ष्यहरू अगाडि सारियो जसले त्यहाँको अर्थतन्त्रमा आमुल सुधार ल्याउनुका साथै विकास प्रक्रियामा तिव्रता लियो ।

राष्ट्रपती पार्कका विभिन्न आर्थिक रणनीतिहरू मध्ये 'सेमाउल उन्दोङ' एक अत्यन्त सफल कार्यक्रम हो । गाउँको विकास भए मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने मान्यता राख्ने यो अभियानको मुख्य लक्ष्य गरीब जनतालाई धनी बनाउनु र गाउँको समग्र विकास गर्नु थियो । कोरियन भाषामा 'से' 'नयाँ', 'माउल' 'गाउँ' र 'उन्दोङ' भन्नाले 'अभियान'

भन्ने बुझिन्छ । अथवा 'सेमाउल उन्दोङ भन्नाले नयाँ सामुदायिक अभियान भन्ने बुझिन्छ । यो अभियानको प्रर्वतक समाज सुधारक किम योङ की हुन् । उनले सन् १९६२ देखि यो अभियान संचालन गर्दै आएका थिए । किमले **'काम नगर्ने भए खाना नै नखाउ'** भन्ने नाराका साथ यो अभियान सञ्चालन गरेका थिए । सेमाउल उन्दोङ सुख एवम् समृद्धिका लागि सञ्चालन गरिएको एक अभियान हो जस्ले गरिबी निवारण गर्ने, सबैले राम्रो शिक्षा, खाना र लुगा लगाउन पाउने र सुरक्षित तथा सुविधाजनक घरमा बस्न पाउन भन्ने उद्देश्य राखेको थियो ।

किमको यो अभियानले 'ग्रामीण जनतालाई आत्मनिर्भर बनाउने र देशको विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ' भन्ने बुझेका दूरदर्शी सैनिक शासक पार्कजुङ हीले सबै जनतालाई यो अभियानमा सामेल हुन अव्हान गरे । उनले सन् १९७० अप्रिल २२ मा यो अभियानलाई सरकारी रणनीतिको रूपमा मान्यता दिए । सरकारी कार्यक्रमको मान्यता पाए पछि यो कार्यक्रमले नयाँ सामुदायिक अभियान सहित सहयोग र आत्मनिर्भरताको भावनाका साथ हाम्रो गाउँको सुधार र आधुनिकीकरण हामी आफैं गर्न सक्छौ भन्ने भावनालाई आत्मसाथ गर्दछ । कोरियालि सरकारले अभियानलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदैं उन्नत गाउँ निर्माणको निम्ति 'दश परियोजना'को कार्यसम्पादन निर्देशिका जारी गरेर ३३ हजार २ सय ६७ गाउँमा लागु गर्दै सामुदायिक विकासका लागि जिन्सी सहायता दिन शुरु गरेको थियो । जसअन्तर्गत, सरकारले हरेक गाउँमा ३ सय ५५ बोरा सिमेन्ट र ५ सय केजी रड बाँड्न शुरु गऱ्यो । अर्कोतिर सरकारी कर्मचारी, विचारक, सामुदायिक अभियानका र निजी क्षेत्रका अगुवालाई तालिमको व्यवस्था गऱ्यो । कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारी भावनाबाट टाढा रहन **'सुनलाई ढुंगा जस्तै देख'** लेखिएको 'हरियो टाई' वितरण गरिएको थियो । यो अभियानले नागरिकलाई समाजप्रति समर्पित हुने अगुवा नेतृत्व तयार पाऱ्यो । यसैको शिक्षाले सदस्यहरूलाई स्वतःस्फूर्त जग्गादान, श्रमदान, सामग्री दान गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गऱ्यो । नयाँ सामुदायिक अभियान लागु भएका गाउँले जनताको आय विस्तारै बढ्न थाल्यो । यो क्रम ४ वर्ष पुग्दा ग्रामीण जनताको आय बढेर शहरी परिवारको आयभन्दा बढी हुन पुग्यो । यो कार्यक्रमले गाउको विकास र स्वाधिन अर्थतन्त्रको निर्माणमा कोशे ढुगा सावित भयो (सम्बाहाम्फे, २०७४) ।

सन् १९७४ मा आइ पुग्दा शहरी भन्दा ग्रामीण जनाताको आय बढ्यो जस्को कारण के थियो भने सेमाउल उन्दोङ लागु भएको हरेक गाउँ वा इकाईमा कृषिमा आधारित एक सेमाउल उद्योग अनिवार्य खोल्नुपर्ने शर्त थियो । यस्ता उद्योगले गाउँको आय बढाउने काम गर्यो भने रोजगारीको अवसरहरूपनि प्रशस्तै सिर्जना गर्यो । उक्त अभियान शहरमा पनि लागु गरी औद्योगिक क्षेत्रहरूको विकास तीब्ररूपमा हुन गयो । शहर केन्द्रित उद्योगहरूको विकास हुँदा पनि सरकारले उद्योगको (Semi-product) सेमी प्रोडक्ट सम्बन्धी कम्पनीहरूबढी गाउँमै स्थापना गर्ने नीति लियो । यो नीतिले गाउँ र शहरलाई जोड्ने र गाउँको विकास र रोजगारीमा टेवा पुर्याउने काम गर्यो । सन् १९७० मा ८३ करोड डलर निर्यात गरेको कोरियाले यो अभियानको सफलताकै कारण सन् १९८० सम्म आइ पुग्दा कोरिया एक औद्योगिक राष्ट्रका रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यस्तै गरी १९८० मा १७ अर्ब डलरको उत्पादन निर्यात गर्यो । यो अभियान शतप्रतिशत सफल हुनको कारण, यसमा गाउँलाई ४० र ५० घरको सानो भन्दा सानो इकाइमा विभाजन गरियो र प्रत्येक निर्णायक कार्यक्रममा सबै घरका प्रतिनिधिलाई राय व्यक्त गर्ने सुविधा दिइयो । यो इकाइले जे चाहन्छ, त्यसैमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरियो । यस्तो इकाईले एकातिर समुदायमा भावनात्मक एकताको विकास गर्यो भने अर्कोत्तिर निर्णय गरिएका योजनाहरूमा असन्तुष्टि र असहमति भन्ने प्रश्न नै उठ्न पाएन । यो अभियान सफल हुँदै गएपछि गाउँ ईकाईहरूले तर्जुमा गरेका परियोजनामा सरकारले ५० प्रतिशत ऋण, ३० प्रतिशत अनुदान

र २० प्रतिशत समुदायको लगानी हुने व्यवस्था गर्यो । यो मोडेललाई केही वर्षमै राष्ट्रव्यापी गरियो । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सरकारले समय सापेक्ष कृषीमा आधुनिकीकरण गर्यो । यसका लागि कृषी विज्ञलाई देशभर परिचालन गरेर कृषी तालिम प्रदान गरियो । यसले कृषिमा व्यापक आधुनिकीकरण गऱ्यो जसको कारण अहिले कोरिया २ देखि ३ प्रतिशत कृषककै उत्पादनले खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनेको छ । यो अभियान कुनै समय भोक, रोग र बेरोजगारीले तड्पिएका कोरियाली किसानका लागि सफलताको मन्त्र बन्यौं (सम्बाहाम्फे, २०७४) । यो अभियानबाट नेपालले प्रशस्त शिक्षा लिन जरुरी देखिन्छ ।

त्यस्तै गरी उनले निर्यातबाट कमाइ भएको लगानी उच्च प्रविधिहरू र मेसिनहरूमा लगानी गरे । यी सामग्री अर्को चरणको विकासका लागि आवश्यक हुन्थ्यो । त्यस अतिरिक्त त्यो समयमा पार्कको सरकारले विदेशी सामग्रीहरूमा भन्सार कर बढाएर स्वदेशी उद्योगहरूलाई अनुदान दिएर ठूला उद्योग विकास गर्न सहयोग गरेको थियो । यसले दक्षिण कोरियालाई तेस्रो चरणमा ल्याइपुऱ्यायो । पार्कको दोस्रो पञ्च वर्षीय योजनामा यसको प्रत्यक्ष्य प्रभाव देख्न सकिन्छ । उनले ठूला र रासायनिक उद्योग खोल्नेलाई सहयोग गर्ने नीति लिए । यो चरण कोरियाको विकास चरणको सबैभन्दा लामो अवधि रह्यो । यो चरणमा वैदेशिक पूँजीमा नियन्त्रण भए पनि सरकारको निगरानीमा यसलाई भित्र्याइयो । यो अवधिमा निर्यात वार्षिक रूपमा ३५.२५ दरले वृद्धि भयो । सन् १९९० को दशकमा दक्षिण कोरियाली अर्थतन्त्रमा उलेख्य परिवर्तनहरू देखिए । यही समयमा देशले विकासको चौथो चरणमा आइपुग्यो । यो अवधि उच्च प्रविधिको उद्योगको रह्यो । सन् १९८८ मा द. कोरियाले गर्ने निर्यातमा १५.५ प्रतिशत हिस्सा मात्र उच्च प्रविधिको सामग्री हुन्थ्यो । त्यसपछिको हरेक वर्ष यसमा लगभग शत प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । कोरियाली सामग्रीको अन्तराष्ट्रिय बजारमा बढेको माग र घरेलु उपभोगमा भएको उच्च वृद्धिका कारणले कोरियाले परिपक्व र सम्पन्न राज्यका रूपमा स्थिरता प्राप्त गऱ्यो । यसले कोरियाली समाजको हरेक तप्काको जीवन स्तर बढायो । कोरियाली इतिहासमा दोस्रोदेखि चौथो चरणसम्म स्थिर रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि देखियो । सन् १९६२ देखि १९९५ सम्म दक्षिण कोरियाले औसतमा वार्षिक १०५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गऱ्यो (उप्रेती, २०७५) । यसर्थ , कोरियाली विकास मोडल विश्वकै उत्कृष्ट आर्थिक विकास मोडलको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो ।

(ग) सिङ्गापुर

विश्वको प्रमुख औद्योगिक देश सिङ्गापुर, चार एसियाली टाइगर्समा सबैभन्दा प्रजातान्त्रिक मुलुक हो । एक बेलायतीको कूटनीतिज्ञको शब्दमा ली क्वान युको अद्भूद नेतृत्वमा यो राज्यमा 'राजनीति हराएर' पूरै राज्य नै एक 'प्रशासनिक एकाई'मा बदलिएको थियो । सन् १९६५ मा मलेसियाबाट मन नलागी नलागी स्वतन्त्रता स्वीकारेपछि लीले सन् २०११ मा सन्याँस नलिएसम्म सिङ्गापुरको राजनीतिलाई 'नरम निरंकुशता' सहित नियन्त्रणमा राखे । यो अवधिमा सिङ्गापुरले अभूतपूर्व आर्थिक विकास गर्नुको साथै विश्व रंगमन्चमा आफुलाई एक समृद्धशाली राष्ट्रको रूपमा स्थापित गराउन सफलता हासिल गऱ्यो । सिङ्गापुरको विकासले दक्षिण कोरिया र ताइवानको भन्दा फरक बाटो लिएको छ । उसलाई युद्धबाट राज्यलाई पुनःनिर्माण गर्ने चुनौती थिएन तर यो सहरी राज्यले आफूसँग आफ्ना नागरिकलाई खुवाउन पुऱ्याउन सक्ने जमिनसमेत थिएन । राज्यका लागि आवश्यक खाद्यान्न र पानी समेत छिमेकी मुलुकबाट आयात गरेर आपुर्ती गर्ने सिङ्गापुरले यो अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि राज्यलाई निर्यात मुखी

सामानय उद्योगहरूको विकासलाई जोड दिने नीति अख्तियार गऱ्यो । सिङ्गापुरले आफ्नो स्थानीय तहमा रहेको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय ज्ञानको अभावलाई अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूलाई आकर्षित गरेर सरकारी अनुगमन सहित पूरा गयो । सन् १९७० को दशकसम्म सिङ्गापुरको अर्थतन्त्रको संरचनामा उलेख्य परिवर्तन आयो जस्ले निर्माण उद्योग र ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा विशेष जोड दिएको थियो । कतिपय विद्वानहरूले यो परिवर्तनलाई चीनमा देङको सुधारपछि आएको परिवर्तनको विरुद्दमा चिनलाई चुनौती दिन थालिएको कदमको रूपमा उल्लेख गर्दछन ।

सन् २००० मा लि क्वान युको किताब 'फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फष्टः द सिंगापुर स्टोरी १९६५(२००० (From third world to first: The Singapoore Story) प्रकाशित भयो । विश्व पुस्तक बजारमा 'वेष्टसेलर' रहँदै आएको यो किताबको प्रारम्भ गर्दै लि क्वान यु लेख्छन 'घर कसरी बनाउने, इन्जिन कसरी मर्मत गर्ने, किताब कसरी लेख्ने भनेर तपाई सिकाउने पुस्तकहरूपाइन्छन् । तर चाइना, ब्रिटिस इन्डिया र डच इस्ट इन्डिजबाट बाहिर छरिएर संकलित भएका आप्रवासीहरूले राष्ट्र कसरी निर्माण गर्ने, क्षेत्रीय व्यापारिक केन्द्रको पुरानो आर्थिक भूमिका गुमाएर मृतप्रायः बनिरहेका जनतालाई कसरी जिवन्त बनाउने भनेर सिकाउने पुस्तक मैले कतै देखिनँ ।' त्सैले यो कितावको लेख्ने आवश्यकता रहेको हो ।

यो कितावले मुलत निम्न २ वटा तथ्यहरूमा जोड दिएको छ ।

१. कुनै पनि राष्ट्र निर्माणको बनिबनाउ मोडेल हुँदैन । त्यो अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । स्वयं त्यो देशका जनता वा नीति निर्माताले आफै पत्ता लगाउन सक्नु पर्दछ ।

२. राष्ट्र निर्माणको मोडेल तयार गर्दा मुख्य ३ वटा तत्वहरूलाइ हेर्नु पर्दछ स- जनसंख्या संरचनाको ऐतिहासिकता, भूराजनीति र आर्थिक सम्भावना ।

पुस्तकको यो प्रारम्भीक वाक्यलाई उपसंहार खण्डको अर्को एक वाक्यसँग जोड्नु उचित हुन्छ । उनी लेख्छन 'हामी कामबाट सिक्थ्यौं, छिटट्ै सिक्थ्यौं । हाम्रो सफलताको एउटा मात्रै सूत्र थियो, कसरी चिजहरूलाई बढी कामकाजी बनाउने भनेर, तिनीहरूलाई अझ राम्रो कसरी बनाउने भनेर निरन्तर अध्ययन गर्थ्यौं । म कहिल्यै कुनै सिद्धान्तको बन्दी बनिनँ । मलाई कारण र यथार्थहरूले मात्र मार्गदर्शन गर्न सके, सिद्धान्तले हैन । कुनै पनि सिद्धान्त, योजना वा सोचले राम्रो काम गर्छ, गर्दैन भन्ने 'एसिड टेष्ट' (द्रूत जाँच) गर्थें । यदि कुनै चिजले राम्रो काम गर्दैनथ्यो वा कमजोर परिणाम दिन्थ्यो भने त्यस्तो चिजमा म थप समय र स्रोत खर्चिन्नथें ।' (खतिवडा, २०७६)

सिङ्गापुरको आर्थिक समृद्धिमा निम्न सिद्दान्तहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

क. **खुला बजार सिद्दान्त (Free Market Principles) :** सिङ्गापुरले पूँजिवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई आफ्नो विकासको मुख्य सिद्धान्तको रूपमा अवलन्वन गरिरहेको छ । जस अन्तर्गत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- श्रम बजारको व्यवस्थापन (Labor Market)
- उत्तरदायी कर्मचारीतन्त्र (Accountable Bureancracy)
- न्युन कर दर (Low Tax Rates)
- न्युन सरकारी खर्च (Government Expenditure)

ख. समाजवादी सिद्दान्त (Socialistic Principles) : सिङ्गापुरले समाजवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि त्यत्तिकै जोड दिएको छ जस अन्तर्गत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- सार्वजनिक घरहरूको निर्माण (Public Housing)
- सार्वजनिक स्वास्थ्य सुविधा (Public Healthcare)

यी दुई सिद्धान्तहरूलाई अवलम्वन गर्दै सिङ्गापुरले विकासमा उच्च सफलता प्राप्त गरेको थियो । विकासको अन्तिम चरण उच्च प्रविधिको उद्योगको स्थापना सँगै अन्त्य भएको थिएन । बरु सिङ्गापुरलाई दक्षिणपूर्वी एसियाको आर्थिक र वित्तीय केन्द्रका रूपमा विकास गरेर अगाडि वढेको थियो । उच्च प्रविधिको उद्योगमा झैं व्यापार, आयात सुधार र वित्त सबैमा सीपयुक्त श्रमिकको आवश्यकता पर्छ । सिङ्गापुरको अवस्थिति र पछिल्लो समयको आर्थिक उदारीकरणले यी उच्च स्तरका उद्योगलाई निकै सहयोग गऱ्यो । यसले सिङ्गापुरलाई अन्ततः ताइवान र दक्षिण कोरियाजस्ता उच्च प्राविधिक राष्ट्रको समकक्षमा राखिदियो । राज्यको केन्द्रीय कोषले ठूलो उद्योगका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा गरेको सहयोग र ली क्वान युको आर्थिक र राजनीतिक दुवै क्षेत्रमा प्रभुत्वले गर्दा सिङ्गापुरको विकासमा सरकारको भूमिका सबैभन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ जसलाई नेपाल लगायत अन्य राष्ट्रहरूले पनि प्रेरक उदाहरणको रूपमा लिन सक्दछन् ।

(घ) ताइवान र हङ्कङ्

हाल चिनको स्वशासित क्षेत्रको रूपमा रहेको ताइवानको कथा पनि कोरियाको जस्तै छ । ताइवानको प्रारम्भ दक्षिण कोरियाको अवस्थाभन्दा दयनीय थियो । ताइवानको कथा पनि युद्धको समाप्तीबाटै सुरु हुन्छ । तर ताइवान आफै भने सो युद्धबाट त्यति प्रभावित भएको थिएन । चिनियाँ गृहयुद्ध मुख्य त मूलभूमि चीनमा लडिएको थियो । तथापि दोस्रो विश्वयुद्धसम्म यो पनि जापानको अधीनमा थियो । त्यो अवधिमा त्यहाँ कृषिमा केही सुधारका काम भएका थिए । त्यतिवेला सम्म यो टापु विशेष धान, उखु र भुइँकटर र केही कपडा उद्योगको अवस्थामा मात्र सिमित थियो । यसको साथै कृषि र माछापालनले यो भूगोलको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको एक तिहाइ भाग ओगटने गर्दथ्यो ।

प्रारम्भमा च्याङ काइ सेकको सरकारले राज्यलाई अनुदानमा चलाउने खालको नीति लिएपछि सन् १९५० को दशकमा अमेरिकाले ताइवानलाई दिइरहेको अनुदान रोक्ने चेतावनी दियो । त्यसपछि राष्ट्रपति चियाङ र उनको कोमिन्ताङ पार्टीले कोरियाले लिएको जस्तो औद्योगिकीकरणको योजनाहरू अघि सारे । औद्योगिकीकरणले कृषिको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा रहेको योगदानलाई ७५ प्रतिशतमा मा झऱ्यो । कोरियामा जस्तै ताइवानले पनि प्रारम्भमा सामान्य खालको उद्योगमा विकास गऱ्यो । तर यहाँ भने कोरियामा भन्दा अलि लामो सयम सन् १९८० को दशकसम्म यी सामान्य खाले उद्योगहरूको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । त्यसपछि यहाँ ठूला उद्योगहरूको स्थापनाको सुरवात भयो । सुरुमा विशेषत स्टिल, विद्युतीय र पेट्रोलियम उत्पादनसम्बन्धी उद्योग खोलिए । ताइवानले वैदेशिक लगानी आकर्षणका लागि केही सरकारी उद्योगहरू निजीकरण गरेको भए पनि अधिकांश ठूला उद्योगहरू सरकारको नियन्त्रणमै राख्यो । च्याङले यिनै उद्योगहरूको बलमा चिनियाँ मूलभूमि पुनः कब्जा गर्ने सोचेका थिए ।

राज्यले अर्थतन्त्रमाथिको नियन्त्रण बलियो बनाउने नीति लिएको थियो । वैदेशिक विनिमयमा नियन्त्रण, आयातमुखी उद्यमलाई सरकारी प्रोत्साहन गर्ने नीति, राज्य नियन्त्रित संस्थामार्फत नै कच्चा पदार्थको माग पुऱ्याउने जस्ता कदममार्फत सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण कायम गरिरहेको थियो । ताइवानले आफ्नो अर्थतन्त्रको परिपक्वता कोरियालेझैं उच्च प्राविधिक विकासमा पुगेर सम्पन्न गऱ्यो । सन् १९७० को दशकमा उच्च शिक्षित जनशक्तिको विकासको कारणले ताइवानको श्रमिकको ज्याला बढेको थियो । त्यसै अवधिमा चीनमा भएको आर्थिक विकास र त्यहाँको सस्तो श्रमको कारणले भएको उत्पादनसँग ताइवानले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भयो । त्यसपछि ताइवानले उच्च मूल्यका वस्तुको उत्पादन र सेवामा ध्यान स्थानान्तरण गऱ्यो । सरकारले मुख्यतः निर्यातमुखी आर्थिक संरचना, उच्च प्रविधि र उच्च सीपका उद्योगमा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गऱ्यो । त्यसपछि ताइवानको पहिचान बनेको सूचना प्रविधि र सेमी कन्डक्टर जस्ता अन्य महत्वपूर्ण प्राविधिक उद्योगको विकासमा राज्यको भूमिका महत्वपूर्ण रह्यो । ताइवानले दुई विषय बाहेक लगभग कोरियाको विकास परिपथ नै पछ्याएको देखिन्छ । दक्षिण कोरियासँगको उसको पहिलो फरक सन् १९८० को दशकसम्म ताइवानको अर्थतन्त्रमा कपडा उद्योगजस्तो हलुका उद्योगको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ जुन कोरियाली अर्थतन्त्रमा छोटो समय मात्र रहेको थियो । त्यस्तै ताइवानको सन्दर्भमा अनुदान रोक्ने धम्की नआएसम्म नेतृत्व पहिलो चरणमा रमाइरहेको थियो जबकी द. कोरियामा नेतृत्व आफैले आत्मनिर्भर हुने रणनीति लिएको थियो । (उप्रेती, २०७५)

हङ्ककङको विकास धेरै अर्थमा ताइवानको जस्तै रह्यो । बेलायतको अधिनमा रहेको हङ्ककङ चीनको मातहतमा गएपनि हङ्ककङको अर्थतन्त्र पुँजिवादी चरित्रको नै रहेको छ । त्यसो हुनुको पछाडि हङ्ककङ अगाडि देखि नै औद्योगिकीकरणको चरणमा गएको थियो । अन्य तीन राष्ट्रहरूले सन् ६० को दशकमा विकास सुरु गरेका हुन् भने हङ्ककङमा सन् १९५० को दशकमै विकास प्रारम्भ भइसकेको थियो । सिङ्गापुरसँगको अन्य समानतामा हङ्ककङले पनि जग्गा अभावका कारण अन्न आयात गर्नुपर्थ्यो । उसलाई यसबाट भएको व्यापार असन्तुलनलाई सन्तुलनमा ल्याउनु थियो । त्यसका साथै अन्य राष्ट्रहरू जस्तै हङ्ककङ पनि औद्योगिकीकरणको चरणपछि उच्च प्राविधिक विकास भन्दा व्यवसायिक केन्द्रका रूपमा विकास भयो (उप्रेती, २०७५) । हाल सम्म पनि हङ्ककङ चिनको मातहतमा रहेको एक विश्व प्रसिद्ध औद्योगिक क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय बजारको रूपमा विश्व प्रसिद्ध रहेको छ ।

(ङ) मलेसिया

उपनिवेश हुँदै स्वतन्त्रताको लडाई जितेर विकासको पथमा लम्किएको मलेसिया आजसम्म आइपुग्दा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्ने देश बन्न सफल भएको छ । विदेशी लगानी भित्र्याएर बनेको मलेसियाले हालका दिनमा लाखौ विदेशी कामदारलाई रोजगारी दिएको छ र आर्थिक विकासमा थप शसक्त ढंगले लागिपरेको छ । व्यवस्थित सहरीकरण र सडक सञ्जाल, गगनचुम्बी भवन, स्वस्थ्य र हराभरा वातावरणका साथै राज्य सञ्चालनमा अपनाइएको 'सिस्टम'ले विश्वको ध्यान मलेसियातर्फ तानिएको छ । ४० वर्षको मेहनत र योजनाबद्ध सक्रियतामा तत्कालीन मलेसियन प्रधानमन्त्री महाथीर महम्मदले जसरी मलेसिया बनाउने काम गरे नेपालजस्ता विकासशि ल मुलुकमा पनि राजनीतिक इच्छाशक्ति हुने हो भने विकास गर्न कुनै कठीन हुने रहेनछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ । आपनै

विकासको मोडल, सभ्यता, इतिहास, संस्कृति, सहनसहन बोकेको मलेसियामा पर्याप्त पर्यटकीय स्थल रहेकै कारणले गर्दा बर्सेनी २५ मिलियनबढी पर्यटक मलेसिया पुग्ने गर्छन् । पर्यटकहरूको ओइरो लाग्ने मलेसियाको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको महत्वपूर्ण हिस्सा पर्यटन क्षेत्रले ओगटेको छ । मलेसियाको विकास, तिव्रतम प्रगति र पर्यटन लोभ्याउने गन्तब्यले होटल व्यवसाय, स्थानीय उत्पादन र स्थानीय बजार निकै फस्टाएका छन् । (सिग्देल,२०१९)

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको आयोजना तथा नेपाल सरकारको सहआयोजनामा भर्खरै नेपाल बिजनेस कन्क्लेभ (Business conclave) सम्पन्न भएको छ । यस कनक्लेभको विशेषता भूतपूर्व मलेसियाली प्रधानमन्त्री महाथिरको सहभागिता एवं सम्मेलनमा उहाँले प्रस्तुत गर्नुभएको विकासको मोडेल नै रह्यो । आफ्नो प्रस्तुतिमा उहाँले दोस्रो विश्वयुद्धपछि उहाँको सरकारले सर्वप्रथम गरीब र धनीबीचको खाडल घटाउने योजना बनाएर भूमिहीनहरूको लागि भूमि वितरण कार्यक्रम अगाडि सारेको बताउँदै खेतीयोग्य जग्गाको कमीले यो कार्यक्रमले पूर्ण लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोले पुन सरकारले औद्योगीकरणको नीति अख्तियार गरेको खुलासा गर्नुभएको थियो । त्यस बेला मलेसियासँग औद्योगीकरणको लागि अनुभव नभएकोले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने खालको उद्योगहरूमा लगानी गर्न निम्त्याएको स्मरण गर्दै यसबाट रोजगारीमा आमजनताको पहुँच बढ्नुको साथै शिक्षित श्रमिक उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी बढाउनुपरेको थियो, जसबाट शिक्षित बेरोजगारीको समस्या समेत हल हुन पुगेको थियो । उहाँले आफ्नो सरकारले राजस्वभन्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्रमुख लक्ष्य बनाई हिंडेकोले आज मलेसिया औद्योगिक मुलुकको पङ्तिमा उभिएको मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

तानाशाहको नाम दिइएका उनले मलेसियामा १९८१ देखि २००३ सम्म अर्थात् २२ वर्ष शासन गरे र यस अवधिमा मलेसियाको आर्थिक वृद्धिदर औसत १० प्रतिशत रह्यो भने जीवनस्तरमा २० गुणाले सुधार भयो । यस्तो कसरी भयो भन्नेबारे आफ्नो अनुभव सुनाउँदै उहाँले भन्नुभयो– मलेसियामा पनि १४ वटा पार्टी थिए । तर विकासको लागि राजनैतिक स्थिरता र व्यापार अनुकूल नीति नियमको आवश्यकता पर्दछ । हामीले यसलाई पूरा गर्दै गयौं र अन्तत देशको राजस्व बढ्न थाल्यो जसबाट हामीले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्दै सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न सक्यौं । मलेसियाका डा. महाथिर मोहम्मदको योगदानलाई उच्च मुल्याङ्कन गर्दै मलेसियाली जनताले हालै ९५ वर्षको उमेरमा विश्वकै सबैभन्दा जेष्ठ प्रधानमन्त्रीमा निर्वाचित गराएका छन् । अन्तराष्ट्रिय जगतमा थुप्रै युग नायक छन जसले विकास, समृद्धि र सुशासनमा कोसेढुंगाका रूपमा आफूलाई स्थापित गराएर जनताको मानसपटलमा चिरस्थायी बास बस्न सफल भए । महाथिर मोहम्मदको लोकप्रियता कुनै वाद र सिद्धान्तको उपज होइन, गरिबी कायापलट गरेर विकसित मलेसिया बनाउन उनले खेलेको योगदानको परिणाम हो (गुप्ता, २०१४) ।

मलेसियाको हाल सन्चालित ११ औ पन्चवर्षिय योजनाले (२०१६–२०२०) समावेशीकरण, जनजिवनमा व्यापक सुधारको कार्यक्रम, आय र भौतिक पूर्वाधारमा जोड दिने र धनी गरिव विचको भिन्नता कमगर्ने नीति अगडि सारेको छ । मलेशियाले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने नीति, प्रविधि र सूचना प्रसार गर्ने र मानविय पुँजिको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमार्फत द्रुततर विकास गर्ने लक्ष्यलाई प्राथमिकता साथ अघि सारेको छ । नेपालको लागि पनि यो मोडेल अत्यन्त उपयोगी हुन सक्ने सन्देश दिंदै नेपालले विकासको लक्ष्य निर्धारण गर्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्राथमिकता दिएर उपयुक्त र स्थायी वातावरण दिन सकेमा नेपालले पनि विकास गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको धारणा राख्नुभएको

थियो । मलेसियाको यो उदाहरणबाट एक व्यक्तिको दुरदर्शि नीतिले राष्ट्रको मुहार फेरिन सक्छ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ ।

(च) स्विजरल्याण्ड

जनसंख्या र क्षेत्रफलको आधारमा स्विजरल्याण्ड नेपाल भन्दा साँढे तिन गुणाले सानो देश हो । जन घनत्वको हिसाबले नेपाल र स्विजरल्याण्ड उस्तै देश हुन् । दुवै देशमा १ बर्ग किलोमिटरमा १९८ जना बसोबास गर्दछन । स्विजरल्याण्डमा ८४० मिटर देखि ४६३४ मिटर मात्र अग्ला ४५१ साना हिमालहरूछन् । प्रत्येक साना हिमालको पनि नामकरण गरिएको छ । यी सबै हिमालमा पर्यटकलाई खुल्ला गरिएको छ । हिमालमा धुवाँ रहित रेल र केबलकार संजालले सबै प्रकारका मानिसलाई भ्रमण गर्न सम्भब बनाएको छ । स्विजरल्याण्डमा वार्षिक पर्यटकको संख्या २ करोड छ र पर्यटनबाट मात्र रु ४० खर्ब भन्दा बढी आम्दानी हुने गरेको छ । नेपालमा पनि सबै चुचुरालाई नामाकरण गर्नु, पर्यटनका लागि खुला गर्नु , हिमालका निश्चीत उचाइ सम्म पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्न जरुरि छ, सयौं हिमाल हामीसँग छन् तर हालसम्म सम्पूर्ण हिम चुचुराहरूको नामाकरण गरिएको छैन र पर्यटनका लागि खुल्ला समेत गरिएको छैन ।

स्विजरल्याण्डको सङ्घीय प्रणालीमा १३ वटा क्यान्टोन वा प्रदेशहरूछन् । असंलग्न परराष्ट्र नीति , कडा कानुन, द्रुत विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र चाही स्विसहरूको राजनीतिक प्राथमिकतामा पर्दछन । स्विजरल्यान्डको सफल सङ्घीय प्रयोगले के देखाउँछ भने राज्य बलियो हुनको निम्ति त्यस राज्यका जनता बलियो हुनुपर्ने रहेछ । जनता बलियो हुन तीनवटा कुरामा राज्यले जनतालाई हेरेको हुनुपर्छः **जनताको स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा** । स्विजरल्याण्डले यी तिनै कुराहरूमा जोड दिने गरेको छ र यी तिनै कुरामा जनतालाई सुविधा दिने राष्ट्रहरूको अग्र पङ्तीमा पर्दछ । स्विसहरू आफुले गरेको काममा कर तिर्छन । आफुले बनाएको नियमलाई कडाइका साथ पालन गर्छन ।

स्विजरल्याण्ड नेपाल जस्तै भू(परिवेष्ठित मुलुक हो । मुख्य आयस्रोत पर्यटन र कृषि नै हो । उन्नत कृषिबाट उत्पादित वस्तु र गाईको दुध यहाँको आम्दानीको मुख्य मेरुदण्ड हो । हुनत यहाँको बैकिङ्ग कारोबार अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो तर सन १८४८मा सङ्घीय संविधान बनेदेखिको इतिहासको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने सङ्घीयताको सफल प्रयोगले स्विजरल्याण्ड यत्तिको बलियो भएको हो । स्विजरल्याण्डको शासन प्रणाली विश्वमा अनौठो मानिन्छ जहा ७ वटा संघका प्रमुखहरूले आलोपालो सरकार चलाउँछन । विभिन्न देशहरूको औपचारिक प्रतिनिधित्वमा भने उनीहरू राज्यको प्रतिनिधिको रूपमा गएका हुन्छन । कुनै पनि निर्णय लिँदा जनताको मतको कदर हुन्छ । ५० हजार हस्ताक्षर लिएर कुनै नागरिकले संविधानमा भएका कुरा फेर्न चाह्यो भने चुनाब गरिन्छ । हरेक संघको आफ्नै संसद, न्यायपालिका र प्रणाली छ । सम्प्रभुत्ता सबैको सहमतिको बिन्दु हो । जर्मन, इटालीयन, फ्रेन्च र अल्पसंख्यक रोमन भाषा भाषीलाई राज्यले मान्यता दिएको छ । सङ्घीय प्रदेशहरूमा आफ्नै भाषा चल्छन । यसर्थ, स्विजरल्याण्डलाइ सबै हिसावले अनुकरणिय राष्ट्र मानिन्छ । (इनेप्लिज,२०७३)

स्विजरल्याण्डलाइ विश्वको नमुना राष्ट्र बन्न सघाउ पुऱ्याउने केही मुख्य कारकतत्वहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. क्षेत्रफलमा सानो आकार (Small Size)

२. वास्तविक प्रजातन्त्र (Genuine Democracy)

३. विकेन्द्रीकरणको राम्रो अभ्यास (Decentralization)

४. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विशेष सहुलियत दिने नीतिहरू (Subsidiary Principle)

५. गैर व्यावसायिक नेताहरू (Non-Professional Politicians)

६. पुँजि र वौद्धिक क्षेत्रका लागि सुरक्षित स्थान (Safe Haven for Capital and Brainpower)

७. मध्यम वर्गिय मानसिकता (Middle-Class Mentality)

८. शिक्षामा विशेष जोड (Educational Priority)

✦ यी विभिन्न कारकतत्वहरूले स्विजरल्याण्डको विकास प्रक्रियामा निकै सघाउ पुयाएका छन जुन नेपाल जस्तो भर्खर विकास पथमा अघि बढिरहेको राष्ट्रका लागि अनुकरणिय हुन सक्दछ ।

(छ) चीनको विकास मोडेल

सन् १९७८ मा देङ सियाओपिङ नेतृत्वमा आएपछिका चार दशकयता चीनले आफूलाई विश्व आर्थिक शक्ती (Power house) को रूपमा विकसित गरेको छ । साथै यसले विश्वव्यापी अर्थतन्त्र र भूराजनीतिमा समेत महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ । चीनमा आर्थिक सुधार गर्ने कामको सुरुआत कृषि क्षेत्रबाट गरियो । राज्यको नियन्त्रण केही खुकुलो बनाइयो र दोहोरो ट्र्याक मूल्य संयन्त्रको माध्यमबाट किसानहरूलाई बजार सहुलियत प्रदान गरियो । किसानहरूले आफ्नो प्रभावकारिता र उत्पादकत्व बढाएर यस सुधारप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिए । त्यसपछि अन्य क्षेत्रमा पनि थप सुधारका कार्य विस्तार हुँदै गयो । (Township and Village Enterprises) टाउनसिप एन्ड भिलेज इन्टरप्राइजेज (टिभइएस) भनिने हाइब्रिड खालको स्वामित्वको माध्यमबाट गैरकृषि क्षेत्रमा सहुलियत प्रदान गरियो । सहरतिर सुधार फैलिएसँगै राज्यका उद्योगहरूले थप एकाधिकार प्राप्त गरे र यसले उनीहरूलाई उद्यमी बन्न थप प्रेरित बनायो । लगानी गर्न र आर्थिक वृद्धि बढाउन प्रान्त तथा स्थानीय निकायहरूका लागि विभिन्न सहुलियतहरूको व्यवस्था गरिएको थियो । सन् १९९० को दशकताका स्पेसल आर्थिक जोन (एसइजेडएस) को वृद्धिले चीनलाई विश्व अर्थतन्त्रमा समायोजन हुन निर्णायक भूमिका निर्वाह गऱ्यो । (रोड्रिक, २०७५)

देङ सिआओपिङले चीनमा आर्थिक क्रान्ति शुरू गरेको सन् २०१८ मा ४० वर्ष पूरा भएको छ । त्यसलाई उनले चीनको दोस्रो क्रान्ति भन्ने गर्दथे उक्त आर्थिक सुधारपछि चीन विश्व अर्थतन्त्रमा दह्रो रूपमा प्रवेश गर्यो । आजको मितिमा चीन विश्वको त्यस्तो देश भएको छ जोसँग सबैभन्दा बढी विदेशी मुद्रा सञ्चिति अर्थात् ३.१२ खर्ब डलर छ । चिनको हालको आर्थिक विकासको गतिलाई निम्न तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछ ।

- कुल गार्हस्थ उत्पादन (११ खर्ब डलर) को मामिलामा चीन विश्वको दोस्रो ठूलो देश हो ।
- प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने चीन विश्वको तेस्रो ठूलो देश हो ।
- देङ सिआओपिङले सन् १९७८ मा आर्थिक सुधारका कदम चाल्दा विश्व अर्थतन्त्रमा चीनको हिस्सा जम्मा १.८ प्रतिशत थियो जुन सन् २०१७ मा आएर त्यो हिस्सा १८.२ प्रतिशत पुगेको छ ।
- चीन अब केवल एउटा उदीयमान अर्थतन्त्र मात्रै रहेन, बरू १५ औं र १६ औं शताब्दीताका विश्व अर्थतन्त्रमा करिब ३० प्रतिशत आफ्नो हिस्सा भएको अवस्थातर्फ उन्मुख भइरहेको राष्ट्र हो ।

चीनलाई शक्तिशाली बनाउने नेताहरूमा माओत्से तुङ, देङ सिआओपिङ र वर्तमान राष्ट्रपति सी जिनपिङको नाम आउँछ । देङ सिआओपिङ नेतृत्वमा भएको आर्थिक क्रान्तिको ४० वर्षपछि चीन एक पटक फेरि एउटा दह्रो नेतृत्व पाएर अघि बढिरहेको छ । सी जिनपिङ देशको अर्थतन्त्रलाई अझ प्रभावशाली बनाउन उत्पादनको क्षेत्रमा चीनलाई <महाशक्ति< बनाउन चाहन्छन् । सी जिनपिङले देङ सिआओपिङका उदारीकरणका नीतिहरूलाई अगाडि बढाइरहेका छन जसमा आर्थिक सुधार लगायतका कदम समेटिएका छन् । चिनियाँ सफलताको कथा दोस्रो विश्व युद्धपछिको एउटा देशको विकासको कथामा मात्रै सीमित छैन। बरू त्यो एउटा नियन्त्रित अर्थतन्त्रबाट मुक्त र उदारीकरणमा आएको परिवर्तनको पनि कथा हो। विश्वका कैयौं देशले पनि चीनले अवलम्बन गरेको परिवर्तनलाई अपनाए । तर लोभलाग्दो सफलता चीनले मात्रै हासिल गऱ्यो । चीनले घरेलु अर्थतन्त्रमा क्रमिक सुधारको प्रक्रिया थाल्यो न कि बजारलाई आफ्नो अर्थतन्त्र सुम्पिदियो। सुधार ल्याउने क्रममा उसले कहाँ विदेशी लगानी गर्ने र कहाँ नगर्ने कुराको निर्क्योल गऱ्यो जसका लागि उसले विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण गऱ्यो र त्यसका लागि उसले दक्षिणी तटीय प्रान्तहरूलाई रोज्यो । देङ सिआओपिङले कम्युनिष्ट समाजवादी राजनीतिक माहोलमा ठोस परिवर्तनको जग बसाले जसले विश्वमा समाजवादी अर्थतन्त्रको साख जोगाउन सघाउ पुयायो ।

चिनियाँ लेखक युकोन ख्वाङ आफ्नो पुस्तक ...क्याकिङ द चाइना कनन्ड्रमः ह्वाइ कन्भेन्सनल इकोनोमिक विज्डम इज रंग< मा लेखेका छन् (देङ सिआओपिङ एक महान् सुधारक मात्रै थिएनन धैर्य नभएका व्यक्ति पनि थिए। देङ सिआओपिङले शुरू गरेको सामाजिक आर्थिक सुधारको दृष्टान्त मानव इतिहासमा अन्यत्र भेटिँदैन। यसले चिनको आर्थिक जिवनमा निम्न परिवर्तन ल्यायो ।

- सन् १९७८ देखि २०१६ को बीचमा चीनको जीडीपीमा ३,२३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- यसबीचमा ७० करोड मानिसहरू गरिबीको रेखाबाट माथि उठे भने ३८.५ करोड मानिसहरू मध्यवर्गका रूपमा उकासिए ।
- चीनको वैदेशिक व्यापार साढे १७ हजार प्रतिशतले बढ्यो भने सन् २०१५ सम्म चीन विदेशी व्यापारमा अगुवाको रूपमा उदायो ।
- सन् १९७८ मा चीनले वर्षभरि गर्ने व्यापार अहिले दुई दिनमै गर्छ ।
- देङ सिआओपिङले चिनियाँ कम्युनिष्ट पार्टीलाई सामूहिक नेतृत्वमा लगेर चीनमा सामाजिक (आर्थिक परिवर्तनको प्रक्रियामा तीव्रता दिए । (बि.बि.सी. २०१८)

अर्थतन्त्रको बजार नेतृत्व स्थापित गराउनु र बाहिरी स्वतन्त्रता बढाउनु नै चीनको यस्ता सुधार पछाडिका प्रमुख कारणहरूहुन । तर, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र निजी लगानीमा चीनको हिस्सा बढे पनि यसमा राज्य क्षेत्रको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपले खुम्चियो । यसका लागि आर्थिक विविधीकरण र पुनर्गठन शृंखलाबद्ध औद्योगिक नीतिका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गरियो । विदेशी लगानीकर्तालाई घरेलु कम्पनीसँग संयुक्त उद्यममा आवद्ध हुन लगाइयो र स्थानीय योगदान (Input) को प्रयोग बढाउन लगाइयो । यसबाट विनिमय दर र अन्तराष्ट्रिय वित्तीय प्रवाह केही हदसम्म नियन्त्रित रह्यो । (रोड्रिक, २०७५)

यी सबैको माध्यमबाट चिनियाँ नेतृत्वले कुनै पनि सिद्धान्तको पालना गरेन र आफ्नै विशिष्टताबाट चलाइरह्यो । चिनियाँ आर्थिक सुधार न कम्युनिस्ट शिक्षा न त कुनै स्वतन्त्र बजार विश्वासबाट निर्देशित थियो । यदि नीतिनिर्माताहरूले कुनै एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त अपनाउँछन् भने त्यसलाई पक्कै पनि ...व्यावहारिक प्रयोगात्मकता< भन्न सकिन्छ । यो देड.को लोकप्रिय भनाइ हो । उनले भनेका छन् **'बिरालोको रङले कुनै पनि फरक पार्दैन, फरक उसले मुसो समात्न सक्यो कि सकेन भन्ने कुराले पार्छ ।'** चिनियाँ अनुभवको विलक्षणतालाई हेर्ने हो भने यस्ले विकसित र विकासोन्मुख दुबै राष्ट्रहरूलाई आर्थिक विकासका लागि महत्वपूर्ण शिक्षा प्रदान गर्दछ । अधिकांश पश्चिमा राष्ट्रमा बजारमाथिको निर्भरता र आर्थिक उदारीकरणका फाइदाहरू प्रस्तुत गर्न चीन सफल बनेको छ । सैद्धान्तिक रूपले चीनले राज्य नेतृत्ववाला आर्थिक मोडलको अर्न्तनिहित श्रेष्ठतालाई पुष्टि मात्र होइन स्थापित समेत गरेको छ र बजार केन्द्रित पश्चिमा सिद्धान्तको रडाको लाइ चुनौती दिइरहेको छ । नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख राष्ट्रका लागि चिनको आर्थिक विकास अनुकरणिय मात्र होइन चिनको आर्थिक र प्राविधिक विकासको प्रभावबाट पनि नेपालले प्रसस्त फाइदा लिन सक्नु पर्दछ जुन अहिले नेपालमा चलेको वहस पनि हो ।

(ज) विकासको भारतिय मोडेल (केरला र गुजरात)

कुनै पनि राष्ट्रलाई समृद्ध बनाउन राज्यले आर्थिक वृद्धि (Economic growth) र कल्याणकारी राज्यका अवधारणालाई आत्मसाथ गर्नुपर्दछ । यी दुवै मोडललाई एकीकृत र सन्तुलित ढंगले प्रयोग गरेमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त भारतका केरला र गुजरात विकास मोडलबाट स्पष्ट हुन्छ । सन् १९७० को दशकमा केरला राज्यमा अभ्यास भएको विकास मोडेललाई केरला विकास मोडेल भनिन्छ । यो मोडेलले अराजक आर्थिक वृद्धि विकास मोडल विपरीत आम जनताको शिक्षा, जनस्वास्थ्य र सेवाका न्यायोचित वितरणमा जोड दिन्छ । यही विकास मोडेलको कारण केरलामा छोटो अवधिमै तीव्र रूपमा सामाजिक विकास भयो। त्यसबाट त्यहाँका अधिक निम्न र मध्यम वर्गीय जनता लाभान्वित भएको तर्क दिगो विकासका अध्येताहरूदावी गर्छन् ।

हाल प्रधानमन्त्रीका रूपमा भारतलाई नेतृत्व दिइरहेका मोदीले गुजरातमा लागु गरेको विकासको मोडेलका आधारमा ...मोदिनोमिक्स< शब्द नै निर्माण भएको छ। भारतीय जनता पार्टीको वेवसाइटमै लेखिएको छ –...गुजरात मोडलको भिजन भनेको पूर्ण रोजगारी, कम महंगाई, ज्यादा कमाइ, तीब्र गतिको आर्थिक विकास, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षा र उत्कृष्ट जीवनस्तर हो।' प्रधानमन्त्री मोदी सन् २००१ देखि २०१४ सम्म गुजरातका मुख्यमन्त्री थिए। मोदीले गुजरातमा सडक, उर्जा र पानी आपूर्ति जस्ता आधारभूत सुविधाहरूमा धेरै नै लगानी गरे। भारतको ग्रामीण विकास मन्त्रालयकाअनुसार सन् २००० देखि २०१२ सम्ममा गुजरातमा झण्डै तीन हजार ग्रामीण सडक परियोजनाहरूपूरा भएको थियो।

यसबाहेक सन् २००४ र २००५ तथा सन् २०१३ र २०१४ को बीचको अवधिमा प्रतिब्यक्ति उपलब्ध बिजुलीमा ४१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। गुजरातले सन् २०१२ देखि अतिरिक्त बिजुली उत्पादन गरिरहेको छ । १८ हजार गाउँहरूग्रिडसँग जोडिएका छन्। यस बखत गुजरातको औसत जिडिपी (सन् २००० देखि २०१०सम्म) ९.८ प्रतिशत रह्यो जसबेला पूरै भारतको औसत विकास दर ७.७ प्रतिशत मात्र थियो। गुजरातमा मोदीले इ (गवर्नेन्सलाई

प्रभावकारी बनाए जसबाट प्रदेशमा भ्रष्टाचारमा कमी आयो। गुजरात मोडलले सुशासनका पक्षमा रहेको एक 'तटस्थ विचार' का रूपमा ख्याती कमाएको छ। गुजरात सरकारले सुशासन कायम गरेकोमा धेरै पटक अवार्ड समेत जितिसकेको छ । अक्सफोर्डबाट प्रकाशित किताब 'ग्रोथ अर डेवलपमेन्ट ह्विच वे इज गुजरात गोइङ'मा उल्लेख भएअनुसार गुजरातले आर्थिक विकासका लागि यस्तो नीति बनाएको छ कि अब जुनसुकै सरकार आए पनि गुजरातको समृद्धिमा असर पर्दैन।

लगानीका लागि गुजरातमा परमिट लाइसेन्स तथा पर्यावरणसँग जोडिएका औपचारिकताहरूपूरा गर्न कानुनी अड्चनहरूराखिँदैन। लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने र मनोबल बढाउने कुरामा मोदीले कुनै कसर बाँकी राखेनन्। पश्चिम बंगालमा लामो समयदेखि बिबादका बीच संचालनमा रहेको टाटा मोटर्सको नानो कार प्लान्ट सन् २००८ मा पश्चिम बंगालबाट गुजरातको साणन्दमा सारियो । पश्चिम बंगालको सरकारले जग्गाको मामिला सुल्झाउन नसक्दा जनताको बिरोध थेग्न नसकेर प्लान्ट नै बन्द गर्नुपर्यो तर गुजरातमा अहिले फोर्डले पनि प्लान्ट सुरु गरिसकेको छ । मोदीले फोर्ड, सुजुकी तथा टाटा जस्ता ठूला कम्पनीहरूलाई गुजरातमा प्लान्ट लगाउने अनुमति दिएर अटो म्यानुफ्याक्चरिङ इन्डस्ट्रीमार्फत गुजरातमा पर्याप्त अवसर भिर्त्याएका छन् ।

हालसम्म पनि गुजरात भारतको सबैभन्दा औद्योगिकृत राज्य हो । पश्चिमी तटमा रहेको फाइदा पनि यसले उठाइरहेको छ । भारतको जनसंख्याको ५ प्रतिशत आवादी रहेको गुजरातमा देशको कुल क्षेत्रफलको ६ प्रतिशत जमीन छ । पानी नपर्ने समस्या भोग्ने गुजरातमा खेती गर्न त्यति सहज छैन तर पनि भारतको कुल निर्यातको २२ प्रतिशत गुजरातबाटै हुन्छ। हाल गुजरातको जिडिपी ७.६ प्रतिशत छ। लामो तटक्षेत्रका कारण अन्तर्राष्ट्रिय ब्यापार धेरै नै सुगम छ। भारतको एक तिहाइ समुद्री जहाज गुजरातकै तट भएर जाने गर्छ। सन् २०१० देखि नै गुजरातले ४३ हजार ८४८ मिलियन युनिट बिजुली उत्पादन गर्न थालेको हो। गुजरातमा ४० हजार ७९३ मिलियन युनिट माग रहेकोमा बाँकी रहेको बिजुली उसले अन्य १२ राज्यहरूलाई बेच्न थालेको छ। त्यस्तै भारतमा कुल ३.८ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेकोमा गुजरात राज्यमा सबैभन्दा न्यून १ प्रतिशत मात्र बेरोजगारी दर रहेको श्रम ब्यूरोको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (Bizmandu, 2018) । भारतको गुजरात र केरला मोडलले पुँजिवादी र समाजवादी चरित्रलाई अवलम्वन गरेको छ जुन नेपाल लगायत अरु देश र राज्यका लागि पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

(झ) रुवान्डाली मोडेल

हरियो जंगल र पहाडले घेरिएको पूर्वी मध्यअफ्रिकी मुलुक रुवान्डा सन् १९९० तिर तत्कालीन सरकारद्वारा 'प्रायोजित' जनसंहारका कारण जातीय द्वन्द्वबाट ग्रस्थ थियो जुन विस्तारै पुनर्स्थापनातर्फ अघि बढिरहेको छ । सन् १९९० देखि उसले आर्थिक विकासमा ठुलो फड्को मारेको छ । त्यहाँ जातीय टुत्सीहरू र हुटुहरूबीच दंगा हुँदा सय दिनमै आठ लाखभन्दा बढीको हुटु समुदायको वर्चस्व रहेको सुरक्षा निकायद्वारा हत्या गरिएको विभिन्न अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । जातीय द्वन्द्व र तनावको प्रमुख कारण अल्पसंख्यक टुत्सी र बहुसंख्यक हुटुबीच जारी परम्परागत असमानतालाई मानिएको छ । आज त्यहाँ सबैखाले द्वन्द्वको समाधान भई विकास निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा ऐतिहासिक प्रगति भइरहेका छन् । त्यसैले द्वन्द्वमा फसेका र द्वन्द्वपछिका राज्य र सरकारले गर्नुपर्ने कामका

लागि रुवान्डालाई उदाहरणका रूपमा लिने गरिएको छ । रुवान्डाले वर्षौंदेखिको द्वन्द्वमा मलहम लगाउन आफ्नै स्रोत र साधनको पहिचान मात्रै गरेन, त्यसको उपयोग गरी मुलुकलाई समृद्ध बनाउने उत्कट चाहनाका साथ अघि बढिरहेको छ । त्यसै क्रममा उसले कफी र चिया उत्पादन गरी आफ्नो अर्थव्यवस्थाको पुनर्निर्माणमा जुटेको छ । यी दुई उत्पादनहरू त्यहाँका प्रमुख निर्यात वस्तुमा दरिएका छन् । रुवान्डाको ऐतिहासिक विकास को सफलता यसले अख्तियार गरेको विकास र सकारात्मक आर्थिक नीति नै हो जसले त्यहाँ गरिबी र असमानता घटाउन सहयोग पुगेको छ ।

२३ वर्षअघि त्यहाँको अर्थव्यवस्था तहसनहस थियो । खासगरी, सन् १९९४ मा टुत्सीविरुद्ध मच्चाइएको नरसंहारपछि अधिकांश सेवा र सुविधाहरू ठप्प थिए । करिब १० लाख मानिसको ज्यान र हजारौंलाई विस्थापित हुने गरी भएको जनसंहार अघि र पछि रुवान्डाको वृद्धिदर ऋणात्मक अवस्थामा पुगेको थियो । तर, आज विश्वका तीव्र गतिमा बढ्दो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा रुवान्डाले आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ । सन् १९९४ मा मुलुकको वृद्धिदर ऋणात्मक (–११ दशमलव ४ प्रतिशत) रहेकोमा सन् २०१४ मा ७ प्रतिशत र सन् २०१५ मा ६ दशमलव ९ प्रतिशतमा पुगेको थियो । यो वृद्धिदर र आर्थिक छलाङको कारण पुनर्निर्माण, निर्यात प्रवर्द्धन, ऊर्जा विकास र समावेशी वित्त हुन् । यिनै विषयलाई आफ्नो विकासको मोडल बनाएर रुवान्डा छोटो समयमै अन्य मुलुकका लागि नमुना बनेको हो । खासगरी नरसंहारको समाप्तिसँगै मुलुकले सुरु गरेको पुनर्जागरण र रूपान्तरणको अभियानले उसलाई ऐतिहासिक सफलताको शिखरमा पुर्यायो । यसले सन् २०१२ को अन्त्यसम्मको एक दशकमा आफ्नो वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ८ प्रतिशतमा पुर्यायो । यो दर विश्वव्यापी र अफ्रिका महादेशभरिकै सबैभन्दा उच्च रह्यो । यसमा उसको बलियो आर्थिक आधार, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कारणले नै हो । विशेषगरी ...ग्रासरुट< स्तरमा सवावेशी विकासको नीतिले रवान्डालाई आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सफल बनायो । मुलुकले आर्थिक विकास र गरिबी निवारण रणनीतिका साथ अघि बढ्दै सन् २०१८ सम्ममा वार्षिक रूपमा कृषि क्षेत्रमा दुई लाख रोजगारी सिर्जना गर्ने जनाएको छ । अनाज उत्पादनमा वृद्धि गर्नेलगायतका पहल उसले धेरै पहिले सुरु गरिसकेको थियो । फलस्वरूप दुई दशकमै विकासलाई उत्कर्षमा पुर्याउन ऊ सफल भयो । सन् २०१३ मा प्रतिव्यक्ति आय ६४४ अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१८ सम्ममा १२ सय अमेरिकी डलर पुर्याउने लक्ष्यरहेको छ । यसैगरी, निजी क्षेत्रको लगानी जीडीपीको १५.४ पुर्याउने लक्ष्य पनि उसले लिएको छ । उसले वार्षिक वृद्धिदर ११.५ हासिल गरेको छ । सेवा क्षेत्र, उद्योग र कृषिलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि राम्रो प्रगति गरेको छ । यसैगरी रुवान्डाले आफ्नो निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै सन् २०१८ सम्ममा २८ प्रतिशत निर्यात बढाउने र थप ५६३ मेगावाट विद्युत् उत्पादन गरी ७० प्रतिशत घरधुरीलाई विद्युत् सेवा दिने अठोटका साथ अघि बढेको छ । वित्त विकास र वित्तीय सेवामा सुधारले वित्तीय क्षेत्रमा द्रुतगतिमा वृद्धि भइरहेको छ । फलस्वरूप जनसंख्या वृद्धिका बाबजुद मुलुकमा गरिबी न्यूनीकरण भैरहेको अवस्थामा छ । बैंकिङ क्षेत्र स्थिर र राम्ररी पूँजीकृत भएको स्थितिमा छ (यादव,२०७३) । रुवान्डाको यो तरक्कीले नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ जसलाई नेपालले शिक्षाको रूपमा लिनू पर्दछ ।

(ञ) इथियोपियाली मोडेल

विश्वकै सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको भूपरिवेष्टित मुलुक इथियोपिया अफ्रिका महादेशमा नाइजेरिया पछिको दोस्रो ठुलो जनसंख्या भएको देश हो । ८० भन्दा बढी भाषा बोलिने र संस्कृतिको धनी इथियोपियाको अवस्था रुवान्डाबाट अलि फरक भए पनि विभिन्न संकटका बाबजुद विकासमा यसले फड्को मारेको छ । पूँजीगत परियोजनामा पनि खासगरी आधारभूत संरचनामा रकम खर्चिरहेको रुवान्डाले निकै छोटो अवधिमा 'डाइभर अफ बुम' को अवस्थामा ऊ पुगेको छ । यसको मुख्य कारण त्यहाँको सरकार आफैं होइन, सरकारद्वारा सञ्चालित कम्पनी मार्फत विकास, निर्माण र संरचनामा खर्च गरिएकोले हो । सरकारले औद्योगिक पार्कदेखि चिनी कारखाना र पावर लाइन तिनै संस्थामार्फत बनाउने गरेको छ । खासगरी कमर्सियल बैंक अफ इथियोपिया, इथियो टेलिकम र इथियोपिया इलेक्ट्रिक पावरले त्यहाँको पूँजीगत लगानीमा ७० प्रतिशत योगदान पुयाएका छन । विश्व बैंकद्वारा सन् २०१६ मा प्रकासित 'इथियोपियाज ग्रेट रनः दि ग्रेट एसिलेरेसन एन्ड हाउ टु पेस इट' (Ethiopia's great runthe growth acceleration and how to pace it) ले उल्लेख गरेअनुसार, इथियोपिया सन् २००० यता विश्वको सातौं तीव्र आर्थिक वृद्धिदर भएको मुलुक हो । सन् १९८१ देखि १९९२ सम्म उसको जीडीपी जम्मा ०.५ प्रतिशत रहेकोमा सन् १९९३–२००४ सम्मको अवधिमा यो ११ प्रतिशतमा पुग्यो, जुन चीन अथवा भारतभन्दा धेरै राम्रो हो । सन् २००० मा इथियोपिया विश्वकै सबैभन्दा दोस्रो गरिब राष्ट्र थियो तर आज उसलाई विश्वकै दोस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक चीनसँग तुलना गर्न थालिएको छ । यसप्रकारको उपलब्धि प्राप्त गर्नुमा आधारभूत संरचनामा उसको ठूलो लगानी प्रमुख कारण हो ।

इथियोपियाको विद्युत् विकास, रेल कनेक्टिभिटी र अन्तरप्रदेशीय राजमार्ग सङ्घीय सरकारले बनाइरहेको छ जसले कृषि र अन्य विकास निर्माणका साथै हलुका वस्तु उत्पादनतिर पनि त्यतिकै जोड दिएको छ । चीन या पूर्वी एसियाली मोडेलविपरीत इथियोपिया आफ्नो अत्यन्तै बलियो पूँजी नियन्त्रणमार्फत 'ओभरभ्यालु' मुद्रा कायम राख्न सफल छ । यसका लागि उसले प्रिमियम डलरमा ग्रहण गर्छ । जसले गर्दा कम्पनीहरूलाई स्थानीय इथियोपियाली मूल्य कम भए पनि सामान निर्यात गर्न सजिलो छ । आयातकर्ता जोसुकै भए पनि उनीहरूका लागि सजिलो वातावरण छ, त्यहाँ । उदाहरणका लागि फूल निर्यातकर्ताले पनि उपभोग्य वस्तु आयात गर्न डलरसम्म आफ्नो पहुँचको उपयोग गर्न पाउँछन् । यो उसको प्रबन्धकीय या प्रविधि क्षेत्रको पहिलो विशेषज्ञता हुन सक्छ । त्यहाँका बैंकहरूलाई मुद्रास्फीतिको दरभन्दा तल झर्दा पनि ऋण निकासा गर्न त्यहाँ निर्देशन दिने गरिन्छ । आश्चर्यको कुरा त के छ भने धनको भुक्तानी गर्न त्यहाँ ऋणको माग बढ्दो छ । पोर्टफोलियो लगानीकर्ता (पूँजी बजारमा गर्ने लगानीकर्ता) हरू र विदेशी बैंकहरूप्रति त्यहाँको सरकारको एक खालको वैचारिक भिन्नता छ । विदेशी 'पोर्टफोलियो लगानी' भन्दा आन्तरिक स्रोत र साधनको प्रयोग रकम जुटाउनका लागि उसले गर्ने गरेको छ । त्यसैले त उसले केन्याँको 'आईपीओ टेलिकम' को लगानी मुलुकमा भित्र्याउनुको साटो सरकारी स्वामित्वमा रहेको दूरसञ्चारको एकाधिकारबाटै लाभ लिन उद्यत देखिन्छ ।

राज्यको स्पस्ट दिशा, एकाधिकार, विनिमय र मूल्य नियन्त्रणमा केन्द्रित इथियोपियाले जमिन, श्रम, लजिस्टिक, ऋण र विद्युतमाथि केन्द्रित भएर अघि बढ्न पाँच वर्षे योजना निमार्ण गरी विकास प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहेको छ ।

इथियोपिया विश्व व्यापार संगठन (डब्लूटीओ) मा छैन र आईएमएफको सहयोग पनि उसले लिएको छैन । अफ्रिकाको सिंह (दी हर्न अफ अफ्रिका) भनेर समेत चिनिने इथियोपिया ५० वर्षयताकै सबैभन्दा ठूलो खडेरीको चपेटामा पर्यो तर त्यसलाई कुशलता पुर्वक समाधान गर्न खाद्यान्न जम्मा गर्ने राष्ट्रिय नीति अघि सारियो । एक अर्ब अमेरिकी डलर सहयोगमा ७ सय ३५ मिलियन अमेरिकी डलर उसले आफ्नै लगानी गर्यो, जुन रकम उसको कुल जीडीपीको ६१.६४ अर्ब अमेरिकी डरलको १० प्रतिशत हो । इथियोपियाले गरेको यो प्रगती लाई आत्मसाथ गरेको भए भूकम्प पीडितहरूको पुनस्थापना गर्न र द्रुततर आर्थिक विकास गर्न नेपाललाई सजिलो हुने देखिन्छ (यादव,२०७३) ।

माथि उल्लेखित विश्वका केही देशहरूको विकास मोडलहरूको अलावा चिली, क्युवा, दक्षिण अफ्रीका, भुटान लगायतका अन्य देशहरूको मोडल पनि अनुकरणिय रहेका छन । यी विभिन्न विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययनले के देखाउछ भने विश्वका विभिन्न राष्ट्रका आफ्नै मौलिक विकासका ढाँचाहरू रहेका छन जसलाई ति राष्ट्रहरूले आफ्नो विशिष्ट परिवेशमा निर्माण गरेका थिए । नेपालको सन्दर्भमा विकास मोडलको निर्माण गर्दा भारत र चिनको सन्निकटता, भुपरिवेष्ठित परिवेश, प्राकृतिक साधनको दोहन नीति, भौतिक पूर्वाधारको आवश्यकता, जलस्रोतको पर्याप्तता, पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास आदिमा ध्यान दिन जरुरि देखिन्छ । विकासको मार्गमा अग्रसर हुदै गरेको वर्तमान अवस्थामा नेपालले यी राष्ट्रहरूबाट शिक्षा लिन जरुरि रहेको छ । केन्द्र देखि स्थानीय तह सम्मका निकायहरूले यी मोडलहरूको अध्ययन गरी आपनो लागि उपयुक्त मोडल कुन हो पहिचान गरी भावी नीति र कार्यक्रम निर्माण गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूची २- नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू

भू–उपयोग

- वैज्ञानिक भू–उपयोग योजना निर्माण भई पूर्णता कार्यान्वयन भएको

आवास

- सम्पूर्ण नागरिकलाई सुरक्षित आवासको प्रत्याभूती भएको

सडक

- प्रत्येक वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्र जोड्ने साथै गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, जिल्ला सदरमुकाम र अन्य प्रमुख शहर, बजार केन्द्रसँग जोड्ने राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारका सडकहरू भएका

यातायात

- आवश्यक रुटहरूसहित सुरक्षित, सुलभ र सहज सार्वजनिक यातायातको व्यवस्था भएको

खानेपानी

- सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको प्रबन्ध भएको

सिँचाई

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको

ऊर्जा

- प्रत्येक घरपरिवारमा विद्युत्, सोलार वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको प्रबन्ध भएको

सञ्चार

- प्रत्येक घरपरिवारमा फोन तथा इन्टरनेटको पहुँच भएको

कृषि

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको
- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्णत कृषिमा सदुपयोग भएको
- स्थानीय कृषि उपजमा आत्मनिर्भर भएको
- रैथाने प्रजातिका बालीनालीमा नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास भएको
- वैज्ञानिक भण्डारण प्रणालीको व्यवस्था भएको
- कृषि विमाको सुविधा भएको
- वैज्ञानिक कृषि प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको
- कृषि सामग्री र औजारहरूको सुलभ उपलब्धता भएको

पर्यटन

- सम्पूर्ण पर्यटकिय क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको
- पर्यटकिय पूर्वाधार अन्तर्गत यातायात, होटल, लज, सुरक्षा, स्वास्थ्य, संचार, आतिथ्य, परिकार मेनुहरू र विशेष पर्यटकिय क्रियाकलापहरूको प्रबन्ध भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा पर्यटन क्षेत्रले कम्तिमा १० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

उद्योग

- प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित मझौला उद्योगको स्थापना भएको
- गाउँपालिकामा कम्तिमा एक ठूलो स्तरको उद्योगको स्थापना भएको
- स्थानीय उद्योगहरूले गाउँपालिकाको कम्तिमा १५ प्रतिशत रोजगारीको हिस्सा ओगटेको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा उद्योग क्षेत्रले कम्तिमा १५ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

व्यापार तथा वाणिज्य

- गाउँपालिकाको आयातभन्दा निर्यातको आकार ठूलो रहेको
- प्रत्येक वडामा आम नागरिकलाई आवश्यक आधारभूत किनमेल गर्न पर्याप्त स्थानीय बजारहरूको विकास भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रले कम्तिमा २० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको
- गाउँपालिकास्थित मुख्य बजारकेन्द्रहरूबाट निकटका ठूला बजारहरूसम्म राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूपका पक्की सडकहरूको पहुँच भएको

बैङ्क वित्तीय संस्था तथा सहकारी

- प्रत्येक घरपरिवारको बढीमा एक घण्टाको पैदलयात्रामा बैंकसम्म पहुँच रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको घरमुली वा सदस्यको बैंक खाता रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको एक वा अर्को प्रकारको सहकारीमा पहुँच रहेको

शिक्षा

- शतप्रतिशत साक्षरता रहेको
- शतप्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका
- विद्यालय छाड्ने दर शून्यमा झरेको
- बालअधिकार र मानव अधिकार प्रत्याभूत भएको

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सुविधासहितको अस्पतालमा सम्पूर्ण नागरिकको पहुँच भएको

- शतप्रतिशत गर्भवती महिलाहरूलाई सुरक्षित मातृत्व प्रत्याभूत गरिएको
- पूर्णखोपयुक्त गाउँपालिका भएको
- बालपोषण सुनिश्चित भएको
- सम्पूर्ण नागरिकको अनिवार्य स्वास्थ्य बिमा गरिएको

संस्कृति

- वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो निर्माण गरी त्यसको पूर्णत : कार्यान्वयन भएको
- मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध भएको

सामाजिक सुरक्षा

- सम्पूर्ण नागरिकको सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको
- सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य भएको
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक ज्येष्ठ नागरिक सत्सङ् केन्द्र रहेको
- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक बालगृह रहेको
- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक महिला सुरक्षा गृह रहेको

शान्ति सुरक्षा

- शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको पूर्ण प्रत्याभूती भएको
- के तपाईं आफू बसेको स्थान वरपर पूर्णत सुरक्षित महशुस गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा कम्तीमा ९० प्रतिशत सकारात्मक जवाफ आउने गरेको

खेलकुद

- प्रत्येक वडामा आधारभूत पूर्वाधारयुक्त एक खेलकुद मैदान तथा व्यायामशाला रहेको

मनोरञ्जन

- एक वडा एक पार्क, बालउद्यान (Fun Park) र समग्र गाउँपालिकामा एक सांस्कृतिक केन्द्र, सिनेमा घर, नाट्यशाला, संगीत विद्यालय तथा नाचघर भएको

शवदाह स्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

- प्रत्येक वडामा स्थानीय समुदायहरूको संस्कार अनुरूपका शवदाह स्थल तथा चिहान क्षेत्र (मरनघाट वा मरनडाँडा) को उचित प्रबन्ध भएको

वन

- कम्तीमा ४० प्रतिशत भू–भाग वन जङ्गल तथा हरित क्षेत्रले ओगटेको

जलाधार

- सम्पूर्ण पानीका मुहानहरूको संरक्षण भएको

वातावरण

- सम्पूर्ण विकासका क्रियाकलापहरू दिगो विकासका अवधारणा अनुरूप सञ्चालन भएका

जलवायू

- जल तथा वायूको न्यूनतम गुणस्तर कायम राख्न स्थानीय तहबाट लागू गर्न सकिने वायू तथा जल संरक्षणमैत्री कार्यक्रमहरू लागू भएको

सरसफाई तथा फोहर मैला व्यवस्थापन

- प्रत्येक घरधुरीमा उत्सर्जित फोहोर व्यवस्थापन गर्न एक वा अर्को प्रकारले वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन भएको

विपद् व्यवस्थापन

- विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण भई पूर्णतः कार्यान्वयनमा आएको

सुशासन तथा संस्थागत विकास

- भ्रष्ट्राचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूती भएको
- क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको
- प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक पटक कर्मचारीहरूको प्रत्यक्ष वृत्ति विकास सम्बन्धी तालिमहरू संचालन हुने गरेको
- प्रत्येक वर्षमा कम्तीमा एक पटक सरकारी सेवा प्रवाहमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण हुने गरेको
- e-Governance लागु भएको

राजश्व

- नागरिक स्तरमा हुने प्रत्येक व्यक्तिगत तथा संस्थागत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई त्यसको पूर्ण अभिलेखीकरण गरिएको

अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण

(क) भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरू

गाउँपालिकाका वडास्तरका निम्न सडकहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१	ओखलढुंगा अकुशे देउराली मोटरबाटो	१	
२	डाँडा गैरि मोटरबाटो	१	
३	कचल बूढीकोट मोटरबाटो	१	
४	झिगामारा ठुली उदांग मोटरबाटो	१	
५	टाँगरि आर्खोदी ओलोकफान मोटरबाटो	१	
६	ढडयान तिनपोखरी मोटरबाटो	१	
७	देबी स्थान बोखरडाँडा मोटरबाटो	१	
८	पच्चिसे मुहानटोल मोटरबाटो	१	
९	पाँचचोटे रिंगरोड मोटरबाटो	१	
१०	फुलबारी मुडिला मोटरबाटो	१	
११	फोक्सेताल गराथारी मोटरबाटो	१	
१२	बुढीकोट देउराली घाट मोटरबाटो	१	
१३	बुढीकोट काफलबारी मोटरबाटो	१	
१४	मुहानटोल डोडखोला फड्के मोटरबाटो	१	
१५	रातामाटा रेम्बोपार्क मोटरबाटो	१	
१६	रानिबगिया झिगामारा कचल मोटरबाटो	१	
१७	स्वामिघाट फड्के आर्खोदी	१	
१८	हत्तिमारा मोटरबाटो	१	
१९	कुशुमडाँडा मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
२०	खेत्खोला नुवाकोट भित्रि मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
२१	खुलखुले भित्रि मोटरबाटो निर्माण योजना	२	
२२	घडेबास मरबास मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
२३	झ्याँङ्ला बस्ति विकास मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
२४	डोल झ्याँङ्ला मोटरबाटो बेलीब्रिज निर्माण	२	
२५	दोभान खेलमैदान जाने मोटरबाटो नयाँ ट्रायाक	२	
२८	नरकट मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
२९	पास्कुण्ठा मोटरबाटो निर्माण योजना	२	
३०	बगाहा बस्तिविकास मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
३१	बेलदमार गोरेटो बाटो स्तरउन्नति	२	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
३२	सातपत्रे मोटरबाटो नाली व्यबस्थापन तथा स्तरउन्नति	२	
३३	सालधारा मोटरबाटो स्तरउन्नति	२	
३४	हापुर कटुवा मोटरबाटो निर्माण योजना	२	
३५	जिम्मल टोल सरांङ्ग खोला मथागाडी मोटरबाटो	३	
३६	पलन्दर टोल मोटरबाटो	३	
३७	भूत खोला गड्डा सरांङ्ग खोला मोटरबाटो	३	
३८	साचो बिसमुरे मोटरबाटो	३	
३९	गोबरबंदी सत्यवति जगात मोटरबाटो	४	
४०	जल्माघाट मोटरबाटो	४	
४१	बेशी थपनडाँडा जगात मोटरबाटो	४	
४२	भण्टाक बारी मोटरबाटो	४	
४३	लुङ्गाङ गोलैची मोटरबाटो	४	
४४	सपांग्दी रिप टोल मोटरबाटो	४	
४५	गिजनचौर मधुबन मोटरबाटो	४	
४६	कन्याँदी बोखर भन्ज्यांग मोटरबाटो	५	
४७	केराबारी खेत गोरेटो बाटो	५	
४८	केराबरी जाबुदी मोटरबाटो	५	
४९	चरचरे कोलडाँडा मोटरबाटो	५	
५०	चरचरे घुघुराछाप बिस्कुन डाँडा भक्ते छाप मोटरबाटो	५	
५१	चौहान चोक नयाँगाँउ मोटरबाटो	५	
५२	सिसुवा हिँउदेखोला नयाँगाँउ मोटरबाटो	५	
५३	करांङ्तुंग टोल भवन देखि रानाटोल मोटरबाटो	६	
५४	काशी भंन्ज्यांग कालिमाटी मोटरबाटो स्तर उन्नति	६	
५५	घोर्ली घाट राना रोकाहा टोल गोरेटो बाटो	६	
५६	डुम्रे मस्याम बतासे मोटरबाटो	६	
५७	डुम्रे लुमेटारी थानडाँडा मोटरबाटो	६	
५८	भैंस कट्टा पिपलगैडा मोटरबाटो	६	
५९	मस्याम जन्तीलुंग मोटरबाटो	६	
६०	सिस्नेखोला अर्खले पाटन मोटरबाटो	६	
६१	सुकेताल भकारलूंग मोटरबाटो	६	
६२	सिस्नेखोला अर्खले पाटन मोटरबाटो	६	
६३	सिसुवा मोटरबाटो सुधार	६	

गाउँपालिकाको वडास्तरको निम्न पुल तथा झोलुङ्गे पुलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	दोभान खोला (लाल्दारे घाट –रितुंग)झोलुंगे	१	
२	दोभान खोला (बेलभरि –ढिडामारा) झोलुंगे	१	
३	दोभान खोला (झुसिले –झुसिले) झोलुंगे	१	
४	दोभान खोला (आम्खोदी– पाल्टागे) झोलुंगे	१	
५	छ्तिऊन खोला (छ्तिउन– छ्तिउन) झोलुंगे	१	
६	बागखोला (पच्चिसे–कठारा) झोलुंगे	१	
७	गोबरबंदी पक्कि पुल	१	
८	खहरे बगाहा झोलुंगे पुल	२	
९	खुर्साने बेहोरे झोलुंगे पुल	२	
१०	झुम्सा पक्कि पुल	३	
११	पानिमिल पक्कि पुल	३	
१२	आँप खोला पक्कि पुल	३	
१३	रामापिथेकस झोलुंगे पुल	३	
१४	ज्यामिरे पक्कि पुल	३	
१५	डुँडे गौडा पक्कि पुल	३	
१६	बिस्माइल पुल	३	
१७	श्री डाँडा लग्दुवा झोलुंगे पुल	३	
१८	दोभान झोलुंगे पुल	३	
१९	झुम्सा पक्कि पुल निर्माणाधिन (गोर्बेडी–सत्यवोती)	४	
२०	झोलुंगे पुल (बेलदमार– जौबारी)	४	
२१	झोलुंगे पुल (ज्यामिरे– थपनडांडा)	४	
२२	झोलुंगे पुल पानिमिल (पानिमिल–जौबारी)	४	
२३	झोलुंगे पुल बौरीडाँडा	४	
२४	तिनाउ झोलुंगे पुल	५	
२५	सुते खोला झोलुंगे पुल	५	
२६	चौबिस मेल झोलुंगे पुल	५	
२७	झयाक्से ट्रस्ट पुल	५	
२८	डुम्रे पक्कि पुल	५	
२९	डुम्रे मिल टोल	६	
३०	मरेठ सिस्नेखोला पक्कि पुल	६	
२०	सिस्नेखोला अर्खले झोलुंगे पुल	६	

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
२१	पाटन सिस्नेखोला झोलुंगे पुल	६	
२२	भैसी कट्टा घोर्लिघाट बाह्रबिसे पक्कि पुल	६	
२३	सिस्नेखोला अर्खले फेदी झोलुंगे पुल	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न बसपार्कहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	कचल	१	
२	घोडेबास	२	
३	सडक बिभाग क्याम्प	३	
४	माथिल्लो सत्यवती	४	
५	कासी भन्ज्यांग	६	
६	पिपल गौडा	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न यात्रु प्रतिक्षालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	बुढीकोट यात्रु प्रतिक्षालय, कचल वार्ड कार्यालय प्रतिक्षालय	१	
२	खुर्साने यात्रु प्रतिक्षालय	२	
३	पानिमिल प्रतिक्षालय	३	
४	सत्यवति लेक साइड प्रतिक्षालय, सत्यवती वार्ड कार्यालय प्रतिक्षालय	४	
५	काशी भनइयांग, करान्गतुंग, पिपल्गौडखा, भेडी चौर, जन्तिलुंग यात्रु प्रतिक्षालय	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	सार्बजनिक सौचालय खुर्साने	२	
२	डुडे गैरा पानिमिल, झुम्सा सार्बनाजिक सौचालय	३	
३	सत्यवति मन्दिर परिसर सार्बनाजिक सौचालय	४	
४	बिस्कुनडाँडा स्वास्थ चौकी, आदर्स आ.बि., पाताल सार्बजनिक भवनमा सार्बजनिक सौचालय	५	
५	प्रतिक्षालय अनुसार सार्बनानिक सौचालय को माग डोङचेतमा सार्वजनिक शौचालय	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न ट्राफिक युनिटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	ट्राफीक युनिट लगाड	४	माग
२	ट्राफीक युनिट झुम्सा पुल	३	स्तरोन्ती /माग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न विमानस्थल, हेलिप्याडको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	देबिस्थान	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न पिउने पानी आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	ओर्लोक्फान, कुडुले खानेपानी कुवा निर्माण, कुम्भिकोहाल, काफल्बारी कुवा मर्मत, गुरिन्थान, घैयार लिफ्ट, चिलाउने पानिकुवा मर्मत, जलुके खानेपानी योजना	१	
२	कोल्डाँडा, खेतखोला, खुर्साने, देउले, पास्कुण्डा, बडहरे बुडासटक, बेबरे, मारबास, सुकेताल, सातपत्रे, सिस्नेरी खानेपानी आयोजना	२	मर्मत
३	केसि टोल पानि ट्यांकी निर्माण, ग्यजाबास,ज्यामिरे देबिस्थान, झुन्सा दहबारी, मधुबन, लग्दुवा , सोधीटोल खानेपानी आयोजना	३	
४	भदरी तल्लो टोल, छाप, माथिल्लो सत्यवती, लठरे खानेपानी आयोजना	४	
५	चर्चरे, धरादी, मरमकोट लिफटिंग, माथिल्लो बतासे लिफटिंग, सिरभिक्दी लिफटिंग खानेपानी	५	
६	गाहाटोल खानेपानी मर्मत, पाटन खानेपानी अधुरो, बेलडाँडा खानेपानी अधुरो, बाझाकारक खानेपानी ट्यांकी मर्मत, क्योको खानेपानी आयोजना	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न कुलो, तथा सिंचाई आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	जामुने बहमारा कुलो निर्माण	१	
२	डोड खोला कुलो निर्माण फुलबारी	१	
३	फोक्सेसाल सिंचाई योजना	१	
४	बेलटारी कुलो निर्माण मुहान टोल	१	कुलो
५	सिस्नेरी कूलो मर्मत योजना	१	
६	हम्राइ घाट कुलो निर्माण	१	
७	हत्तिमारा फाट कुलो निर्माण	१	
८	कचलफाट सिंचाई आयोजना	१	कुलो
९	आर्खेती सिंचाई योजना	१	
१०	भिंगामारा सिंचाई आयोजना	१	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
११	कुडुलेफाट सिंचाई योजना	१	
१२	जिम्माटोल सिंचाई योजना	२	
१३	डोल सिंचाई योजना	२	
१४	बगाहा चिसापानी सिंचाई योजना	२	
१५	बेबरे सिंचाई योजना	२	
१६	भुताहा सिंचाई योजना	२	
१७	भर्के सिंचाई योजना	२	
१८	साल्बास बोटेगाउ सिंचाई आयोजना	२	
१९	पाकुरी कुलो सिंचाई फुलबारी	३	
२०	बेरुवा कुलो सिंचाई	३	
२१	बिच्कुलो मर्मत श्री डाँडा	३	
२२	भूत्खोला पौडेल बस्ति कुलो मर्मत	३	
२३	लामेदमार सिंचाई ट्यांकी निर्माण	३	
२४	सिसुवा आपबुटामुनि कुलो मर्मत	३	
२५	हुसेघाट सिंचाई कुलो निर्माण	३	
२६	केसी टोल पानि ट्यांकी निर्माण	३	
२७	कोल्कोली सिंचाई योजना	४	
२८	खहरे सिंचाई योजना	४	
२९	खोरदमार सिंचाई योजना	४	
३०	खिलुवाघाट सिंचाई योजना	४	
३१	दियांग खोला सिंचाई योजना	४	
३२	बेभके सिंचाई योजना	४	
३३	मानसि खर्क सिंचाई योजना	४	
३४	दियांङ्टुंङ् घुसटुंङ् सिंचाई योजना	५	
३५	बारिखेत सिंचाई योजना	५	
३६	भारले खेत सिंचाई योजना	५	
३७	ठाडे चौबिस्माइल सिंचाई योजना	५	
३८	आठ्बिसे सिंचाई योजना	५	
३९	चिलाउने डाँडा सम्मोक्खरक कुलो मर्मत	६	
४०	छ्तबन भर्लाटारि कुलो मर्मत	६	
४१	तल्लो वाईडाँडा कुलो	६	
४२	बाटुली खेत सिस्ने खोला कुलो मर्मत	६	
४३	बिचारी पानि तोरी बारी कुलो मर्मत	६	
४४	रिपाहा झ्यालाफाट कुलो	६	
४५	काली रह कुलो	६	

(ख) आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू

गाउँपालिकाका वडास्तरको होमस्टेको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	कचल फाट	१	सम्भाव्य
२	झ्यांगला स्मार्ट भिलेज, सुकेताल	२	स्तरोन्नति
३	लगाडख्र	४	स्तरोन्नति
४	सत्यवती माथिल्लो टोल	४	सम्भाव्य
५	कोलडाँडा,बिसुनडाँडा,पातल,भक्तेछाप	५	सम्भाव्य
६	मरामकोट	५	स्तरोन्नति
७	जन्तीलुंग	६	चालु
८	गुफाचौर	६	सम्भाव्य
९	अर्खले	६	सम्भाव्य
१०	पाटन गुरुङ होमस्टे	६	सम्भाव्य

(ग) सामाजिक विकास योजना

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरू
शिक्षा
▪ गाउँपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने ।
▪ गाउँपालिकाका विद्यालय भवनहरूलाई बालमैत्री तथा सुरक्षित बनाउने ।
▪ निरक्षरता शुन्यमा झार्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ गाउँपालिकाका विद्यालयहरूलाई इन्टरनेट २१ औं शताब्दि सुहाउँदो प्रविधियुक्त बनाउने ।
▪ विद्यालय र स्थानीय, प्रादेशिक सङ्घीय र स्थानीय सरकारबीच समन्वय मिलाउने ।
▪ विद्यालय अनुगमन नियमित गर्ने ।
▪ शिक्षकहरूलाई नियमित पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिने ।
स्वास्थ्य
▪ विद्यालयमा स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम संचालन गर्ने
▪ सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम संचालन (PNC जाँच) गर्ने
▪ गाउँपालिकाका महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने
▪ गाउँपालिकाका सबै प्रतिक्षालय तथा बसपार्कहरूमा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गर्ने

▪ गाउँपालिकाको उपयुक्त स्थानको पहिचान गरी landfield site निर्माण गर्ने ।
▪ गाउँपालिकाका व्यस्त बजार क्षेत्रहरूमा dust bin राखी नियमित फोहर संकलन गर्ने ।
सँस्कृति
▪ मगर, क्षेत्री, गुरुङ जातिको को मौलिक सँस्कृति झल्किने पोशाकहरूको संरक्षण गर्ने ।
▪ मगर, क्षेत्री, गुरुङ जातिहरूको को मौलिक सँस्कृति झल्किने परिकार, भेषभुषाको संरक्षण र प्रचारप्रसार का लागि होमस्टे संचालन गर्ने ।
▪ स्थानीय लोकभाकाहरू ,लोक नृत्य, लोक गाथा आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ गाउँपालिकाको संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न अनुसन्धान गर्ने ।
▪ ढोलक, मादल, सोरठी, झ्याली, ढ्याङ्ग्रो, खैजेडी लगायतका लोकबाजाहरूको संरक्षण गर्ने ।
लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र मूल प्रवाहीकरण
▪ गाउँपालिकामा गठन गरिएको वडास्तरीय किशोरी समूहका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी बनाउने ।
▪ गाउँपालिकामा वडास्तरीय बालक्लव गठन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम गर्ने ।
▪ गाउँपालिकामा गठन गरिएका किशोर समूहहरूलाई प्रभावकारी बनाउने ।

(घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू
(क) वन तथा भू–संरक्षण
▪ गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा रहेका सामुदायिक वन संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने ।
▪ सामुदायिक वनमा पाइने जीवजन्तुहरू तथा औषधिय गुणले भरिपुर्ण जडीबुटी हरूको संरक्षण गर्ने
▪ चराचुरूङ्गीहरू मयुर, काग, जुरेली वनकुखुरा, ढुकुर, तित्रा, कालिज, भंगेरा, चिल आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ वनस्पतिहरू उतिस, काफल, गुराँस, सल्ला, धुपी, सिमल आदिको विविधता कायमै राख्ने ।
▪ दालचिनी, अम्रिसो, तितेपाती, काफल, पिप्ला, रेशमखेती, पाखमबेद लगायतका जडिबुटी संरक्षण र प्रशोधन गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
(ख) फोहर मैला व्यवस्थापन
▪ गाउँपालिकाका बाटाहरूमा उपयुक्त तवरले ढल तथा नालाको प्रवन्ध गर्ने
▪ निजी क्षेत्रलाई पनि लगानी मैत्री वातावरण बनाई फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने
(ग) जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन
▪ तिनाउ खोलाद्वारा हुने बाढी, पहिरो र कटान नियन्त्रण गर्न भइरहेका तटवन्ध निर्माण, वृक्षारोपरण आदि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने
▪ विपद्का बेला जम्मा हुने खुला स्थानको रूपमा उपयुक्त ठाउँहरूमा आश्रयस्थल बनाउने

अनुसूची ४-आवधिक योजना तयारीको कार्यशाला गोष्ठीका तस्वीरहरू